

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

Patrycja Grzyś
Numer albumu: 6114

**Wpływ nieformalnych inicjatyw obywatelskich na
kształtowanie przestrzeni miejskiej. Przykład Łodzi**

*The influence of informal civic initiatives on shaping urban space.
The example of Lodz*

Praca doktorska napisana
w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ
pod kierunkiem prof. dr hab. Marcina Wójcika
Promotor pomocniczy: dr hab. Paulina Tobiasz – Lis, prof. UŁ

Spis treści:

1. Wprowadzenie	4
1.1. Problem badawczy	4
1.2. Przedmiot, cele i pytania badawcze	11
1.3. Zakres merytoryczny, czasowy i przestrzenny	14
1.4. Orientacja teoretyczno-metodologiczna i omówienie podstawowych pojęć	16
1.5. Materiały źródłowe i metody badawcze.....	31
1.6. Układ pracy	34
2. Oddolna aktywność społeczna jako przedmiot badań nauk społecznych	36
2.1. Zakres oraz kierunki badań oddolnej aktywności społecznej	36
2.2. Oddolna aktywność społeczna w koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni	46
2.3. Typologia działań partycypacyjnych	54
3. Oddolna aktywność społeczna w świetle dokumentów strategicznych i regulacji prawnych.....	57
3.1. Strategie i programy rozwoju o charakterze międzynarodowym.....	57
3.2. Strategiczne krajowe dokumenty rozwoju	61
3.2.1. Strategie rozwoju terytorialnego	61
3.2.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego	70
3.3. Uwarunkowania prawne współtworzenia miasta w Polsce.....	73
3.3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej	73
3.3.2. Ustawa o samorządzie gminnym	75
3.3.3. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie	77
3.3.4. Ustawa o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego	80
3.4. Wybrane narzędzia partycypacji społecznej w Polsce	83
3.4.1. Budżet partycypacyjny.....	83
3.4.2. Inicjatywa lokalna	85
4. Lokalne uwarunkowania oddolnej aktywności społecznej.....	93
4.1. Łódź jako studium przypadku oddolnej aktywności społecznej.....	93
4.2. Uwarunkowania historyczne	95
4.3. Uwarunkowania przestrzenne	103
4.4. Uwarunkowania społeczne.....	113

4.5.	Uwarunkowania prawno – instytucjonalne	121
4.5.1.	Strategia rozwoju miasta Łodzi.....	121
4.5.2.	Wieloletnie programy współpracy miasta z NGO	131
4.5.3.	Roczne programy współpracy miasta z NGO	135
4.5.4.	Współpraca miasta z grupami nieformalnymi	137
4.6.	Perspektywy rozwoju aktywności społecznej w Łodzi.....	145
5.	Analiza i ocena wybranych inicjatyw obywatelskich w Łodzi	153
5.1.	Założenia postępowania badawczego	153
5.2.	Analiza ilościowa wybranych narzędzi partycypacji	157
5.3.	Analiza przestrzenna wybranych projektów	167
5.4.	Aktywność społeczności lokalnych w ramach wybranych działań opartych na inicjatywie lokalnej	177
5.4.1.	„Tajemniczy Ogród”	177
5.4.2.	„Osiedle wiosną rozkwita w ulubionym kolorze Katarzyny Kobro” 188	
5.4.3.	„Zielone patio przed Biblioteką Bliską”	192
5.4.4.	„Retkinia - Zielone Bulwary”	198
5.5.	Aktywność społeczności lokalnych w ramach działań opartych na mikrograntach miejskich.....	204
5.5.1.	„Zielone Smulsko – piknik osiedlowy”	204
5.5.2.	„Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4”	211
5.5.3.	„Mur, który łączy”	215
5.5.4.	„Wykluczeni mają głos - mural ”.....	219
5.5.5.	„TRAFione miejsce – ogródek społeczny”.....	225
5.5.6.	„Leokadia – nasza bohaterska sąsiadka. Instalacja artystyczna i rozbudowa zieleńca”	231
5.6.	Ku miastu tworzonemu wspólnie – model zmian	237
	Podsumowanie	243
	Spis literatury	254
	Spis rycin	281
	Spis tabel.....	285
	Załączniki.....	286

1. Wprowadzenie

1.1. Problem badawczy

Kształtowanie przestrzeni miejskiej stanowi proces, w którym uczestniczy wiele grup interesariuszy (aktorów) o zróżnicowanych potrzebach, interesach i celach (Harvey, 1989). O ile przestrzeń w wymiarze fizycznym pozostaje niezmiennie zasobem ograniczonym, o tyle liczba i zakres działań podmiotów wyrażających owe określone potrzeby i interesy w danej, ograniczonej przestrzeni w ciągu ostatnich trzech dekad znacznie wzrosły.

Publiczne programy ogólnego planowania przestrzeni, charakteryzujące państwa tzw. bloku wschodniego w okresie 1945-1990, w tym Polskę, ustąpiły rynkowemu modelowi zarządzania przestrzenią (Szymtkowska i Sagan, 2012; Lorens, 2013; Węclawowicz, 2016; Sagan, 2017). Ponadto, w ciągu ostatnich kilkunastu lat możemy zaobserwować kolejne przejście w planowaniu przestrzennym od dychotomicznego podziału publiczne – prywatne na rzecz **wieloaktorskiego procesu kształtowania przestrzeni** (Polyák, 2017). W ramach tego przejścia szczególnie aktywne zaczynają być podmioty reprezentujące sferę społeczną, w tym najliczniejszą grupę miejskich interesariuszy, jakimi są sami mieszkańcy coraz intensywniej manifestujący swoją obecność oraz swoje postulaty w miejskiej przestrzeni publicznej. Działalność tej grupy można umieścić w ramach trzeciego sektora działalności społeczno – gospodarczej, który obejmuje jednak głównie sformalizowane organizacje pozarządowe tj. stowarzyszenia oraz fundacje. W literaturze przedmiotu coraz częściej zaczyna się zwracać uwagę na fakt, iż dominacja sformalizowanych instytucji jest przyczyną błędnego przekonania o źródłach obywatelskiej aktywności (Martela, 2011; Mocek, 2014; Polanska, 2020). Poza głównym obszarem polityk publicznych i sektora pozarządowego rozwija się bowiem nurt tzw. „nieodkrytego sektora” obejmującego niesformalizowaną, oddolną aktywność społeczną mieszkańców miast (Mocek, 2014). To właśnie ten obszar, którego wpływ na przestrzeń miejską pozostawał dotychczas najmniej przebadany, będzie stanowił podstawowy przedmiot niniejszej dysertacji.

Konstruowanie miejskiej wspólnoty, która próbuje wznieść się ponad partykularne interesy i potrzeby, jak zauważa Kowalewski (2016: 65), ma miejsce na przestrzeni długiego procesu dziejowego, podczas którego możemy obserwować „[...] odmiennie kształtujące się oblicze zmagania o obywatelską podmiotowość”. Począwszy od epoki

pierwszych cywilizacji i powstawania miast jako samoorganizujących się i samowystarczalnych wspólnot terytorialnych, przez czasy rozkwitu demokracji bezpośredniej w greckim polis¹, okres rozwoju średniowiecznych podwalin dzisiejszych samorządów, następnie absolutyzację władzy i zanikanie autonomii miast aż do zasadniczych przemian sfery polityki i obywatelskości, które doprowadziły do przywrócenia znaczenia miast i podmiotowości jego mieszkańców. Miasto od zawsze stanowiło przestrzeń praw obywatelskich o różnym stopniu możliwości ich realizacji. Barber (2014: 19) powołując się na słowa Glaesera (2011), uzasadnia sukces cywilizacji, a jednocześnie powód istnienia miast poprzez „siłę pochodzącą ze współpracy między ludźmi”. Współczesne miasto stanowi zatem scenę dynamicznych przemian o charakterze społeczno – polityczno – przestrzennym, w którym coraz wyraźniej zauważa się zwrot w kierunku lokalizmu, demokracji bezpośredniej i przywiązania do miejsca.

W Polsce, w ostatnich latach zaobserwować można wzrastające publiczne zainteresowanie szeroko rozumianymi kwestiami miejskimi. Kubicki (2011) wysuwa wręcz tezę o „przebudzeniu miejskości” w kraju charakteryzującym się przez większość okresu swojego rozwoju zdecydowaną dominacją kultury szlachecko – chłopskiej, a nie mieszczańskiej. Kwestie miejskie stanowią coraz częściej nie tylko przedmiot rozważań naukowych, raportów, ekspertyz czy podręczników akademickich, ale i pozanaukowych. Stanowią one punkt wyjścia coraz liczniejszych debat publicznych, audycji radiowych czy innych współczesnych form komunikacji takich jak np. podcasty.

Rosnące zainteresowanie miastem przekłada się również na płaszczyznę planowania i zarządzania jego przestrzenią. Liczne porozumienia, dokumenty strategiczne, akty prawne tworzone na różnym poziomie od globalnego po lokalny podejmują problematykę związaną z wyzwaniem rozwoju współczesnych obszarów miejskich. Na poziomie europejskim aktywny udział społeczeństwa w zarządzaniu rozwojem miejskim traktuje się jako element kluczowy dla uzyskania wysokiej jakości przestrzeni publicznych (Federal Ministry of Interior, Building and Community, 2020). Jeden z fundamentalnych dokumentów wskazujących wizję rozwoju obszarów miejskich – Nowa Agenda Miejska – podkreśla istotę „znaczącej i efektywnej partycypacji”, akcentując potrzebę wysokiego poziomu zaangażowania obywatelskiego

¹ W przypadku greckiego polis i demokracji bezpośredniej należy oczywiście wziąć pod uwagę, że była to partycypacja w znacznym stopniu ograniczona. Wciąż jednak, jak podkreśla Barber (2014: 30), stanowiła funkcję lokalnego inkubatora demokracji i „stanowiła pierwszą próbę wyzwolenia się od plemiennych wodzów, monarchów i imperatorów i stworzenia podstawowej formy samorządności”.

i społecznej inkluzji dla możliwości realizacji celów zrównoważonego rozwoju (United Nations Human Settlements Programme, 2016). Zapewnienie wysokiego poziomu sprawiedliwości społecznej, rozumianej również jako wysoki poziom zaangażowania obywateli w procesy lokalnego rozwoju, zyskało zresztą na tyle wysoką rangę w rozwoju miast i regionów, iż stało się jednym z siedemnastu globalnych celów zrównoważonego rozwoju ONZ². Jak wskazuje dokument World Cities Report 2022, liczba mieszkańców miast będzie w ciągu najbliższych dekad wciąż dynamicznie wzrastać, a jednym z gwarantów zapewnienia wysokiej jakości życia tych społeczeństw jest partycypacyjne podejście do kształtowania i zarządzania rozwojem miast (United Nations Human Settlements Programme, 2022).

Partycypacja publiczna oraz zaangażowanie mieszkańców w kwestie lokalne stanowią również jeden z głównych tematów istotnych, cyklicznych wydarzeń branżowych odbywających się w Polsce: m.in. Kongresów Polityki Miejskiej czy Kongresów Ruchów Miejskich, ale również Światowego Forum Miejskiego, którego 11 edycja odbyła się w Katowicach, w 2022 roku³.

Upowszechnianie partycypacji społecznej stanowi obecnie również podstawę dla kształtowania i prowadzenia krajowej polityki miejskiej. Zadanie to rozumiane jest głównie poprzez upowszechnianie przez władze samorządowe udziału mieszkańców w definiowaniu i rozwiązywaniu problemów lokalnych oraz w podejmowaniu kluczowych decyzji dotyczących społeczności lokalnej. Korzyści płynące ze współpracy ze społecznością lokalną zaczynają dostrzegać również przedstawiciele lokalnych władz, szczególnie w dużych miastach, podejmując coraz to nowsze przedsięwzięcia mające na celu włączenie mieszkańców w proces decyzyjny (Kamzol i Wrembel, 2020).

Warto jednak podkreślić już na tym etapie, iż pomimo licznych deklaracji przedstawicieli samorządów, czy zapisów w dokumentach strategicznych zapewniających o wsparciu oddolnej aktywności społecznej, sukces miasta i sukces jego mieszkańców to niestety wciąż często dwie odmienne kwestie (Celiński, 2012). Krytyczne podejście do działań samorządów w tym zakresie opiera się głównie na zarzucie pozoranckich działań

² Cele te przedstawione zostały w dokumencie pt. „Agenda Zrównoważonego Rozwoju 2030”, przyjętym jednogłośnie przez 193 państwa członkowskie ONZ Rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ w dniu 25 września 2015 r.). Do zagadnień związanych z partycypacją społeczną odnosi się bezpośrednio cel 11: „Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu”.

³ Światowe Forum Miejskie to wydarzenie organizowane przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Osiedli Ludzkich (UN-Habitat), mające na celu promocję zrównoważonego rozwoju miast i dyskusję nad wyzwaniami współczesnej urbanizacji. Pierwszy raz w historii tego wydarzenia odbyło się ono w kraju Europy Środkowej.

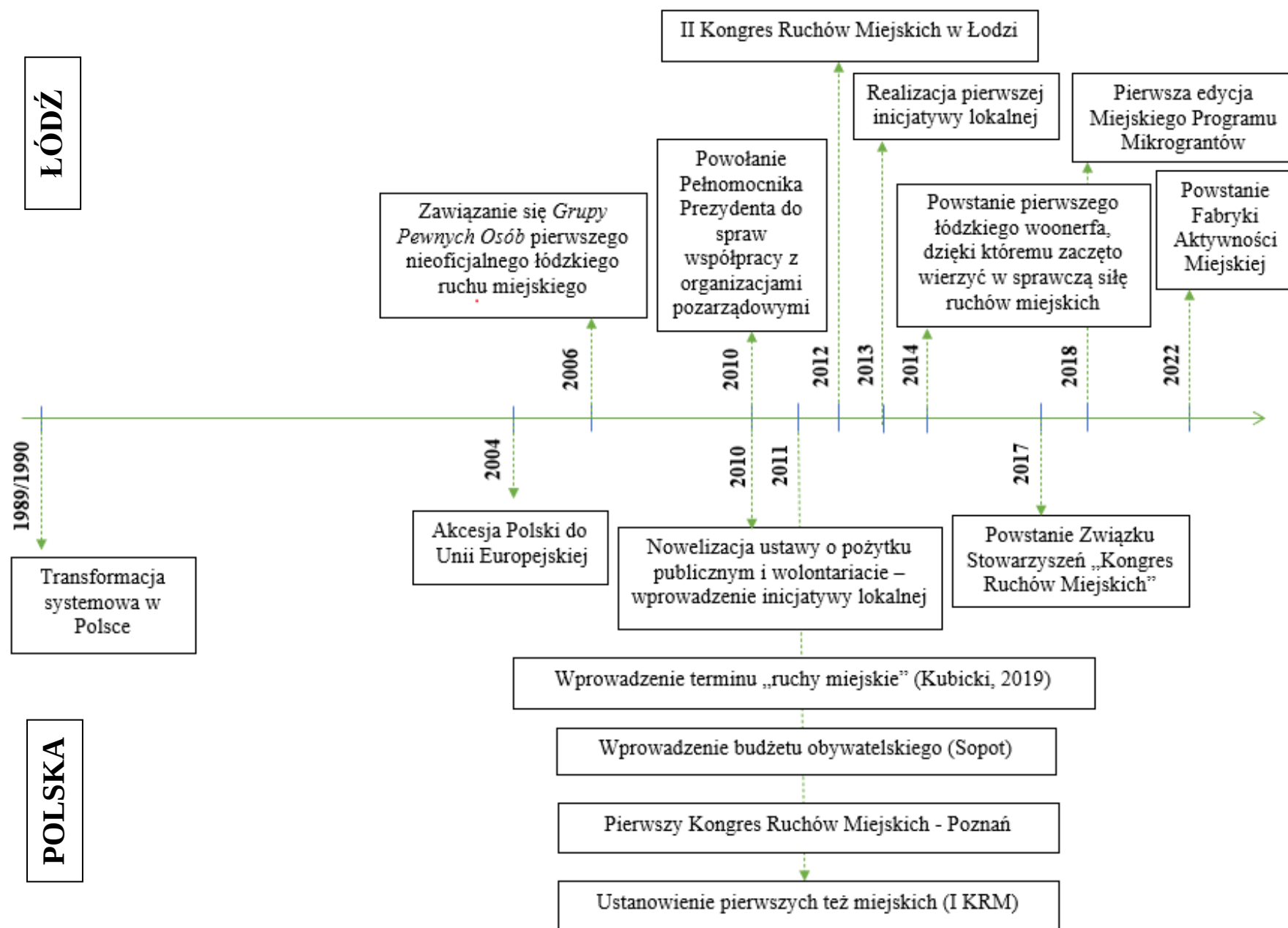
niewykraczających poza sferę troski o polityczną poprawność, przychylną wyborców i wizerunek miasta oraz jego władz (Filar i Kubicki, 2012)⁴.

Oddolna aktywność społeczna na początku XXI wieku wyrażała się głównie poprzez dynamiczny rozwój sektora organizacji pozarządowych. Wciąż w sporej części badań naukowych aktywność społeczną operacjonalizuje się jako działalność realizowaną wyłącznie w ramach trzeciego sektora (Martela, 2011). Jak jednak zauważają Martela (2011) i Szmytkowska (2017) działalność ta, z czasem przybrała inne formy miejskiej aktywności, które bliżej odpowiadają rzeczywistości społecznej. Kluczowe wydarzenia prowadzące do zmian w dynamice oddolnej aktywności społecznej⁵, zarówno w skali Polski, jak i w Łodzi stanowiącej studium przypadku w niniejszej rozprawie, zaprezentowano poniżej (ryc. 1).

Pisząc o niesformalizowanym miejskim aktywizmie i krystalizacji konkretnych jego form, w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na ruchy miejskie. Jest to jedna z pierwszych współczesnych, niezinstytucjonalizowanych form działań społeczności lokalnych na rzecz przestrzeni miejskiej. Wzmocną aktywność tych grup możemy zaobserwować w Polsce od ponad dekady. Kubicki (2019) za symboliczny początek działalności ruchów miejskich (nieokreślanych jeszcze wówczas terminem „ruch miejski”) wskazuje już rok 2004, związany z akcesją Polski do Unii Europejskiej, aczkolwiek realne skutki ich działań ujawniają się, jak twierdzi, dopiero w latach 2007 – 2008. Warto w tym miejscu podkreślić, że za pierwszy ruch miejski na terenie Łodzi uznaje się Grupę Pewnych Osób, która pierwsze działania podjęła w 2006 roku.

⁴ Hanna Gill – Piątek i Jacek Grunt – Mejer, wskazując na wyzwania związane z zaangażowaniem społecznym w zarządzanie miejskie piszą nieco prześmiewczo: „O, jakże proste byłoby zarządzanie miastami, gdyby nie zamieszkujący je ludzie. Jaki ład, terminowość i jednomyślność! To marzenie musi być niezwykle popularne wśród niektórych samorządowców, którzy z dumą pokazują inwestycje za miliony (...). Bo czym innym niż pomnikami pychy są (...) – piękny stadion, aquapark czy wypłatane fikuśnie „makarony” wielopasmowych tras rwące tkankę miasta, jeśli wyrastają w morzu przez lata nieremontowanych ruin zamieszkałych przez ludzi mających głębokie problemy.” Podają oni konkretny przykład łódzkiego centrum Manufaktura, które powstało w ramach rewitalizacji dawnego kompleksu fabrycznego Izraela Poznańskiego, w których lokalni mieszkańcy nie mogą znaleźć zatrudnienia, mimo że wcześniej pracowali w fabryce. Jest to przykład działania, które zupełnie przeczy wcześniej wskazanemu celowi Krajowej Polityki Miejskiej. W tym przypadku poprawa jakości tkanki miejskiej nie powoduje poprawy jakości życia, a wręcz ją pogarsza (Gill – Piątek i Grunt – Mejer, 2017: 82).

⁵ Wyboru konkretnych elementów stanowiących kroki milowe aktywizmu oddolnego dokonano w oparciu o analizę literatury, lokalnych mediów oraz wywiadów przeprowadzonych z lokalnymi interesariuszami.

Ryc. 1. Kamienie milowe aktywizmu oddolnego w skali kraju i skali lokalnej – Łódź

Źródło: Opracowanie własne

Chociaż początkowo ruchy miejskie działały jako nieformalne grupy amatorów aktywistów⁶, stosunkowo szybko nastąpiła formalizacja ich działań, która wynikała głównie z potrzeby większej sprawczości i upodmiotowienia działalności. Zdaniem Kubickiego (2019) jest to charakterystyczne dla drugiej fazy rozwoju tej formy aktywizmu, którą datuje on od 2014 roku. Trzy lata wcześniej jednak, bo już w roku 2011 odbył się pierwszy Kongres Ruchów Miejskich w Poznaniu, który przekształcił się w 2017 roku w federację – związek ruchów miejskich. Aktualnie jest on uznawany za **podmiot odpowiedzialny za organizację miejskiego aktywizmu w Polsce**. W tym kontekście istotne jest przedstawienie 17 Tez Miejskich, które konstytuują działanie Kongresu oraz tożsamość grupy, jednocześnie wskazując na podstawowe kwestie podejmowane przez polskich aktywistów (Kongres Ruchów Miejskich, 2022):

1. Mieszkańcy i mieszkanki mają niezbywalne prawo do miasta.
2. Demokracja miejska to dla nas nie tylko wybory, lecz ciągła partycypacja mieszkańców w realnym podejmowaniu decyzji o mieście, oparta na edukacji obywatelskiej.
3. Budżet miasta musi trafnie wyrażać potrzeby i aspiracje mieszkańców, które określają oni w trakcie ciągłego, obywatelskiego dialogu.
4. Podstawową powinnością wspólnoty miejskiej jest opieka nad słabszymi jej członkiniami i członkami, zgodna z zasadami społecznej sprawiedliwości.
5. Miasto ma wspierać lokalny biznes, który nie zawsze może konkurować z globalnymi korporacjami.
6. Dość umów śmieciowych – praca finansowana z miejskich środków publicznych powinna być wzorcowa pod względem warunków pracy i płacy.
7. Miasto ma zapewniać mieszkania dostępne dla najliczniejszej grupy przeciętnie zamożnych mieszkank i mieszkańców – lokale komunalne oraz lokale w budynkach prywatnych.

⁶ Tzw. *ProAms*, czyli *Professional Amateurs*. Leadbeater i Miller (2004) wskazują w swojej pracy, iż zwiększona ilość wolnego czasu oraz wydłużony czas życia we współczesnych społeczeństwach pozwalają, poza pracą zarobkową na realizację hobby lub innej działalności pozazarobkowej na profesjonalnym, lub zbliżonym do profesjonalnego poziomie wiedzy oraz umiejętności. Do tego typu aktywności zaliczają oni między innymi działania o charakterze aktywistycznym. W Polsce natomiast, w 2009 roku prof. UW dr hab. Anna Giza-Poleszczuk w odniesieniu do organizacji pozarządowych, które w jej przekonaniu nie spełniały swojej funkcji jako organizacje służące społeczeństwu, wysunęła pojęcie „chałupniczego społeczeństwa obywatelskiego”, pod którym rozumie niesformalizowaną aktywność obywatelską (Giza – Poleszczuk, 2009).

8. Jakość życia mieszkank i mieszkańców zależy od zakresu, dostępności i poziomu usług publicznych, które ma zapewnić miasto – często nie sprzyja temu ich prywatyzacja lub komercjalizacja.
9. Rozwój zrównoważony wymaga ochrony środowiska, zwłaszcza środowiska przyrodniczego, którego stan jest istotnym czynnikiem kształtującym warunki życia w mieście.
10. Transport zrównoważony musi opierać się na wysokiej jakości systemie powszechnie dostępnej komunikacji publicznej oraz ruchu pieszym i rowerowym, zmniejszając rolę transportu samochodowego.
11. Dość chaosu! Ład przestrzenny warunkuje sprawne funkcjonowanie miasta, minimalizując konflikty interesów w przestrzeni, a troska o estetykę przestrzeni sprzyja dobrostanowi i atrakcyjności miasta.
12. Rewitalizacja zdegradowanych i historycznych obszarów miejskich to jedno z głównych wyzwań, przed którym stoją polskie miasta. Od sprostania mu zależy ich rozwój i podtrzymanie tożsamości.
13. Kultura jest podstawą i źródłem miejskiego sposobu życia.
14. Potrzebna jest długofalowa dekoncentracja kraju, zwłaszcza instytucji publicznych sprzyjająca rozwojowi całości jego obszaru.
15. Suburbanizacja – żywiołowe rozlewanie się strefy zurbanizowanej daleko poza miasto – to destrukcyjny, patologiczny proces, który należy powstrzymywać systemowo.
16. Zbliżająca się katastrofa klimatyczna jest największym współczesnym wyzwaniem ludzkości. W szczególności staje ono przed miastami, które są odpowiedzialne za większość emisji gazów cieplarnianych.
17. Wolne miasta wolnych obywateli demokratycznie samorządzących się to fundament naszej, europejskiej cywilizacji. Miasto to nasz wspólny dom, mieszkańców i przybyszów, których dobrostanowi i pokojowi nie sprzyjają ostre podziały społeczne, napięcia i konflikty, nierzadko celowo sterowane⁷.

Rosnące zaangażowanie jednostek w sprawy społeczności lokalnych, coraz szerszy zakres narzędzi umożliwiających włączanie grup nieformalnych w proces planowania i kształtowania przestrzeni publicznej, a także coraz większe możliwości prawne w tym

⁷ Tezy 1-9 ustanowione zostały w roku 2011; tezy 10-15 dodane zostały w roku 2015; natomiast tezy 16-18 stanowią „Tezy Miejskie Nadzwyczajne” dodane na przełomie lat 2019 – 2021.

zakresie stanowiły punkt wyjścia do podjęcia w ramach niniejszej pracy badań dotyczących **przestrzennych przejawów oddolnej aktywności społecznej**.

1.2. Przedmiot, cele i pytania badawcze

Przedmiot prowadzonych badań stanowią inicjatywy obywatelskie podejmowane przez nieformalne grupy mieszkańców Łodzi. Do szczegółowej analizy wybrano inicjatywy zrealizowane w ramach dwóch form współpracy miasta z jego mieszkańcami: inicjatywy lokalnej oraz Miejskiego Programu Mikrograntów. Wybór ten jest podyktowany faktem, iż są to narzędzia umożliwiające grupom nieformalnym bezpośrednio i pełne zaangażowanie w realizację działań na rzecz lokalnej społeczności. Szczególną uwagę poświęcono analizie wpływu efektów wspomnianych inicjatyw na krajobraz miasta i określeniu możliwości kształtowania przestrzeni miejskiej przez grupy nieformalne.

Zidentyfikowanie luki badawczej w ramach podjętej problematyki oraz sformułowanie przedmiotu badań pozwoliło w kolejnym etapie na określenie celów pracy. Głównym celem rozprawy jest **wyjaśnienie wpływu inicjatyw obywatelskich podejmowanych przez grupy nieformalne na kształtowanie przestrzeni miejskiej Łodzi**. Przyporządkowano mu sześć celów szczegółowych odpowiadających na szereg pytań badawczych, które stanowią podstawę dla układu pracy i wyodrębnienia poszczególnych rozdziałów (ryc. 2).

Realizacja pierwszego ze szczegółowych celów badawczych i odpowiedź na pytanie: czym są, a czym nie są inicjatywy obywatelskie podejmowane przez grupy nieformalne?, wymagała przeglądu i systematyzacji terminologii związanej z oddolnym miejskim aktywizmem, ze względu na chaos wokół pojęć dotyczących opisywanego zjawiska.

Drugi szczegółowy cel prowadzonych badań związany jest z wykorzystaniem koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni Bohdana Jałowieckiego (2010). Przestrzeń, co podkreśla Jałowiecki (2010: 44), jest bowiem produktem społecznie wytwarzanym „(...) nie przez tajemnicze siły biologiczne czy podspołeczne, ale przez konkretnych ludzi działających w realnie, historycznie ukształtowanych strukturach społecznych”. Autor koncepcji zakończył swoje rozważania na pierwszej dekadzie XXI wieku, w momencie, w którym oddolny miejski aktywizm w Polsce znajdował się w początkowej fazie rozwoju. W związku z tym, uwzględnienie koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni w toku niniejszej pracy otwiera możliwości dla jej aktualizacji

poprzez uwzględnienie współczesnych uwarunkowań i ocenę potencjalnej roli grup nieformalnych jako nowego aktora w tym procesie.

W ramach realizacji trzeciego celu szczegółowego odwołano się w pracy do szerszej skali zjawiska oddolnego aktywizmu w Polsce. W celu holistycznej analizy podjętego zagadnienia i odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące możliwości legalnego działania grup nieformalnych w Polsce, w pierwszej kolejności omówiono uwarunkowania prawne umożliwiające aktywność grupom nieformalnym w Polsce, aby następnie w oparciu o studium przypadku Łodzi odnieść się do lokalnej skali tego zjawiska. Taki zabieg pozwolił na weryfikację, czy na poziomie lokalnym, w przypadku niniejszej pracy – w Łodzi, wykorzystywane są wszystkie możliwości gwarantowane przez polskie prawo w kontekście zaangażowania grup nieformalnych w kształtowanie przestrzeni miejskiej, a także na porównanie skali tego zjawiska występującego lokalnie w stosunku do skali kraju.

Kolejne trzy cele szczegółowe oraz związane z nimi pytania badawcze odnoszą się bezpośrednio do badań przeprowadzonych w ramach studium przypadku miasta Łodzi. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na zakres i specyfikę narzędzi i/lub programów, poprzez które miasto Łódź umożliwia działania grupom nieformalnym. Dzięki temu możliwa była analiza konkretnych inicjatyw oraz odpowiedź na kolejne pytanie badawcze dotyczące ich wpływu na przestrzeń miasta.

Praca posiada również wymiar praktyczny. Zaprezentowane w niej informacje dotyczące zjawiska oddolnego aktywizmu miejskiego w Łodzi oraz określenie jego skali w kontekście całego kraju mogą zostać wykorzystane przez lokalne organizacje pozarządowe oraz władze miejskie w celach diagnostycznych, a także przy formułowaniu kierunków dalszego rozwoju. Baranowska i in. (2015: 125) w części diagnostycznej raportu dotyczącego przestrzeni życia Polaków wymieniają właśnie m.in. brak studiów jakościowych, oceny skuteczności działań i brak baz danych koniecznych do prowadzenia polityki miejskiej ukierunkowanej na potrzeby społeczne, jako podstawowe problemy uniemożliwiające przeciwdziałanie niekorzystnym zjawiskom i procesom społecznym oraz właściwe rozpoznawanie aktualnych potrzeb mieszkańców szczególnie wobec dynamicznie zmieniających się miejskich struktur społeczno – przestrzennych.

Ryc. 2. Drzewo celów oraz pytań badawczych
Źródło: Opracowanie własne

1.3. Zakres merytoryczny, czasowy i przestrzenny

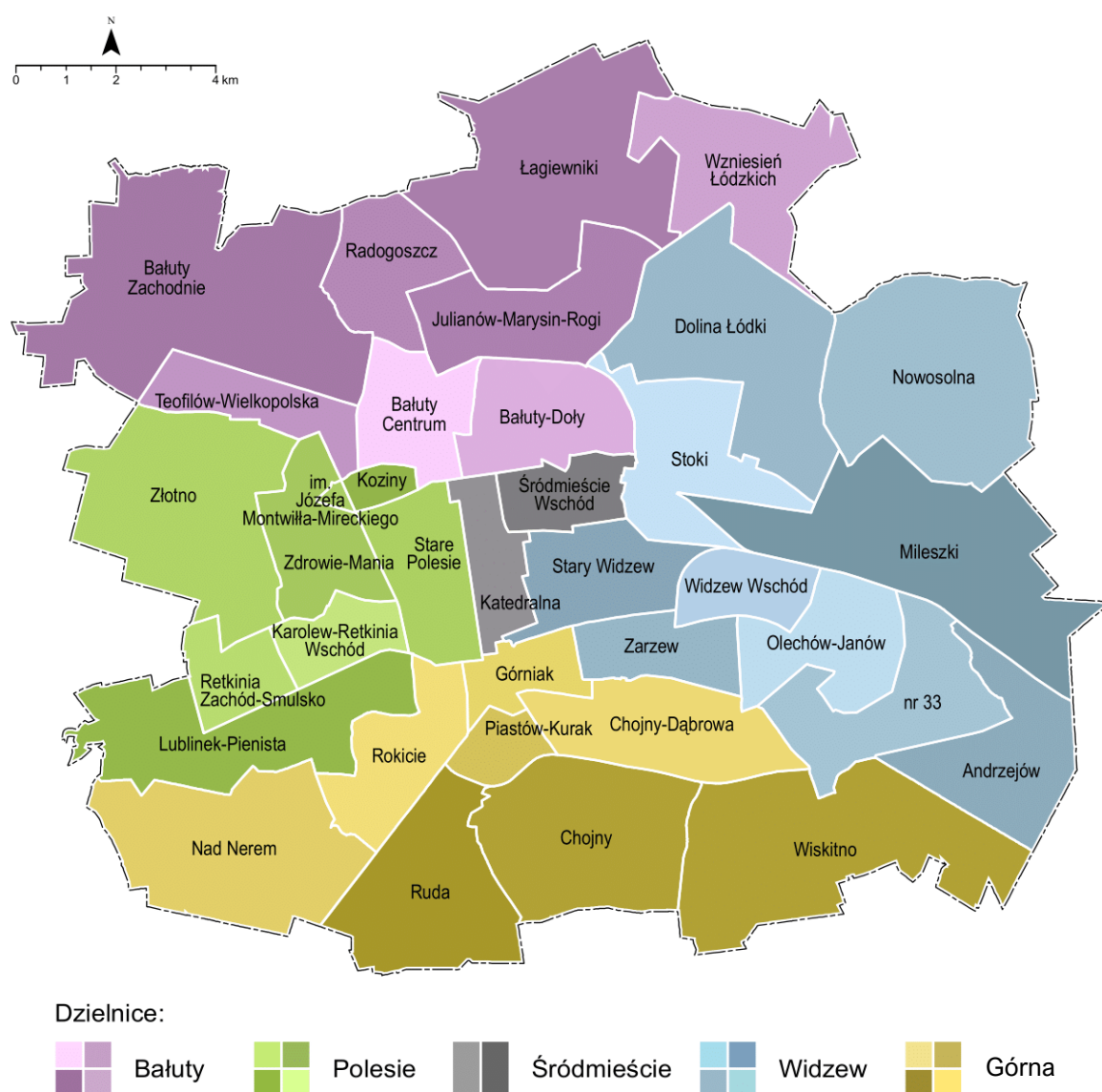
Zakres merytoryczny niniejszej rozprawy koncentruje się na problematyce oddolnego miejskiego aktywizmu, ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy przestrzennej, czyli szeroko pojętych relacji, jakie zachodzą pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem. Konstytutywną cechą wszelkiego rodzaju oddolnych inicjatyw społecznych jest ich osadzenie w przestrzeni, a konkretniej w określonym miejscu. Działania te są nie tylko silnie uwarunkowane przestrzennie, ale także w określony sposób, często unikatowy, na tę przestrzeń oddziałują. Liczni badacze, w tym m.in. Wójcik i Suliborski (2014) właśnie w rozumieniu związków pomiędzy człowiekiem a jego środowiskiem upatrywali nieprzemijającą wartość geografii, a w dokonywaniu syntez największą umiejętność geografów (Wilczyński, 2003; Suliborski, 2006, 2008). Podjęty problem ma jednak charakter interdyscyplinarny, zatem jego kompleksowa analiza wymaga uwzględnienia koncepcji, analiz i wniosków badaczy wywodzących się również z innych dyscyplin naukowych niż geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, takich jak między innymi socjologia czy politologia.

Badania przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy skupiono na analizie wybranych narzędzi partycypacji społecznej, które umożliwiają grupom nieformalnym aktywne uczestnictwo w procesach kształtowania przestrzeni miejskiej. Co istotne, praca nie skupia się na analizie grup nieformalnych jako struktur organizacyjnych bądź grup społecznych. Motywacje, charakterystyka owych grup oraz ich tożsamość zbiorowa pozostają poza zakresem merytorycznym niniejszej dysertacji. Problematykę tę rozważają szerzej m.in. Sowada (2019), Kotus, Sowada, Rzeszewski i Pazder (2019) oraz Kubicki (2019, 2020). Zakres niniejszej pracy sprowadzono natomiast wyłącznie do działań grup nieformalnych, ich uwarunkowań i efektów w ujęciu relacyjnym wobec przestrzeni, w której się materializują. **Powyżej wskazane argumenty pozwalają zatem na osadzenie niniejszych badań w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna.**

Zakres czasowy pracy obejmuje lata 2013 – 2023. Początkową datę wyznacza moment realizacji pierwszej edycji inicjatywy lokalnej na terenie Łodzi. Jest to jednocześnie moment, w którym w Łodzi po raz pierwszy wprowadzono możliwość aktywnej współpracy na linii władze miasta – grupy nieformalne. Rok 2023 jest natomiast rokiem zakończenia badań terenowych zrealizowanych na potrzeby niniejszej pracy. Szerszy zakres czasowy, który pojawia się w dysertacji, związany jest z charakterystyką uwarunkowań historycznych, społecznych, przestrzennych oraz

prawno – instytucjonalnych wpływających na współczesny kształt krajobrazu Łodzi i cechy społeczności miasta.

Badania terenowe przeprowadzono w skali lokalnej, jak bowiem zauważa Rembowska (2005: 113), to właśnie w tej perspektywie odsłania się „(...) pełna natura człowieka, mechanizmy tworzenia się i przekształcania jego więzi społecznych i terytorialnych, charakter i znaczenia jego działań indywidualnych i zbiorowych oraz przemiany jego tożsamości”. Zakres przestrzenny badań fizycznie wyznaczają granice administracyjne Łodzi. W pracy wielokrotnie odwoływano się do podziału miasta na jednostki pomocnicze, jakimi są osiedla administracyjne oraz dzielnice (ryc. 3).

Ryc. 3. Rozmieszczenie osiedli administracyjnych na terenie Łodzi

Źródło: Opracowanie własne

Na terenie Łodzi funkcjonuje 36 osiedli administracyjnych utworzonych uchwałami Rady Miejskiej w Łodzi na podstawie ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym oraz Statutu Miasta Łodzi⁸. Podział na dzielnice funkcjonował natomiast wyłącznie w latach 1960 – 1995, aczkolwiek jest on na tyle silnie zakorzeniony w świadomości mieszkańców miasta i wykorzystywany w codziennym dyskursie, że zdecydowano się ująć go na mapie. Celowy dobór Łodzi jako obszaru analiz wynikał w szczególności z uwarunkowań społeczno – przestrzennych rozwoju tego ośrodka, co zostało precyzyjnie opisane w rozdziale czwartym.

1.4. Orientacja teoretyczno-metodologiczna i omówienie podstawowych pojęć

Zgodnie ze słowami Krystyny Rembowskiej (2006) konstrukcja geograficznych obrazów świata nigdy nie jest bezzałożeniowa. Każdorazowo opiera się ona na konkretnych podstawach ontologicznych dotyczących pojmowania struktury tych przedstawień. Geografia odwołuje się do nich poprzez uznanie określonych orientacji teoretyczno – metodologicznych. Zabieg ten pozwala zidentyfikować sposób oglądu rzeczywistości oraz umożliwia przyjęcie odpowiedniej ścieżki eksplanacyjnej w postępowaniu badawczym. W odniesieniu do badań oddolnej aktywności miejskiej w ramach niniejszej pracy wykorzystano podejście antyscjentystyczne, osadzając prowadzone badania w orientacji humanistycznej, która w centralnym punkcie rozważań stawia człowieka. Jest on rozpatrywany jako aktywna jednostka, która przekształca środowisko naturalne w środowisko życia człowieka. Staje się on zatem podmiotem twórczym, a nie zdeterminowanym przez siły natury, co postulowały wcześniejsze podejścia. Podejście humanistyczne opisuje człowieka poprzez jego relację z otaczającą go przestrzenią, w której żyje i którą przekształca według swoich potrzeb.

Nauka, w tym geografia, ma jednak charakter procesualny, co przejawia się zdaniem Maika, Rembowskiej i Suliborskiego (2011: 7) „(...) w postaci nieustannej ewolucji i rekonceptualizacji podstawowych idei i koncepcji geograficznych pod wpływem procesu poznawczego i teoretyczno – metodologicznego oraz przemian uwarunkowań społeczno – historycznych procesu poznania”. Rezultat owych przemian stanowią nowe ujęcia oraz orientacje badawcze.

⁸ Statut Miasta Łodzi uchwalony został uchwałą nr XVI/666/19 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 20 listopada 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego Statutu Miasta Łodzi.

Zdaniem Kuklińskiego (1983) po II wojnie światowej w geografii polskiej dokonały się dwie istotne paradygmatyczne zmiany. Za pierwszą z nich (chronologicznie wcześniejszą) uznaje on odrzucenie postawy deterministycznej w geograficznym wyjaśnianiu naukowym, reprezentowanej m.in. przez antropogeografię Fryderyka Ratzla postulującą naturalistyczną koncepcję człowieka. Za drugą zmianę paradygmatu w geografii Kukliński (1983), a później Jędrzejczyk (2011), uznają rozwój jakościowego modelu badań geograficznych, związany z pojawieniem się orientacji humanistycznej w geografii drugiej połowy XX wieku.

Orientacja humanistyczna przeciwstawia się założeniom orientacji scjentystycznej, kwestionując matematyczno – fizykalne podejście do poznania jako jedyny właściwy sposób ujmowania rzeczywistości. W orientacji humanistycznej miejsce matematyczno – fizykalnych, makroskalarnych spekulacji zajmuje mikroskalarna analiza doświadczenia. **Podejście humanistyczne w geografii stanowi zatem nowe podejście w stosunku do podejścia scjentystycznego redefiniując również podstawowe pojęcia geograficzne, a także założenia ontologiczne, epistemologiczne oraz metodologiczne.**

Ze względu na osadzenie niniejszej pracy w orientacji humanistycznej podstawowe pojęcia wykorzystywane w dysertacji podzielono na dwie grupy odpowiadające dwóm podstawowym kategoriom ontologicznym tej orientacji:

- a) związane z przestrzenią (przestrzeń społeczna, przestrzeń miejska, przestrzeń publiczna, przestrzeń sąsiedzka, miejsce)
- b) związane z człowiekiem (aktywność społeczna, miejski aktywizm, ruchy miejskie, nieformalne inicjatywy obywatelskie, grupy nieformalne).

Pojęcie **przestrzeni** stanowi centralny punkt rozważań geograficznych (Wójcik i Suliborski, 2014 za: Braudel, 1971). Współczesna reinterpretacja koncepcji przestrzeni w geografii społeczno – ekonomicznej polega na odejściu od newtonowskiej koncepcji przestrzeni absolutnej na rzecz przestrzeni doświadczanej i wytwarzanej (subiektywnej), co znajduje swoje odzwierciedlenie w koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni, do której odnosić się będzie niniejsza praca. Ów subiektywizm eliminowany przez metodologię pozytywistyczną stanowi równoprawny obiekt zainteresowania humanistyki, chociaż wymaga zastosowania zupełnie innych metod badawczych niż te stosowane w naukach przyrodniczych. Takie rozumienie przestrzeni sprawia, że przedmiotem geografii nie jest już wyłącznie przestrzeń traktowana instrumentalnie, ale również jej postrzeganie przez człowieka. Przestrzeń w tym kontekście nie jest tylko ustalonym pojęciem, ale również i konstruktem (Jędrzejczyk, 2007). Posiada ona więc nie

tylko znaczenie symboliczne i kulturowe, ale również indywidualne, kreowane przez pragnienia i frustracje jednostek. Przestrzeń staje się zatem podobnie jak człowiek aktywnym bytem w relacji człowiek-przestrzeń, w której oba te podmioty mogą na siebie wzajemnie wpływać.

W geografii człowieka przestrzeń stanowi podstawową zmienną „wpływającą na organizację społeczeństwa oraz działania i zachowania jednostek społecznych” (Lisowski, 2003: 7, za Cox, 1976). Pomimo jej istoty lub też właśnie ze względu na jej wartość i znaczenie dla geografii nie istnieją powszechna zgoda i spójność ani co do kryteriów podziału przestrzeni, ani co do interpretowania poszczególnych jej typów czy kategorii. Na niejednoznaczność w definiowaniu i różnorodność podejść teoretyczno – metodologicznych związanych z pojęciem przestrzeni zwracają uwagę m.in. Sagan i Czepczyński (2001), Lisowski (2003), Szmytkowska (2008), Tobiasz – Lis i Wójcik (2012), Runge (2017), Ratajczak (2018) oraz Kulawiak i Szmytkowska (2018). Stąd też niezwykle istotnym wydaje się precyzyjne wskazanie zakresu pojęciowego i definicyjnego wykorzystywanego w niniejszej pracy.

Termin **przestrzeń społeczna** zastosował po raz pierwszy Émile Durkheim w 1890 roku (Otok, 1987). Jak jednak zauważa Buttner (1969), definiował on przestrzeń społeczną jedynie w kategoriach socjologicznych, odrzucając przymiot fizyczności przestrzeni. To dopiero Sorre (1957) uznał durkheimowską definicję przestrzeni społecznej za zbyt wąską i przytoczył wiele przypadków, w których warunki fizyczne wpływały na zróżnicowanie społeczne. Uważał on, że przestrzeń społeczna powinna obejmować zarówno komponenty fizyczne, jak i społeczne zwracając uwagę na istotę **relacji człowiek - środowisko**, co potem kontynuowano w ramach francuskiej szkoły geograficznej reprezentowanej m.in. przez Vidala de la Blache, czy Chombarta de Lauwe. Jak zauważa Stanisław Otok (1987), to właśnie geografia francuska miała bardzo duży wpływ na rozwój geografii społecznej w innych krajach. Autor ten jednocześnie sformułował własną definicję geografii społecznej oraz uściślił jej przedmiot, zwracając szczególną uwagę na **rolę czynnika geograficznego w badaniach zbiorowości społecznych** i uznając, że „rozważanie tych struktur bez określenia ich przestrzeni i stosunku do niej byłoby zaprzeczeniem całej geografii” (tamże: 17).

Poza Stanisławem Otakiem problemami przestrzeni społecznej w polskich badaniach geograficznych zajmowali się również m.in. Lisowski (1990, 2003),

Rykiel (1991), Jałowiecki (2010)⁹. Odwołując się do wzorców metodologicznych geografii, Lisowski (2003) umieścił przestrzeń społeczną w zbiorze przestrzeni heterotelicznych, czyli takich, w ramach, których występuje relacja między określonymi przedmiotami i podmiotami, które ją poznają, w niej działają i ją kształtują. Stanowi to kolejne wyeksponowanie istoty relacji między człowiekiem a środowiskiem oraz aktywną rolę podmiotu – człowieka, w jej kształtowaniu. Przestrzeń fizyczna w koncepcji przestrzeni społecznej posiada specyficzne znaczenie, gdyż nie jest to przestrzeń bezwiednie użytkowana przez podmiot (człowieka) jako coś danego w sposób naturalny. Przestrzeń ta jest bowiem wytworem danego społeczeństwa. „Przestrzeń fizyczna użytkowana przez człowieka nie jest już determinantą form życia i zachowań człowieka, ale jest tworzywem odgrywającym istotną rolę w organizacji życia społecznego, ponieważ jest wpleciona jako medium w procesy społeczne, a zarazem jest odzwierciedleniem ich skutków” (Lisowski, 2003: 49 za Soja, 1989). W późniejszych pracach Lisowski (2014) podkreślał dodatkowo zwiększającą się rolę komunikacji społecznej oraz tożsamości kreatorów i użytkowników owej, wytwarzanej społecznie przestrzeni. Podobnie Jałowiecki i Szczepański (2002) podejmując problematykę społecznego wytwarzania przestrzeni, wskazywali na istotną rolę aktywnego, świadomego człowieka w kształtowaniu przestrzeni i nadawaniu jej konkretnych form. Koncepcja społecznego wytwarzania przestrzeni sformułowana przez Bohdana Jałowieckiego (2010) zostanie szczegółowo przedstawiona w rozdziale 2 niniejszej dysertacji.

Istotne znaczenie w ramach analizowanego tematu mają również prace Henriego Lefebvre’a, który skupiając się na przestrzeni społecznej, zwraca uwagę na proces tworzenia i odtwarzania przestrzeni dzięki ludzkiej wiedzy wynikającej z praktyk społecznych (Dymnicka 2013). Lefebvre będąc krytykiem miasta zdehumanizowanego, szczególne prawo do przestrzeni miejskiej przyznawał jego mieszkańcom jako tym, którzy będąc jego aktywnymi współtwórcami, mogą je „odzyskać” poprzez kolektywne, oddolne działania. Autor odnosił się tym samym krytycznie do odspołecznionego urbanizacji i zapoczątkował ideę prawa do miasta. Zarówno prace Henriego Lefebvre’a (2012), Davida Harveya (2012), jak i Manuela Castellsa (1983) stanowią jedne z podstaw koncepcyjnych dla analizy teorii ruchów społecznych przeciwstawiających się gwałtownym zmianom i zawłaszczaniu przestrzeni miejskiej.

⁹ Pierwsze wydanie „Społecznego wytwarzania przestrzeni” autorstwa Bohdana Jałowieckiego zostało wydane w Polsce nakładem Wydawnictwa Książka i Wiedza w 1988 roku. W niniejszej pracy oparto się jednak na wydaniu poprawionym z roku 2010 wydanym nakładem Wydawnictwa Naukowego Scholar.

Przestrzeń społeczna definiowana będzie w niniejszej pracy właśnie w ramach relacji przestrzenno – społecznej, która występuje pomiędzy człowiekiem a środowiskiem. Należy zwrócić uwagę, iż definicja przestrzeni społecznej odnosić może się zarówno do przestrzeni oraz społeczności miejskich, jak i wiejskich. Ze względu na przedmiot niniejszej rozprawy skupiono się wyłącznie na przestrzeniach i społecznościach miejskich.

Jędrzejczyk (2004: 79) wywodząc definicję **przestrzeni miejskiej** z relatywistycznego nurtu pojmowania przestrzeni, podkreśla, iż ma ona charakter przestrzeni społecznej i gospodarczej, która powstaje w wyniku działalności ludzkiej w mieście. Dla autora oznacza to, że „aby poznać naturę, substrat, jego przestrzeń, główną uwagę należy skupić na człowieku, który ową przestrzeń postrzega, kreuje i dzięki temu rozumie. Człowiek traktowany jako podmiot, a nie tylko przedmiot (...)”.

Podobnie postrzega przestrzeń miejską Wallis (1990: 45). Traktuje on przestrzeń miejską jako „dwa autonomiczne, ale organicznie powiązane i współdziałające na zasadzie sprzężeń zwrotnych podsystemy: urbanistyczny, złożony z materialnych elementów miasta stworzonych przez człowieka oraz elementów naturalnych, które składają się na jego strukturę przestrzenną (...), i społeczny, będący zbiorowością użytkowników miasta, których podstawową strukturę tworzą jego mieszkańcy”. Zdaniem Szmytkowskiej (2008: 13) to właśnie umiejętność dostrzegania przez badacza obu tych struktur oraz ich wzajemnych współzależności kształtujących przestrzeń miejską stanowi podstawową zasadę w prowadzeniu badań nad miastem.

Z definicją miejskiej przestrzeni społecznej nierozzerwalnie związana jest kategoria **przestrzeni publicznej**. Rogowska (2016: 160) uznaje ją za najistotniejszy element przestrzeni miejskiej, ponieważ to w przestrzeniach publicznych „toczy się autentyczne życie społeczności miejskiej, kształtuje wizerunek miasta i jego tożsamość”. Podobne wnioski wysuwają Bierwiazonek, Dymnicka, Kajdanek i Nawrocki (2017), uznając przestrzeń publiczną za istotę miasta. Kulawiak i Szmytkowska (2018) twierdzą natomiast, iż przestrzeń publiczna stanowi wręcz spoiwo miejskiej przestrzeni społecznej, a Gyurkovich (2010), że stanowi jej kwintesencję. Tematyka przestrzeni publicznej, jej struktury, kształtowania i funkcjonowania jest dość popularnym zagadnieniem podejmowanym nie tylko w kontekście nauk geograficznych, ale również wielu innych dyscyplin, które analizują różne aspekty jej rozwoju i funkcjonowania.

Z powodu dużej różnorodności podejść i interpretacji przestrzeni publicznej, co podkreślają m.in. Rewers (2005), Nawrocki (2009), czy Maik (2011), w niniejszej pracy zwrócono szczególną uwagę na jej wspólnotowy charakter i rolę, jaką pełni w rozwoju

wspólnot lokalnych. Wynika to bezpośrednio z przyjętego podejścia humanistycznego, które narzuca konkretne systemy pojęciowe (Tobiasz – Lis, 2016). W literaturze przedmiotu spotkać się można z różnymi podejściami do klasyfikacji przestrzeni miejskiej (tab. 1). Poza problemami o charakterze terminologicznym to właśnie typologia przestrzeni miejskiej stanowi jedno z istotnych wyzwań teoretycznych w zakresie omawianej problematyki, na co zwracają uwagę m.in. Lorens (2010) i Bierwiaczonek (2016, 2021). O ile jednak w zdecydowanej większości klasyfikacji wyróżnienie przestrzeni publicznej jako trzonu przestrzeni miejskiej pozostaje poza sferą wątpliwości¹⁰, to jak zauważa Majer (2015), właśnie uwarunkowania w skali mikro wpływają na decyzje i zachowania lokalnych społeczności. Tym samym, istotnym pozostaje również skupienie się na przestrzeni faktycznej realizacji działań społecznych w skali mikro, np. relacji sąsiedzkich – podwórek, społeczności lokalnych – osiedla czy mieszkańców kwartałów – śródmieścia. Tego typu przestrzenie w mieście służą bowiem zacieśnianiu więzi społecznych oraz kształtują takie wartości jak identyfikacja z otoczeniem, tożsamość miejsca, terytorializm i dbałość o najbliższe otoczenie (Furtak, 2013). Na potrzeby niniejszej pracy zdecydowano się zatem dokonać zestawienia terminów stosowanych przez polskich badaczy dla określenia przestrzeni znajdującej się pomiędzy miejską przestrzenią publiczną i prywatną.

Tab. 1. Wybrane koncepcje typologii przestrzeni miejskiej

PRZESTRZEŃ MIEJSKA	PRZESTRZEŃ PUBLICZNA		
	typy wydzielonych przestrzeni	prace, w których pojawia się ten typ przestrzeni	charakterystyczne elementy wydzielonej przestrzeni
	półpubliczna	Chmielewski (2010); Gronostajska (2007); Sikorska (2010); Smagacz - Poziemska (2016); Borowik (2015); Jałowiecki (1991)	przestrzeń, do której dostęp jest częściowo ograniczony; obejmuje strefy pozostające pod kontrolą społeczną; charakterystyczna głównie dla obszarów mieszkalnych, które są pod względem dostępności nieograniczone dla mieszkańców, a ograniczone dla osób postronnych; może przyjmować formy m.in. terenów rekreacji dla dzieci, aktywności sportowej, ulic dojazdowych, podwórek w zabudowie śródmiejskiej zamykanych na noc
	półprywatna	Chmielewski (2010); Furtak (2013); Olenderek (2008); Jałowiecki (1991)	obejmuje tereny o znacznym stopniu zawłaszczenia, wspólnie użytkowane, pozostające pod kontrolą społeczną ogniskujące aktywność sąsiedzką; przestrzeń tego typu przybierać może kilka form ogniskując się wokół obszaru okołoblokowego/okołomieszkaniowego, mogą być to również ogólnodostępne przestrzenie wewnątrz budynków zbiorowego przebywania/zamieszkiwania

¹⁰ Poza sferą wątpliwości pozostaje również wyodrębnienie kategorii przestrzeni prywatnej.

	semipubliczna	Mantey (2019); Maik (2011); Wolaniuk i Drozdowska (2011); Kociuba (2013); Wróbel (2018)	przestrzeń pozostająca we władaniu prywatnych podmiotów i realizująca funkcje komercyjne; posiada zamknięte granice (np. przestrzeń w obiektach publicznych) lub ma charakter częściowo otwarty
	grupowa/ zbiorowa	Chmielewski i Mirecka (2001); Solarek (2009); Rogowska (2016); Olenderek (2008)	obejmuje obszary będące domeną niedużych grup - społeczności, mającej poczucie bliskości zamieszkania i wspólny styl życia oraz system wartości; m.in. ogrody osiedlowe, podwórza i większe wnętrza w zabudowie mieszkaniowej, dziedzińce, otwarte tereny rekreacyjne, tereny zieleni osiedlowej, strefy wejść do klatek schodowych budynków, a także piwnice oraz strychy w wielorodzinnych budynkach mieszkalnych zaadaptowane na miejsca spotkań i pomieszczenia klubowe
	sąsiedzka	Masierek i Szajerska (2020, 2020a), Olenderek (2008); Sikorska (2010); Kimic (2011)	określony teren, na którym zachodzą wzajemne interakcje pomiędzy jej mieszkańcami; za jej podstawowe formy uznaje się najczęściej zamknięte lub częściowo zamknięte podwórza, dziedzińce, place osiedlowe, przestrzenie między budynkami, tereny wspólnego użytkowania tj. place zabaw, otwarte tereny rekreacyjne, tereny zieleni wypoczynkowej, ogrody osiedlowe a także strefy wejść do klatek schodowych budynków oraz wewnętrzne wspólne korytarze w budynkach i pomieszczenia gospodarcze
	osiedlowa	Nózka (2019); Lis (2011); Szafranko (2018); Wites (2019)	przestrzeń osiedli mieszkaniowych, przestrzeń „pomiędzy”; przestrzeń zabudowy mieszkaniowej, tereny rekreacyjne i tereny zielone, umożliwiające realizację codziennych potrzeb
	lokalna	Bierwiazonek (2016)	obszar relacji z osobami znanymi z widzenia, wynikającymi z sąsiedztwa lub pobliskiego zamieszkiwania, np. place miejskie, skwery, place zabaw
	PRZESTRZEŃ PRYWATNA		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kimic (2011) oraz materiałów zebranych

Złożoność analizowanej problematyki sprawia, iż w literaturze przedmiotu funkcjonują rozmaite klasyfikacje oraz terminy dotyczące przestrzeni semipublicznych, jak określa je Mantey (2019) czy Maik (2011), powstałe w oparciu o zróżnicowane kryteria. Zdecydowanie najczęściej wykorzystuje się w tym celu kryteria dostępności oraz kontroli, jako jednych z podstawowych przymiotów przestrzeni publicznej. Stopniowe ograniczanie dostępności przy jednoczesnym zwiększaniu kontroli społecznej prowadzi do wyodrębnienia w przestrzeni miejskiej przestrzeni półpublicznej i półprywatnej lub grupowej, w ramach której wyróżnia się najczęściej dwie poprzednie. Na to kryterium nakłada się najczęściej kryterium społeczne odnoszące się do przynależności terytorialnej oraz identyfikacji z określoną przestrzenią, stanowiących punkt wyjścia do wyodrębnienia alternatywnie stosowanych pojęć przestrzeni lokalnej oraz sąsiedzkiej. W niniejszej rozprawie posługiwano się pojęciem przestrzeni sąsiedzkiej.

Przestrzeń sąsiedzka stanowi „określony teren, na którym zachodzą wzajemne interakcje pomiędzy jej mieszkańcami” (Masierek i Szajerska, 2020a: 136). Podobnie przestrzeń sąsiedzką definiuje Warren (1981: 62), jako „ograniczone terytorium na większym obszarze miasta, zamieszkiwane przez ludzi wchodzących w interakcje społeczne”. Co istotne, w tej definicji pojawia się termin, istotny w perspektywie badań geograficznych, a mianowicie – **terytorium**. Terytorium, za Otokiem (1987: 20) „jest to obszar, który jednostka lub grupa osób określa jako swoją wyłączną własność. Terytorium spełnia w stosunku do użytkowników trzy podstawowe funkcje: zapewnienie bezpieczeństwa, pobudzanie do aktywności wynikającej z określonego środowiska oraz identyfikację, której ludzie poszukują lub oczekują przez zamieszkanie na określonym terenie”. **Przestrzeń sąsiedzka stanowi zatem terytorium zamieszkiwane przez określoną społeczność lokalną, w ramach której zachodzą relacje wynikające ze współdzielenia wspólnej przestrzeni i codziennych praktyk.** Pojęcie terytorium, a zatem i pojęcie przestrzeni sąsiedzkiej związane jest również z poczuciem przywiązania do miejsca oraz poczuciem przynależności do danej społeczności, które zdaniem Kotusa (2007) stanowią ważne atrybuty sąsiedztwa¹¹. Definiując sąsiedztwo, bierze on pod uwagę dwa jego wymiary: przestrzenny, do którego zalicza aspekty geograficzne oraz urbanistyczne, a także społeczny wraz z aspektami wspólnotowymi i instytucjonalnymi. Zdaniem Chmielewskiego (2010) wyróżnić można cztery warunki powstania grupowych związków społecznych, do których zaliczyć można również społeczność sąsiedzką:

- 1) dobrze działające kanały informacyjne (kanały sąsiedzkie),
- 2) istniejące przestrzenie i obiekty wspólnego użytkowania,
- 3) wspólne wartości symboliczne i estetyczne,
- 4) utożsamianie się z miejscem zamieszkania.

Przestrzeń sąsiedzka stanowi niezwykle istotny element składowy miasta, którego wartość szczególnie w okresie postpandemicznym podkreślana jest coraz częściej. Zdaniem Kipy (2021) to właśnie w takich skalach geograficznych jak sąsiedztwo, podwórko czy dzielnica uwidacznia się największy potencjał sprawczy społeczności lokalnych. O więziotwórczym charakterze sąsiedztw wspominali również zagraniczni autorzy tacy jak Jane Jacobs (2014) czy Jan Gehl (2013).

¹¹ W zestawieniu tabelarycznym (tab. 1) nie pojawia się żadna z prac Jacka Kotusa, gdyż konsekwentnie unika on w swoich pracach pojęcia „przestrzeń sąsiedzka” zastępując je pojęciami „sąsiedztwo” lub „przestrzeń aktywności sąsiedzkiej” (Kotus, 2007).

Przestrzeń w miarę poznawania, doświadczania i przypisywanych jej znaczeń przekształca się w **miejsce** (Tuan, 1987). Miejsce stanowi jedną z podstawowych kategorii teoretycznych w geografii, szczególnie w geografii człowieka (Wójcik i Suliborski, 2021), a wobec problematyki podejmowanej w niniejszej pracy, wymaga szerszego omówienia. Koncepcja miejsca w tradycji badań geograficznych ulegała znacznym przekształceniom w zależności od dominującej orientacji badawczej (tab. 2).

Tab. 2. Interpretacje koncepcji miejsca w tradycji geograficznej

okres	orientacja	dominująca koncepcja miejsca
XIX i początek XX w.	klasyczna	regionalny charakter miejsca jako Ziemi - domu człowieka (K. Ritter)
		biogeograficzny charakter miejsca jako ekumeny - obszaru życia człowieka (F. Ratzel)
koniec XIX i pierwsza połowa XX w.	socjologiczna szkoła ekologii człowieka (chicagowska)	ekologiczny charakter miejsca jako terytoriów, o które konkurują między sobą grupy społeczne (H. Barrows)
przełom XIX i XX w.	pozytywistyczny humanizm francuskiej geografii człowieka	terytorialny charakter miejsca jako środowiska życia człowieka „milieu” (P. Vidal de la Blache)
lata 50. i 60. XX w.	scjentystyczna	ekonomiczny charakter miejsca jako lokalizacji przestrzennej (W. Christaller)
lata 60 i 70. XX w.	neopozytywistyczna	chorologiczny charakter miejsca jako stacji w biografii jednostki (T. Hägerstrand)
		strukturalistyczny charakter miejsca jako przestrzeń „spotkania” indywidualnych działań ludzi ze strukturami społecznymi (W. Maik)
		społeczny charakter miejsca jako kontekstu społecznej interakcji (A. Giddens)
lata 70. XX w.	humanistyczna	humanistyczny charakter miejsca jako wyrazu przeżyć i świadomości jednostkowej oraz społecznej (Y. F. Tuan)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Wójcik (2013) oraz Wójcik i Suliborski (2021)

Jak zauważa Wójcik (2013), w pracach geografów klasycznych, w których dominowały badania o charakterze przestrzenno-środowiskowym miejsce przyjmowało najczęściej formę Ziemi, terytorium lub regionu. Człowiek natomiast traktowany był jako byt osadzony w przyrodzie, zdeterminowany poprzez prawa nią rządzące. Przeciw determinizmowi środowiskowemu występował Paul Vidal de la Blache,

traktując człowieka jako istotę zdolną do przekształcania środowiska w ramach określonej organizacji społeczno – kulturowej. Z kolei w okresie dominacji scjentyzmu klasyczne wizje dotyczące koncepcji miejsca zostały zredukowane do ujęcia miejsca w kategoriach demograficzno-ekonomicznych. Wójcik (2013: 141) uważa, iż wraz ze „spłaszczeniem rzeczywistości, której zmienność sprowadzono do ilościowej analizy (...) doprowadziło [to] do destrukcji miejsca jako formy zakorzenienia człowieka w świecie”. Za wspólną cechą ujęć neopozytywistycznych uznaje on natomiast skupienie nad istotą czasu w społecznej i materialnej organizacji przestrzeni.

W podejmowanej problematyce badawczej miejsce traktowane jest za Lisowskim (2003) jako przestrzeń kształtowania relacji społecznych i tożsamości zbiorowej. Stanowi ono zatem **lokalnie określony obszar powstały (i stający się) w wyniku nawiązania relacji między fragmentem danej przestrzeni a człowiekiem, którego człowiek doświadczył, nadał mu znaczenie będące przedłużeniem jego tożsamości.**

Poza przestrzenią, drugą kategorią terminologiczną wymagającą zdefiniowania jest kategoria związana z człowiekiem i jego aktywnością w przestrzeni. Człowiek bowiem, jak już wspomniano, w geografii humanistycznej staje się podmiotem aktywnym wobec otaczającej go przestrzeni. Aktorzy wyróżnieni przez Jałowieckiego (2010), jako jeden z trzech elementów schematu wyjaśniającego proces społecznego wytwarzania przestrzeni, decydują o formie i funkcji danego obszaru poprzez przekształcanie go i nadawanie mu określonych znaczeń.

Zaangażowanie mieszkańców w podejmowanie decyzji mających bezpośredni związek ze społecznościami oraz przestrzenią, w której funkcjonują, określa się szeroko mianem partycypacji społecznej. Chociaż partycypacja społeczna jest terminem, który służyć może do określania różnych aktywności lub działań nastawionych na zaangażowanie społeczne oraz współuczestnictwo, to w ramach niniejszej pracy ograniczono jego interpretację do zakresu miejskiej partycypacji społecznej i terminy te stosowane będą zamiennie. Pomimo faktu, iż partycypacja społeczna obecna jest już w polskich samorządach we współczesnej formie ponad dwie dekady, to jej skuteczność wydaje się być wciąż na niezadawalającym poziomie (Kalisiak – Mędelska, 2015).

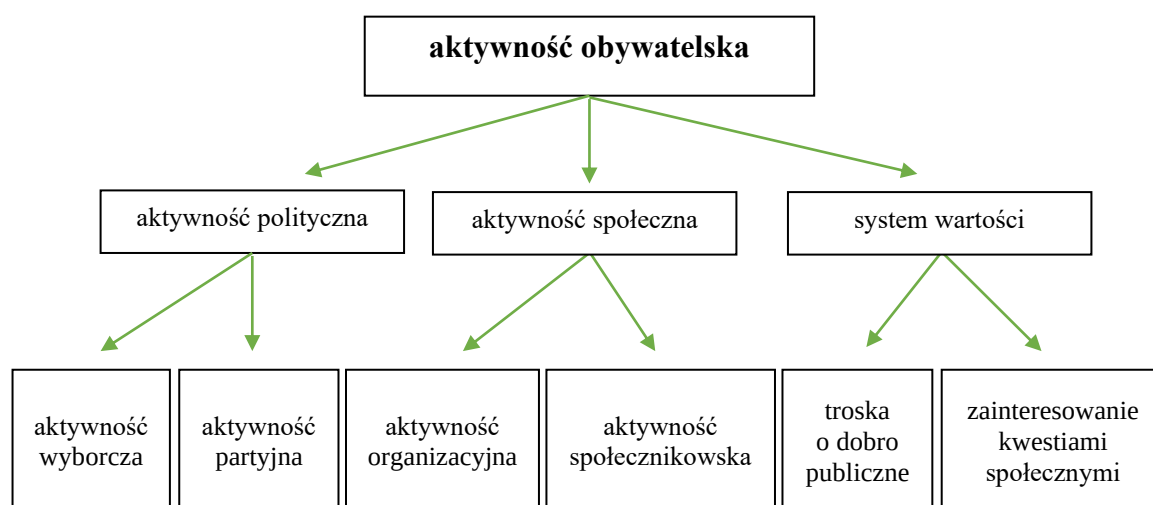
Jedną z przyczyn niskiego poziomu partycypacji społecznej odnotowywanego w polskich miastach jest ograniczanie się władz lokalnych do informowania społeczności o podejmowanych działaniach lub do ewentualnych konsultacji wymuszonych na samorządach przez polskiego ustawodawcę (Grzyś, 2021). To dopiero w najwyższych

szczeblach drabiny, odnoszących się do procesów współdecydowania, Arnstein (1969) dostrzegała pełny sens partycypacji społecznej. Niestety owe najbardziej angażujące formy partycypacji, w ramach których obie strony – zarówno władza samorządów, jak i lokalna społeczność – przyjmują aktywną postawę, należą w Polsce, zdaniem Olech i Sobiesiak - Penszko (2013) wciąż do rzadkości, chociaż w ciągu ostatniej dekady zauważyć można pozytywną tendencję wzrostową w tym zakresie.

W kontekście przywoływanej koncepcji drabiny partycypacji warto również wskazać na współczesną polemikę z tezami przedstawionymi przez Arnstein pod koniec lat 60. XX wieku. Zdaniem Kołomycew (2020: 17) we współczesnym zaangażowaniu się społeczności w sprawy publiczne nie należy upatrywać jedynie bezpośredniego dążenia do władzy, ale także przesłanek o charakterze informacyjnym, edukacyjnym, legitymizacyjnym, czy intergracyjnym. **To właśnie rozumienie partycypacji społecznej w kategoriach integracji społecznej w realizacji wspólnego celu w ramach określonego terytorium jest najbliższe problematyce badawczej podejmowanej w niniejszej rozprawie.** Co więcej, Kołomycew uniezależnia pojęcie partycypacji od władzy, zwracając uwagę na potencjał jej oddolnego charakteru. Jak podaje: „partycypacja tworzy warunki do artikulacji potrzeb obywateli oraz pozwala rozwiązywać problemy społeczne z wykorzystaniem potencjału samych zaangażowanych osób (tamże: 17). Takie podejście zbieżne jest z koncepcją *asset – based – community – development* (ABCD)¹² zaproponowaną przez Johna P. Kretzmanna i Johna McKnighta w 1993 r., którzy to właśnie w zasobach już dostępnych w społecznościach lokalnych i relacjach, które one generują, upatrują możliwość efektywnego rozwoju społecznego. Punktem wyjścia w tej koncepcji jest skupienie się na potencjale tkwiącym w społeczności, zamiast na problemach, które w tej społeczności mogą występować (*need – based – community – development*). **Rozwinięta partycypacja upodmiotowuje społeczności lokalne.** Zdaniem Kalisiak - Mędelskiej (2015: 246) przestają one być tylko adresatami działań władz publicznych, a stają się cennym źródłem informacji, współtwórcami oraz współrealizatorami koncepcji, rozwiązań i przedsięwzięć podejmowanych na ich rzecz. Na potrzeby niniejszej pracy badaniu poddane zostaną oddolne formy partycypacji cechujące się najwyższym poziomem zaangażowania w działanie.

¹² W nielicznej literaturze polskiej koncepcję tę określa się mianem rozwoju społecznościowego opartego na zasobach (Green, Moore, O'Brien, 2003).

Odnosząc się natomiast bezpośrednio do pojęcia **aktywności społecznej**, stanowi ona jeden z najważniejszych elementów budowy społeczeństwa obywatelskiego (Marody, 2005). Zdaniem Murawskiej (2020) jest ona częścią aktywności obywatelskiej, obok aktywności politycznej oraz systemu wartości (ryc. 4). Pojęcie to, za Murawską (tamże: 144), rozumie się jako „zespół określonych zachowań jednostki, realizujących jej dążenia do oddziaływania na otoczenie”. Cytowana autorka uznaje aktywność społeczną za kwintesencję dobrowolnego zaangażowania w różnych sferach, w tym w celu poprawy jakości najbliższego otoczenia, co zaprezentowano w niniejszej pracy. Opisywana aktywność przyjmować może różne formy. Murawska (2020) dzieli ją na aktywność organizacyjną oraz aktywność społecznikowską. Podstawowa różnica pomiędzy wymienionymi podtypami polega na poziomie formalizacji podejmowanych działań. Aktywność organizacyjna cechuje się zrzeszeniowym charakterem działalności w ramach organizacji pozarządowych. Aktywność społecznikowska natomiast nie ogranicza się do ram instytucjonalnych, a obejmuje wszelkie niesformalizowane działania i inicjatywy służące realizacji celu wspólnotowego. W niniejszej pracy skupiono się na drugim z wymienionych podtypów.

Ryc. 4. Wymiary aktywności obywatelskiej
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Murawska (2020)

Pojęcie aktywności społecznej związane jest bardzo ściśle z pojęciem **miejskiego aktywizmu**. Pojęcie to na potrzeby niniejszej dysertacji rozumie się jako **oddolne formy zaangażowania społecznego w kwestie miejskie polegające na wspólnym dążeniu do poprawy jakości życia w najbliższym otoczeniu**. Należy jednak zauważyć, iż pojęcie miejskiego aktywizmu jest terminem dość pojemnym i obejmuje zarówno działania sformalizowane, jak i niesformalizowane.

Współczesna literatura przedmiotu skupia się w zdecydowanej mierze na sformalizowanych przejawach miejskiego aktywizmu, analizując działalność sektora organizacji pozarządowych. Podejmowane są jedynie nieliczne próby analizy działań nieformalnych, co związane jest z ich spontanicznością, efemerycznym charakterem i brakiem dostępności baz danych, które w przypadku podejścia ilościowego stanowią niezbędne źródło informacji. Jednakże, odwołując się do stwierdzenia Marody (2005: 215) nieuwzględnienie „(...) w obszarze aktywności obywatelskiej spontanicznych działań jednostek byłoby dużym zaniedbaniem (...). To właśnie oddolnie tworzone, spontaniczne grupy wsparcia na rzecz rozwiązywania problemów społeczności są podstawą społeczeństwa obywatelskiego”.

Oddolna mobilizacja w ramach działań zbiorowych w miastach nie jest nowym zjawiskiem. Przejawów tego typu aktywności można doszukiwać się już w miastach antycznych (Kubicki, 2019). Za jedne z pierwszych współczesnych przejawów niesformalizowanej działalności, które można zaliczyć do miejskiego aktywizmu, należy uznać **ruchy miejskie**. Pojęcie ruchów miejskich zostało wprowadzone do dyskursu naukowego w latach 80. XX wieku przez Manuela Castellsa (1982) przy pomocy określenia „miejskie ruchy społeczne”. Castells określił cechy miejskich ruchów społecznych pomocne w ich wyodrębnianiu (1983). Były to:

- silne osadzenie w lokalności,
- odniesienie do znanego fragmentu miasta jako obszaru działania,
- poczucie obywatelskości,
- skupienie na wspólnym celu działania.

Wszystkie te cechy pomimo upływu niemal 40 lat od cytowanej publikacji nie straciły na znaczeniu i wciąż stanowią mogące cechy definiujące nie tylko ruchy miejskie, ale i inne przejawy miejskiego aktywizmu.

W literaturze odnaleźć można różne odniesienia do zbioru desygnatów określanych w niniejszej pracy nazwą ruchów miejskich¹³. Do najbardziej popularnych należą m.in. ruchy społeczne, miejskie ruchy społeczne, ruchy prawa do miasta, inicjatywy oddolne, ruchy oddolne, nieformalne grupy działań. Dla jasności przekazu w niniejszej pracy wykorzystywany będzie wyłącznie termin ruchy miejskie, który został spopularyzowany w literaturze zagranicznej przez Pickvance’a (2003) i w zdecydowanej mierze

¹³ Szerzej o chaosie pojęciowym konkretnie wokół terminu ruchy miejskie pisze m.in. Kowalewski (2016).

wykorzystywany jest w polskiej literaturze przedmiotu. Istnieje istotna różnica między terminami ruchy społeczne i ruchy miejskie. Ruchy miejskie wyrosły z ruchów społecznych, przy czym **konstytutywną cechą tych pierwszych jest ich osadzenie w przestrzeni miejskiej**. Ich działanie ma zatem charakter dominująco przestrzenny w przeciwieństwie do ruchów społecznych, które mogą, ale nie muszą odnosić się do kwestii miejskich. Wspólną cechą ruchów społecznych i miejskich jest natomiast źródło zmiany, jakim jest w obu przypadkach społeczeństwo (tab. 3).

Tab. 3. Porównanie genezy ruchów społecznych i ruchów miejskich

ruchy społeczne	ruchy miejskie
<i>cel:</i> zmiana uwarunkowana społecznie (odnosi się do grupy społecznej)	<i>cel:</i> zmiana uwarunkowana przestrzennie (odnosi się do przestrzeni)
<i>kontekst (geneza):</i> marginalizacja społeczna, walka klas	<i>kontekst (geneza):</i> nierówny dostęp do dóbr, prawo do miasta
<i>krytyka:</i> neoliberalnych zasad funkcjonowania gospodarki „kultura sprzeciwu”	<i>krytyka:</i> neoliberalizmu (politycznego) - krytyczna teoria miejska (Merrifield, 2016)
<i>walka o:</i> dostęp do zasobów społeczno - ekonomicznych	<i>walka o:</i> dostęp do władzy i wysokiej jakości zasobów przestrzennych
<i>skala:</i> globalna	<i>skala:</i> lokalna
<i>źródło zmiany:</i> społeczeństwo	
<i>dążenie do:</i> reform społeczno – gospodarczych	<i>dążenie do:</i> „prawa do miasta”, zmian przestrzenno – funkcjonalnych

Źródło: Opracowanie własne

Za **ruch miejski** przyjmuje się zatem nieformalną grupę osób podejmującą celowe działania związane z przekształcaniem przestrzeni publicznych miasta, skutkujące trwałą bądź tymczasową zmianą w przestrzeni obejmującą zarówno elementy materialne, jak i niematerialne. Szerszym celem działań ruchów miejskich jest dążenie do zmiany w sposobie zarządzania miastem i poprawy jakości lokalnych przestrzeni publicznych. Działalność tego typu grup nie jest zorientowana na osiągnięcie materialnych zysków przez pojedynczych uczestników, ale na wykształcenie solidarności grupowej i wypracowanie celów kolektywnych. Do cech delimitujących pojęcie ruchów miejskich zaliczyć można:

- nieformalność,
- kolektywność,

- celowość,
- lokalność,
- cykliczność działań,
- konstruktywny charakter działań.

Z tej definicji wykluczona zostaje zatem formalizowana działalność trzeciego sektora, spontaniczne, pojedyncze inicjatywy oddolne oraz nielegalne działania grup kibicowskich bądź graficiarskich.

W pierwszym okresie formowania się ruchów miejskich w Polsce funkcjonowały one jako nieformalne, amorficzne grupy (Kubicki, 2019). Stosunkowo szybko nastąpiła jednak ich formalizacja, przez co utraciły one swoją podstawową cechę, którą był nieformalny charakter działalności, ale zyskały podmiotowość, która umożliwiła szerszy zakres działania. Obecnie wiele grup identyfikujących się jako ruch miejski funkcjonuje już w ramach sformalizowanych podmiotów, takich jak stowarzyszenia lub fundacje, zwłaszcza po zawarciu Związku Stowarzyszeń "Kongres Ruchów Miejskich" w 2017 r. Jednakże, wciąż część z nich decyduje się na pozostanie w formie niesformalizowanej, co jest kolejnym składnikiem chaosu terminologicznego i trudności w ich identyfikacji i klasyfikacji. Mianem **nieformalnych inicjatyw obywatelskich** określono zatem, posługując się definicją zaproponowaną przez Martelę (2011: 113), spontaniczną aktywność społeczną podejmowaną poza organizacjami pożytku publicznego. Aktywności te realizowane są przez grupy nieformalne podejmujące działania dążące do poprawy jakości otaczającej ich przestrzeni. Należą do nich grupy celowe, które najczęściej rozwiązują się po osiągnięciu sukcesu lub wypaleniu początkowego entuzjazmu. Należy podkreślić, iż termin oraz funkcjonowanie grup nieformalnych nie jest zjawiskiem nowym, a za wprowadzenie do języka nauki podziału na grupy formalne i nieformalne (w środowisku miejskim) odpowiadają Robert i Helena Lynd¹⁴, którzy w ramach analizy struktury funkcjonowania miasta wyodrębnili „**spontanicznie łączące się zbiory ludzi, najczęściej w ramach wspólnoty sąsiedzkiej, podejmujących wspólne działania, głównie o charakterze ludycznym**” (Krętlewski, 1985: 369).

¹⁴ Wyniki badań tychże autorów opublikowane zostały w pracy „Middletown” z 1929 r.

1.5. Materiały źródłowe i metody badawcze

Specyfika przedmiotu badań, jakim są inicjatywy obywatelskie podejmowane w przestrzeni miejskiej przez grupy nieformalne, tj. ich dynamika, charakter funkcjonowania, a także chaos wokół terminów związanych z miejskim aktywizmem powoduje, iż skonstruowanie rzetelnej i wyczerpującej metodologii badawczej stanowi istotne wyzwanie. Z tego powodu zdecydowano się na wykorzystanie kilku komplementarnych metod badawczych, które dostosowano do kolejnych etapów realizacji celów szczegółowych rozprawy.

W ramach badań wstępnych (cel szczegółowy 1 i 2) wykorzystano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, która „pozwała na wnikliwe ustosunkowanie się do istniejącego stanu rozpoznania literaturowego danego zagadnienia, wskazania osiągnięć, jak też braków w tym zakresie” (Runge 2007: 21). Wykorzystanie tej metody pozwoliło na dokonanie prawidłowej operacjonalizacji oraz konceptualizacji problemu badawczego, a także na sformułowanie dalszych celów badawczych. Na tym etapie posługiwano się wyłącznie danymi wtórnymi w postaci literatury przedmiotu. Ze względu na interdyscyplinarny charakter podejmowanej tematyki do analizy wykorzystano głównie prace autorstwa geografów społecznych, socjologów miasta, architektów, urbanistów, jak również politologów (w zakresie funkcjonowania samorządów lokalnych), przedstawicieli nauk prawnych (prawne uwarunkowania partycypacji społecznej w Polsce) i historyków (historia i tożsamość Łodzi). Ważną, choć pełniącą funkcję źródła pomocniczego, grupą opracowań były również publikacje popularnonaukowe dotyczące zjawisk aktywizmu miejskiego, w tym wyniki badań dotyczących działalności związanej z zaangażowaniem mieszkańców w kwestie miejskie, publikowane przez organizacje pozarządowe.

Kolejny etap badań, poświęcony miejskiemu aktywizmowi i możliwościom kształtowania przestrzeni publicznych przez grupy nieformalne w Polsce zrealizowano głównie poprzez analizę treści dokumentów. W pierwszej kolejności wykorzystano technikę jakościowej analizy aktów prawnych, w tym: ustaw, komentarzy do ustaw oraz projektów ustaw odnoszących się do regulacji prawnych w zakresie istniejących form partycypacji społecznej przewidzianych przez polskiego ustawodawcę. Ponadto, za pomocnicze materiały źródłowe na tym etapie posłużyły specjalistyczne raporty przygotowywane przez instytucje państwowe, np. Najwyższą Izbę Kontroli.

Po określeniu sytuacji prawnej zjawiska niesformalizowanego aktywizmu w skali kraju wykorzystując tę samą metodę i technikę badawczą, dokonano analizy dokumentów publikowanych w skali lokalnej. W tym przypadku wykorzystano uchwały Rady Miasta

Łodzi z zakresu współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz miejskie dokumenty strategiczne. Badania oparte na analizie dokumentów miały na celu uporządkowanie informacji dotyczących form partycypacji społecznej przewidzianych w polskim prawie oraz określenie możliwości rozwoju nowych form niesformalizowanego aktywizmu. Z kolei analiza rzeczywistości społecznej, przeprowadzona na dalszym etapie, umożliwiła zidentyfikowanie ewentualnej luki między uwarunkowaniami legislacyjnymi a rzeczywistością społeczną.

W dalszej części studium przypadku prezentowanego w pracy poddano analizie łódzkie programy współpracy z organizacjami pozarządowymi (w formie uchwał Rady Miasta), realizowane od 1998 do 2023 roku. Do analizy wykorzystano zarówno wieloletnie programy współpracy Miasta Łodzi z organizacjami pozarządowymi, jak i te publikowane corocznie. Na podstawie jakościowej analizy wskazanych dokumentów dokonano identyfikacji łódzkiej infrastruktury partycypacyjnej¹⁵ ze szczególnym uwzględnieniem możliwości realizacji inicjatyw obywatelskich przez grupy nieformalne.

Materiały źródłowe, które analizowano w pierwszej części pracy, stanowiły bazę dla badań terenowych, których celem była ocena efektów programów współpracy miasta z grupami nieformalnymi na przykładzie realizacji wybranych projektów i analiza przestrzennego rozmieszczenia działań podejmowanych przez grupy nieformalne w przestrzeni miasta. Na podstawie dostępnej dokumentacji dokonano jakościowej analizy 285 projektów realizowanych w ramach wybranych programów (inicjatywy lokalnej oraz miejskich mikrograntów). Dobór projektów do analizy szczegółowej był celowy, dokonywany według podmiotu wskazanego w projekcie jako jego realizator (grupa nieformalna) oraz charakteru projektu (odnoszącego się do przekształceń przestrzennych).

W ostatnim etapie badań prowadzonych na potrzeby niniejszej pracy wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego w celu zgromadzenia opinii, spostrzeżeń i doświadczeń respondentów na temat nieformalnej aktywności miejskiej i rezultatów takich działań. W ten sposób możliwe stało się skonfrontowanie zaprezentowanych wcześniej faktów z opiniami i odczuciami osób, których one dotyczą. Zabieg ten miał na celu zapewnienie jak największej rzetelności badawczej i próbę wyeliminowania błędnych lub stronniczych założeń autorki co do rzeczywistości społecznej. W ramach metody sondażu

¹⁵ Infrastrukturę partycypacyjną definiuje się w ramach niniejszej pracy, za Gawłowskim i Jaroszem (2019: 76) jako „zespół narzędzi prawnych i instytucjonalnych, za pomocą których władze samorządowe zarządzają procesem partycypacji”.

diagnostycznego wykorzystano głównie technikę indywidualnego wywiadu pogłębionego. Wywiady przeprowadzono zarówno w ramach indywidualnych spotkań z respondentami (w Łodzi), jak i drogą internetową, w zależności od dostępności respondenta. Dobór uczestników badań społecznych był celowy i uwzględniał zróżnicowanie aktorów zaangażowanych w proces wytwarzania przestrzeni miejskiej: przedstawiciele władz samorządowych, organizacji pozarządowych, mediów oraz mieszkańców – zarówno tych wchodzących w skład grup nieformalnych, jak i tych niezaangażowanych bezpośrednio w żadne inicjatywy, ale będących odbiorcami tych działań.

Podsumowując, w badaniach prowadzonych na potrzeby rozprawy wykorzystano trzy komplementarne metody badawcze, co określane jest w literaturze mianem triangulacji metod (Mason, 1996). Mazurek – Łopacińska i Sobocińska (2014: 18) upatrują w triangulacji wykorzystywanej w badaniach jakościowych następujących korzyści:

- wyższej jakości badań,
- szerszego i głębszego spojrzenia na badane kategorie i w konsekwencji zwiększenia zakresu uzyskiwanej wiedzy,
- zmniejszenia efektu metody kształtującej badany temat,
- sprawdzenia wyników.

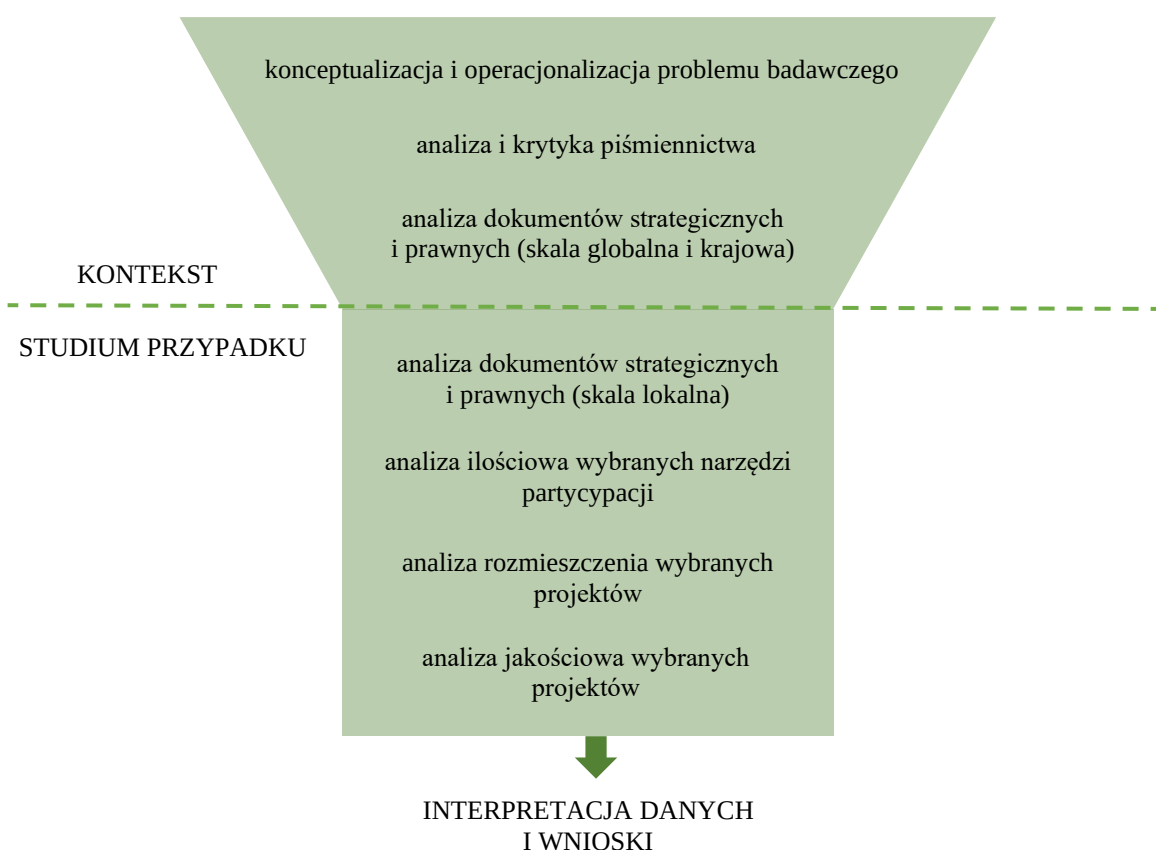
Poza samym wykorzystaniem trzech komplementarnych metod badań, ważna była także kolejność poszczególnych etapów realizacji głównego celu pracy. Najpierw ustosunkowano się do istniejącego stanu wiedzy na temat podejmowanej problematyki oraz rozpoznano lukę badawczą, następnie zgromadzono fakty dotyczące analizowanego zjawiska na podstawie analizy danych zastanych, a dopiero w końcowym etapie porównano zgromadzone dane z rzeczywistością społeczną poprzez wykorzystanie techniki indywidualnych wywiadów pogłębionych. Tak przygotowany oraz zrealizowany schemat postępowania badawczego miał na celu wyeliminowanie potencjalnych błędów wynikających z zagrożeń upatrywanych w zastosowaniu badań jakościowych. Kubicki (2020: 12) odnosząc się do realizacji badań związanych z funkcjonowaniem ruchów miejskich, pisał, iż w ich przypadku „obiektywizm analityczny uwarunkowany będzie w dużej mierze postawą samego badacza, który świadomy tych zagrożeń musi poddawać samokontroli swoje poglądy i postawy”.

Wyniki przeprowadzonych badań przedstawione zostały w pracy w formie tekstowej, w postaci zestawień tabelarycznych, rycin oraz z wykorzystaniem kartograficznych metod prezentacji danych. Mapy będąc podstawową formą prezentacji

danych geograficznych, stanowią istotną część niniejszej pracy. Do ich przygotowania wykorzystano oprogramowanie ArcGIS.

1.6. Układ pracy

Układ niniejszej pracy oparty został na strukturze lejka analitycznego (*funnel approach*) (ryc. 5). Podejście to polega na stopniowym przechodzeniu od analiz o wysokim stopniu ogólności, obejmujących szeroki kontekst i skalę, ku coraz bardziej szczegółowym zagadnieniom. Takie podejście jest szczególnie przydatne przy analizie złożonych zjawisk, ponieważ umożliwia efektywną organizację i segmentację gromadzonych danych (Flick, 2014). Początkowe szerokie rozpoznanie kontekstu, a następnie sukcesywne zawężanie analizy do konkretnych zmiennych sprzyja identyfikacji kluczowych czynników wpływających na badane zjawisko. W rezultacie prowadzi to do formułowania trafniejszych wniosków na etapie interpretacji zgromadzonych danych (Patton, 2014).

Ryc. 5. Struktura postępowania badawczego oparta na strukturze lejka
Źródło: Opracowanie własne

Badania przeprowadzone w ramach niniejszej pracy można podzielić na dwa zasadnicze etapy. Pierwszy z tych etapów obejmuje szeroką analizę kontekstu, koncentrującą się na oddolnej aktywności społecznej w ujęciu globalnym i krajowym. Na tym etapie skupiono się na uzyskaniu ogólnego obrazu sytuacji, co pozwoliło na wyodrębnienie podstawowych trendów oraz uwarunkowań, które stanowiły przedmiot dalszych, bardziej szczegółowych analiz. Zebrane dane charakteryzują się niskim poziomem szczegółowości, jednakże stanowią one fundament do pogłębionej analizy w późniejszych etapach badania. Wyniki tej części badań zaprezentowano w rozdziałach od pierwszego do trzeciego.

Drugi etap badań, odpowiadający węższej części lejka koncentruje się natomiast na analizie studium przypadku miasta Łodzi, do którego odnoszą się rozdziały czwarty i piąty. Poświęcone one zostały szczegółowej analizie lokalnych uwarunkowań wpływających na poziom aktywności społecznej mieszkańców miasta oraz wskazaniu konkretnych narzędzi współpracy między miastem a grupami nieformalnymi, a także, w części opartej na badaniach terenowych – efektom lokalnej aktywności społecznej w przestrzeni miejskiej Łodzi – rozmieszczeniu inicjatyw oraz ich społecznemu odbiorowi.

W ramach części podsumowania i interpretacji wyników badań, opracowano model zmian niezbędnych dla realizacji wizji miasta współtworzonego. Model ten, oparty na teorii zmiany (*theory of change*), szczegółowo omówiony w rozdziale 5.6, pozwolił na wyznaczenie kluczowych zasobów i działań, które umożliwią osiągnięcie celu wyznaczonego w strategii rozwoju miasta, uwzględniając szeroki kontekst społeczny, przestrzenny oraz prawno-instytucjonalny. Wprowadzenie tego modelu było istotnym elementem podsumowania badań, gdyż pozwoliło nie tylko na ocenę dotychczasowych działań, ale także na sformułowanie rekomendacji dotyczących dalszego rozwoju miasta współtworzonego.

Całość zaprezentowanej struktury badawczej pozwala na systematyczne przejście od ogólnego zrozumienia kontekstu globalnego i krajowego do szczegółowej analizy lokalnych uwarunkowań i efektów działań społecznych w Łodzi, co daje kompleksowy obraz wpływu oddolnych inicjatyw obywatelskich na przestrzeń miejską.

2. Oddolna aktywność społeczna jako przedmiot badań nauk społecznych

2.1. Zakres oraz kierunki badań oddolnej aktywności społecznej

Dyskusja nad oddolnymi, spontanicznymi działaniami zbiorowymi ma w geografii niezbyt długą tradycję. Pierwszych prac w tym zakresie należy poszukiwać głównie w badaniach socjologów, tj. Alaina Touraine'a (1981, 1985) czy Manuela Castellsa (1982, 1983). Prace te w zdecydowanej mierze skupiały się na motywacjach grup społecznych podejmujących kolektywne działania na rzecz określonego celu lub w ramach sprzeciwu wobec określonej polityki, tożsamości owych grup oraz podstaw ich funkcjonowania. W ramach badań geograficznych prace związane z podejmowaną problematyką zaczęły pojawiać się dopiero wraz z rozwojem geografii społecznej, co nie oznacza jednak, iż aspekt przestrzenny w dotychczasowych badaniach aktywności oddolnej był zupełnie pomijany.

O efektach oddolnych inicjatyw w postaci przekształceń przestrzennych pisał m.in. Hans Pruijt (2007) pod hasłem *urban movements* w „Blackwell Encyclopedia of Sociology”, zwracając uwagę na fakt, iż ruchy miejskie poza możliwością zaangażowania w lokalne procesy decyzyjne posiadają realny wpływ na przemiany przestrzeni miejskiej, gdyż nawet kontestowanie dotychczasowych decyzji planistycznych wywołuje pozytywny efekt w postaci wykształcenia szeregu dobrych praktyk mających w dłuższej perspektywie szansę stać się normą planistyczną. Na zmiany w przestrzeni jako najbardziej charakterystyczny efekt działań ruchów miejskich wskazywała również już w 1981 roku na przykładzie Barcelony Susana Finkelievich, uznając, iż ruchy miejskie mają swoje specyficzne pole działania, którym jest przestrzeń miejska i kwestie jej dotyczące. Na brak zainteresowania geografów przestrzennymi aspektami ruchów społecznych zwracali natomiast uwagę Byron Miller oraz Deborah Martin (2000), wskazując m.in. na element systemowo-instytucjonalny¹⁶. Wykazali oni, iż zainteresowanie tą kwestią w geografii istnieje od wczesnych lat 70. XX wieku, posługując się przykładami ze Stanów Zjednoczonych, takich prac jak m.in. Sharp (1973) dotyczącej rozprzestrzeniania się strajków pocztowych, Demko i in. (1973) na temat przestrzennego podłoża zróżnicowania niepokojów i protestów na kampusach oraz Adams (1972) na temat cech

¹⁶ „Brak zaangażowania geografów w badanie ruchów społecznych ma wiele wspólnego z przyczynami instytucjonalnymi, którymi są rozdzielanie wydziałów i kategoryzacja publikacji. Mówiąc wprost, naukowcy nie są nagradzani za publikowanie w czasopismach spoza ich dyscypliny” (Miller i Martin, 2000: 7).

charakterystycznych danego miejsca sprzyjających protestom miejskim. Jedną z istotniejszych publikacji dla zrozumienia relacji między przestrzenią a aktywizmem społecznym oraz wpływu otoczenia na działania i organizację ruchów społecznych jest praca Nichollsa, Millera i Beaumont (2013), którzy kontynuując niejako i poszerzając zakres wcześniej wymienionych prac, skupili się na roli przestrzeni w mobilizowaniu, organizowaniu i działaniu ruchów społecznych, analizując, w jaki sposób przestrzeń miejskie wpływają na dynamikę i skuteczność różnych form aktywizmu miejskiego oraz jak te przestrzenie są kształtowane, wykorzystywane i redefiniowane przez uczestników ruchów społecznych w celu osiągnięcia swoich celów.

Poza badaczami amerykańskimi, na aspekt przestrzenny w badaniach ruchów społecznych zwrócili również uwagę m.in. Wang, Ye i Chan (2019), bazując na studium przypadku ruchu *Occupy Central* w Hong Kongu z 2014 r., wykazali oni, iż przestrzeń funkcjonować może również jako narzędzie oraz cel walki. Daphi (2017) z kolei, odnosząc się w kontekście europejskim do poruszanej już we wcześniejszych pracach złożoności relacji między przestrzenią a protestami, podjęła badania dotyczące sposobu, w jaki konkretne miejsca stają się arenami dla zmian społecznych i jak te przestrzenie kształtują tożsamość i dynamikę ruchów społecznych. Dang, Seeman, Lindenmaier i Saliterer (2022) powiązali natomiast w pozytywny sposób poczucie przywiązania do miejsca ze zwiększoną aktywnością społeczną.

W latach 70. XX wieku wraz ze wzrostem zainteresowania problematyką lokalności i pojęciem gospodarki lokalnej rozwinięty został aspekt grup samopomocowych i oddolnych koncepcji rozwoju lokalnego (Birkhölzer, 1999). Jablonsky (1993) w swoim studium chicagowskich sąsiedztw to właśnie w przestrzeni (konkretnie – w miejscu) upatrywał źródeł rozwoju społeczności i źródła ich tożsamości. W latach 90. XX wieku problematykę rozwoju lokalnego wzmocniono o kwestie związane z szeroko podejmowanym podejściem partycypacyjnym. O znaczeniu i potrzebie oddolnego podejścia i partycypacji społecznej w planowaniu środowiska zbudowanego pisali Chavis i Wandersman uznając, iż „[ś]rodowisko zbudowane jest sektorem, który pilnie potrzebuje przyjęcia procesu "oddolnego" lub partycypacyjnego (...) udział społeczności jest odpowiednim podejściem do poprawy jakości środowiska fizycznego, poprawy usług, zapobiegania przestępczości i poprawy warunków społecznych” (1990: 56). W Europie badania dotyczące oddolnej, spontanicznej aktywności społecznej rozwinęły się w zdecydowanym stopniu po roku 2010 wraz ze zmianą priorytetów polityki unijnej

w odniesieniu do środowisk miejskich¹⁷, a tym samym wraz z rosnącą rolą społeczności lokalnych i podejścia oddolnego w planowaniu i zarządzaniu obszarami miejskimi, gdy „(...) władza w Europie zaczęła przesuwać się od partii, rządów i parlamentów ku różnym grupom obywateli” (Beylin, 2010).

W polskiej geografii tematykę oddolnej aktywności miejskiej podjęto, głównie ze względów systemowych, kilka dekad później niż w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej. Uwolnienie potencjału społecznikowskiego nastąpiło bowiem dopiero po okresie transformacji ustrojowej. Pierwsze prace o tej tematyce pojawiały się jednak jeszcze w drugiej połowie lat 80. XX wieku wraz z upowszechnieniem się w Polsce prac Harveya, Castellsa i Lefebvra, a także wraz z rozwojem podejścia antyscjentystycznego w badaniach geograficznych. Już wówczas pisano o „nowych rodzajach spontanicznej aktywności” (Jałowiecki i Sowa, 1989: 6) oraz o konieczności upodmiotowienia mikrospołeczności lokalnych i włączeniu ich do procesów decyzyjnych (Otok, 1987). Otok (tamże: 51 – 52) zwracał uwagę na istotę uczestnictwa społeczności w procesach planistycznych, pisząc, iż „(...) planowanie społeczne jest planowaniem dla ludzi w przestrzeni. Powszechne jest, wobec tego przekonanie, że społeczeństwo powinno być informowane o przygotowywanych planach dotyczących urządzeń społecznych przeznaczonych dla obszaru jego zamieszkania. Co więcej, powinno być ono zachęcane do uczestnictwa w przygotowaniu takich planów (...). Często zdarza się, że ludność samorzutnie organizuje takie zebrania w celu na przykład zaprotestowania przeciw realizacji projektów, które nie są zgodne z jej wyobrażeniami potrzeb lub też, aby uzyskać dodatkowe inwestycje na swojej przestrzeni społecznej”.

O istocie relacji miejsca i społeczności lokalnej jeszcze w XX wieku pisała również Libura (1990) oraz już w XXI wieku Parysek (2001: 31), który odnosząc się do kontekstu rozwoju lokalnego, stwierdził, iż „[w] wymiarze lokalnym właśnie, gdzie wszystko jest znane, bliskie, własne, bezpośrednio odczuwane, zwrócone do wewnątrz wytwarza się charakterystyczna integracja mieszkańców i zamieszkiwanego terenu, wyrażana w trwałych więziach wspólnego bytowania, wspólnych działań, a nawet w wymiarze pewnego ładu moralnego. To wspólne bytowanie w danym, niewielkim powierzchniowo miejscu (...) tworzy sieć specjalnych więzi, w ramach których się żyje, tworzy lokalne systemy wartości, wyznacza cele oraz podejmuje działania na rzecz wspólnego i indywidualnego dobra”. Autor jednocześnie podkreśla aktywną rolę człowieka,

¹⁷ Temat ten został rozwinięty w rozdziale 3.

jako części większej społeczności oraz bezpośrednio wskazuje na rolę, jaką podejmuje ten aktor społeczny, gdyż „(...) udział człowieka w życiu społecznym nie jest działaniem automatycznym. Wymaga nastawienia i przygotowania się do pełnienia takiej roli między innymi przez refleksję nad pobudzającym do wspólnych działań dobrem wspólnym (...). (Parysek, 2001: 43).

Zainteresowanie geografów problematyką społeczną doprowadziło do wytworzenia się ważnej subdyscypliny, jaką jest geografia społeczna. Rykiel (1991) uważał, że źródeł geografii społecznej należy szukać m.in. właśnie w pracach socjologów odnoszących się do relacji między społeczeństwem a przestrzenią. Otok (1987) formułując definicję oraz przedmiot geografii społecznej zwrócił szczególną uwagę na **rolę czynnika geograficznego w badaniach zbiorowości społecznych**, uznając, że „rozważanie tych struktur bez określenia ich przestrzeni i stosunku do niej byłoby zaprzeczeniem całej geografii” (1987: 17). Jak zauważają Kulawiak i Szmytkowska (2018: 84) postępujący rozwój nurtu humanistycznego w polskiej geografii oraz zauważalny w ostatnich latach istotny wzrost zainteresowania kwestią społeczną w polskich miastach, o czym wspomniano już we wstępie, daje podstawy ku twierdzeniu, że w pracach z zakresu studiów miejskich udział badań realizowanych w nurcie humanistycznym będzie systematycznie wzrastał. Co więcej, zwrócono jednocześnie uwagę na zwiększający się poziom aktywności społeczności lokalnych oraz krytykę neoliberalnych zasad planowania rozwoju miast, traktując je w kategoriach znaczącego przyczynku w rozwoju nurtu społecznego w badaniach geograficznych.

Problematykę miejskich przestrzeni publicznych w kontekście jej wspólnotowego znaczenia podejmowali w swoich pracach m.in. Dymnicka (2009, 2013), uznając przestrzeń publiczną za przestrzeń, w której realizują się wspólne interesy określonej społeczności. Bierwiazzonek, Lewicka i Nawrocki (2012) wskazali na przestrzeń publiczną jako przestrzeń dającą okazję do podejmowania działań i współdziałań, a Mantey (2019: 29, za: Maik, 2011) określiła przestrzeń publiczną jako „scenę, po której porusza się pewna liczba *aktorów* - członków społeczności miejskiej i osób przybyłych z zewnątrz, między którymi odbywa się złożona *gra* działań i oddziaływań wzajemnych”. O roli aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni wspomina w swojej pracy również Szmytkowska (2008: 19), podkreślając, iż „istotne w analizie przestrzeni miejskich społecznie wytworzonych oraz ustawicznie przekształcanych jest nie tylko ich opisywanie, ale również określenie kto je kreuje i kto nimi zarządza”. Zdaniem Grabkowskiej (2017) natomiast pojęcie miasta wręcz zakłada współdzielenie przestrzeni. Owo współdzielenie

natomiast opiera się na ciągłych negocjacjach i renegocjacjach decyzji podejmowanych w ramach polityki miejskiej, o których wspomina Sagan (2001, 2017), traktując przestrzeń miejską jednocześnie jako przestrzeń dialogu i konfliktu. Harvey (2012: 110) z kolei, wyraźnie wskazuje na bezpośrednią rolę mieszkańców miast w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, pisząc, iż „(...) aby przestrzenie publiczne uzyskały status dóbr wspólnych, wymaga to uczynienia ich takimi przez mieszkańców poprzez działania polityczne i aktywność obywatelską, gdyż są to przestrzenie, w ramach których rozgrywa się ciągła walka i interesy i władzę”. Szerzej o konfliktach społeczno-przestrzennych jako nowym przedmiocie badań geografii społecznej pisała m.in. Dmochowska – Dudek (2014).

Współcześnie podejmowany zakres problematyki oddolnej miejskiej aktywności społecznej można osadzić w wielu dyscyplinach nauk społecznych oraz humanistycznych, głównie w naukach socjologicznych (m.in. socjologia miasta, socjologia życia codziennego), naukach politologicznych, ekonomicznych, kulturoznawstwie, antropologii, psychologii (głównie psychologii środowiskowej) i szeroko rozumianych studiach miejskich (*urban studies*). Te ostatnie wydają się szczególnie istotne w zakresie opisywanej tematyki ze względu na swoją interdyscyplinarność. Dodatkowo możliwe jest wskazanie kilku głównych obszarów tematycznych lub kontekstów, wokół których koncentrują się polscy badacze miejskiego aktywizmu. Są nimi:

- rozwój społeczeństwa obywatelskiego (skoncentrowanego głównie wokół sektora organizacji pozarządowych) (Wendt, 2007; Kwiatkowski, 2008; Makowski, 2015; Murawska, 2020),
- koncepcja prawa do miasta (Pluciński, 2012; Szpak, 2017; Grabkowska, 2017; Domaradzka, 2018; Śleszyński, 2022),
- motywacja, tożsamość oraz funkcjonowanie ruchów miejskich (Kowalewski, 2013a; Kubicki, 2016, 2019, 2020; Pluciński i Nowak, 2017; Sowada, 2019; Domaradzka, 2021),
- zastosowanie nowych technologii i nowych mediów w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego (Nowak, 2012; Grzechnik, 2018; Janik, 2016; Sowada, 2020),
- partycypacja społeczna (procesy, narzędzia i instrumenty) (Lewenstein, Schindler i Skrzypiec, 2010; Kotus, 2014, 2018; Boryczka, 2016; Kotus, Sowada i Rzeszewski, 2019),
- kapitał społeczny (Pawłowska, 2015; Radziszewski, 2019; Starosta, 2022),

- partycypacyjne strategie rozwoju lokalnego (Feltynowski, 2015; Tutaj, 2018; Dziemianowicz i Cybulska, 2019),
- współzarządzanie miastem (wielopoziomowe zarządzanie) (Karwińska, 2009; Wiktorska – Święcka, 2015; Chądzyński, 2017; Legutko – Kobus, 2018)
- ekonomia społeczna (Bohdziewicz – Lulewicz i Sutula, 2012; Szczudlińska – Kanoś, 2013; Kowalczyk, 2014; Sokołowicz, 2017),
- tożsamość lokalna, przywiązanie do miejsca, więzi społeczne (Lewicka, 2005, 2012, 2013; Michalska – Żyła, 2011; Bierwiazzonek, Dymnicka, Kajdanek i Nawrocki, 2017; Bierwiazzonek, 2018; Dang, Seeman, Lindenmeier i Saliterer, 2022),
- społeczne wytwarzanie przestrzeni (Jałowiecki, 2010; Dymnicka 2011; Brzeziński, Michalska – Żyła, 2018; Drozda, 2019).

Zgodnie z typologią ruchów miejskich Castellsa (2008), można wyróżnić trzy typy ruchów miejskich: **ruchy oporu/protestu, legitymizacji oraz projektu**. W kontekście niniejszej pracy podział ten może przyczynić się do usystematyzowania (szczególnie w kontekście chronologii) problematyki różnorodności form miejskiego aktywizmu, gdyż określone powyżej typy pojawiały się i funkcjonują w rzeczywistości społecznej w konkretnych okresach, co pociąga za sobą wzmożone prace na ich temat¹⁸.

Ruchy oporu powstają w wyniku sprzeciwu wobec dominującej polityki i jej realizacji. Źródeł niepokoju społecznych stanowiących główną motywację działań należy poszukiwać w nierównościach społecznych i przestrzennych. Grzechnik (2019: 82) twierdzi, iż jest to współcześnie najbardziej liczna grupa, którą mobilizuje do działania merkantylizacja przestrzeni miejskiej, nadmierna władza deweloperów i słabość władz samorządowych. W przypadku Polski za pierwsze współczesne działania tego typu grup można uznać działania skupione wokół NSSZ „Solidarność” czy ruchów komitetów obywatelskich jeszcze przed zmianą ustroju (Latoszek, 2006; Pluciński, Nowak, 2017), a obecnie są to grupy skupiające swoje działania wokół takich kwestii jak m.in.: kwestie mieszkaniowe (ruchy lokatorskie, realizacja „prawa do miasta”), ochrony środowiska (alarm dla klimatu, alarmy smogowe), transportu i infrastruktury (ruchy rowerowe, ograniczenie ruchu samochodowego), kultury i dziedzictwa, planowania przestrzennego (działania przeciwko nadmiernej urbanizacji, zachowaniu terenów zielonych, demokratyzacji przestrzeni publicznej). Działalność tego typu grup ze względu na ich

¹⁸ Dla spójności pracy tematykę tę poruszono wyłącznie w odniesieniu do skali kraju.

medialny charakter jest bardzo często nagłaśniana, jak również stanowi stosunkowo często przedmiot analizy badaczy społecznych, w tym również i geografów (Michałowska, 2008; Dmochowska – Dudek, 2013, 2014; Pluciński, 2014; Pomieciński, 2016; Kajdanek i Pluta, 2016; Ilmurzyńska, 2018)¹⁹.

Ruchy legitymizacji natomiast skupione są wokół formalnych struktur organizacji pozarządowych. Ich działania często nie są jednak zorientowane na zmianę a głównie na utrzymanie statusu quo. Są one w dużej mierze uzależnione od grantów oraz dotacji samorządów (Łabędź, 2017). Wiele ruchów miejskich, jak wskazuje Kurnicki (2013: 21 – 22) „(...) przechodzi od kontestacji, przez wypracowywanie własnych rozwiązań, do współpracy z instytucjami, organizacjami pozarządowymi czy władzami miejskimi”. Analizę ich działań w polskich badaniach realizuje się po roku 1989, a ich nasilenie następuje w pierwszej dekadzie XXI wieku wraz z przyjęciem ustawy regulującej działalność sektora organizacji pozarządowych²⁰. Grzechnik (2018) upatruje w tego typu działalności pozytywnych skutków w postaci promocji aktywności społecznej oraz lokalnego patriotyzmu, co przyczynia się do konstruowania kolektywnej tożsamości miejskiej. Działania organizacji pozarządowych skupione są głównie wokół obszarów edukacji, kultury, polityki instytucjonalnej, sportu, zdrowia czy jakości życia. W badaniach społecznych najczęściej poruszany jest ten temat w kontekście budowy społeczeństwa obywatelskiego (Nizio, 2012; Kowalewski, 2013; Chądzyński, 2016; Kubicki, 2017; Wojtaszak, 2017).

Trzecim typem ruchów miejskich wymienianych przez Castellsa (2008) są ruchy projektu. W Polsce można mówić o wyraźnej aktywizacji tego typu ruchów w drugiej dekadzie XXI wieku. Są to ruchy progresywne, dążące do zmian, które poza aktywnością kontestacyjną wypracowują metody, rozwiązania, modele i schematy działania. Grzechnik (2018: 83) to właśnie w tego typu grupach upatruje największego potencjału zmian, pisząc, iż „[t]o one są głównymi aktorami zmiany społeczno – kulturowej, formułują nowe idee i odpowiadają za kształtowanie tożsamości miejskiej, przyczyniają się do transformacji optyki miejskiej, a przede wszystkim mobilizują mieszkańców do działania w imię dobra wspólnego. Pozycja tych ruchów jest coraz silniejsza,

¹⁹ Należy podkreślić, iż pomimo dominacji określonych typów ruchów w danym okresie ich rozwoju, przedziały czasowe w których występują nie są wzajemnie wykluczające. W przypadku Polski zauważyć można rozwój ruchów miejskich poczynając od ruchów protestu/oporu, przez ruchy legitymizacji aż do ruchów projektu. Współcześnie wszystkie te typy współistnieją ze sobą, przy czym zauważyć można wzrastający udział działań, które można przyporządkować do ostatniego z castellovskich typów.

²⁰ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873)

mają realny wpływ na kształtowanie polityki miejskiej, a ich profesjonalizm i doświadczenie sprawiają, że stają się partnerami władz samorządowych w projektowaniu i wdrażaniu reform w miastach”. Autorka przytaczanego tekstu skupia się głównie na zmianie społeczno – kulturowej, aczkolwiek warto podkreślić, iż to właśnie do tego typu działań należy włączyć te formy miejskiego aktywizmu, które są skupione wokół przekształceń przestrzennych – np. w ramach budżetu obywatelskiego, inicjatyw lokalnych czy mikrograntów. Działania tychże grup często wykraczają poza sferę społeczną, a wprowadzają realną zmianę w lokalnych przestrzeniach publicznych. Wymienione cechy pozwalają na analizowanie ich w kategoriach **aktorów zmiany** - zdolnych do wypracowywania nowych rozwiązań w politykach miejskich, również w wymiarze przestrzennym. Nie tylko zmieniają dyskurs wokół przestrzeni miejskiej, ale także ją samą. Najczęściej podejmowanymi tematami prac w tym zakresie są: zacieśnianie więzi społecznych, poprawa jakości życia, demokratyzacja przestrzeni publicznej, ekologia miejska, formy i narzędzia partycypacji społecznej (Rzeńca i Sobola, 2018; Pistelok i Salata – Kochanowski, 2020; Martela, 2020; Miśkowiec i Masierek, 2022; Miśkowiec, 2023, 2023a).

Dotychczasowe analizy wskazują na wiele przyczyn formowania się i zróżnicowanie działań w ramach oddolnego miejskiego aktywizmu. Przyczyny te przyjmują charakter zarówno globalny (trendy globalne oraz europejskie), jak i lokalny (uwarunkowania krajowe). Wśród najważniejszych należy wymienić przede wszystkim:

- a. zwrot ku lokalności²¹ i renesans „małych ojczyzn” (European Commission, 2008; Majer, 2015; Weck, Madanipour i Schmitt, 2022),
- b. rosnące znaczenie przestrzeni miejskiej jako ramy organizującej działania zbiorowe (Kubicki, 2017, 2019),
- c. kryzys społecznej legitymizacji wobec neoliberalnej transformacji planowania i zarządzania miastem i „transnarodowa kultura rozczarowania” (Brenner i Theodore, 2002; Mayer, 2007; Nawratek, 2008; Mason, 2013),

²¹ Lokalność jest tutaj rozumiana za Majerem (2015), jako „nowa” lokalność, niebędąca już zwykłą antynomią globalności. Nowa lokalność różni się od starej zdaniem autora dwiema cechami. „Pierwsza to ta, że podczas gdy dawnego typu lokalność była pierwotna i w znacznym stopniu automatyczna w jej rozumieniu jako naturalnej konsekwencji społecznego usytuowania, nowa jest wynikiem świadomego wyboru mającego przy tym cechy dobrowolności i celowości. Drugą z cech jest to, że tradycyjny lokalizm polegał na ograniczaniu lub zmniejszaniu roli kontaktów zewnętrznych w celu utrzymania integracji i zamkniętości społecznych granic, natomiast nowego typu lokalizm jest niejako świadomy pozostałej części świata i otwarty na interakcję” (Majer, 2015: 93).

- d. negatywny wpływ globalizacji na społeczno – kulturową tkankę miejską, charakter wspólnot miejskich oraz tożsamość lokalną (Rykiel, 2000; Dymnicka i Starosta, 2018),
- e. spadek efektywności działania miejskich, formalnych instytucji politycznych, który pociągnął za sobą wzrost niezadowolenia społecznego (Wróbel, 2011);
- f. spadek społecznego zaufania do działalności sektora organizacji pozarządowych (Giza – Poleszczuk, 2009; Graff, 2010; Śpiewak, 2016; Charycka, Bednarek i Gumkowska, 2023),
- g. chaos przestrzenny wywołany napływem środków unijnych po akcesji Polski do Unii Europejskiej oraz narastające konflikty przestrzenno – społeczne (Mergler, Pobłocki i Wudarski, 2013; Dmochowska – Dudek, 2014),
- h. kontestacja działań władz miejskich oraz rosnąca świadomość mieszkańców w zakresie możliwości i prawa do kształtowania miasta oraz potrzeba sprawstwa (Szmytkowska, 2017; Korzeniewska – Wiszniewska, 2023),
- i. skokowy rozwój mediów społecznościowych (Castells, 2008; Lewenstein, Gójska i Zielińska, 2020),
- j. zwrot ku wartościom postmaterialnym (Inglehart, 2006).

W związku z nasilaniem się uwarunkowań wynikających z wyżej wymienionych przyczyn wzrasta zainteresowanie problematyką aktywizmów miejskich wśród przedstawicieli nauk społecznych, w tym nauk geograficznych. Niewiele jednak badaczy prezentuje wyniki badań kompleksowych, a dominująca z nich część skupia się na analizie sektora sformalizowanego. Od drugiej dekady XXI wieku wzrasta jednak zainteresowanie aktywnością niesformalizowaną, co znajduje swoje uzasadnienie w rzeczywistości społecznej (Martela, 2011; Mocek, 2014; Kubicki, 2020; Polanska, 2020, Lewenstein, Gójska i Zielińska, 2020). Wraz z coraz bardziej intensywną krytyką trzeciego sektora, określanego jako byt „coraz bardziej sztuczny i odrywający się od społeczeństwa” (Makowski, 2015: 60) rozwija się tzw. czwarty sektor, który tworzą grupy nieformalne. Mocek (2014: 15) poddając ocenie kondycję społeczeństwa obywatelskiego po 25 latach od rozpoczęcia przemian ustrojowych w Polsce, wyróżnił trzy podstawowe nurty, w jakich zachodzi rozwój społeczeństwa obywatelskiego:

- a. nurt „mainstreamowy”, w ramach którego rozwijają się duże ogólnopolskie organizacje o rozbudowanej strukturze organizacyjnej i rozległym charakterze działań,

- b. nurt organizacji średniego zasięgu ograniczających swoją działalność do określonego regionu, miejsca lub społeczności, ale ustrukturalizowanych,
- c. nurt „nieodkrytego sektora”, czyli inicjatyw i organizacji społecznościowych będących poza głównym obszarem polityk publicznych i sektora NGO, ale wzmacniających sektor obywatelski jako arenę działań aktywistów miejskich i wiejskich oraz pole do tworzenia nieformalnych i formalnych instytucji przez i dla mieszkańców.

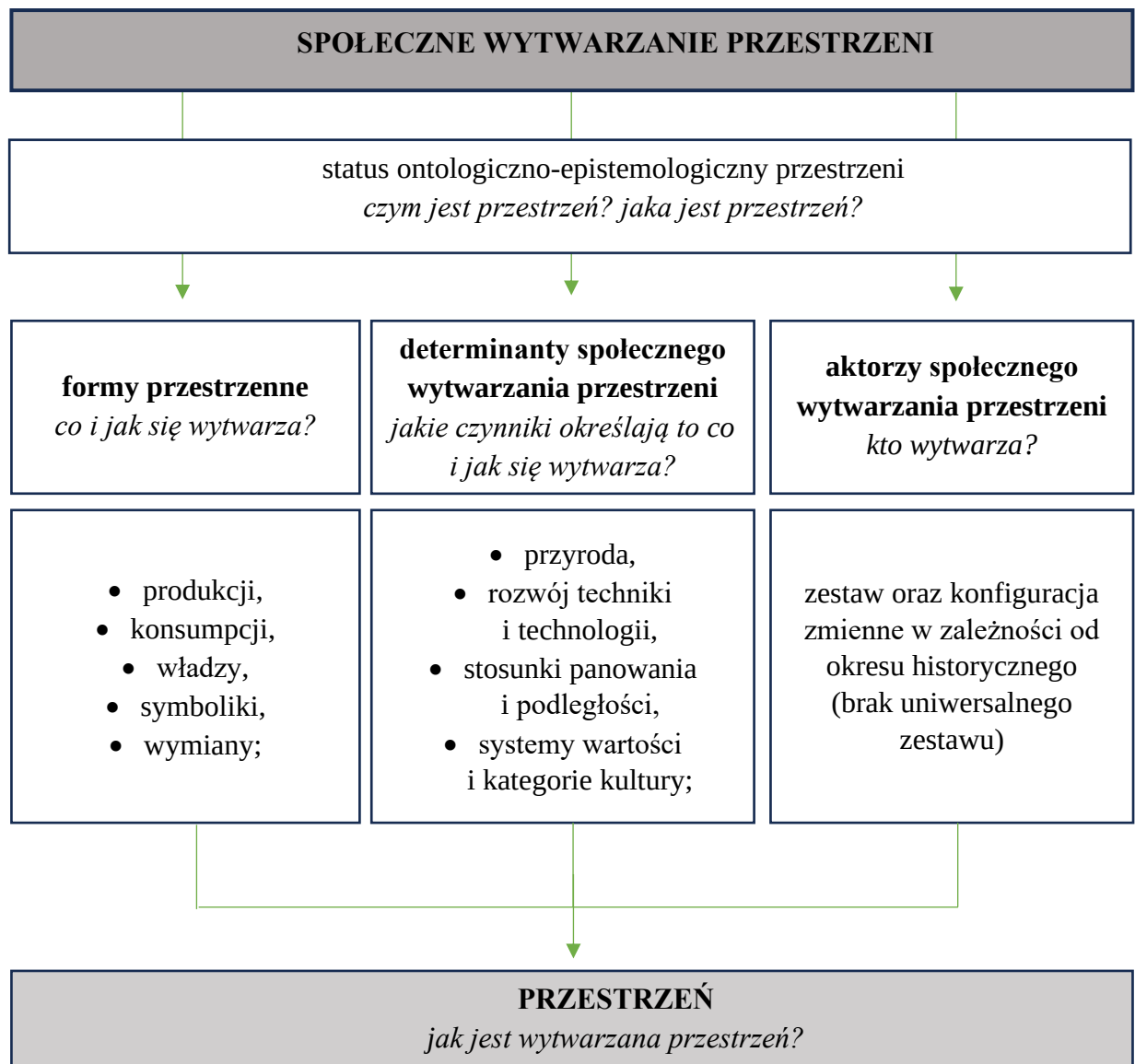
Na szczególną rolę nurtu „nieodkrytego sektora” zwracał uwagę Makowski (2015: 81), który przeciwstawiając sobie niejako sektor sformalizowany i niesformalizowany, pisał o „(...) konkurencji ze strony tych, którzy obywatelskość „odkrywają na nowo” – będąc zniechęconym do organizacji w dotychczasowej formule albo znajdując inne kanały oddziaływania (...). Coraz więcej jest obywateli działających w czwartym sektorze – środowisku nieformalnych ruchów, małych grup czy wspólnot organizujących się w zupełnie inny sposób niż tradycyjne stowarzyszenia i fundacje”. Zestawienia określonych rodzajów aktywizmu miejskiego głównie ze względu na poziom instytucjonalizacji dokonują również Lewenstein, Gójska i Zielińska (2020: 11 – 12) wskazując iż: „(...) to właśnie odmienność form mobilizacji aktywizmu miejskiego i reguł nim rządzących odróżnia go [nowy aktywizm – przypis autorki] istotnie od „starego” aktywizmu, który w polskich warunkach dokonywał się głównie za pośrednictwem zinstytucjonalizowanych struktur organizacji pozarządowych – w znacznie większym stopniu jest to obecnie mobilizacja uruchamiająca nieformalne sieci społeczne (...)”. To, co jednak najważniejsze z punktu widzenia niniejszej rozprawy to fakt, iż działania skupione wokół „nowego” aktywizmu to „(...) działania wynikające ze wspólnotowości i potrzeb kolektywnego działania, nienastawionego w pierwszym rzędzie na cel, ale na wartość miejsca, społeczności, interakcji, więzi i solidarności” (Mocek, 2014: 15). **Cechą „nowego” aktywizmu jest zatem zwrócenie się ku miejscu.** Przestrzeń stanowi ramę mobilizacji tychże działań, a problematyka zagospodarowania przestrzennego staje się dominującym obszarem zainteresowania „nowego” aktywizmu. Ponadto, o ile ta problematyka była już podejmowana również przez przedstawicieli „starego” aktywizmu w kontekście protestów i konfliktów o przestrzeń o tyle, coraz częściej działania przedstawicieli „nowego” aktywizmu skupiają się wokół działań proaktywnych, przekształcających przestrzeń w lokalnej skali dążąc do poprawy jakości życia. Wymienione powyżej uwarunkowania wskazują, iż badania nad niezinstytucjonalizowanymi przejawami oddolnego miejskiego aktywizmu mają

podstawy, aby wytyczyć nowy potencjalny nurt w badaniach z zakresu geografii społecznej łącząc teoretyczną perspektywę geografii społecznej z analizą szerszego kontekstu badań nad miastem.

2.2. Oddolna aktywność społeczna w koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni

W poprzednim rozdziale zwrócono uwagę na rozwój subdyscypliny geografii, jaką jest geografia społeczna, oraz na jedną z jej kluczowych kategorii, czyli przestrzeń społeczną. Jak zauważa Wójcik (2020), dużym wkładem w rozwój koncepcji przestrzeni społecznej było wydanie w 1988 roku pracy Bohdana Jałowieckiego pt. „Społeczne wytwarzanie przestrzeni”²². Jałowiecki (2010: 11) w swojej pracy podejmuje się próby wyjaśnienia procesu społecznego wytwarzania przestrzeni, odwołując się do założenia, iż przestrzeń zamieszkała „(...) nie jest tworem natury, lecz dziełem na wskroś ludzkim, przez ludzi wytworzonym w sposób uwarunkowany czynnikami przyrodniczymi, społecznymi i kulturowymi”. Myśl tę, zwracając szczególną uwagę na samą istotę przekształcania przestrzeni, uzupełnił Soja (1990: 79 – 80) twierdząc, iż przestrzeń „(...) sama w sobie może być pierwotnie dana, ale organizacja i znaczenie przestrzeni stanowi produkt społecznych tłumaczeń, transformacji i doświadczeń”. Jeżeli zatem jest ona produktem społecznym, zasadnym jest próba dojścia do odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób jest ona wytwarzana. W celu podjęcia próby odpowiedzi na to pytanie Jałowiecki (2010) skonstruował schemat wyjaśniający proces społecznego wytwarzania przestrzeni (ryc. 6). Wymienia on trzy podstawowe elementy wyjaśniające opisywany proces. Są nimi: formy przestrzenne, determinanty społecznego wytwarzania przestrzeni oraz aktorzy społecznego wytwarzania przestrzeni.

²² W niniejszej pracy wykorzystywane jest wydanie uzupełnione z roku 2010, gdyż zostało ono wzbogacone o dodatkowy rozdział opisujący proces społecznego wytwarzania przestrzeni w okresie postsocjalistycznym.

Ryc. 6. Schemat wyjaśniający proces społecznego wytwarzania przestrzeni
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Jałowiecki (2010)

Pierwszy z elementów schematu dotyczy form przestrzennych i służyć ma odpowiedzi na to „co” i „jak” się wytwarza. Jałowiecki (2010) przyjmuje jednak dość szerokie rozumienie form przestrzennych, które wykracza poza wąskie, infrastrukturalne bądź architektoniczne znaczenie. Formy te klasyfikuje on w ramach pięciu podstawowych kategorii: produkcji, konsumpcji, władzy, symboliki i wymiany. Ich analiza umożliwić ma wskazanie zarówno historycznego znaczenia i funkcji poszczególnych form, jak również ich wagi we współczesnym wytwarzaniu przestrzeni.

Kolejną kategorię eksplanacyjną schematu stanowią determinanty społecznego wytwarzania przestrzeni, które pogłębiają analizę pierwszego z elementów,

zapewniając odpowiedź na pytanie „jakie czynniki określają to, co i jak się wytwarza?” Autor wymienia cztery podstawowe determinanty społecznego wytwarzania przestrzeni, których rola i znaczenie zmieniają się wraz z biegiem historii. Należą do nich: przyroda, rozwój techniki i technologii, stosunki panowania – podległości oraz systemy wartości i kategorie kultury (model świata danego społeczeństwa).

Trzecim, najważniejszym z perspektywy niniejszej pracy, elementem są **aktorzy społecznego wytwarzania przestrzeni**, czyli jednostki, grupy społeczne i organizacje, które wytwarzają konkretne formy przestrzenne. Jak bowiem twierdzi Jałowiecki (tamże: 44) „za każdą formą przestrzenną kryją się aktorzy, którzy ją wytworzyli zgodnie ze swoimi interesami i ideologią i których potrzeby ona zaspokaja”. Chociaż autor wymienia trzy paradygmaty wyjaśnienia społecznego wytwarzania przestrzeni²³, to właśnie paradygmat dialektyczny pozwala identyfikować poszczególnych aktorów i nadaje siłę kreacyjną konkretnym podmiotom. Jałowiecki (tamże) wychodzi bowiem z założenia, iż społeczne wytwarzanie przestrzeni jest przedmiotem konfliktu między konkretnymi aktorami, zakładając, iż przestrzeń „(...) jest produktem społecznym, jest wytwarzana nie przez tajemnicze siły biologiczne czy podspołeczne, ale przez konkretnych ludzi działających w realnie, historycznie ukształtowanych strukturach społecznych”. Z koncepcją tą, pozostając w paradygmacie dialektycznym, koresponduje praca Davida Harveya (1989), przywoływana już przy formułowaniu problemu badawczego, który odnosił się również do trudności kształtowania ograniczonej przestrzeni miejskiej w sytuacji ścierania się interesów, potrzeb i celów zróżnicowanych aktorów. Myśli te rozwija ponad 20 lat później również Levente Polyák (2017: 5), twierdząc, iż „[a]ktorzy angażują się we współpracę czy dyskusję zgodnie ze swoimi zazębiającymi się lub spornymi interesami odwołując się do albo kwestionując uprzednie uzgodnienia, logikę działań, systemy wiedzy i hegemoniczne koncepcje tego, w jaki sposób powinny się dokonywać rozwój urbanistyczny, zarządzanie nieruchomościami i, ogólnie rzecz ujmując, produkcja przestrzeni miejskiej, oraz określając, jaka jest pożądana rola poszczególnych aktorów w tych procesach”. To, co charakterystyczne dla tego elementu schematu to fakt, iż nie pojawia się w tym przypadku gotowa, uniwersalna lista aktorów, gdyż ich obecność, aktywność, konfiguracja, rola oraz charakter są historycznie zmienne. Każdy z okresów historycznych analizowanych przez Jałowieckiego (2010) charakteryzuje się właściwymi

²³ Poza paradygmatem dialektycznym, Jałowiecki (2010) wymienia również paradygmat woluntarystyczno – kreacyjny oraz mechaniczno – deterministyczny.

dla siebie aktorami społecznego wytwarzania przestrzeni. Autor analizuje proces społecznego wytwarzania przestrzeni w pięciu okresach: przedkapitalistycznym (preindustrialnym), kapitalistycznym (okres kapitalizmu wolnokonkurencyjnego i okres monopolistycznego kapitalizmu państwowego), socjalistycznym (okres realnego socjalizmu) oraz postsocjalistycznym (okres kapitalizmu półperyferyjnego).

Epoka preindustrialna charakteryzuje się dość ograniczoną liczbą aktorów. Kluczowe znaczenie w tym okresie odgrywały stosunki panowania i podległości stanowiąc wraz z przyrodą najistotniejsze determinanty społecznego wytwarzania przestrzeni. Zdecydowanie dominującą rolę odgrywali królowie oraz książęta, którzy pełnili rolę inicjatorów, realizatorów oraz fundatorów. Wśród pierwszoplanowych aktorów wymienić można również księży oraz mieszczan a w szczególności ich najzamożniejszą grupę – patrycjat – stanowiącą istotnych aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni w miastach²⁴. Wznosili oni zabudowę miejską – zarówno indywidualną (m.in. domy, rezydencje), jak i wspólną (m.in. ratusze), pełnili zatem również role inicjatorów, realizatorów oraz fundatorów. Drugorzędną rolę autor przypisuje natomiast gminom, korporacjom miejskim, budowniczym oraz architektom. W konsekwencji postępujących zmian polityczno – społecznych, wzrostu siły politycznej państwa oraz pogłębianiu się wpływów magnaterii i szlachty, liczba znaczących aktorów ulegała ograniczeniu, skupiając się wokół monarchii absolutnej.

Wraz z rozwojem przemysłu od połowy XVIII wieku pojawiła się natomiast zupełnie nowa grupa aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni – przedsiębiorcy przemysłowi. Bardzo szybko zyskali oni pierwszoplanową rolę w procesie, kreując nową formę przestrzeni produkcji, w której to fabryki stały się dominującym elementem krajobrazu w wielu miastach (w tym: w Łodzi). W okresie rewolucji przemysłowej znacznie wzrosła również rola państwa, które poza bezpośrednią interwencją w przestrzeń zaczęło na większą skalę posługiwać się planowaniem przestrzennym. Stało się ono „(...) narzędziem społecznej i politycznej kontroli przestrzeni, pełniąc funkcje integracyjne wobec sprzecznych interesów różnych podmiotów oraz funkcje represyjne w interesie klas i warstw dominujących” (tamże: 142). Rolę drugoplanowych aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni w tym okresie spełniali natomiast przedsiębiorcy budowlani (rola wykonawcy), architekci i inżynierowie (rola wykonawcy, ograniczona rola inicjatora)

²⁴ Jałowiecki (2010) wymienia w swojej publikacji również aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni funkcjonujących na obszarach wiejskich. Ze względu na ograniczenie zakresu niniejszej pracy do obszaru miejskiego nie zostali oni uwzględnieni w analizie.

oraz burżuazja (rola fundatora, inicjatora). Autor, kontrastując niejako znaczenie kapitalisty – fabrykanta, wymienia również społeczności lokalne, które jednak pozbawia zupełnie czynnej roli w procesie wytwarzania przestrzeni, uznając je za Chałasińskim (1948) aktorem zupełnie biernym i w pełni zależnym od działań innych podmiotów.

Kolejna zmiana konfiguracji aktorów zachodzi w okresie nazwanym przez Jałowieckiego (2010) monopolistycznym kapitalizmem państwowym. Na czoło wysuwają się wielkie organizacje gospodarcze posiadające znaczny kapitał. Dysponują one o wiele większymi możliwościami kształtowania przestrzeni niż pozostali aktorzy. Rola państwa pozostaje wciąż dość wyraźna, aczkolwiek zmienia się jego charakter – w tym okresie pełni głównie role realizatora i inicjatora (szczególnie w odniesieniu do infrastruktury technicznej). Drugoplanowych aktorów stanowili wciąż architekci i inżynierowie, chociaż wraz z powstawaniem wyspecjalizowanych agend planowania przestrzennego pojawili się również urbaniści i planiści przestrzenni, ściśle jednak podporządkowani grupom dominującym. Rozszerzyły się natomiast role przedsiębiorców budowlanych realizujących wielkie osiedla mieszkaniowe, gdyż stali się oni jednocześnie inwestorami, koordynatorami, nadzorcami i realizatorami, nie tylko odpowiadając na potrzeby społeczne, ale również je stymulując. W tym okresie uaktywniła się również zdaniem Jałowieckiego (2010) wybrana grupa mieszkańców zamieszkująca jednorodzinne budownictwo mieszkaniowe oraz letniskowe. W przeciwieństwie do mieszkańców wielkich osiedli blokowych mieli oni zdaniem autora możliwość (choć bardzo ograniczoną) wytwarzania przestrzeni okołodomowej. Zagospodarowanie ogródków, działek letniskowych stanowiło wyraz potrzeb estetycznych w zakresie kształtowania przestrzeni oraz było motywowane uciążliwościami wielkich zasobów mieszkaniowych i centralnych dzielnic miast. Ten typ budownictwa stał się zatem wyrazem pewnej swobody w procesie wytwarzania przestrzeni. Ponadto był to okres, w którym nasiliły się konflikty wewnętrzne wśród dominujących aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni spowodowane nierównością sił i odmiennością celów oraz potrzeb.

Głównym czynnikiem determinującym społeczne wytwarzanie przestrzeni w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej były decyzje polityczne oparte na wartości rynkowej wynikające ze stosunków panowania i podległości. Głównymi aktorami społecznego wytwarzania przestrzeni stają się zatem instytucje polityczne wypracowujące założenia strategiczne społecznego rozwoju i kształtowania przestrzeni. Ponadto, centralne instytucje państwowe – konkretyzujące owe strategie w postaci

krótko - i długoterminowych planów, resorty gospodarcze, planiści przestrzenni oraz prywatni inwestorzy. Realizatorów (a często również inicjatorów oraz fundatorów) stanowiły przedsiębiorstwa przemysłowe i budowlane, które wpisywały się w dominującą politykę forsowanej industrializacji i realizowały swoje partykularne interesy kosztem innych użytkowników przestrzeni. Drugorzędnymi aktorami byli ponownie architekci i urbaniści. Nie pełnili oni funkcji regulacyjnej wobec zachowań innych aktorów oraz ich działań w przestrzeni a stanowili wykonawców inicjatyw grup dominujących. Autor poddaje wręcz w wątpliwość czy stanowili oni rzeczywistych, czy jedynie pozornych aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni. Większe znaczenie uzyskiwali wraz z przedsiębiorcami budowlanymi w mikroskali. Jałowiecki (2010) kwestionując ich rolę, kwestionował również generalnie status planowania przestrzennego w Polsce w okresie socjalistycznym, podkreślając, iż nie spełniło ono oczekiwań społecznych.

Transformacja ustrojowa w Polsce w latach 90. XX wieku oraz neoliberalna transformacja planowania i zarządzania miastem w znaczący sposób przyczyniła się do zmian konfiguracji aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni oraz zwiększenia ich liczby. Wraz z przejściem od procesu zdominowanego przez sektor publiczny do wieloaktorskiego procesu zarządzania miastem zapewniono „(...) jednostkom i zbiorowościom możliwość aktywnego uczestnictwa w rozwiązywaniu konkretnych kwestii i problemów” (Polyák, 2017: 7 – 8). Jak podkreśla Polyák, wprowadzenie zdecydowanie bardziej inkluzywnego modelu zarządzania nie miało na celu zlikwidowania konkretnych instytucji czy podmiotów, ale przeorganizowanie procesu tak, aby „(...) regiony i miejsca nie były wyłącznie biernymi przestrzeniami, które należy zaplanować lub zaprojektować poprzez narzucenie władzy, ale aktywnymi środowiskami, które wpływają na aktorów i na które reagujący ze sobą aktorzy oddziałują” (tamże: 6).

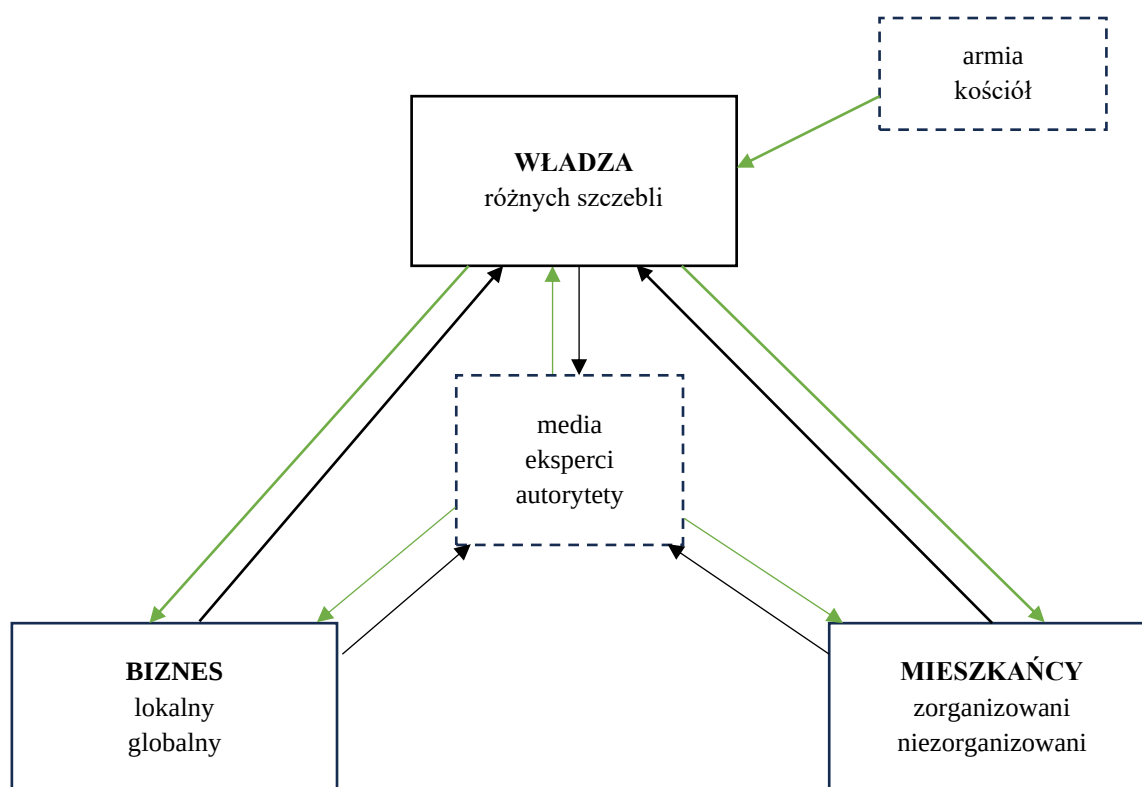
Głównymi aktorami pozostają jednak podmioty dysponujące największym kapitałem – inwestorzy – korporacje międzynarodowe i krajowe oraz władze publiczne. Rolę regulatorów przyjmują władze rządowe i lokalne, urbaniści oraz planiści przestrzenni, a rolę wykonawców deweloperzy i przedsiębiorstwa budowlane. W tym okresie pojawiają się lub uaktywniają dwie nowe grupy aktorów w rolach recenzentów oraz kontestatorów. Do recenzentów zalicza Jałowiecki (2010) prasę, radio, telewizje lokalne i centralne. Uwolnienie mediów spod cenzury państwowej umożliwiło w dużym stopniu uniezależnienie tej grupy aktorów od wpływów centralnych i pełnienie autonomicznej roli w procesie społecznego wytwarzania przestrzeni. Po raz pierwszy pojawiają się jednak **kontestatorzy**, za których autor uznaje powstające wówczas dopiero na szerszą skalę

organizacje ekologiczne i stowarzyszenia NIMBY. Dopiero w tym okresie autor w swojej analizie zwraca bezpośrednią uwagę na znaczenie tzw. trzeciego sektora oraz grup nieformalnych w procesie wytwarzania przestrzeni miejskiej. Umieszcza on ich w kategorii kontestatorów, uznając „różnego rodzaju grupy NIMBYstyczne” za najbardziej hałaśliwych i uciążliwych aktorów społecznego wytwarzania przestrzeni, sugerując również ekonomiczną interesowność tego aktora, powołując się na niesprecyzowany przykład domniemanego wydarzenia (tamże: 308). Są to aktorzy, którzy dość dynamicznie zyskują na znaczeniu pod koniec pierwszej dekady XXI wieku. Tworzą wyraźne lobby, któremu udaje się przekonać inne grupy do swojej racji. Warto jednak zauważyć, iż w swojej pracy Jałowiecki (2010) wymieniając stowarzyszenia, odnosi się wyłącznie do grup typu NIMBY, które wpisują się w model ruchów oporu. Jest to początkowy okres rozwoju ruchów miejskich w Polsce, w którym dominowały właśnie ruchy legitymizacji i oporu, więc zasadnym jest przyznanie im roli kontestatorów w procesie społecznego wytwarzania przestrzeni w owym czasie. Niemniej jednak, jak zauważają Mergler, Pobłocki i Wudarski (2013: 117-118) „(...) z inicjatyw typu NIMBY wynikają często pozytywne konsekwencje, następuje integracja lokalnych społeczności i rośnie społeczeństwo obywatelskie – nie tylko protestujące (...). Konflikty mogą odgrywać wyzwalającą rolę w społecznej samoorganizacji”.

Pomimo faktu, iż Jałowiecki (2010) w sposób pejoratywny odniósł się do grupy kontestatorów, widząc w nich wyłącznie rolę „buntowników”, to jednak z żalem odniósł się do braku zaangażowania mieszkańców w proces społecznego wytwarzania przestrzeni. Posługując się słowami Nawratka (2008: 149), uznał, iż „we współczesnych miastach nie ma już przestrzeni dla Obywateli. Przestrzenie publiczne przestały istnieć. Są jedynie przestrzenie dla użytkowników i konsumentów (...) miasta należą znacznie bardziej do korporacji niż do mieszkańców”. Rok 2010, w którym wydana została publikacja Bohdana Jałowieckiego to okres wczesnego formowania się oddolnego miejskiego aktywizmu, w którym faktycznie dominującą rolę ogrywały ruchy legitymizacji oraz oporu. Zmiany w tym zakresie przebiegały dość dynamicznie i już trzy lata później do problematyki roli zróżnicowanych aktorów w procesie kształtowania przestrzeni miejskiej na gruncie polskim odnieśli się Mergler, Pobłocki i Wudarski (2013) kontynuując niejako wyjaśnienie modelu społecznego wytwarzania przestrzeni w paradygmacie dialektycznym zaproponowanym przez Jałowieckiego (2010). Uznają oni przestrzeń miasta za przestrzeń konfliktów wynikających z jej ograniczoności i kolizji potrzeb, aktywności i zasobów aktorów występujących na jej obszarze. Jałowiecki (2010: 311) uważał, iż „[w]raz z coraz

szybszym i bardziej intensywnym wytwarzaniem przestrzeni pojawiają się sprzeczności i konflikty wynikające z bezwzględnego lub względnego jej braku (...). Ponieważ przestrzeń jest dobrem rzadkim, poszczególne jej fragmenty zajmuje wielu użytkowników o sprzecznych interesach, i są one wypełnione różnymi formami. Sytuacja ta rodzi sprzeczności i następnie konflikty funkcjonowania (...)”.

Mergler, Pobłocki i Wudarski (2013) w swojej pracy zaproponowali „trójkąt konfliktów” o przestrzeń miejską. Wierzchołki tego trójkąta odpowiadają poszczególnym aktorom posiadającym właściwą sobie charakterystykę i strategię w konflikcie (ryc. 7). Za najsilniejszego aktora autorzy uznają władzę różnych szczebli, która podejmuje decyzje prawne wiążące dla pozostałych aktorów i lokalnej społeczności. Stroną najsłabszą są natomiast mieszkańcy – ze względu na brak władztwa oraz zasobów finansowo - organizacyjnych.

Ryc. 7. Trójkąt konfliktów o przestrzeń miejską

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Mergler, Pobłocki i Wudarski (2013: 120)

Autorzy opracowania zakładają, iż rola aktorów w kształtowaniu przestrzeni może być zróżnicowana – mogą być oni inicjatorami określonych działań, ich realizatorami, użytkownikami czy recenzentami. Mogą również posiadać zarówno rolę bierną,

jak i czynną. Nie skupiają się jednak w przeciwieństwie do Jałowieckiego (2010) na przypisaniu konkretnym aktorom konkretnych ról. Zwracają jednak szczególną uwagę na powiązania między aktorami i koalicje, które zawierają. Najczęstszym typem koalicji określony jest ten pomiędzy biznesem a władzą. Autorzy podkreślają jednak istotną zmianę, która ma miejsce w konfiguracjach pomiędzy poszczególnymi aktorami i zawieranymi przez nich koalicjami. Jest ona uwarunkowana silnym lobby ze strony mieszkańców (zarówno tych zorganizowanych, jak i niezorganizowanych), co doprowadziło do reorganizacji układu sił i zawiązywania nowych koalicji – między władzą a mieszkańcami. Część tej współpracy jest uregulowana prawnie (m.in. konsultacje społeczne, współpraca miasta z NGO, funkcjonowanie Rad Osiedli), a więc niejako „wymuszona”, aczkolwiek zauważa się coraz częściej dobrowolnie podejmowane porozumienia podmiotów społecznych z władzami o różnym charakterze. Efekty tej kooperacji pozwalają na minimalizację sytuacji konfliktowych oraz lepsze dostosowanie kształtu przestrzeni publicznych do potrzeb mieszkańców. Głos sfery społecznej w tym kontekście jest o tyle istotny, iż jak zauważają Mergler, Pobłocki i Wudarski (2013) to głównie mieszkańcy kierują się w tym konflikcie strategią, która długoterminowo sprzyja jakości przestrzeni miejskiej ze względu na ich przywiązanie do miejsca. Posiadają oni obiektywny interes w tym, aby otaczająca ich przestrzeń posiadała wysoką jakość estetyczną oraz funkcjonalną.

2.3. Typologia działań partycypacyjnych

Współcześnie zaangażowanie mieszkańców w działania społeczne na poziomie miejskim staje się w Polsce coraz powszechniejszym zjawiskiem. Poziom zaangażowania, jak i same jego możliwości są jednak dość istotnie zróżnicowane regionalnie. Probosz i Sadura (2011) odwołując się do typologii zaproponowanej przez Arnstein (1969) opartej na stopniowości partycypacji²⁵, dokonali autorskiej typologii współczesnych działań partycypacyjnych (tab. 4).

²⁵ Jednym z najbardziej wpływowych opracowań dotyczących partycypacji społecznej jest przywoływana już w rozdziale pierwszym praca Sherry Arnstein z 1969 r. przedstawiająca koncepcję „drabiny partycypacji” i prowokująca dyskusję na temat relacji między obywatelem a władzą. Arnstein (1969) wyróżniła trzy podstawowe poziomy partycypacji: brak uczestnictwa, działania pozorne i uspołecznienie władzy przyporządkowując do nich konkretne szczeble. Tabela zaprezentowana w niniejszej pracy stanowi zmodyfikowaną, a właściwie rozszerzoną wersję oryginalnej drabiny partycypacji.

Tab. 4. Typologia działań partycypacyjnych

forma działania	charakterystyka działania	kierunek relacji
izolacja	brak interakcji pomiędzy interesariuszami	relacja nie występuje
informowanie	jednostronny przepływ informacji	sektor publiczny → mieszkańcy
zbieranie informacji	jednostronny przepływ informacji	mieszkańcy → sektor publiczny
konsultowanie	zgłaszanie uwag i zbieranie opinii	sektor publiczny ↔ mieszkańcy
współdecydowanie	uczestnictwo w podejmowaniu decyzji i kształtowaniu dobra wspólnego	sektor publiczny + mieszkańcy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Probosz i Sadura (2011)

Sytuacja, w której zaangażowanie mieszkańców nie występuje w żadnym stopniu, jest związana z całkowitym brakiem interakcji między poszczególnymi interesariuszami. Żadna ze stron nie wykazuje chęci ani potrzeby kontaktu i go nie podejmuje. Okoliczności takie nie mogą mieć jednak obecnie miejsca w Polsce ze względów formalnych, które nakładają obowiązek realizacji określonych form współpracy między podmiotami publicznymi a mieszkańcami. Niemniej jednak należy wziąć pod uwagę, że pomimo faktu, iż istnieją mechanizmy prawne narzucające określone normy partycypacji społecznej, to jednak niska jakość ich wdrażania i realizacji może skutkować faktycznym brakiem interakcji między interesariuszami miejskimi.

Poziom drugi oraz trzeci opierają się na jednostronnym zaangażowaniu określonego podmiotu, który wykazuje potrzebę uzyskania od drugiej strony konkretnej informacji. Sytuacja taka ma miejsce w momencie, gdy działania samorządu ograniczają się jedynie do informowania swoich mieszkańców o określonych inicjatywach, inwestycjach i planach, lub gromadząc informacje pochodzące od mieszkańców na określone tematy, pozbawiając ich jednak informacji zwrotnej. Ten poziom ograniczonej współpracy w niewielkim stopniu, chociaż wciąż występuje w polskich jednostkach samorządu terytorialnego, szczególnie w małych ośrodkach miejsko-wiejskich oraz wiejskich.

Chociaż samorządy dostrzegają coraz więcej korzyści z dialogu z mieszkańcami, w niektórych jednostkach wciąż poprzestaje się jedynie na jednostronnym informowaniu

na temat przeprowadzonych już działań. Pomimo licznych działań i opracowań wspierających poprawne prowadzenie procesów konsultacji społecznych²⁶, w niektórych jednostkach zwracają uwagę pozorne i powierzchowne działania, które nie służą budowaniu silnej współpracy między władzą a obywatelami. Większe jednostki, które dysponują zasobami dla stworzenia odrębnych jednostek administracyjnych zajmujących się wyłącznie kwestiami partycypacji społecznej (np. Łódź, Warszawa), coraz częściej poszerzają zakres współpracy z mieszkańcami poza konwencjonalne metody wymagane przez ustawodawcę i poszukują alternatywnych narzędzi pozwalających na szersze zaangażowanie większej liczby mieszkańców.

Poziom najwyższy to poziom wiążący się z istotną zmianą jakościową w zakresie współpracy mieszkańców z samorządem. Mieszkańcy traktowani są jako współtwórcy, a nie jako klienci lub odbiorcy określonych działań. Poziom ten zakłada partnerstwo między władzą a obywatelami polegające na przekazaniu obywatelom części kompetencji władz, ale i odpowiedzialności za podejmowane działania. Społeczności uzyskują tym samym realny wpływ na swoje otoczenie, a wręcz inicjują określone działania. Jest to jednocześnie sytuacja wymagająca największego zaangażowania zarówno ze strony władz, jak i ze strony mieszkańców. Współpraca tego rodzaju wymaga określonych kompetencji, wzajemnego zaufania, poczucia odpowiedzialności i chęci współpracy na rzecz dobra wspólnego. Wymaga również narzędzi, które taką współpracę umożliwią.

²⁶ Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji w 2013 r. wprowadziło „Siedem Zasad Konsultacji” – dokument stanowiący podstawę realizacji procesów konsultacyjnych na każdym poziomie administracyjnym (Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, 2013). Standardy prowadzenia konsultacji społecznych zostały również zaprezentowane w opracowaniu tematycznym pt. „Konsultacje społeczne jako narzędzie partycypacji publicznej” wydanym w 2019 r. przez Kancelarię Senatu (Woźniczko, 2019). Ponadto, istnieją liczne opracowania wspierające procesy konsultacyjne, które są na bieżąco aktualizowane przez organizacje pozarządowe – m.in. przez Fundację Rozwoju Demokracji Lokalnej im. Jerzego Regulskiego, która to oferuje podręczniki zarówno dla samorządowców (Ferens i in., 2010), jak i dla społeczności lokalnych (Bąkiewicz i Szyrski, 2010). Jak również publikacje oferowane przez same samorządy, wspierające akty prawa miejscowego (np. w Warszawie lub w Toruniu) (Petroff – Skiba, 2019; Rada Społeczna ds. Konsultacji Społecznych, 2014).

3. Oddolna aktywność społeczna w świetle dokumentów strategicznych i regulacji prawnych

3.1. Strategie i programy rozwoju o charakterze międzynarodowym

Zagadnienia związane z aktywnością społeczną mieszkańców w różnych jej wymiarach oraz istotą włączania obywateli w procesy kształtowania przestrzeni miejskich stanowią ważny element licznych dokumentów strategicznych podejmujących problematykę dotyczącą wyzwań rozwoju współczesnych obszarów miejskich, poczynając od skali globalnej po lokalną. Tego typu dokumenty, chociaż nie posiadają mocy prawnej, są o tyle istotne, o ile często w sposób holistyczny wyjaśniają przyczyny zjawisk i procesów, które mają miejsce w miastach, pomagając zrozumieć ścieżki ich rozwoju. Przedstawiając najważniejsze trendy, zjawiska, wyzwania oraz scenariusze rozwojowe stanowią punkt wyjścia do podejmowania odpowiednich decyzji na poziomie lokalnym. Młynarski (2018) określając czynniki zewnętrzne warunkujące aktywność społeczną, wskazał właśnie obowiązujące zasady regulujące prawo jako jedną z podstawowych zmiennych w tym zakresie²⁷.

Dokumentem, który w najbardziej kompleksowy sposób prezentuje wyzwania związane z rozwojem miast, jest raport agencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (UN – Habitat) o stanie miast – World Cities Report (UN-Habitat, 2022). W raporcie z 2022 roku zwrócono uwagę, iż wobec dynamicznie wzrastającej liczby mieszkańców miast, to właśnie partycypacyjne podejście do kształtowania przestrzeni miejskiej oraz zarządzania jej rozwojem stanowić będzie jeden z **gwarantów zapewnienia wysokiej jakości życia społeczeństw miejskich**. Odporność miejska (*urban resilience*), szczególnie w okresie „czasów globalnego niepokoju” związanego z gwałtownymi, negatywnymi wydarzeniami na świecie, które wywołały nieoczekiwane zmiany w zarządzaniu obszarami miejskimi, nie będzie, zdaniem autorów raportu, możliwa do osiągnięcia bez partycypacji społecznej. Budowanie jej i zapewnienie trwałości oraz elastyczności względem zachodzących zmian nie jest bowiem i nie powinno być procesem odgórnym, lecz oddolnym²⁸. Co szczególnie interesujące, autorzy cytowanego raportu uzasadniają

²⁷ Poza obowiązującymi zasadami regulującymi prawo Młynarski (2018: 17) wyróżnił również: panujące normy społeczne, dostępność narzędzi partycypacyjnych, ofertę zajęć, wydarzeń i spotkań w przestrzeni, techniczne zaawansowanie społeczeństwa oraz dostępność narzędzi ułatwiających komunikację (w tym dostęp do nowych mediów). Ze względu na charakter niniejszej pracy skupiono się głównie na obowiązujących zasadach regulujących prawo oraz dostępności narzędzi partycypacyjnych.

²⁸ Profesor Mariusz Sokołowicz podczas międzynarodowej konferencji „Regions in Recovery e Festival 2022” w swoim wystąpieniu zawarł bardzo trafne podsumowanie dotyczące budowy miejskiej

istotę oddolnego podejścia w planowaniu i zarządzaniu miejskim, wskazują na duże znaczenie poczucia współodpowiedzialności za dobro wspólne, co w przypadku kwestii przestrzennych wydaje się niezwykle istotne.

Weck, Madanipour i Schmitt (2022), na przykładzie analizowanej przez nich polityki spójności Unii Europejskiej, zauważają konkretne kierunki, w których zmierza polityka europejska. Są to lokalizm, regionalizm oraz strategie skoncentrowane na miejscu (*place – based strategies*). Do tego zestawu warto dodać również strategie skoncentrowane na człowieku (*people – centered strategies*), które zyskały znaczenie szczególnie po roku 2010. Idea *people – centered urban development* rozwijana jest szczególnie w Nowej Agendzie Miejskiej przyjętej w 2016 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Jest to jeden z fundamentalnych dokumentów wskazujących wizję rozwoju obszarów miejskich, opartą na miastach, które są „(...) partycypacyjne, propagują zaangażowanie obywatelskie, są źródłem poczucia przynależności i własności dla wszystkich mieszkańców stawiają sobie za cel bezpieczne, włączające społecznie, zielone i wysokiej jakości przestrzenie publiczne przyjazne rodzinom, wspierają społeczne i międzypokoleniowe interakcje, kulturową ekspresję i polityczne uczestnictwo według potrzeb, oraz wspierają społeczną spójność, włączenie i bezpieczeństwo w pokojowych i pluralistycznych społeczeństwach, w których zaspokajane są potrzeby wszystkich mieszkańców, przy wzięciu pod uwagę szczególnych potrzeb osób w najtrudniejszej sytuacji” (UN-Habitat, 2016: 8). Dokument ten propaguje również ideę „znaczącej i efektywnej partycypacji” (*meaningful participation*), zwracając uwagę na włączenie wszystkich interesariuszy w procesy decyzyjne zgodnie z zasadą „wszystkie ręce na pokład” (*all – hands – in approach*) wobec realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Idee prezentowane w Nowej Miejskiej Agendzie spójne są z poglądami Jane Jacobs, która twierdziła, iż „[m]iasta mają wszystkim coś do zaoferowania, pod warunkiem, że wszyscy je współtworzą” (Jacobs, 2014: 249). Idea miasta dla wszystkich (*cities for all*) wynika bowiem właśnie z założenia, iż zaangażowanie społeczne w rozwój miast pozwala na optymalne dostosowanie ich do potrzeb wszystkich grup użytkowników. Co istotne z punktu widzenia niniejszej pracy, w dokumencie tym podkreśla się szczególnie istotę grup marginalizowanych, pozostających w szczególnie trudnej sytuacji (w tym: kobiet, dzieci, osób z niepełnosprawnościami) w kontekście włączenia ich do procesów decyzyjnych.

odporności w kontekście oddolnego zaangażowania społecznego brzmiące: „[w]e need agile reaction to fragile situations.” [https://regions.regionalstudies.org/ezone/article/issue-12-patrycja-grzys/; dostęp: 12.03.2023 r.].

Kwestie dotyczące nierówności przestrzennych (a w tym również społecznych) są natomiast podstawowym tematem Agendy Terytorialnej 2030 przyjętej przez ministrów państw Unii Europejskiej odpowiedzialnych za planowanie przestrzenne, rozwój terytorialny i spójność terytorialną w 2020 r. Dokument stanowi ramy dla działań służących promowaniu spójności terytorialnej w Europie. Autorzy dokumentu zdefiniowali dwa podstawowe cele dla zapewnienia zrównoważonej przyszłości społeczności unijnej²⁹. Jednym z nich jest „sprawiedliwa Europa”. Cel ten dotyczy promowania zrównoważonej przyszłości sprzyjającej włączeniu społecznemu dla wszystkich obszarów oraz przyczynienia się tym samym do osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju w Europie. Podejście skoncentrowane na miejscu oraz człowieku prezentowane w tym dokumencie ma zdaniem jego autorów „(...) znaczenie dla dobrobytu społeczeństwa i jest warunkiem koniecznym do trwałego podniesienia poziomu życia, inwestycji, zaufania społecznego i legitymizacji politycznej w perspektywie długoterminowej” (Agenda Terytorialna2030: 9).

W dokumencie „Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030” przyjętym przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 2015 r., w którym określono 17 celów zrównoważonego rozwoju, wysoki poziom zaangażowania obywateli w procesy lokalnego rozwoju społecznego określono terminem sprawiedliwości społecznej. W sposób bezpośredni cel 11 odwołuje się do rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu³⁰, wyznaczając zadania, w ramach których do roku 2030 należy zwiększyć stopień zaangażowania oraz zapewnić możliwości partycypacji w planowaniu i zarządzaniu miastem. Ponadto, nowa wizja rozwoju społeczno-gospodarczego zaprezentowana w tym dokumencie opiera się na zasadzie 5P: *People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership* podkreślając ponownie znaczenie społeczności lokalnych, a w tym tych szczególnie grup marginalizowanych.

Na poziomie europejskim w sposób bezpośredni do zasad dobrego zarządzania miastami i planowania obszarów miejskich odnosi się Nowa Karta Lipska przyjęta w 2020 roku na nieformalnym spotkaniu ministrów państw członkowskich UE ds. miejskich. Aktywny udział społeczeństwa w zarządzaniu rozwojem miejskim potraktowano w tym dokumencie jako element kluczowy dla uzyskania wysokiej jakości

²⁹ Celami tymi są: „sprawiedliwa Europa” oraz „zielona Europa”. Ze względu na potrzeby niniejszej pracy rozpatrywany będzie wyłącznie cel pierwszy.

³⁰ Cel 11 brzmi następująco: Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu (Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, 2015: 16).

przestrzeni publicznych. Warto podkreślić, iż zalecenia zawarte w Nowej Karcie Lipskiej odnoszą się do poziomu dzielnicy, a zatem do skali mikrolokalnej, w której najbardziej uwidoczniają się miejskie problemy i wyzwania z nimi związane. Ponadto to właśnie dzielnice postrzegane są jako potencjalne „miejskie poligony doświadczalne” dla innowacyjnych projektów obejmujących wszystkie aspekty rozwoju obszarów miejskich. Zachęca się również do tworzenia i usprawniania nowych form udziału społeczeństwa, takich jak „(...) współtworzenie i współprojektowanie we współpracy z mieszkańcami, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, organizacjami lokalnymi i prywatnymi przedsiębiorstwami. Eksperymentowanie z nowymi formami udziału może pomóc miastom w zarządzaniu rozbieżnymi interesami, współdzieleniu odpowiedzialności, wypracowywaniu innowacyjnych rozwiązań, a także przekształcaniu i utrzymywaniu przestrzeni miejskich i tworzeniu nowych sojuszy w celu tworzenia zintegrowanych przestrzeni miejskich. **Udział społeczeństwa ma kluczowe znaczenie dla uzyskania wysokiej jakości środowiska architektonicznego**³¹” (Federal Ministry of the Interior Building and Community, 2020: 12).

Warto w tym miejscu wymienić jeszcze jeden dokument, przyjęty w 2017 roku przez Komitet Ministrów, który dotyczy wytycznych w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych, w tym w procesach decyzyjnych podejmowanych na poziomie lokalnym, również kształtowania przestrzeni miejskich³². Szczególnie istotną częścią niniejszego dokumentu jest jego część definicyjna, a konkretnie definicje społeczeństwa obywatelskiego i udziału społeczeństwa obywatelskiego. Społeczeństwo obywatelskie jest bowiem rozumiane w tym dokumencie w szerokim znaczeniu jako „(...) wszystkie osoby oraz zorganizowane, lub mniej zorganizowane i nieformalne grupy, za pośrednictwem których osoby wnoszą swój wkład w życie społeczne lub wyrażają poglądy i opinie (...)” (Wytyczne w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych, 2017: 2). **Wymienia się zatem konkretnie grupy nieformalne jako składnik społeczeństwa obywatelskiego.** Natomiast w ramach udziału społeczeństwa obywatelskiego wskazuje się równorzędnie na istotę aktywnego udziału osób fizycznych, organizacji pozarządowych oraz ogółu społeczeństwa obywatelskiego.

³¹ Podkreślenie autorki dysertacji.

³² Wytyczne w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 27 września 2017 na 1295. posiedzeniu zastępców ministrów.

Chociaż omówione powyżej dokumenty strategiczne odnoszące się do wspierania aktywności społecznej na poziomie międzynarodowym stanowią tylko celowo dobrany zestaw przykładów i nie wyczerpują prezentowanego zagadnienia, to jednak na ich podstawie można wnioskować, iż **partycypacja społeczna odgrywa ważną rolę w polityce unijnej**. Wymienione dokumenty określają zasady oraz standardy dotyczące partycypacji społecznej, w tym zobowiązania do zapewnienia transparentnego procesu podejmowania decyzji i szerokiego dostępu do informacji, konsultacji i udziału mieszkańców w procesie planowania przestrzeni miast. Rosnące znaczenie polityki miejskiej w Unii Europejskiej wynika z przekonania, że **partycypacja społeczna jest kluczowym elementem demokracji i zrównoważonego rozwoju**. Proponowane w wyżej wymienionych dokumentach rozwiązania koncentrują się na aktywizacji i wspieraniu zaangażowania mieszkańców w procesy decyzyjne oraz kształtowanie otaczającej ich przestrzeni. Włączenie partycypacji społecznej w dokumenty strategiczne pozwala na uwzględnienie różnorodnych perspektyw, potrzeb i priorytetów mieszkańców, a także na budowanie większego zaangażowania i zaufania między władzami a społeczeństwem.

3.2. Strategiczne krajowe dokumenty rozwoju

3.2.1. Strategie rozwoju terytorialnego

Dokumenty strategiczne podejmowane na poziomie europejskim, w których dużą wagę przywiązuje się do racjonalnego rozwoju obszarów miejskich, stanowią ważne odniesienie dla rozwoju polityki miejskiej w Polsce. Zaprezentowane w niniejszym rozdziale dokumenty odnoszą się do przedstawionych we wprowadzeniu dwóch podstawowych kategorii ontologicznych, podejmując zarówno problematykę przestrzenną, jak i społeczną. Polska polityka miejska opiera się w głównej mierze na trzech podstawowych dokumentach: Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR), Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego (KSRR) oraz Krajowej Polityce Miejskiej (KPM). Zgodnie z informacjami upowszechnianymi przez byłe Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju³³ dokumenty te wyznaczają i definiują najważniejsze wyzwania stojące przed współczesnymi miastami, określając wizję oraz główne kierunki działań na rzecz ich racjonalnego rozwoju (Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, 2019).

³³ 15 listopada 2019 r. Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju zostało przekształcone w Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 listopada 2019 r. w sprawie utworzenia Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej (Dz.U. z 2019 r. poz. 2293).

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 roku stanowi kluczowy instrument zarządzania polityką rozwoju społeczno – gospodarczego w Polsce³⁴. Dokument ten zakłada wdrożenie zrównoważonego, inkluzywnego i partycypacyjnego modelu polityki rozwoju, co zgodne jest z założeniami polityki Unii Europejskiej. Model ten określany jest terminem „rozwoju odpowiedzialnego³⁵”, w którym, co istotne w ramach podejmowanego tematu, zapewnia się udział i korzyści wszystkim grupom społecznym. Podkreśla się, że istotą rozwoju państwa polskiego nie jest wielkość PKB, ale przede wszystkim postrzeganie procesów rozwojowych w kontekście ich znaczenia dla obywateli. Uznaje się, iż włączenie w procesy rozwojowe wszystkich grup społecznych i uwzględnienie wszystkich terytoriów stanowić będzie trwałe podstawy dla budowy konkurencyjności kraju.

Jednocześnie, w dokumencie tym dostrzega się deficyt działań informacyjnych skierowanych do obywateli oraz niedostosowanie metod realnej partycypacji społecznej w procesach rozwojowych. Wśród głównych zagrożeń wobec ograniczenia kultury współuczestnictwa w procesach decyzyjnych (w tym dotyczących decyzji przestrzennych) wskazano na **wadliwy proces partycypacji**. Z kolei rozwój kapitału społecznego uznano za warunek efektywnej współpracy międzysektorowej, a zwiększenie partycypacji i wpływu obywateli na życie publiczne za podstawowy warunek powodzenia planowanych działań rozwojowych.

W działaniach niezbędnych do podjęcia do 2030 r. wskazuje się między innymi wzmocnienie więzi międzypokoleniowych i międzysąsiedzkich, co jest o tyle istotne, o ile autorzy dokumentu dostrzegli istotę skali sąsiedzkiej. Ponadto promowanie podejścia partycypacyjnego i upowszechnianie zasad partycypacji społecznej w zarządzaniu obszarami miejskimi, uproszczenie procedur prawnych dla możliwości szerszego włączenia obywateli w procesy decyzyjne oraz nacisk na współpracę instytucji publicznych z obywatelami (zorganizowane formy aktywności obywatelskiej, integracja i solidarność społeczna, wsparcie inicjatyw kulturalnych i sportowych, wolontariatu,

³⁴ Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (M.P. 2017 poz. 260).

³⁵ Odpowiedzialność w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego jest w tym dokumencie definiowana jako „(...) solidarność międzypokoleniowa polegająca na znajdowaniu takich rozwiązań, pozwalają na aktywne włączenie w procesy rozwojowe wszystkich grup społecznych, dając im jednocześnie możliwość czerpania korzyści ze wzrostu gospodarczego. Pozostawienie narastających dysproporcji w rozwoju społecznym, w dłuższej perspektywie może prowadzić do „wypchnięcia” niektórych grup z procesów rozwojowych, co w konsekwencji może utrzymywać ich ubożenie, jak i obszary wykluczenia społecznego” (tamże: 28 – 29).

poprawa komunikacji administracji publicznej ze społeczeństwem, poprawa umiejętności organizacji debat publicznych w istotnych dla społeczeństwa sprawach).

Cele i działania wskazywane w SOR co prawda akcentują potrzebę i konieczność wdrażania podejścia zorientowanego na miejscu oraz człowieka (*place – based and people – centered strategies*), jednak nie pojawia się ani jeden wskaźnik odnoszący się do ewaluacji wdrażania proponowanych rozwiązań związanych z partycypacją społeczną.

W Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju poza nowym modelem rozwoju kraju wskazuje się również na nowy model rozwoju regionalnego Polski. Model ten zaprezentowany został w przyjętej przez Radę Ministrów w 2019 r. Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030³⁶. Stanowi ona podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa, rozwijając postanowienia SOR w filarze „rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony”³⁷. Dokument ten jest koherentny z europejską polityką spójności oraz sprawiedliwości terytorialnej i społecznej wskazując na cel główny, jakim jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów regionów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski, przy jednoczesnym osiąganiu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Strategia ta odnosi się do zagadnień związanych z aktywnością społeczną w kontekście rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego. Wysoka jakość kapitału ludzkiego stanowi bowiem, zdaniem autorów dokumentu, jeden z kluczowych czynników determinujących wysoki poziom rozwoju społeczno – gospodarczego oraz możliwości rozwojowe regionów. Wśród czynników wpływających na jakość kapitału ludzkiego wskazano edukację oraz inwestycje, które przynoszą poprawę jakości życia (np. zdrowia, ochrony środowiska czy kultury). Kapitał społeczny z kolei ma być budowany przez wzajemne relacje międzyludzkie i społeczne, jak również poziom zaufania i aktywności obywatelskiej. Należy wyraźnie podkreślić jednak, że punktem wyjścia do analizy wyzwań związanych z rozwojem i wsparciem kapitału społecznego jest wskaźnik liczby aktywnych organizacji społecznych w Polsce w podziale na województwa, co ogranicza perspektywę jedynie do sformalizowanej aktywności społecznej.

³⁶ Uchwała nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. w sprawie przyjęcia "Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030" (M. P. 2019 poz. 1060).

³⁷ Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony stanowi tytuł drugiego celu szczegółowego w dokumencie Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).

W Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego wskazano na potrzebę wsparcia działań skoncentrowanych na zwiększaniu partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie i przestrzeń publiczną. Pojawia się w nim, w przeciwieństwie do SOR-u, konkretny zakres współpracy i współdziałania rządu oraz jednostek samorządu terytorialnego (JST). Wśród wymienionych w dokumencie narzędzi partycypacji szczególną uwagę poświęcono budżetowi obywatelskiemu, wskazując jednocześnie na potrzebę zwiększenia środków przeznaczanych na ten cel. Strategia stanowi także, że na poziomie krajowym planuje się utworzenie systemu zachęt dla jednostek samorządu terytorialnego na rzecz wdrażania i upowszechniania różnych form partycypacji społecznej. Może stanowić to pozytywną przesłankę dla uelastycznienia modelu partycypacji i możliwości wdrażania w przyszłości nowych form partycypacji, a także aktywności społecznej dostępnych również dla aktorów funkcjonujących poza strukturami formalnymi. Należy ją jednak skonfrontować z faktem, iż za wskaźnik monitorowania tego celu KSRR wskazano liczbę fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wpisanych do rejestru REGON na 10 tys. mieszkańców, co ponownie ogranicza definiowanie aktywności społecznej do podmiotów sformalizowanych.

Dokumentami strategicznymi planowania rozwoju terytorialnego, które dedykowane są wyłącznie miastom, są krajowe polityki miejskie. Ze względu na ich zakres czasowy i merytoryczny zostaną tutaj omówione dwa dokumenty: Krajowa Polityka Miejska 2023 (KPM 2023) przyjęta przez Radę Ministrów w 2015 r.³⁸ oraz Krajowa Polityka Miejska 2030 (KPM 2030) przyjęta przez Radę Ministrów w 2022 r.³⁹ Pomimo, iż zapisy Krajowej Polityki Miejskiej 2023 można rozpatrywać z perspektywy dokonanej, a nie projektowanej i raczej rozliczać zakres jej realizacji niż plany, to jest to dokument, który w najszerszy sposób spośród wymienionych w niniejszym podrozdziale traktuje zagadnienie partycypacji społecznej. Temat ten bowiem stanowił jeden z dziesięciu głównych wątków skoncentrowanych wokół jakości życia uznanej za wspólny mianownik zagadnień podejmowanych w dokumencie (ryc. 8). Istotnym z punktu widzenia niniejszej dysertacji jest połączenie dwóch wątków tematycznych, jakimi są partycypacja publiczna oraz kształtowanie przestrzeni. Autorzy strategii we wdrożeniu

³⁸ Uchwała nr 198 Rady Ministrów z dnia 20 października 2015 r. w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej (M. P. 2015 poz. 1235).

³⁹ Uchwała nr 136 Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej 2030 (M. P. 2022 poz. 746).

partycypacyjnego modelu zarządzania miastem upatrywali określonych korzyści dla władz miasta oraz jego mieszkańców, które opisano w tabeli (tab. 5).

Ryc. 8. Ilustracja podejścia zastosowanego w Krajowej Polityce Miejskiej 2023 skoncentrowanego na jakości życia

Źródło: Krajowa Polityka Miejska 2023

[https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/74967/Krajowa_Polityka_Miejska_2023.pdf;
dostęp: 12.01.2023 r.]

Tab. 5. Prognozowane korzyści wynikające z wdrożenia partycypacyjnego modelu zarządzania miastem

korzyści	opis
poprawa efektywności zarządzania miejskiego i trafności decyzji	Działania partycypacyjne pozwalają na lepsze odpowiadanie na potrzeby mieszkańców i uwzględnianie ich opinii w podejmowanych decyzjach.
bieżące identyfikowanie i rozwiązywanie problemów oraz pozyskiwanie akceptacji dla wprowadzanych zmian	Poprzez aktywne zaangażowanie mieszkańców w procesy decyzyjne i umożliwienie im zgłaszania problemów, możliwe jest szybkie ich rozwiązywanie oraz zwiększenie akceptacji dla wprowadzanych zmian.
poprawa współpracy pomiędzy wszystkimi aktorami miejskimi oraz budowanie społeczeństwa obywatelskiego	Partycypacja publiczna sprzyja wzajemnej komunikacji i współpracy między mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi, biznesem i władzami miasta, co prowadzi do budowania silnego społeczeństwa obywatelskiego.
zwiększenie identyfikacji z miejscem i poczucia odpowiedzialności za otoczenie i lokalną społeczność	Działania partycypacyjne pozwalają mieszkańcom na aktywny udział w kształtowaniu swojego otoczenia, co zwiększa ich identyfikację z miejscem i poczucie odpowiedzialności za lokalną społeczność.
rozwój wspólnot lokalnych, wzrost zaufania społecznego i troska o dobro wspólne	Poprzez angażowanie mieszkańców w działania na rzecz dobra wspólnego, możliwe jest rozwijanie wspólnot lokalnych, wzrost zaufania społecznego i troski o dobro wspólne.
wzmacnianie potencjału rozwojowego danego obszaru	Działania partycypacyjne pozwalają na lepszej jakości i wspólne planowanie rozwoju danego obszaru, co może przyczynić się do jego wzmacniania i rozwoju.
pogłębianie wiedzy i lepsze zrozumienie przez mieszkańców uwarunkowań związanych z zarządzaniem miastem	Działania partycypacyjne prowadzą do pogłębiania wiedzy i lepszego zrozumienia przez mieszkańców uwarunkowań związanych z zarządzaniem miastem, co prowadzi do większej akceptacji dla prowadzonych działań.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Krajowa Polityka Miejska 2023 [https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/74967/Krajowa_Polityka_Miejska_2023.pdf; dostęp: 12.01.2023 r.]

Niewątpliwą zaletą tego opracowania jest fakt, iż poza wskazaniem określonych uwarunkowań i wyzwań związanych z wdrożeniem partycypacyjnego modelu zarządzania miastem na poziomie krajowym prezentuje ono również bariery wprowadzenia tego modelu na poziomie lokalnym z dwóch perspektyw – urzędnika i mieszkańca. W kontekście urzędników miejskich za główne zagrożenie uznano postrzeganie procesu partycypacji w odniesieniu do obciążenia procesu decyzyjnego. Chociaż zastosowanie metod partycypacyjnych może faktycznie wydłużać procesy decyzyjne, to jednak jest to rekompensowane przez szybsze, efektywniejsze realizowanie przedsięwzięć przy

zminimalizowanym prawdopodobieństwie konfliktów społecznych. Z drugiej strony natomiast w mieszkańcach zauważono brak otwartości na dialog z władzami. Zaangażowanie obu stron wymaga edukacji na temat zasad funkcjonowania samorządu terytorialnego oraz rozwoju postaw sprzyjających umiejętnościom właściwego i efektywnego komunikowania się.

Autorzy dokumentu słusznie podkreślili jeszcze jeden problem dotyczący kwestii teoretycznych związanych z badaniami nad partycypacją – **brak danych dotyczących partycypacji w miastach**. Ich zdaniem należy dążyć do stworzenia możliwości pozyskiwania potrzebnych, a obecnie niedostępnych danych dla miast oraz pogłębiania poziomu i poszerzania katalogu danych gromadzonych poprzez takie instytucje jak m.in. Główny Urząd Statystyczny (GUS). Problem ten został również podkreślony w badaniach zespołu prof. Iwony Sagan, przytoczonych już w niniejszej pracy (Baranowska i in., 2015).

Warto również wskazać na zróżnicowane formy, narzędzia i instrumenty partycypacji publicznej wymienione w strategii, aczkolwiek kryteria ich doboru stanowić mogą pewną niejasność. W katalogu pojawiły się bowiem zarówno konkretne narzędzia partycypacji, takie jak budżet obywatelski, jak i narzędzia wspomagające pewne etapy tego procesu jak np. spacer studyjny czy badania ankietowe. Co jednak istotne, dobór owych form, narzędzi czy też instrumentów nie wykluczał osób niezrzeszonych w formalnych organizacjach. Co więcej, podkreślano zróżnicowany charakter inicjatyw podejmowanych przez mieszkańców – zarówno na zasadzie kontaktów indywidualnych, jak i oddolnych inicjatyw zawiązywanych na rzecz konkretnej kwestii, a także w formie zinstytucjonalizowanych organizacji. Podkreślono również potencjał ruchów miejskich wobec stawiania się ważną stroną w dyskusji o mieście – nie tylko na poziomie lokalnym, ale także na poziomie krajowym i regionalnym.

Krajowa Polityka Miejska 2023 stanowiła jeden z najbardziej istotnych i kompleksowych dokumentów wskazujących możliwości oraz sposoby wdrażania podejścia partycypacyjnego w miastach. Zamiast bezrefleksyjnego powielania ogólnikowych zapisów dokumentów unijnych, dostosowywała je do krajowych uwarunkowań, wskazując na szanse i zagrożenia wynikające z implementacji proponowanych modeli w polskich warunkach, a także zwracając uwagę na zaangażowanie wszystkich aktorów tego procesu i przykłady jego realizacji. Nadawała partycypacji społecznej wysoką rangę i zobowiązywała władze miejskie do uwzględnienia jej zakresu na poziomie miejskich dokumentów strategicznych.

Krajowa Polityka Miejska 2030 (KPM 2030) teoretycznie stanowiąc aktualizację poprzedniej KPM 2023, nie kontynuuje jednak wątku partycypacji społecznej w formie zaprezentowanej w poprzednim dokumencie, a przynajmniej nie przypisuje jej tak istotnej roli. Jej kształt wynika w zdecydowanej mierze z zaleceń autorów dokumentu „Wyzwania i rekomendacje dla krajowej polityki miejskiej”, aczkolwiek kwestie związane z aktywnością społeczną i podejściem partycypacyjnym w planowaniu i zarządzaniu miejskim zostały w nim znacznie ograniczone (Ryś i in., 2019). Obecna polityka miejska dostosowana została do bieżących priorytetów rozwojowych kraju i międzynarodowych trendów w rozwoju miast. Wraz ze zmianą wyzwań formułowanych zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym dokument ten różni się dość istotnie od swojej poprzedniej wersji. Podstawowy cel KPM 2030 stanowi długofalowy wzrost miast i obszarów funkcjonalnych.

Poza celem nadrzędnym sformułowano również sześć celów związanych z wyzwaniami i dominującymi trendami w zarządzaniu obszarami miejskimi. Zostały one zaprezentowane w następujący sposób: 1) miasto kompaktowe, 2) miasto zielone, 3) miasto produktywne, 4) miasto cyfrowe, 5) miasto dostępne oraz 6) miasto sprawne. W KPM 2030 nie pojawia się już osobna część dotycząca kwestii związanych z partycypacją społeczną. Zagadnienia związane z aktywnością społeczną mieszkańców występują w dość ograniczonym stopniu w częściach dokumentu dotyczących miasta dostępnego – w kontekście dostępności uczestnictwa w życiu społecznym wszystkich interesariuszy oraz w części miasto sprawne – w kontekście efektywnej współpracy między interesariuszami procesów rozwojowych.

Jedynym fragmentem, który odnosi się w sposób bezpośredni do kwestii partycypacji społecznej, jest fragment dotyczący zasad prowadzenia polityki rozwoju miast. W tej części zdefiniowano, w jaki sposób powinno się egzekwować upowszechnianie partycypacji społecznej, uznając ją za jedną z wyżej wymienionych zasad. Zaleca się zapewnienie udziału „(...) mieszkańców miasta i obszaru funkcjonalnego w definiowaniu i rozwiązywaniu problemów lokalnych i podejmowaniu kluczowych decyzji dotyczących społeczności lokalnej”⁴⁰. Partycypacja społeczna jest natomiast zaprezentowana jako platforma budowania relacji i więzi na poziomie społeczności lokalnych. Po stronie władz jednostek samorządu terytorialnego leży inspirowanie działań

⁴⁰ Załącznik do uchwały nr 136 Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia Krajowej Polityki Miejskiej 2030 (M. P. 2022 poz. 746): 20.

zmierzających do zwiększania znaczenia partycypacji w procesie decyzyjnym oraz nadanie jej właściwej rangi.

Autorzy KPM 2030 zdefiniowali również jedenaście wyzwań wobec współczesnej polityki miejskiej. Partycypacja społeczna nie została w tym zestawieniu wyodrębniona, chociaż pojawia się w wyzwaniu I (dbałość o ład przestrzenny i estetyczny) i wyzwaniu XI (przyspieszenie tempa transformacji cyfrowej miast). Co interesujące, pomimo sformułowania osobnego wyzwania dotyczącego zwiększenia wykorzystania potencjału społecznego, nie poruszono w nim kwestii aktywności społecznej mieszkańców. W części dotyczącej dbałości o ład przestrzenny i estetyczny natomiast, wskazując na wzmocnienie priorytetu dla wysokiej jakości przestrzeni publicznych określa się wyłącznie, aby podejmowane rozwiązania były zgodne z interesem publicznym. Taki sposób formułowania polityki wskazuje na znaczącą zmianę w sposobie jej realizacji w porównaniu do poprzedniego dokumentu, z polityki kształtowanej „z obywatelem” na politykę kształtowaną „dla obywatela”, co sprzeczne jest z ideą efektywnej i znaczącej partycypacji promowaną przez instytucje europejskie, do których dokument ten w teorii powinien się odnosić.

Potencjału w zastosowaniach partycypacyjnych upatruje się w narzędziach internetowych opartych na systemach geoinformacyjnych. Wskazuje się na potrzebę szerszego wykorzystania w działaniach samorządów lokalnych narzędzi takich jak geoankieta i geodyskusja. Uznaje się, iż wdrożenie tego typu rozwiązań umożliwi wielokierunkową współpracę między różnymi interesariuszami opartą na opracowaniach kartograficznych oraz lepsze zrozumienie i wizualizację konkretnych rozwiązań projektowych. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi partycypacji, a w tym technologii cyfrowych, niewątpliwie wpisuje się w międzynarodowe trendy w rozwoju miejskim, niemniej jednak należy wziąć pod uwagę określone ograniczenia związane z wykorzystaniem tych narzędzi, tj. zagrożenie wykluczeniem tych grup społecznych, które nie posiadają lub mają ograniczony dostęp do Internetu, osób o niskich kompetencjach cyfrowych, anonimowość użytkowników Internetu, a także stosunkowo wysoki koszt przygotowania tego typu narzędzia w odniesieniu do poziomu jego wykorzystania i efektów (Grzyś, 2016).

W tym miejscu warto byłoby poddać analizie również dokument stanowiący Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju jako najważniejsze narzędzie kształtowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, aczkolwiek ostatni

dokument o takim znaczeniu uchwalony w 2011 r.⁴¹ zdecydowanie negatywnie oceniony przez ekspertów Polskiej Akademii Nauk (Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, 2022), uchylono na mocy przyjętej w 2020 r. nowelizacji Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju⁴². Obecnie⁴³ brak jest dokumentu, który wskazywałby główne kierunki zagospodarowania kraju, co stanowi istotne zagrożenie dla systemu planowania przestrzennego i jakości przestrzeni publicznych w Polsce.

3.2.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego

Ostatnim analizowanym dokumentem na poziomie kraju, w którym podejmowany jest problem aktywności społecznej, jest Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS 2030) przyjęta uchwałą Rady Ministrów w 2020 r.⁴⁴ Jest ona jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju oraz jedną z dziewięciu horyzontalnych zintegrowanych strategii rozwoju⁴⁵. Dokument ten został poddany analizie ze względu na jego rolę w systemie zarządzania rozwojem Polski, jaką jest budowa kapitału społecznego, stanowiącego podstawę budowy zaangażowania mieszkańców w życie społeczne.

Głównym celem SRKS 2030 jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizację tego celu przewiduje się poprzez wdrażanie kierunków interwencji przewidzianych w ramach trzech obszarach: 1) współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie, 2) kultura – tożsamość i postawy obywatelskie oraz 3) kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne jest jednym z celów szczegółowych w ramach pierwszego obszaru strategii.

Wśród głównych barier dla rozwoju organizacji społeczeństwa obywatelskiego w Polsce w analizowanym dokumencie wymieniono m.in.

⁴¹ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (M. P. 2012 poz. 252).

⁴² Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o zmianie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2020 poz. 1378).

⁴³ Stan na czerwiec 2024 r.

⁴⁴ Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. w sprawie przyjęcia "Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030" (M. P. 2020 poz. 1060).

⁴⁵ Poza Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 funkcjonuje jeszcze osiem zintegrowanych strategii rozwoju uszczegóławiających SOR w priorytetowych obszarach rozwoju. Są to: (1) Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki (Strategia Produktowności), (2) Strategia rozwoju kapitału ludzkiego, (3) Strategia Sprawne Państwo, (4) Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego, (5) Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa, (6) Strategia rozwoju transportu, (7) Polityka energetyczna Polski, (8) Strategia zarządzania środowiskiem (Polityka ekologiczna państwa 2030).

- systematyczny spadek liczby członków organizacji pozarządowych,
- niewielką rolę przypisywaną podmiotom społeczeństwa obywatelskiego, jaką odgrywają one w polskim życiu publicznym,
- niewystarczający stopień realizacji przez sektor obywatelskich niektórych z jego funkcji (funkcji kontrolnej wobec władzy, funkcji eksperckich oraz partycypacji w procesach decyzyjnych),
- nieefektywność sfery zlecania zadań publicznych organizacjom pozarządowym,
- nieefektywność wykorzystania krajowych i europejskich środków publicznych na rozwój społeczeństwa obywatelskiego (brak stabilności, ciągłości i przewidywalności finansowania),
- brak wiedzy oraz doświadczenia niesformalizowanego sektora w składaniu oraz realizacji projektów społecznych,
- brak współpracy między sektorem publicznym a organizacjami pozarządowymi,
- niski poziom wiedzy społeczeństwa w zakresie organizacji pozarządowych i społeczeństwa obywatelskiego (w tym: brak programów edukacji obywatelskiej),
- niewykorzystany potencjał wolontariatu.

Co istotne, w ramach kategorii społeczeństwa obywatelskiego wyróżniono sektor sformalizowany i niesformalizowany, zwracając szczególną uwagę na brak doświadczenia i wiedzy tego drugiego. Podkreślono również prymat instytucjonalizacji aktywności społecznej w Polsce i jego negatywne efekty, w ramach których wiele ciekawych i nowatorskich projektów odpowiadających na realne zapotrzebowanie społeczne nie jest w stanie zaistnieć wobec propozycji zgłaszanych przez większe i bardziej doświadczone podmioty. **Jest to jedyny dokument w tak bezpośredni sposób odnoszący się do nierównych możliwości działania formalnych i nieformalnych podmiotów inicjujących aktywność lokalnych społeczności.**

W obrębie dwóch podstawowych aspektów kapitału społecznego analizowanych w opisywanym dokumencie⁴⁶, za szczególnie dotkliwy uznaje się niski poziom kapitału

⁴⁶ Za pierwszy uznaje się kapitał stowarzyszeniowy obejmujący dobrowolny i regularny udział w działalności struktur organizacyjnych, które służą realizacji celów o charakterze ponadjednostkowym. Za drugi natomiast kapitał nieformalny oparty na powiązaniach prywatnych, obejmujących relacje między członkami rodziny, znajomymi, przyjaciółmi i sąsiadami.

stowarzyszeniowego, podczas gdy kapitał nieformalny pozycjonuje się znacznie wyżej w tej ocenie. Niemniej jednak to kapitał w wymiarze stowarzyszeniowym uznaje się za istotniejszy dla wykształcenia trwałych, długookresowych warunków rozwoju gospodarczego zgodnego z wyzwaniami zidentyfikowanymi w Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju. W kontekście kapitału nieformalnego warto natomiast wskazać na słabość, jaką jest niewykorzystany potencjał wolontariatu.

Kierunki interwencji w ramach SRKS wskazują na holistyczne podejście do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, obejmując zarówno kwestie prawne, edukacyjne, jak i społeczno-gospodarcze, m.in.: wspieranie rozwoju małych organizacji non-profit z niewielkich miejscowości, promowanie tworzenia i rozwój działalności rad działalności pożytku publicznego oraz programów współpracy z organizacjami pozarządowymi na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego, a także stworzenie odpowiednich ram prawnych powiązanych z zakrojonymi na szeroką skalę działaniami szkoleniowo-edukacyjnymi adresowanymi do przedstawicieli wspólnot lokalnych na poziomie powiatów i gmin ze wskazanych obszarów strategicznej interwencji. Ponadto, do SRKS dołączono również wykaz projektów strategicznych SOR przypisanych do określonego zakresu interwencji. Z perspektywy niniejszej pracy istotnymi projektami są: Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego⁴⁷ oraz Program Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (FIO)⁴⁸.

⁴⁷ Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego to program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu. Podmiotem odpowiedzialnym za ten program jest Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego a okres jego realizacji to lata 2017-2030.

⁴⁸ Program Funduszu Inicjatyw Obywatelskich jest skoncentrowany na zwiększeniu zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne. Jego działania koncentrują się na projektach i inicjatywach realizowanych lokalnie, ze szczególnym uwzględnieniem małych, oddolnych inicjatyw obywatelskich, wspieraniu małych i nowych przedsięwzięć we wspólnotach lokalnych oraz wyrównywaniu szans rozwojowych małych, nowych, lokalnych organizacji. Podmiotem odpowiedzialnym zarówno za Program Rozwoju Funduszu Inicjatyw Obywatelskich, jak i Program Rozwoju Funduszu Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021-2030 jest Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Okres realizacji pierwszego z nich to lata 2014-2020 a drugiego 2021-2030. W ramach Rządowego Programu Funduszu Inicjatyw Obywatelskich na lata 2021 – 2030 NOWE FIO finansowane są m.in. programy mikrograntowe stanowiące jedno z narzędzi analizowanych w niniejszej pracy.

3.3. Uwarunkowania prawne współtworzenia miasta w Polsce

3.3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Najważniejszym aktem w polskim systemie prawnym jest ustawa zasadnicza – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodowe⁴⁹. Już w samej preambule, podkreślona została ranga dialogu społecznego w Polsce jako jednej z zasad leżącej u podstaw ustawy zasadniczej. Ustrojodawca wskazuje tym samym na istotę i potrzebę konsultacji oraz dialogu organów władzy publicznej z instytucjami samoorganizującego się społeczeństwa obywatelskiego⁵⁰.

Ponadto, istotnym z punktu widzenia tematu niniejszej pracy jest sformułowanie zawarte już w pierwszym artykule ustawy zasadniczej. Dotyczy ono pojęcia dobra wspólnego⁵¹. Choć w samym akcie prawnym nie pojawia się konkretna definicja dobra wspólnego, to została ona doprecyzowana wyrokami Trybunału Konstytucyjnego, które do pojęcia dobra wspólnego włączają przestrzeń publiczną⁵². Istota dobra wspólnego i troski o nie podkreślona została ponownie w artykule 82⁵³, wprowadzając obowiązek troski o owo dobro przez wszystkich obywateli. Jest on definiowany jako obowiązek podejmowania wspólnotowych działań na rzecz poprawy warunków życia społecznego wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

Kolejnym istotnym zapisem, na który należałoby zwrócić uwagę, jest zapis artykułu 12⁵⁴ dotyczący zasady wolności zrzeszania się. Ustrojodawca wymieniając określone organizacje wskazuje również na **ruchy obywatelskie** (do których można

⁴⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

⁵⁰ O konstytucjonalizacji dialogu społecznego w Polsce mówi następujący fragment Preambuły. "(...) ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot".

⁵¹ Art. 1. Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

⁵² Zgodnie z wyrokiem z 18 grudnia 2014 r. (K 50/13, OTK-A 2014, Nr 11, poz. 121, pkt III. 2.2.2) Trybunał Konstytucyjny uznał przestrzeń publiczną za dobro wspólne, ze względu na które prawa właścicieli nieruchomości mogą być kształtowane za pomocą planów zagospodarowania przestrzennego w sposób racjonalny i konstytucyjnie uzasadniony. W wyroku z dnia 16 czerwca 2010 r. (K 24/08, OTK-A 2010, Nr 3, poz. 22) Trybunał Konstytucyjny orzekł, iż artykuł 1 określa istotę państwa i ma zasadnicze znaczenie. Samo pojęcie dobra wspólnego ma natomiast charakter wielowymiarowy. Rzeczpospolita traktowana jest jako *res publica* – rzecz wspólna, a więc wspólnota obywateli, dobro wspólne zaś jako antonim dobra indywidualnego. Safjan i Bosek (2016) wskazują również, iż zapis ten należy interpretować w sposób, w którym ustrojodawca rozumie poprzez uczestnictwo wspólnoty nie tylko w korzystaniu przez nich z dobra, którym jest Rzeczpospolita, lecz także uczestnictwo w jego ustawicznym współtworzeniu oraz we współodpowiedzialności za nie.

⁵³ Art. 82. 1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

⁵⁴ Art. 12 Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

włączyć np. ruchy miejskie) nie ograniczając tego zestawienia wyłącznie do sformalizowanych zrzeszeń. Jak zauważają Safjan i Bosek (2016) w komentarzu do ustawy – chociaż ruchy społeczne (w ustawie: obywatelskie) mają z reguły charakter spontaniczny i czasowy, w dłuższej perspektywie mogą prowadzić do ukształtowania się trwalszych struktur, stąd też ten typ podmiotu zawarty został w zapisie artykułu. Podmioty wymienione w tym artykule mogą mieć przymiot organizacji pozarządowych, wymienionych w art. 3 ust. 2 ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie⁵⁵, ale nie muszą. Ustrojodawca nie wyklucza z zakresu definicyjnego społeczeństwa obywatelskiego również zrzeszeń jednostek i grup, które nie posiadają takiego przymiotu.

Ustrojodawca wymienia cechy wspólne zrzeszeń, których prawa są zagwarantowane w Konstytucji – dobrowolny charakter (tworzenia, członkostwa), samorządność, działanie na rzecz interesów tych grup społecznych, które tworzą daną organizację (w zakresie niniejszej pracy będą to lokalne wspólnoty), brak uczestnictwa w sprawowaniu władzy publicznej przez te zrzeszenia (co jednak nie wyklucza określonego zakresu ich zaangażowania politycznego), niezarobkowy charakter. Wydaje się natomiast, że mniejsze znaczenie ma w ujęciu konstytucyjnym element trwałości poszczególnych struktur, skoro ustrojodawca wymienia w tym zbiorze nawet ruchy obywatelskie, które pozbawione są cech stabilności (zwłaszcza w początkowej fazie swojej działalności).

W przeciwieństwie do stowarzyszeń ruchy społeczne mają charakter mniej sformalizowany. Należy zakładać, że brak im cechy trwałości, a z reguły są tworzone w celu realizacji konkretnego przedsięwzięcia. Ustrojodawca wyraźnie dążył do tego, aby nie zamykać się w kręgu stałych struktur. Pewne wątpliwości może budzić fakt, że instytucja ruchów obywatelskich nie została uregulowana w ustawodawstwie zwykłym, co może utrudniać realizację gwarancji konstytucyjnych. Z drugiej strony, pozostawia to większą swobodę działań zainteresowanym, którzy mogą realizować swoje cele bez konieczności posługiwania się jedną z bardziej sformalizowanych struktur (Sarnecki, 2006). Działalność tych podmiotów staje się w pewnym sensie elementem struktury państwa (społeczeństwa), stąd wolność zrzeszania się jest traktowana jako zasada ustrojowa (określana czasem zasadą społeczeństwa obywatelskiego).

⁵⁵ Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r. (Dz.U. z 2003 r. nr 96, poz. 873)

Wreszcie ustrojodawca nie zamyka katalogu form aktywności obywatelskiej, tworząc gwarancje również dla innych dobrowolnych zrzeszeń. Obejmuje on gwarancjami również te typy organizacji, które nie istniały jeszcze w momencie tworzenia Konstytucji. W kontekście dynamicznych zmian społeczno – gospodarczych, podejście takie należy uznać za trafne. Dzięki niemu również w przyszłości będzie możliwa pełna realizacja zasady społeczeństwa obywatelskiego bez potrzeby zmian zapisów Konstytucji.

Zapisy ustawy zasadniczej są spójne z **Europejską Kartą Samorządu Lokalnego**⁵⁶, dokumentem Rady Europy, który Polska ratyfikowała w całości (jako jeden z nielicznych krajów) w 1994 r.⁵⁷ Dokument ten jest ważny w kontekście podejmowanej tematyki, gdyż już w preambule wskazuje, że społeczności lokalne stanowią jedną z zasadniczych podstaw ustroju demokratycznego, a prawo obywateli do uczestnictwa w kierowaniu sprawami publicznymi jest jedną z demokratycznych zasad wspólnych dla wszystkich państw członkowskich Rady Europy. Od uposażenia społeczności lokalnych w „rzeczywiste uprawnienia” uzależnia się w niniejszym dokumencie możliwość skutecznego zarządzania pozostającego zarazem w bezpośredniej bliskości obywatela.

Poza ustawą zasadniczą zagadnienia związane z partycypacją społeczną zawarte są w rozproszonych aktach prawnych na poziomie krajowym. Na potrzeby niniejszej pracy podjęto decyzję o analizie trzech ustaw, które wskazują w swoich zapisach zagadnienia związane z oddolną aktywnością społeczną.

3.3.2. Ustawa o samorządzie gminnym

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁵⁸ (u.s.g) wskazuje na samorząd gminny jako podmiot odpowiedzialny za zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, precyzując jej zadania własne w tym zakresie. Już w artykule 1⁵⁹ podkreśla się podmiotowość mieszkańców gminy, którzy wspólnie tworzą wspólnotę samorządową. Artykuł 7 w ustępie 1⁶⁰ tego aktu wymienia obszary, w których gminie nadano kompetencje

⁵⁶ Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r. (Dz.U. 1994 nr 124 poz. 607).

⁵⁷ Dokument ten chociaż jest aktem przyjętym przez Radę Europy to jednak pojawia się w odniesieniu do skali krajowej gdyż został on poddany analizie jako akt włączony do polskiego systemu aktów prawnych.

⁵⁸ Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz.U. z 1990 r. nr 16, poz. 95).

⁵⁹ Art. 1. 1. Mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową.

⁶⁰ Art. 7. 1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:
1) ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;

do podejmowania działań i rozstrzygania spraw o znaczeniu lokalnym. Jednak poprzez dodanie przed katalogiem zadań zwrotu „w szczególności” należy rozumieć, że podane przez ustawodawcę wyliczenie nie jest kompletne i nie wyczerpuje całego zakresu zadań gminy (Grobicka – Madej i in., 2018). Samorząd gminny jest zatem odpowiedzialny między innymi za wspieranie i upowszechnianie idei samorządowej, a w tym za tworzenie warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej, a także za współpracę i działalność na rzecz organizacji pozarządowych oraz innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. To na samorządzie gminnym spoczywa zatem główna odpowiedzialność do pobudzania aktywności społecznej i stworzenia takich warunków, które rozwojowi tej aktywności sprzyjają. Przez tego typu działania rozumieć należy tworzenie i wdrażanie programów współpracy między podmiotami społeczeństwa obywatelskiego, a także tworzenie i implementację instrumentów oraz narzędzi efektywnej i włączającej partycypacji. Jednocześnie warto podkreślić, iż w opisywanym zakresie samorząd może nie tylko tworzyć rozwiązania, ale także wspierać rozwiązania oddolne. Ustawodawca co prawda dość precyzyjnie wskazuje na obowiązek samorządu gminnego w zakresie zaspokajania potrzeb wspólnoty,

-
- 2) gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
 - 3) wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz;
 - 3a) działalności w zakresie telekomunikacji;
 - 4) lokalnego transportu zbiorowego;
 - 5) ochrony zdrowia;
 - 6) pomocy społecznej, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych;
 - 6a) wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;
 - 7) gminnego budownictwa mieszkaniowego;
 - 8) edukacji publicznej;
 - 9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 - 10) kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych;
 - 11) targowisk i hal targowych;
 - 12) zieleni gminnej i zadrzewień;
 - 13) cmentarzy gminnych;
 - 14) porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej, w tym wyposażenia i utrzymania gminnego magazynu przeciwpowodziowego;
 - 15) utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
 - 16) polityki prorodzinnej, w tym zapewnienia kobietom w ciąży opieki socjalnej, medycznej i prawnej;
 - 17) wspierania i upowszechniania idei samorządowej, w tym tworzenia warunków do działania i rozwoju jednostek pomocniczych i wdrażania programów pobudzania aktywności obywatelskiej;
 - 18) promocji gminy;
 - 19) współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
 - 20) współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

ale pozostawia dość dużą swobodę w kontekście realizacji tego obowiązku, przerzucając odpowiedzialność na poszczególne jednostki.

W akcie tym wymienia się i określa takie narzędzia partycypacji jak m.in. referendum lokalne (art. 4c.⁶¹) czy konsultacje społeczne (art. 5a.⁶²), a także szczególną formę konsultacji, jaką jest budżet obywatelski (art. 5a ust. 3⁶³). Zapisy u.s.g. umożliwiają ponadto, wystąpienie z obywatelską inicjatywą uchwałodawczą określonej grupy mieszkańców (art. 41a.⁶⁴).

3.3.3. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

Akt prawny, który w sposób najszerszy odnosi się do zagadnień aktywności społecznej na poziomie lokalnym, przez co nazywany jest wręcz „konstytucją trzeciego sektora” stanowi ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (u.o.d.p.p.i.o.w.) (Mółka, 2023). Choć ustawa ta reguluje zasady prowadzenia działalności pożytku publicznego rozumianej jako działalność społecznie użyteczną prowadzoną przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w tejże ustawie i odnosi się generalnie do organizacji pozarządowych w całej treści dokumentu, to określa jednak katalog form współdziałania samorządu ze społecznościami lokalnymi, uwzględniając również grupy nieformalne (np. w ramach inicjatywy lokalnej).

Ustawodawca w artykule 4⁶⁵ określa zbiór zadań publicznych pozostających w sferze działalności pożytku publicznego, których celem jest zaspokajanie potrzeb

⁶¹ Art. 4c. 1. W sprawie utworzenia, połączenia, podziału i zniesienia gminy oraz ustalenia granic gminy może być przeprowadzone referendum lokalne z inicjatywy mieszkańców.

⁶² Art. 5a. 1. W wypadkach przewidzianych ustawą oraz w innych sprawach ważnych dla gminy mogą być przeprowadzane na jej terytorium konsultacje z mieszkańcami gminy.

⁶³ Art. 5a. 3. Szczególną formą konsultacji społecznych jest budżet obywatelski.

⁶⁴ Art. 41a. 1. Grupa mieszkańców gminy, posiadających czynne prawa wyborcze do organu stanowiącego, może wystąpić z obywatelską inicjatywą uchwałodawczą.

⁶⁵ Art. 4. 1. Sfera zadań publicznych, o której mowa w art. 3 ust. 1, obejmuje zadania w zakresie:

1) pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównywania szans tych rodzin i osób;

1a) wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;

1aa) tworzenia warunków do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych wspólnoty samorządowej;

1b) udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej oraz zwiększania świadomości prawnej społeczeństwa;

2) działalności na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;

3) działalności charytatywnej;

4) podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej;

5) działalności na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego;

5a) działalności na rzecz integracji cudzoziemców;

społecznych. Z punktu widzenia podejmowanej tematyki badań istotne jest wymienienie działalności wspierającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych, wspomagających rozwój demokracji oraz rewitalizacji.

W opisywanym dokumencie przewiduje się dwie formy współdziałania samorządu ze społecznościami lokalnymi⁶⁶: bezpośrednie powierzenie im wykonywania zadań publicznych wraz z udzieleniem pełnego finansowania na realizację zadania lub wspieranie wykonywania działań poprzez dofinansowanie realizacji zadania publicznego.

6) ochrony i promocji zdrowia, w tym działalności leczniczej w rozumieniu ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (Dz. U. z 2022 r. poz. 633, 655, 974 i 1079);

7) działalności na rzecz osób niepełnosprawnych;

8) promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej osób pozostających bez pracy i zagrożonych zwolnieniem z pracy;

9) działalności na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn;

10) działalności na rzecz osób w wieku emerytalnym;

11) działalności wspomagającej rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości;

12) działalności wspomagającej rozwój techniki, wynalazczości i innowacyjności oraz rozpowszechnianie i wdrażanie nowych rozwiązań technicznych w praktyce gospodarczej;

13) działalności wspomagającej rozwój wspólnot i społeczności lokalnych;

14) nauki, szkolnictwa wyższego, edukacji, oświaty i wychowania;

15) działalności na rzecz dzieci i młodzieży, w tym wypoczynku dzieci i młodzieży;

16) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego;

17) wspierania i upowszechniania kultury fizycznej;

18) ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego;

19) turystyki i krajoznawstwa;

20) porządku i bezpieczeństwa publicznego;

21) obronności państwa i działalności Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej;

22) upowszechniania i ochrony wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich, a także działań wspomagających rozwój demokracji;

22a) udzielania nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego;

23) ratownictwa i ochrony ludności;

24) pomocy ofiarom katastrof, klęsk żywiołowych, konfliktów zbrojnych i wojen w kraju i za granicą;

25) upowszechniania i ochrony praw konsumentów;

26) działalności na rzecz integracji europejskiej oraz rozwijania kontaktów i współpracy między społeczeństwami; 27) promocji i organizacji wolontariatu;

28) pomocy Polonii i Polakom za granicą;

29) działalności na rzecz kombatanów i osób represjonowanych;

29a) działalności na rzecz weteranów i weteranów poszkodowanych w rozumieniu ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o weteranach działań poza granicami państwa (Dz. U. z 2020 r. poz. 2055 oraz z 2022 r. poz. 655);

30) promocji Rzeczypospolitej Polskiej za granicą;

31) działalności na rzecz rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa, upowszechniania i ochrony praw dziecka;

32) przeciwdziałania uzależnieniom i patologiom społecznym;

32a) rewitalizacji;

33) działalności na rzecz organizacji pozarządowych oraz podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3, w zakresie określonym w pkt 1–32a;

34) działalności na rzecz podmiotów ekonomii społecznej i przedsiębiorstw społecznych, o których mowa w ustawie z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz. U. poz. 1812).

⁶⁶ Art. 4d. 3. Zlecanie realizacji zadań publicznych, o którym mowa w ust. 2, jako zadań zleconych w rozumieniu art. 127 ust. 1 pkt 1 lit. e, art. 132 ust. 2 pkt 5 oraz art. 151 ust. 1 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, może mieć formy:

1) powierzenia wykonywania zadań publicznych, wraz z udzieleniem dotacji na finansowanie ich realizacji lub

2) wspierania wykonywania zadań publicznych, wraz z udzieleniem dotacji na dofinansowanie ich realizacji.

Przewiduje się zatem realizację zadań zleconych ze strony władz poprzez organizacje pozarządowe, jak również wsparcie działań oddolnych.

Ustawodawca przewiduje zarówno finansowe, jak i pozafinansowe (merytoryczne) formy współpracy z podmiotami wymienionymi w ustawie. Współpraca ta odbywa się w szczególności w poniższych formach:

- a. zlecenia zadań publicznych organizacjom pozarządowym,
- b. wzajemnego informowania się o planowanych kierunkach działalności,
- c. instytucji konsultacji społecznych projektowanych aktów normatywnych związanych z działalnością organizacji pozarządowych i podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 u.o.d.p.p.i.o.w.,
- d. utworzenia w jednostkach samorządu terytorialnego rad działalności pożytku publicznego i współpracy merytorycznej z tym podmiotem,
- e. tworzenia zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym,
- f. inicjatywy lokalnej,
- g. umowy partnerskiej.

Zlecanie zadań publicznych stanowi najbardziej popularny rodzaj finansowej formy współpracy między jednostkami samorządowymi a organizacjami pozarządowymi. Wyklucza ona jednak bezpośredni udział grup nieformalnych⁶⁷. Współpraca polegająca na wymianie informacji oznacza, że przepływ tych informacji powinien być dwustronny. Wzajemne informowanie się o planowanych kierunkach działalności stanowi formę współpracy merytorycznej i opierać się może m.in. na wieloletnich lub rocznych programach współpracy uchwalanych w jednostkach samorządowych, powołaniu specjalnych jednostek w celu organizacji kontaktów z sektorem samorządowym czy innych formach wypracowanych przez poszczególne samorządy. Ustawa przewiduje obowiązek uchwalenia przez organy samorządu terytorialnego rocznych programów współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz opublikowania w Biuletynie Informacji Publicznej (BIP) sprawozdania z realizacji takiego programu. Takich obowiązków nie przewiduje natomiast w kontekście wieloletnich programów współpracy, nie precyzując również okresu obowiązywania takiego dokumentu. Dokumenty te mają za zadanie określić m.in. główne zasady współpracy między podmiotami, sposób realizacji programu oraz wysokość środków planowanych na realizację zadań w nich przewidzianych. Konsultacje społeczne

⁶⁷ Mogą być oni natomiast beneficjentami działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe w ramach zadania zleconego, co oznacza, iż ich udział dopuszczony jest jedynie w formie pośredniej.

w odniesieniu do aktów normatywnych dotyczących działalności podmiotów pożytku publicznego czy zadań publicznych przez nich podejmowanych mogą również przyjmować różną formę w zależności od ustaleń między tymi podmiotami a jednostkami samorządowymi. Ustawodawca ustanawia natomiast radę działalności pożytku publicznego jako organ pomocniczy i opiniodawczo-doradczy mogący zostać powołany w tym zakresie⁶⁸. Poza tym organem dopuszcza się również tworzenie odrębnych zespołów o charakterze doradczym oraz inicjatywnym, którymi mogą być np. pełnomocnicy burmistrza lub prezydenta miasta, lub osobne jednostki spełniające wskazaną funkcję⁶⁹. Umowa partnerska natomiast stanowi dopuszczalną formę współpracy przy realizacji konkretnych projektów i powinna być zawierana między organem samorządu terytorialnego a organizacją pozarządową. Formą współpracy, której poświęcono więcej uwagi w ramach niniejszej pracy, jest **inicjatywa lokalna**. Ustawodawca przewiduje bowiem, iż poza organizacjami pozarządowymi i podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 u.o.d.p.p.i.o.w. mogą ją realizować również mieszkańcy niepozostający w strukturach sformalizowanych.

3.3.4. Ustawa o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie przez wiele lat pełniła funkcję podstawowego dokumentu regulującego współpracę administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi, wprowadzając jej określone formy i narzędzia. Do polskiego systemu prawnego włączono natomiast w 2017 r. nowy dokument, który wprowadził kilka znaczących zmian, w szczególności w zakresie funkcjonowania podmiotów społecznych oraz zasad finansowania ich działań. Dokument ten został uchwalony ustawą z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego⁷⁰ (u.o.n.i.w.).

⁶⁸ Miasto Łódź posiada Łódzką Radę Działalności Pożytku Publicznego (w 2023 r. powołana została VI kadencja tego organu). Łódzka Rada Działalności Pożytku Publicznego (ŁRPP) to ciało doradcze Prezydenta Miasta Łodzi z zakresu współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi. Rada ta m.in. opiniuje ważne akty prawne, inicjuje działania, proponuje nowe narzędzia współpracy oraz rozwiązuje sprawy konfliktowe. ŁRPP powoływana jest na 3-letnią kadencję a w jej skład wchodzi 10 przedstawicieli/przedstawicielek sektora społecznego, 7 przedstawicieli urzędu i 3 Radnych Rady Miejskiej w Łodzi (Urząd Miasta Łodzi, 2023).

⁶⁹ W przypadku Łodzi należy w tym kontekście wymienić m.in. funkcję Pełnomocnika Prezydenta ds. Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi oraz Biuro Aktywności Miejskiej Urzędu Miasta Łodzi.

⁷⁰ Dz. U. 2017 poz. 1909.

Zgodnie z u.o.n.i.w Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NIW-CRSO) stanowi agencję wykonawczą w rozumieniu przepisów finansach publicznych i od daty wejścia w życie tego aktu stanowi instytucję właściwą w sprawach rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Zgodnie z uzasadnieniem do projektu ustawy celem powołania tej instytucji było wzmocnienie rangi problematyki społeczeństwa obywatelskiego i stworzenie warunków prawnych do pełnego i efektywnego wykorzystania środków publicznych przeznaczonych na wspieranie społecznej aktywności na zasadach otwartości, konkurencyjności i przejrzystości (Obserwatorium Demokracji, 2017). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż mimo tego, że intencją twórców projektu ustawy było przede wszystkim instytucjonalne wzmocnienie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, co zagrażałoby dalszemu pogłębianiu się prymatu instytucjonalizacji trzeciego sektora, to jednak w dalszej części podkreśla się również planowane wsparcie (np. poprzez regranting czy wsparcie szkoleniowe) mniej sformalizowanych grup społeczeństwa obywatelskiego.

W uzasadnieniu do projektu tego aktu zasygnalizowano wybrane problemy sektora pozarządowego i społeczeństwa obywatelskiego, na które akt ten miałby stanowić odpowiedź. W dużej mierze pokrywają się one z trudnościami w kontekście wdrożenia modelu partycypacyjnego w polskich miastach czy słabościami sektora pozarządowego, które częściowo zostały wymienione już wcześniej. Te wymienione w uzasadnieniu do projektu niniejszej ustawy skupiają się jednak głównie wokół kwestii finansowych (braku stabilności i przewidywalności finansowania, geograficznej i strukturalnej nierówności finansowania czy niezadowalającego stanu wykorzystania środków krajowych bądź unijnych).

Akt ten, jak stosunkowo niewiele aktów prawnych w polskim systemie zawiera preambułę⁷¹, która stanowi jednocześnie część tego dokumentu najczęściej poddawaną dyskusji wśród zróżnicowanych środowisk. Wstęp ten określa bowiem wizję

⁷¹ Treść preambuły: Aktywność obywateli, oddolnie i na zasadach dobrowolności angażujących się w zorganizowane działania na rzecz dobra wspólnego, niosących pomoc i wsparcie potrzebującym oraz kształtujących pracę u podstaw zręby kultury narodowej i lokalnej nawiązuje do wielkiego dziedzictwa polskiej wolności i wyraża ideały społeczeństwa obywatelskiego. Społeczeństwo obywatelskie jest wspólną przestrzenią, która służy praktykowaniu cnót obywatelskich, takich jak odpowiedzialność za naród i wspólnoty lokalne, solidarność oraz zaangażowanie w budowę oddolnych instytucji obywatelskich. Bez umiejętności dostrzegania i pomnażania dobra wspólnego zabraknie obywatelskich więzi społecznych, które są fundamentem kapitału społecznego. Państwo polskie wspiera wolnościowe i chrześcijańskie ideały obywateli i społeczności lokalnych, obejmujące tradycję polskiej inteligencji, tradycję niepodległościową, narodową, religijną, socjalistyczną oraz tradycję ruchu ludowego, dostrzegając w nich kontynuację wielowiekowych tradycji Rzeczypospolitej Polskiej i tym samym chroniąc bogate dziedzictwo wspólnoty jej wolnych obywateli.

społeczeństwa obywatelskiego skupionego na idei obywatelskości rozumianej w kategoriach cnót wraz z odwołaniem do tradycji niepodległościowych, narodowościowych, religijnych, socjalistycznych i tradycji ruchu ludowego. Już patetyczność samej nazwy nowo powołanego podmiotu wraz z brakiem neutralności polityczno – światopoglądowej aktu, który definiuje zasady jego funkcjonowania, spowodował bardzo duży sprzeciw sporej części społeczności funkcjonującej w ramach trzeciego sektora.

Do głównych zadań NIW zgodnie z ustawą należy realizacja programów wsparcia rozwoju społeczeństwa obywatelskiego⁷² i zarządzania nimi (samodzielnie lub we współpracy z organizacjami pozarządowymi) oraz zwiększanie instytucjonalnej sprawności organizacji pozarządowych, a także innych zorganizowanych form społeczeństwa obywatelskiego (w tym: ich niezależności oraz profesjonalizmu, przy jednoczesnym zachowaniu ich obywatelskiego charakteru) w szczególności poprzez wspieranie pozyskiwania przez nich środków pozabudżetowych na działalność, a także wspieranie rozwoju kadr, zwłaszcza wolontariuszy i społeczników. Wśród innych zadań wymienionych w art. 24 ust. 3 u.o.n.i.w. warto również wskazać w kontekście podejmowanego tematu wspieranie oddolnej aktywności obywatelskiej, wzmacnianie etosu społecznikowskiego obywateli, wspieranie i upowszechnianie wolontariatu, prowadzenie i wspieranie programów badań dotyczących społeczeństwa obywatelskiego oraz popularyzowanie efektów zrealizowanych zadań, oraz prowadzenie repozytorium modelowych przedsięwzięć, dobrych praktyk, rezultatów i produktów wypracowanych w ramach programów wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

W celu uchwalenia tego aktu upatruje się raczej wzmocnienia pozycji politycznej idei obywatelskiej w państwie i budowy społeczeństwa obywatelskiego „od góry” zamiast zapewnienia realnej współpracy na linii administracja rządowa – społeczeństwo obywatelskie, podczas gdy to właśnie potrzeba partnerstwa jest dla organizacji pozarządowych kluczowa w tym zakresie (Frączak, 2023). Abstrahując od oceny realizacji tego dokumentu, co nie jest przedmiotem niniejszej rozprawy, warto jednak wskazać na kwestię pozytywną, jaką jest sukces programów realizowanych w ramach NIW

⁷² Do listy programów wsparcia rozwoju społeczeństwa obywatelskiego należy m.in. wspomniane już przy okazji SKRS Fundusz Inicjatyw Obywatelskich oraz Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO. Realizacja obu tych programów (a w przypadku FIO – kontynuacja jego realizacji, gdyż uchwała nr 209/2013 Rady Ministrów z 27 listopada 2013 r. w sprawie przyjęcia Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014-2020 została podjęta przed wejściem w życie omawianej ustawy, aczkolwiek projekt został przejęty przez NIW) jest traktowana jako jeden z największych sukcesów Narodowego Instytutu Wolności.

oraz negatywną, jaką jest krótki okres dyskusji nad projektem ustawy ograniczający możliwość włączenia sektora społecznego. W przypadku dokumentu, którego podstawowym celem jest usprawnienie współpracy międzysektorowej, proces legislacyjny stanowił jego zaprzeczenie, co stanowi przejaw kształtowania polityki „dla obywatela”, a nie „z obywatelem”.

3.4. Wybrane narzędzia partycypacji społecznej w Polsce

3.4.1. Budżet partycypacyjny

Konsultacje społeczne można określić przykładem tradycyjnego mechanizmu partycypacji. Mogą one obejmować zróżnicowane sposoby zaangażowania mieszkańców, m.in. możliwość składania wniosków, uwag, skarg w sprawie decyzji podejmowanych przez władze (samo)rządowe, organizację spotkań konsultacyjnych z mieszkańcami, sondaże opinii publicznej, itp. Wymóg konsultowania ze społeczeństwem określonych zagadnień życia społecznego jest regulowany ustawami⁷³. Szeroki zakres konsultacji społecznych przewidziany jest w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego czy w kwestiach środowiskowych⁷⁴. Niemniej jednak ta forma uczestnictwa ogranicza się do wyłącznie do wymiany informacji co nie stanowi metody wysoko angażującej⁷⁵.

Budżet obywatelski (BO) stanowi szczególną formę konsultacji społecznych wprowadzoną ustawą o samorządzie gminnym. Opiera się on na zaangażowaniu mieszkańców w proces decyzyjny, w ramach którego współdecydują oni o dystrybucji określonej części środków publicznych z budżetu jednostki samorządu terytorialnego na wybrany przez nich cel. W Polsce pierwszym samorządem, który wprowadził to rozwiązanie był Sopot w 2011 r. Zostało ono wprowadzone na wzór brazylijskiego

⁷³ Bezpośrednią podstawą prawną do przeprowadzenia konsultacji społecznych w samorządzie są przepisy następujących ustaw: ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 roku (Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95), ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 578) oraz ustawa o samorządzie wojewódzkim z 5 czerwca 1998 roku (Dz.U. 1998 Nr 91 poz. 576).

⁷⁴ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717) oraz ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. 2008 Nr 199 poz. 1227).

⁷⁵ Należy jednak wskazać, że polskie samorządy znacząco rozwijają się w kwestii organizacji procesów partycypacyjnych i wychodzą poza ustawowe minimum, starając się zapewnić wysoki stopień włączenia mieszkańców w procesy decyzyjne. Warto wskazać bezpośrednio na działania Fundacji Stocznia, która prowadzi portal partycypacjaobywatelska.pl, udostępniając opisy narzędzi i dobrych praktyk, a także publikacje dotyczące wdrażania wybranych narzędzi partycypacji. Organizują również wydarzenia oraz liczne inicjatywy działając na rzecz poprawy jakości konsultacji społecznych w Polsce [<https://partycypacjaobywatelska.pl/o-nas/>;dostęp: 12.03.2023 r.].

orçamento participativo, które funkcjonuje w Porto Alegre od 1990 r. Już w 1996 r. ONZ uznało tę formę demokracji za wzorcową dla samorządów lokalnych (Górski, 2007).

Narzędzie to spotkało się ze sporym zainteresowaniem samorządów oraz mieszkańców w Polsce i jak podkreślają Mucha i Pistelok (2019) zajmuje ono szczególne miejsce wśród dostępnych narzędzi partycypacyjnych, gdyż wykorzystywane jest już w ponad jednej trzeciej miast. Bardzo często jest ono również traktowane jako główne narzędzie zwiększania udziału mieszkańców w procesach decyzyjnych dotyczących ich miejsca zamieszkania. Po dekadzie jego funkcjonowania w polskich samorządach należy z pewnością podkreślić, iż stanowi ono efektywne narzędzie włączania mieszkańców we współdecydowanie o kształcie otaczającej ich przestrzeni. Wykorzystując przykład Łodzi, w której to narzędzie zostało wprowadzone po raz pierwszy w 2013 r., można wskazać, iż liczba wniosków wykazuje tendencję rosnącą od pierwszej edycji BO, a dzięki jego wdrożeniu powstało w mieście wiele miejsc, które obecnie stanowią wyróżnik miasta nie tylko w kraju, ale i za granicą – są to m.in. woonerfy czy murale, a także mniejsze obiekty stanowiące istotną wartość dla lokalnej społeczności (Dmochowska – Dudek, Napierała, Tobiasz – Lis i Wójcik, 2019). Jest to również istotne narzędzie z punktu widzenia dostępności dla interesariuszy miejskich. Ma ono bowiem charakter włączający, a jego wykorzystanie nie wymaga sformalizowanego charakteru podmiotu.

Obecność budżetu obywatelskiego w polskich samorządach już od dekady pozwoliła również na wskazanie jego słabych stron. Należy jednak podkreślić, iż nie funkcjonuje w Polsce jeden model wdrażania tego narzędzia i sposób jego realizacji, poza wymogami formalnymi wymienionymi w ustawie, może przebiegać w odmiennej formie. Niemniej jednak Pistelok (2019) sformułował listę zarzutów wobec realizacji budżetu obywatelskiego w Polsce. Wymienia on wśród nich:

- pośpiech we wdrażaniu budżetu obywatelskiego wynikający z „mody”, a nie z perspektywicznego myślenia o mieście i zaangażowaniu mieszkańców w jego kształtowanie,
- wykorzystywanie budżetu obywatelskiego jako narzędzia marketingu politycznego,
- ograniczenie roli mieszkańców w procedurze opracowywania zasad funkcjonowania budżetu w jednostkach samorządu terytorialnego,
- problemy z inkluzywnością procesu uczestnictwa w budżecie partycypacyjnym,

- plebiscytowy charakter budżetu obywatelskiego eliminujący element dialogu i wspólnotowości, które powinny być podstawą partycypacji społecznej,
- zbyt niskie kwoty przeznaczone przez samorządy na budżet obywatelski.

Poza wymienionymi zarzutami należy dodać jeszcze jeden, kluczowy w kontekście traktowania tego narzędzia jako najwyższej formy zaangażowania mieszkańców. Jest to narzędzie, które pozwala mieszkańcom jedynie na decydowanie o dystrybucji pewnej części środków publicznych. W praktyce ich faktyczny wpływ na otaczającą przestrzeń ogranicza się do wskazania problemu lub pomysłu i gromadzenia głosów popierających dany pomysł. Jest to narzędzie oparte na problemach leżących w danej społeczności, a nie wykorzystujące ich zasoby. Mieszkańcy nie są bowiem w żadnym stopniu zaangażowani w realizację danego przedsięwzięcia. W przypadku inicjatywy lokalnej lub mikrograntów natomiast rola mieszkańców nie kończy się na zgłoszeniu projektu, ale koncentruje się na wkładzie mieszkańców w jego realizację, czyli podjęcie pracy na rzecz swojego najbliższego otoczenia. Tym samym, poza realizacją „prawa do miasta” realizowany jest również „obowiązek wobec miasta”. Mieszkańcy przejmują na siebie bowiem obowiązek zrealizowania danej inicjatywy wraz z określoną pomocą jednostki samorządowej. Dopiero taka forma współpracy na linii mieszkańcy – władze, stanowi, zgodnie z założeniami przyjętymi w niniejszej pracy, najbardziej zaawansowaną formę partycypacji społecznej w kontekście kształtowania przestrzeni publicznej.

Polski system prawny stwarza stosunkowo szerokie pole dla włączania mieszkańców w procesy decyzyjne dotyczące różnych sfer życia publicznego. W sposób bezpośredni wskazane są natomiast wybrane narzędzia partycypacji społecznej, z czego jedynie część stanowi wymóg prawny. Większość z tych narzędzi opiera się jednak na możliwości ograniczonego współudziału, a jakość realizacji zapisów ustawowych w poszczególnych jednostkach samorządu terytorialnego dodatkowo utrudnia wdrażanie partycypacyjnego modelu zarządzania miastem. Ponadto, najbardziej popularne metody ograniczają się w dużej mierze do uczestnictwa w procesach decyzyjnych, a zdecydowanie rzadziej dotyczą faktycznego uczestnictwa mieszkańców w kształtowaniu otaczającej ich przestrzeni.

3.4.2. Inicjatywa lokalna

To stosunkowo nowe narzędzie partycypacji społecznej dostępne również dla grup nieformalnych zostało wprowadzone poprzez nowelizację u.o.d.p.p.i.o.w. z dnia

22 stycznia 2010 r.⁷⁶. W pierwotnej wersji projekt ustawy zakładał, iż inicjatywa lokalna miałaby być instrumentem dostępnym wyłącznie dla mieszkańców zorganizowanych w formie stowarzyszenia zwykłego lub podlegającego wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego (Mółka, 2023). Decyzję tę jednak zmieniono. W trakcie prac legislacyjnych poszukiwano bowiem nowych form prawnych, które umożliwią legalną, efektywną i bezpośrednią współpracę władz publicznych z grupami nieformalnymi (Wilk, 2022).

Inicjatywa lokalna stanowi obecnie formę współpracy jednostek samorządu terytorialnego z ich mieszkańcami, w celu wspólnego realizowania zadania publicznego na rzecz społeczności lokalnej⁷⁷. Nie należy jednak zdaniem Waszaka (2013) utożsamiać tego narzędzia ani z formą zlecenia zadania publicznego mieszkańcom, ani z pokryciem przez samorząd kosztów poniesionego przez nich zadania, gdyż stanowi ono najbardziej zaawansowaną formę partycypacji, w ramach której mieszkańcy traktowani są na równi z samorządem i wspólnie podejmują się realizacji zadania publicznego. Narzędzie to wpisuje się tym samym w najwyższy stopień drabiny partycypacji oparty na współdziałaniu organów samorządowych z podmiotami społecznymi.

Zgodnie z treścią obowiązującej ustawy inicjatywa lokalna realizowana być może na każdym ze szczebli jednostek samorządu terytorialnego. Praktyka pokazuje jednak, że działania podejmowane w jej ramach realizowane są zdecydowanie najczęściej na poziomie gminy. Warto podkreślić, iż początkowo inicjatywa lokalna została zaprojektowana jako instrument współpracy mający zastosowanie wyłącznie na szczeblu gminy, wskazywano bowiem, że podstawą jej realizacji są istniejące więzi pomiędzy członkami społeczności lokalnych, które wykazują największy potencjał na najniższym poziomie organizacji samorządu. Podkreślano również istotną rolę nieformalnych liderów mających kompetencje do aktywizowania społeczności lokalnych. Inicjatywa lokalna miała już na etapie jej projektowania zapewnić możliwość rzeczywistego udziału w działaniach na rzecz jednostki terytorialnej, a nie aktywność ograniczoną do możliwości artikulacji swoich potrzeb czy opowiadania się za jedną ze wskazanych przez władze opcji (tak jak ma to miejsce w przypadku m.in. konsultacji społecznych lub referendum).

Ustawodawca sprecyzował zakres działań możliwych do realizacji w ramach inicjatywy lokalnej, włączając do niego:

⁷⁶ Ustawa z dnia 22 stycznia 2010 r. o zmianie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010 nr 28 poz. 146).

⁷⁷ Art. 2. Ilekroć w ustawie jest mowa o:

4) inicjatywie lokalnej – rozumie się przez to formę współpracy jednostek samorządu terytorialnego z ich mieszkańcami, w celu wspólnego realizowania zadania publicznego na rzecz społeczności lokalnej

- a. działalność wspomagającą rozwój wspólnot i społeczności lokalnych, w tym w szczególności budowę, rozbudowę lub remont dróg, kanalizacji, sieci wodociągowej, budynków oraz obiektów architektury stanowiących własność jednostki samorządu terytorialnego,
- b. działalność charytatywną,
- c. podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwój świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- d. działalność na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego,
- e. promocję kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego,
- f. promocję i organizację wolontariatu,
- g. edukację, oświatę i wychowanie, w tym naukę i szkolnictwo wyższe,
- h. działalność w sferze kultury fizycznej i turystyki, w tym wspieranie, upowszechnianie kultury fizycznej oraz turystyki i krajoznawstwa,
- i. ochronę przyrody, w tym zieleni, w miastach i wsiach, a także ekologię i ochronę zwierząt oraz ochronę dziedzictwa przyrodniczego,
- j. porządek i bezpieczeństwo publiczne,
- k. rewitalizację.

Do roku 2010 r. w polskim systemie prawnym w zasadzie nie funkcjonował mechanizm, który umożliwiałby legalne działanie grupom niesformalizowanym. Dotychczasowe rozwiązania zapewniały możliwość działania jedynie podmiotom posiadającym osobowość prawną (Grzyś, 2021)⁷⁸. Celem wprowadzenia tego narzędzia było z punktu widzenia prawa wyeliminowanie barier formalnych w zakresie zadań publicznych z bezpośrednim udziałem mieszkańców (Wilk, 2022). Jednocześnie narzędzie to okazało się rozwiązaniem nowatorskim, stanowiąc jako jedno z pierwszych przeciwwagę dla prymatu instytucjonalizacji aktywności społecznej w Polsce, na który zwracała uwagę m.in. Kołomycew (2014).

Do elementów wyróżniających inicjatywę lokalną spośród innych narzędzi partycypacji społecznej poza jej inkluzywnym charakterem zaliczyć można również istotę

⁷⁸ Wilk (2022), odwołując się do tradycji czynów społecznych, zwraca uwagę, iż wykonywanie zadań publicznych w ramach współpracy z administracją samorządową istniało wcześniej w postaci czynu społecznego w okresie Polski Rzeczpospolitej Ludowej. Chociaż sama idea czynu społecznego i inicjatywy lokalnej, jaką jest wspólna praca na rzecz dobra wspólnego, wydaje się tożsama to jednak charakter (odgórny a nie oddolny w przypadku czynów społecznych), uwarunkowania w jakiej funkcjonowały te narzędzia i sposób ich realizacji są zgoła odmienne, stąd też w niniejszej pracy nie uznaje się czynów społecznych za narzędzie partycypacji społecznej we współczesnym rozumieniu.

jej funkcjonowania. Jest ona narzędziem bardzo wymagającym zarówno ze strony organów samorządu terytorialnego, jak i ze strony mieszkańców, wymaga bowiem zaangażowania wnioskodawcy nie tylko na etapie składania wniosku (jak to ma miejsce np. w przypadku budżetu obywatelskiego), ale również, a w zasadzie – przede wszystkim, na etapie jego realizacji. Wkład w realizację projektu może obejmować wkład pracy, wkład rzeczowy lub wkład finansowy. Jest to typowy przykład oddolnego podejścia w rozwoju miasta. To mieszkańcy bowiem sygnalizują problem lub wychodzą z inicjatywą, realizując zadanie odpowiadające na realne potrzeby, a nie priorytety władz. Niemniej jednak Serowaniec (2013) wskazuje na potencjał dwóch modeli wdrażania tego narzędzia, traktując je albo jako narzędzie aktywności mieszkańców, albo ich aktywizacji. Zdaniem Serowańca (tamże: 261) „[p]odejście do inicjatywy lokalnej jako narzędzia aktywności mieszkańców jest faktycznym wyrazem realizacji idei partycypacji społecznej mieszkańców w sprawach publicznych na poziomie lokalnym”. Drugi model opiera się natomiast na pobudzeniu aktywności społecznej poprzez to narzędzie. Stroną inicjującą jest tutaj natomiast samorząd, a nie mieszkańcy⁷⁹. „Samorząd może dzięki inicjatywie lokalnej pobudzać aktywność mieszkańców, wskazując im możliwość realizacji wspólnych przedsięwzięć, które mogą bezpośrednio dotyczyć rozwiązania problemów lub zaspokojenia potrzeb społecznych. W modelu tym samorząd, włączając mieszkańców, chce również uczynić ich współodpowiedzialnymi za efekty realizacji zadania” (tamże: 262). Za przykład zastosowania tego modelu może posłużyć m.in. realizacja łódzkiego programu „Zielone Podwórka”⁸⁰.

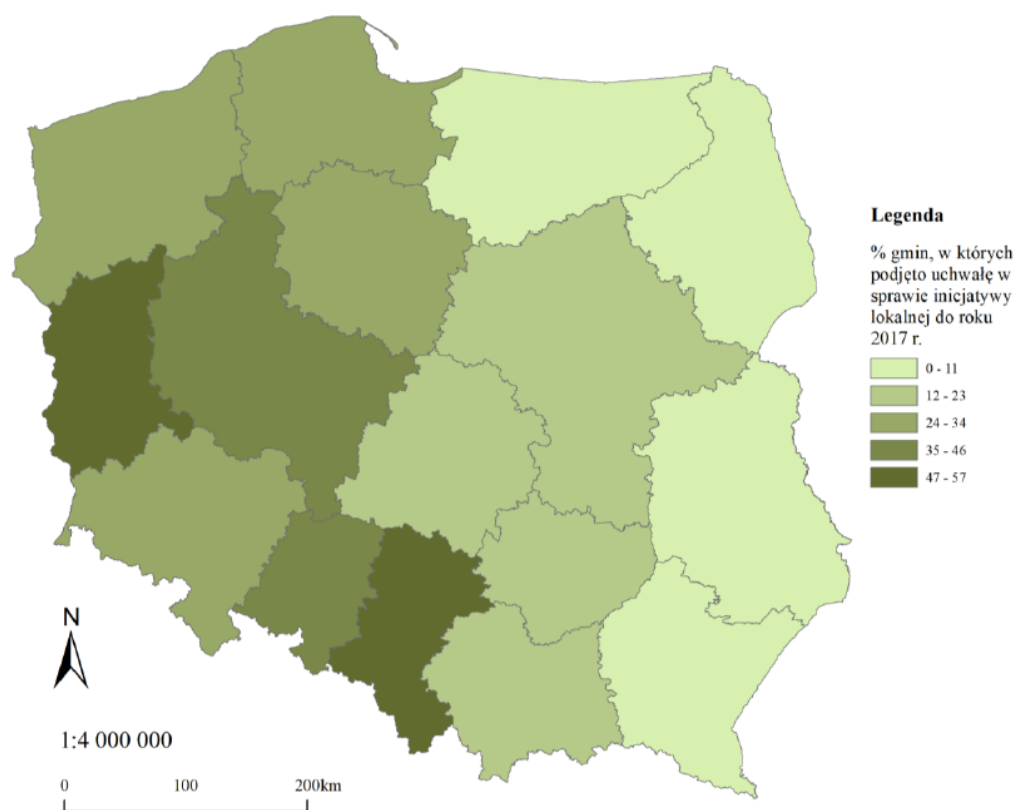
O trybie i szczegółowych kryteriach oceny wniosków o realizację zadania publicznego w ramach inicjatywy lokalnej decyduje organ samorządu terytorialnego w ramach uchwały. Szczegółowe kryteria oceny powinny uwzględniać przede wszystkim wkład pracy społecznej w realizację inicjatywy lokalnej oraz jego celowość z punktu widzenia potrzeb społeczności lokalnej. Zgodnie z ustawą organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego powinien również wspólnie z wnioskodawcą opracować dokumenty niezbędne do przeprowadzenia inicjatywy lokalnej, w tym harmonogram

⁷⁹ Oba modele są możliwe do zrealizowania w granicach prawa przewidzianych w u.o.d.p.p.i.o.w. w modelu aktywizującym mieszkańców bowiem to wciąż mieszkańcy (lub inny podmiot przewidziany w tej ustawie) stanowią wnioskodawców. Jedyna zmiana w tym modelu polega na tym, że sama idea działania pochodzi „z góry” ze strony JST, a nie „od dołu” ze strony mieszkańców.

⁸⁰ Program ten został zainicjowany w roku 2010 na mocy zarządzenia nr 4991/V/10 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 17 listopada 2010 r. Jego cel stanowiła poprawa standardu życia mieszkańców Łodzi oraz wspomaganie wspólnot mieszkaniowych poprzez wsparcie działań przyczyniających się do zwiększenia terenów zielonych na obszarze miejsca zamieszkania.

i kosztorys. Ten stosunkowo niewielki poziom formalizacji powinien, przynajmniej w teorii, powodować większą dostępność inicjatywy lokalnej i zachęcać mieszkańców do uczestnictwa w jego realizacji, zwłaszcza biorąc pod uwagę ograniczony katalog tego typu narzędzi.

Opracowania dotyczące analizowanego narzędzia dość spójnie wskazują na jego pozytywny wpływ na kształtowanie i rozwój idei społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, a także na uaktywnienie mieszkańców w przestrzeni publicznej (Mółka, 2023; Serowaniec, 2013; Waszak, 2013; Wilk, 2022). Niemniej jednak autorzy raportu Najwyższej Izby Kontroli (NIK) zwrócili uwagę na niski poziom znajomości i wykorzystania tego narzędzia w jednostkach samorządu terytorialnego (Departament Administracji Publicznej, 2019). Pomimo faktu, iż narzędzie to dostępne już od ponad dekady to w wyniku braku obligatoryjności podejmowania przez jednostki samorządowe uchwał w przedmiocie trybu i szczegółowych kryteriów oceny wniosków o realizację zadań publicznych w ramach inicjatywy lokalnej poziom jego wykorzystania jest bardzo niski, co można zaobserwować na rycinie 9 (ryc. 9).

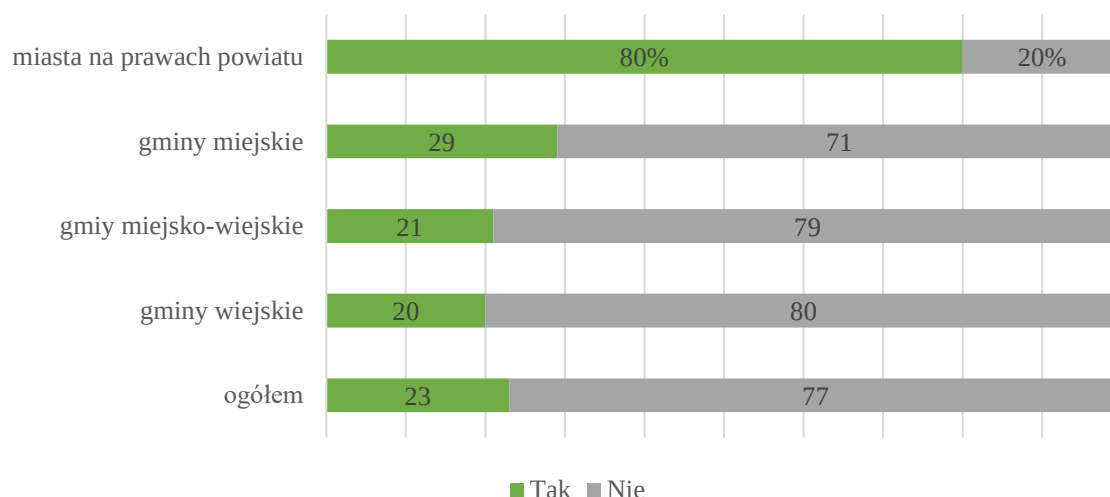
Ryc. 9. Odsetek gmin, w których podjęto uchwałę w sprawie inicjatywy lokalnej do 2017 w podziale na województwa

Źródło: Grzyś, P. (2021: 106)

Zgodnie z ustaleniami Najwyższej Izby Kontroli z 2019 r. blisko 20% skontrolowanych gmin nie podjęło uchwał określających tryb i szczegółowe kryteria oceny wniosków składanych przez mieszkańców, co uniemożliwia podjęcie takiej inicjatywy przez mieszkańców. Podobne badania, chociaż przy wykorzystaniu większej grupy badawczej, przeprowadzili eksperci z Fundacji im. Stefana Batorego w latach 2014 – 2017. Wykazały one, iż uchwały o inicjatywie lokalnej zostały podjęte przez 23% gmin w Polsce (Zielińska i Kraszewski, 2019). Na ograniczony poziom wykorzystania tego narzędzia zwrócił również uwagę Mółka (2023), podkreślając jego potencjał jako elementu kształtującego społeczeństwo obywatelskie w Polsce. Wyróżnił on jednak m.in. Łódź wśród jednostek, w których liczba złożonych wniosków jest „imponująca”. Podkreślił on także wyjątkowe zaangażowanie władz miasta Łodzi w kontekście wspierania tej formy zaangażowania mieszkańców poprzez stworzenie osobnego portalu poświęconego tej formie aktywności⁸¹ – co wcale nie jest powszechnym działaniem. Taka forma transparentności, zdaniem Mółki (2023) zachęca mieszkańców do aktywności w ramach tej formy partycypacji społecznej i stanowi cenną inspirację dla kolejnych działań.

Odwołując się do skali lokalnej, najczęściej uchwałę dotyczącą inicjatywy lokalnej podejmowano w miastach na prawie powiatu najrzadziej zaś w gminach wiejskich (ryc. 10). Taki stan rzeczy jest o tyle niekorzystny, o ile społeczności obszarów wiejskich cechują się wysokim poziomem przywiązania do miejsca oraz integracji mieszkańców, a tym samym mają spory potencjał realizacji tego typu inicjatyw, czego są pozbawione w wyniku braków możliwości formalnych. Duże miasta, dysponując zasobami finansowymi i kadrowymi, a także wiedzą i kompetencjami, mogą sobie pozwolić na utworzenie osobnych jednostek zajmujących się partycypacją społeczną, posiadając tym samym, zdecydowanie większe szanse w tym zakresie.

⁸¹ Strona Urzędu Miasta Łodzi dotycząca inicjatywy lokalnej, <https://uml.lodz.pl/decydujemy/dzialamy/inicjatywa-lokalna/> [dostęp: 22.03.2023 r.].

Ryc. 10. Struktura decyzji o podjęciu przez jednostkę samorządu terytorialnego uchwały o realizacji inicjatywy lokalnej
Źródło: Grzyś, P. (2021: 105)

Najwyższa Izba Kontroli w ramach dokonanego audytu zwróciła uwagę na następujące trudności stanowiące przyczynę tak niskiego stopnia wykorzystania tego narzędzia w jednostkach samorządu terytorialnego:

- brak wiedzy mieszkańców o możliwości zgłaszania wniosków,
- niewielkie zainteresowanie mieszkańców,
- zbyt niskie środki finansowe w budżecie gminy przeznaczone na inicjatywę lokalną,
- niska liczba wniosków odpowiadająca potrzebom społeczności lokalnej,
- problemy we współpracy z wnioskodawcami.

Biorąc pod uwagę potencjał inicjatywy lokalnej oraz wskazane trudności należy dążyć do zapewnienia przez samorząd odpowiednich warunków do realizacji zadań w ramach tego narzędzia, oraz zachęcania i wspierania obywateli w ich realizacji. Po stronie społeczności lokalnych leży natomiast inicjowanie współpracy między mieszkańcami w celu wspólnego działania na rzecz otaczającej ich przestrzeni. Waszak (2018) w ramach oceny jakości współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi na mocy u.o.d.p.p.i.o.w. wskazał opracowane wraz z zespołem Centrum Inicjatyw Obywatelskich OPUS w Łodzi propozycje zmian w dotychczasowej praktyce tejże współpracy. Szczególnie warto zwrócić uwagę na kwestię rozdzielania zlecania zadań publicznych od wspierania oddolnych inicjatyw obywatelskich. Dyskusji i regulacji wymaga określenie, jak wspierać oddolne inicjatywy pozarządowe wskazując, iż dobrym punktem wyjścia są już istniejące rozwiązania

dotyczące instrumentu inicjatywy lokalnej (art. 19a) oraz rozszerzenia formuły regrantingu z art. 16a, która umożliwia realizację mikrodotacji wspierających oddolną aktywność społeczną.

Wymienione w niniejszym rozdziale narzędzia i instrumenty zawarte w dokumentach strategicznych oraz prawnych wspierające i konstytuujące aktywność społeczną mieszkańców miast zdecydowanie nie wyczerpują całego katalogu dostępnych metod partycypacji. Skupiono się jednak na tych narzędziach, które dopuszczają możliwość zaangażowania grup nieformalnych, umożliwiają działania przestrzenne oraz stanowią metody wysoko aktywizujące. Te kryteria spełniają dwa narzędzia, jakimi są: **inicjatywa lokalna oraz programy mikrograntowe**⁸².

Stworzenie idealnego systemu prawnego, jednocześnie elastycznego, ale i wyczerpująco precyzyjnego jest pewnego rodzaju utopią. Jak zauważa Bącal (2022), nieodłączną cechą społeczeństwa obywatelskiego jest jego nieustanna ewolucja i formułowanie nowych postulatów. Prawo natomiast nie zawsze jest w stanie dostosowywać się do nich w odpowiednim czasie, co wiąże się z faktem, iż może być ono postrzegane jako bariera rozwoju. Stworzenie przez ustawodawcę zamkniętego katalogu form partycypacji społecznej nie spotkałoby się ze społeczną aprobatą. W tym kontekście niezwykle istotną rolę odgrywa dialog między podmiotami społeczeństwa obywatelskiego a władzami w celu optymalnego określenia ram i zasad wzajemnej współpracy. Sama gwarancja ustawowa uczestnictwa obywateli w życiu społecznym nie przesądza jednak jeszcze o skuteczności takiego uczestnictwa. Poza uwarunkowaniami prawnymi ważne są jeszcze czynniki społeczne, tj. m.in. zaufanie do władz, poziom kapitału społecznego czy kapitału ludzkiego.

Ponadto, w celu efektywnego wdrażania polityk sprzyjających włączeniu społecznemu niezwykle istotny jest proces monitoringu i ewaluacji podejmowanych działań i inicjatyw wynikających z zapisów aktów prawnych. Brak kontroli oraz oceny zastosowanych wdrożeń i metod może doprowadzić do ich wypaczeń oraz niekorzystnie wpłynąć zarówno na postrzeganie prawa, prawodawców, ale i realizatorów owych zapisów.

⁸² Programy mikrograntowe i podstawa ich funkcjonowania zostaną opisane w kolejnym rozdziale ze względu na fakt, iż to narzędzie nie jest bezpośrednio wymienione na poziomie ustawowym w przeciwieństwie do opisanych powyżej.

4. Lokalne uwarunkowania oddolnej aktywności społecznej

4.1. Łódź jako studium przypadku oddolnej aktywności społecznej

Współczesne diagnozy społeczne zarówno te przygotowywane na poziomie kraju, jak i Europy wyraźnie wskazują, iż ogólny poziom aktywności społecznej w Polsce kształtuje się na niskim poziomie. Grupa krajów postkomunistycznych, a w tym i Polska cechują się najniższym poziomem kapitału społecznego w Unii Europejskiej. Zgodnie z danymi analizowanymi przez Instytut Tárki na Węgrzech, Polska znajduje się w tzw. „czwartym klastrze”⁸³ obejmującym kraje Europy o najniższym poziomie kapitału społecznego. Niższą wartość wspomnianego wskaźnika posiadały jedynie kraje bałkańskie takie jak Albania, Rumunia czy Bułgaria (Giczi i Sik, 2009).

Gandziarowska – Ziółcka i in. (2020) powołując się na wcześniejszą pracę Golinowskiej i in. (2009) uważa natomiast, że polskie społeczeństwo charakteryzuje się większym niż w pozostałych krajach Europy przekonaniem co do własnej przedsiębiorczości i zaradności, a podstawowe elementy kapitału społecznego realizuje w **mikrostrukturach. „Dla krajów postkomunistycznych typowe jest bowiem znacznie większe znaczenie ‘przestrzeni życia nieformalnego’, której funkcją jest wypełnienie braków instytucjonalnych i zrekompensowanie niskiej jakości instytucji”** (Gandziarowska – Ziółcka i in., 2020: 398). Przekonanie to potwierdzają słowa Andrzeja Rycharda, który zwrócił uwagę, że niski poziom kapitału społecznego i w konsekwencji słabe społeczeństwo obywatelskie w dużej mierze wynikają ze stosowania w badaniach uproszczonych wskaźników, nieuwzględniających specyfiki Polski. Tym samym namawia on do przejrzenia się strukturom nieformalnym, niezinstytucjonalizowanym, gdyż biorąc pod uwagę uogólnione wyniki dotyczące kapitału społecznego, można przeoczyć te miejsca, w których potencjał społeczny ujawnia się „nieco wbrew statystykom czy zachodnim wzorcom” (za: Gandziarowska – Ziółcka i in., 2020: 390-391).

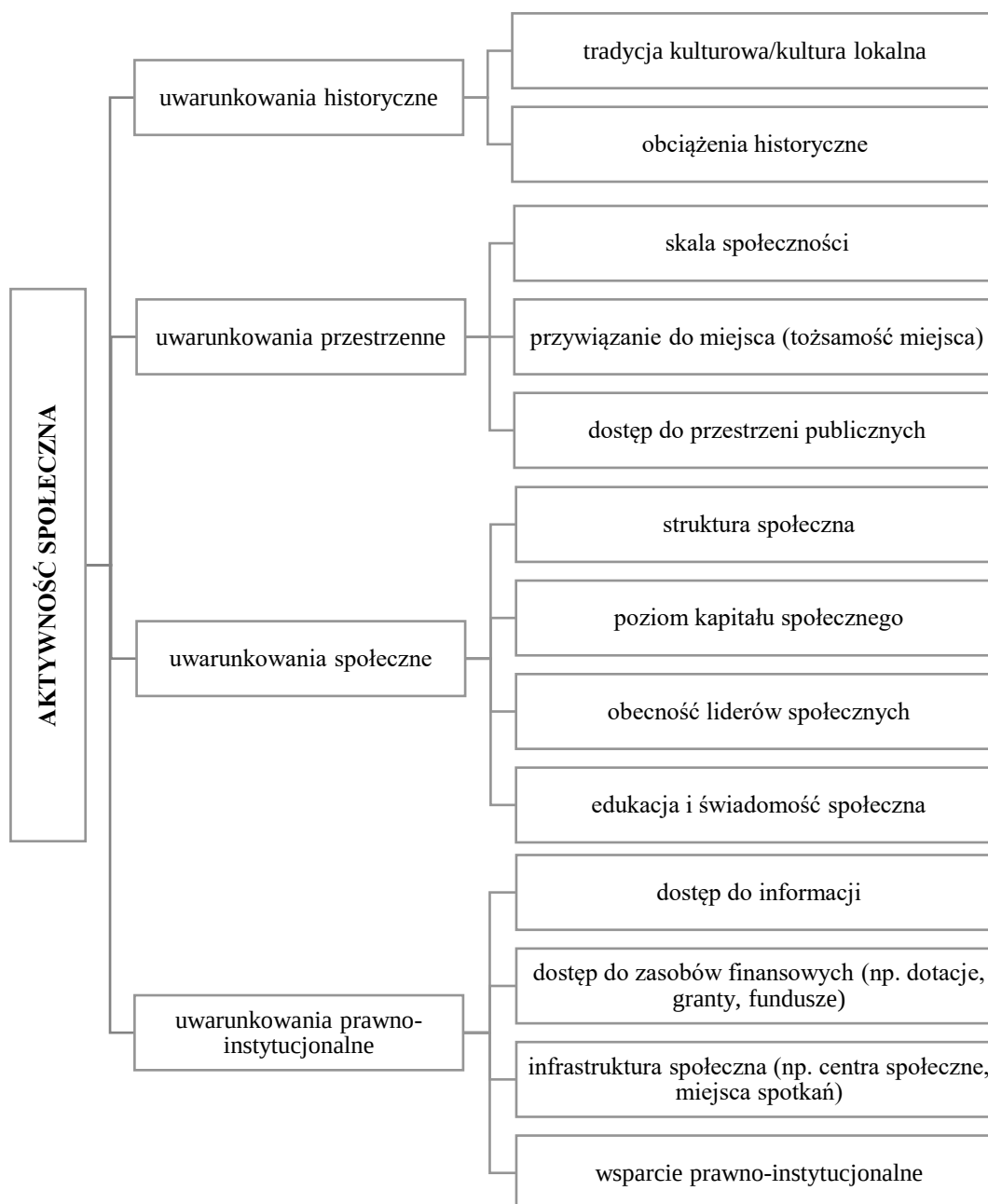
Z drugiej strony jednak Czapiński (2006) stwierdził, iż powstała w okresie Polskiej Republiki Ludowej próżnia społeczna, nie została wypełniona społeczeństwem obywatelskim w XXI wieku pomimo wystąpienia takiej możliwości. Ten dyskurs zdaje się powielać Praczyk (2017), zwracając uwagę na silnie zaznaczający się w powszechnym

⁸³ W pierwszym klastrze znajdują się kraje skandynawskie i Holandia, w drugim kraje europejskiego rdzenia: Francja, Niemcy i Hiszpania, a w trzecim kraje Europy Południowej (Portugalia, Włochy, Grecja i Cypr).

przekazie dyskurs niewiary w polskie społeczeństwo zdolne do samoorganizacji i działań wspólnotowych istotnych dla mikrospołeczności.

Łódź, stanowiąca w niniejszej rozprawie studium przypadku dla analizy działań podejmowanych na rzecz miasta i jego mieszkańców przez nieformalne grupy obywatelskie jest w tym kontekście interesującym przykładem, ze względu na swoją nietypową (w skali kraju) historię i dynamikę rozwoju oraz wydarzenia, które odcisnęły ogromne piętno na możliwościach i uwarunkowaniach kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego na tym obszarze.

Na podstawie przeglądu literatury przeprowadzonego na potrzeby niniejszej pracy wyodrębniono cztery podstawowe kategorie determinujące aktywność społeczną na określonym obszarze. Są to: uwarunkowania historyczne, przestrzenne, społeczne oraz prawno-instytucjonalne (ryc. 11). Ich rozpoznanie jest kluczowe dla stymulowania aktywności społecznej i rozwoju społeczności lokalnych. Lokalny wymiar aktywności społecznej ma bowiem wyjątkowo istotne znaczenie dla kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w jego szerokim rozumieniu. To właśnie ten poziom jak podkreśla Piekara (2011), jest obszarem największych szans dla zachowań spontanicznych i niesformalizowanych, a także zwiększonej podmiotowości i możliwości podejmowania inicjatyw znacznie wykraczających poza tradycyjne formy partycypacji społecznej.

Ryc. 11. Uwarunkowania determinujące poziom aktywności społecznej na danym obszarze

Źródło: Opracowanie własne

4.2. Uwarunkowania historyczne

W kontekście kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Łodzi warto zauważyć, iż od samego początku funkcjonowania miasta, wpływ uwarunkowań społeczno – kulturowych oraz gospodarczo – politycznych na relacje między mieszkańcami był dosyć specyficzny. Wynikało to głównie z położenia miasta na peryferiach procesów urbanizacyjnych w początkowej fazie jego rozwoju, by następnie w bardzo szybkim tempie stać się centrum przemysłu włókienniczego na skalę europejską.

W związku z powyższym, jak zauważają Jewtuchowicz i Suliborski (2009) nie wykształcił się tutaj ani folklor wiejski, ani też miejski.

W okresie najbardziej dynamicznego rozwoju miasta w XIX wieku myśl społecznikowska oraz samo podejmowanie inicjatyw społecznych w Łodzi były ograniczone głównie ze względu na przemysłowy charakter miasta i brak elit oraz mieszczaństwa, z których głównie wyrastała idea pracy organicznej. Łódź przez bardzo długi okres pozostawała miastem o bardzo wysokim poziomie analfabetyzmu. Dopiero w okresie międzywojennym zaczęto rozwijać edukację oraz szkolnictwo wyższe, co spowodowało, iż wzrost świadomości społecznej, który często zestawiany jest z poziomem wykształcenia, nastąpił stosunkowo późno⁸⁴. Leś (2001) zwróciła jednak uwagę, iż analiza źródeł historycznych i współczesnych studiów nad życiem codziennym na ziemiach polskich w XIX i XX wieku ukazują odmienny od stereotypowego obraz aktywności społecznej w ujęciu historycznym. W przypadku Łodzi samopomoc sąsiedzka oraz wspólnotowa stanowiła w ówczesnym okresie istotny element życia robotników i robotnic łódzkich w związku z trudnymi warunkami życia.

Rozwój życia społecznego (a w tym szczególnie politycznego) wiąże się w Łodzi z okresem międzywojennym. 23 lutego 1919 roku odbyły się bowiem pierwsze w pełni demokratyczne wybory samorządowe w Łodzi. Co istotne, życie polityczne nie wyczerpywało jednak społecznej aktywności mieszkańców w tym czasie. Jest to również okres powstania licznych organizacji społecznych. Jak podaje Nartowicz – Kot (2009), w 1938 roku w Łodzi funkcjonowało 571 organizacji społecznych, angażując ponad 200 tys. osób. Duże zróżnicowanie narodowo – wyznaniowe i społeczno – zawodowe przełożyło się w istotnym stopniu na strukturę opisywanych organizacji. Zdecydowanie dominowały organizacje polskie, aczkolwiek wymienić należy również żydowskie oraz nieliczne organizacje niemieckie. Wśród nich można wskazać stowarzyszenia utworzone dzięki wspólnocie zainteresowań jej członków, w tym: chóry kościelne, towarzystwa muzyczne, literackie, stowarzyszenia o charakterze sportowo – rekreacyjnym, a także te samopomocowe i dobroczynne (w których prowadzeniu przodowała społeczność żydowska). Dużą rolę we wsparciu działalności społecznych odgrywały kościoły, będąc miejscem działania wielu organizacji

⁸⁴ Porównywalnie, w latach 1830-1848 w Wielkopolsce funkcjonowały stosunkowo korzystne warunki dla rozwoju działalności polskiej w odniesieniu do panujących w tym samym czasie warunków w pozostałych zaborach. Te czynniki stworzyły podatny grunt dla idei organicznikowskiej w regionie. W Łodzi w tym czasie rozwijał się wielki przemysł, budowa wielokulturowego, robotniczego miasta, w którym nie było miejsca na idee społecznikowskie.

kulturalno-oświatowych. Wśród wyższych warstw społecznych powstawały natomiast pierwsze towarzystwa skupiające środowisko naukowe łodzian, pomimo, a być może właśnie ze względu na brak szkół wyższych na terenie miasta przed zakończeniem II wojny światowej.

9 listopada 1939 roku Łódź została włączona do Rzeszy Niemieckiej. W kontekście struktury społeczno – demograficznej do najpoważniejszych konsekwencji II wojny światowej w przypadku Łodzi zaliczyć należy przede wszystkim utratę ponad 60% dotychczasowej ludności miejskiej i pozbawienie jej niemal całkowicie wielonarodowego charakteru w wyniku eksterminacji ludności żydowskiej. Wraz z procesem germanizacji do ówczesnego *Litzmannstadt* sprowadzono natomiast kilkadziesiąt tysięcy osadników niemieckich, którzy jednak opuścili miasto po zakończeniu wojny. Znacznym zmianom uległo również rozmieszczenie ludności w przestrzeni miasta. Wraz z akcjami przesiedleńczymi ludność polska oraz żydowska zmuszona była opuścić dzielnice miasta, które dotychczas zajmowała (m.in. osiedle Montwiłła – Mireckiego, dzielnicę willową na Julianowie oraz nowoczesne mieszkania w centrum) na rzecz przybywających do *Litzmannstadt*⁸⁵ kolonistów niemieckich. Ludność żydowską natomiast zgromadzono w obrębie getta funkcjonującego w Łodzi w latach 1940 – 1944. Łódzkie getto miało charakter zamknięty i było w pełni odizolowane od reszty miasta. Jego granice do tej pory możliwe są do odczytania w przestrzeni miejskiej.

Wraz z zakończeniem okupacji niemieckiej, w 1945 roku, zdecydowana część osadników niemieckich opuściła miasto, a wracali do niego stopniowo jego przedwojenni mieszkańcy oraz nowi osadnicy z różnych regionów Polski (w tym szczególnie mieszkańcy zniszczonej Warszawy). Na wzrost demograficzny w latach 1945-1989łożył się właśnie wzmożony ruch migracyjny, repatriacje oraz znaczne inkorporacje do miasta terenów sąsiednich wsi w 1945, oraz 1988 roku (zał. 1). Wzmożony napływ ludności spowodował, że w 1950 roku około 36% mieszkańców stanowiła ludność napływowa, a już w latach 70. XX wieku zdominowała ona ludność rdzenną (Dzieciuchowicz, 2009). Taki stan rzeczy jest niezwykle istotny z punktu widzenia kształtowania się lokalnej tożsamości oraz poczucia przywiązania do miejsca. Nośnikiem tożsamości miejsca, jak podkreśla Dolistowska (2010: 58), „(...) jest szeroko rozumiana tradycja oraz indywidualna i zbiorowa pamięć, przejawiające się w rozmaitych formach”.

⁸⁵ 11 kwietnia 1940 roku z rozkazu Adolfa Hitlera wcielona do III Rzeszy Łódź otrzymała nazwę *Litzmannstadt* na cześć pruskiego generała Karla Litzmanna.

W przypadku Łodzi brak możliwości wytworzenia określonej, jednolitej kultury, brak wspólnej zbiorowej pamięci oraz dominacja ludności napływowej spowodowały, że przez wiele lat trudno było stworzyć spójne społeczności przywiązane do miejsca zamieszkania. Brak ciągłości miejsca, a w tym ciągłości historycznej jego mieszkańców powoduje osłabienie tożsamości i przywiązania do miejsca (Lewicka, 2012). Co więcej, owa wymiana ludności oraz brak poczucia więzi nowych mieszkańców z miejscem ułatwiły, zdaniem Sowińskiej – Heim (2018), władzom w późniejszym okresie Polski Ludowej działania propagandowe podważające szacunek wobec dziewiętnastowiecznego rodowodu miasta.

Okres powojenny w kontekście budowy społeczeństwa obywatelskiego w Łodzi był szczególnie trudny. Składały się na to nie tylko konsekwencje tragicznych wydarzeń z pierwszej połowy XX wieku, ale również postawa władzy socjalistycznej. Wszelakie przejawy oddolnego kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego były postrzegane bardzo negatywnie w ramach centralnie ustalonej narracji. Decyzją władz Łódź miała zostać znaczącym w kraju ośrodkiem kultury i nauki, co wymagało powołania licznych instytucji i inicjatyw. Był to zatem dla Łodzi okres kształtowania się „kultury wysokiej” zdominowanej przez instytucje⁸⁶.

Zmiany ilościowe nie przełożyły się jednak na zmiany jakościowe, gdyż jak zauważyli Jewtuchowicz i Suliborski (2009a: 342) „Łódź nie potrafiła przełamać stereotypu miasta robotniczego i „pustyni kulturalnej”. Za przyczyny takiego stanu rzeczy poza silnym wpływem władzy centralnej uznają oni niskie aspiracje i aktywność kulturalną mieszkańców oraz słabość twórców łódzkiego środowiska kulturalnego. Chałasiński (1997: 141) odnosząc się do kształtowania się mieszczaństwa w Polsce, powołał się bezpośrednio na przykład Łodzi, jako miasta przemysłowego pisząc, iż „[...] w Polsce kapitalizm nie wytworzył miast, lecz osady fabryczne. To nie były społeczności o wielostronnym życiu społecznym i kulturalnym promieniujące szeroko. To były skupienia ludności, żyjącej lokalnie z fabryk i dla fabryk, lecz nie wytwarzające wyższych nowoczesnych form życia społecznego i kulturalnego [...]. Łódź to była wielka osada fabryczna, w której centrum spotykała się polska wieś i polskie drobnomieszczańskie osiedle. Reszta była niepolska. Jej kulturalne instytucje to był kościół i straż ogniowa”.

⁸⁶ Rozumienie społeczeństwa obywatelskiego w kategoriach „kultury wysokiej” wciąż jest istotną częścią współczesnego dyskursu na temat społeczeństwa obywatelskiego i jednym z powszechnych społecznych przekonań na ten temat w Polsce (Giza-Poleszczuk, 2009).

Niski poziom owych aspiracji oraz aktywności kulturalnej (ale i społecznej) należy łączyć również z niskim poziomem przywiązania do miejsca i potrzeby reorganizacji życia społecznego po wojnie. Ponadto słabość ówczesnego łódzkiego środowiska kulturalnego wynikała również z faktu, iż łódzka inteligencja masowo opuszczała Łódź, pomimo rozbudowy instytucjonalnej, przenosząc się do odbudowywanej Warszawy i tamtejszego silnego środowiska kulturalnego. **Powyższe fakty i ich interpretacje zdają się potwierdzać tezę postawioną w niniejszej pracy, iż kultura i budowa silnych społeczności nie są domeną rozwiązań instytucjonalnych, lecz sferą oddolnej aktywności i zaangażowania lokalnej społeczności.**

Wprowadzenie po II wojnie światowej modelu centralnego planowania, a także procesy upaństwowienia przemysłu oraz usług zdeterminowały zasadnicze zmiany w strukturze społeczno - zawodowej łódzian. Pomimo ciągłej dominacji zatrudnienia w przemyśle, powoli rosło zatrudnienie w usługach. W początkowym okresie funkcjonowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) odnotowano wzrost aktywności ekonomicznej oraz spadek bezrobocia. Rozwój oświaty i szkolnictwa wyższego natomiast przyczynił się do podniesienia przeciętnego poziomu wykształcenia i ograniczenia analfabetyzmu wśród mieszkańców.

Okres powojenny to także okres zmian w strukturze rozmieszczenia ludności w przestrzeni miejskiej i w powstaniu oraz pogłębieniu się już istniejących dysproporcji przestrzenno – społecznych. Chociaż wciąż większość mieszkańców koncentrowała się w śródmieściu oraz wokół niego, gdzie zlokalizowane były pierwsze powojenne osiedla blokowe, to jednak wraz z oddalaniem się od centrum status społeczny mieszkańców wzrastał. Marcińczak (2009) uznaje to zjawisko za pogłębienie kontrastów struktury mozaikowej odziedziczonej właśnie po mieście socjalistycznym. Warto jednocześnie podkreślić znaczenie i konsekwencje inkorporacji nowych terenów w 1945 i 1988 roku⁸⁷ (zał. 1). Ta dość gwałtowna zmiana powodowała wyobcowanie i trudności w przystosowaniu się ich mieszkańców do odmiennych – miejskich warunków. W tym okresie zarówno w świadomości łódzian, jak i w postrzeganiu zewnętrznym

⁸⁷ Do granic gminy Łódź włączono 1 stycznia 1940 roku rozległe obszary rolne wsi, Las Łagiewnicki oraz Rudę Pabianicką. W granicach Łodzi znalazły się włączone w całości: Radogoszcz, Arturówek, Rogi, Sikawa, Stoki, Zarzew, Augustów, Olechów, Chojny, Rokicie, Retkinia, Żabieniec, Teofilów, a także części: Wiskitna, Starowej Góry, Łagiewnik. Obszar miasta powiększył się o prawie 168 km², a liczba ludności wzrosła o ponad 100 000 osób. Po II wojnie światowej w grudniu 1945 r. Rada Ministrów potwierdziła poszerzenie granic administracyjnych Łodzi, przyłączając już na stałe większość terenów włączonych do miasta w okresie okupacji. Kolejna wielka inkorporacja okolicznych osad i wsi nastąpiła w 1988 r. na mocy uchwały Rady Narodowej Miasta Łodzi z dnia 29.06.1987 r. (Salm i Dankowska, 2019).

uksztalał się wizerunek miasta robotniczego, zaniedbanego, biednego o społeczeństwie bardzo rozwarstwowionym i niezintegrowanym.

Socjalistyczny okres rozwoju Łodzi charakteryzujący się anonimizacją społeczną, ostrym podziałem władza – obywatel, apatią i biernością ze strony społeczności, miał także istotny wpływ na niski poziom zaufania społecznego wśród mieszkańców miasta. Zdaniem Ingleharta (1997) społeczeństwa stabilne, czyli takie, które doświadczają trwałych, przestrzeganych reguł prawnych, moralnych i obyczajowych charakteryzują się wysokim poziomem zaufania. Jak zauważa natomiast Mularska – Kucharek (2011) wskazane powyżej uwarunkowania w Polsce w XIX i XX wieku występowały w ograniczonym zakresie. Koniec okresu socjalistycznego i dość gwałtowne przejście związane z transformacją polityczno-gospodarczą po raz kolejny przyczyniło się w Łodzi do znaczącego zaburzenia stabilności społecznej i poziomu zaufania społecznego.

W XXI wiek Łódź wchodzi z całą gamą problemów o charakterze społeczno – gospodarczym spowodowanych głównie dominacją jednorodnej struktury gospodarczej, co doprowadziło do braku alternatyw rozwojowych w momencie upadku lokalnej produkcji przemysłowej. Transformacja polityczno – gospodarcza, która dokonała się w Polsce po 1989 roku, spowodowała tak głęboki kryzys gospodarczy, że już w 1991 roku Łódź została włączona przez Radę Ministrów do tzw. obszarów problemowych (Tobiasz – Lis, 2016a). W późniejszym okresie do czynników pogłębiających kryzys można zaliczyć również nieskuteczne działania restrukturyzacyjne, które pogłębiły istniejące już problemy społeczne, ekonomiczne i przestrzenne ośrodka. Do najpoważniejszych problemów zaliczyć można głęboki regres demograficzny wynikający zarówno z ujemnego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji oraz powiązany z nim proces gwałtownego starzenia się społeczeństwa. W rezultacie tych niekorzystnych procesów demograficznych Łódź w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku straciła niemal 100 tys. mieszkańców.

W porównaniu z największymi miastami Polski (liczącymi ponad 500 tys. mieszkańców) Łódź charakteryzowała się najgorszymi warunkami życia zwłaszcza w strefie śródmiejskiej. Poza wykształceniem się tzw. „enklaw biedy” w tym obszarze zaznaczył się również postępujący proces depopulacji. Między 1988 a 2002 rokiem obszar ten utracił ponad 20% mieszkańców. Dla porównania obszary peryferyjne w tym samym czasie znacząco zwiększyły liczbę swoich mieszkańców. W okresie transformacji utrwalona została koncentryczno – sektorowa struktura rozmieszczenia ludności cechująca się znacznymi dysproporcjami społecznymi. Postępująca degradacja przestrzenna,

a w konsekwencji pogorszenie się warunków życia w strefie śródmiejskiej poza czynnikami gospodarczymi miała swoją przyczynę w dużej mierze również w braku działań władz zmierzających do poprawy warunków mieszkaniowych w centrum czy na dawnych osiedlach mieszkaniowych w zabudowie blokowej z połowy XX wieku (Marciniczak, 2009).

Po okresie socjalizmu nastąpił w Polsce okres wprowadzenia instytucji i praktyk demokratycznych. Redukcja funkcji państwa na płaszczyźnie społeczno – politycznej miała stać się podstawą rozwoju społecznej aktywności poprzez przywrócenie mieszkańcom podmiotowości oraz dzięki odzyskaniu wolności słowa i wolności do samoorganizowania się. Chociaż nowy kontekst polityczno – społeczny zaowocował przywróceniem instytucji samorządu terytorialnego to utrwalony brak nawyku uczestnictwa w życiu publicznym (poza „wymuszoną” w okresie socjalistycznym aktywnością, która pogłębiała niechęć obywateli do działania) spowodował niskie zaangażowanie społeczności lokalnych zarówno w życiu politycznym, jak i społecznym. „Zachłysnięcie się wolnością”, a w szczególności „wolnością do nie działania” po długim czasie podległości spowodowało, iż własność prywatna zyskała ogromną wartość i hasła związane z dobrem wspólnym były postrzegane negatywnie, a wszelkie działania na rzecz owego dobra – jako spuścizna poprzedniego ustroju. Należy jednak podkreślić rolę oddolnej aktywności w kontekście transformacji gospodarki Łodzi, gdyż jak uważają Jewtuchowicz i Suliborski (2009a) dokonała się ona przede wszystkim siłami lokalnymi, dzięki przedsiębiorczości mieszkańców, bez znaczącej interwencji państwa. Od połowy lat 90. XX wieku miasto rozpoczęło powolny proces odbudowy sfery gospodarczej, bazując w głównej mierze na rozwoju sektora kreatywnego i gospodarce opartej na wiedzy.

Ostatnie trzy dekady rozwoju Łodzi charakteryzuje także niezwykle dynamika w przestrzeni miejskiej. Chociaż w krajobrazie wciąż istotną rolę odgrywa zabudowa związana z okresem rozwoju przemysłu w XIX wieku, to jednak dzięki procesom rewitalizacji i środkom uzyskanym głównie z programów europejskich, zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, fizjonomia miasta nabiera nowoczesnego poprzemysłowego charakteru. Równolegle, podobnie jak inne duże ośrodki miejskie w Polsce, Łódź podlega negatywnym trendom urbanistycznym, takim jak: niekontrolowany rozwój strefy podmiejskiej, proces gentryfikacji, zwłaszcza na rewitalizowanych obszarach czy postępujące zawłaszczanie przestrzeni publicznej, m.in. w postaci nowo powstających osiedli grodzonych. Przed miastem stoi wciąż mnóstwo wyzwań, głównie tych o charakterze społecznym. Najważniejsze cechy

zbiorowości miejskich w poszczególnych okresach rozwoju Łodzi, opisane w tym podrozdziale, podsumowano w tabeli (tab. 6).

Tab. 6. Podstawowe cechy kształtujących się społeczności miasta Łodzi w poszczególnych okresach jej rozwoju

okres w rozwoju miasta	podstawowe cechy społeczności	główne przyczyny
Łódź przedprzemysłowa	- brak wytworzonych trwałych więzi społecznych i kulturowych integrujących zbiorowość miejską;	- niski poziom rozwoju gospodarczego i społecznego, - odosobnione położenie geograficzne, które ograniczało zewnętrzne kontakty społeczne;
Łódź wczesnoprzemysłowa	- brak wykształconej wspólnotowości, - wielonarodowy charakter miasta;	- brak wspólnych tradycji kulturowych wśród osadników, - zróżnicowana struktura społeczna, narodowościowa i wyznaniowa mieszkańców, - brak miejscowych, tradycyjnych wzorców życia społecznego i kulturalnego, które mogłyby być punktem odniesienia dla poszczególnych grup przybyszów i katalizatorem powstawania spójnego społeczeństwa miejskiego;
Łódź wielkoprzemysłowa	- brak wykształconej tradycji wspólnotowości, - dominacja klasy robotniczej, w tym kobiet, - dominacja ludności w wieku produkcyjnym, - wysoki udział ludności pochodzenia wiejskiego, - trudności w kształtowaniu się lokalnej tożsamości (brak przywiązania do miejsca); - silne zróżnicowanie kulturowe i ekonomiczne, - bardzo duże dysproporcje w warunkach życia mieszkańców, - życie społeczne ściśle podporządkowane pracy w fabryce, - wieloetniczność;	- wysoka podaż miejsc pracy, - rozwój przemysłu wielkofabrycznego (głównie włókiennictwa), - migracja ludności wiejskiego do miasta w wyniku zniesienia pańszczyzny, - zróżnicowane pochodzenie mieszkańców Łodzi, - system kapitalistyczny - kształtowanie się heterogenicznej przestrzeni miejskiej miasta;
Łódź poprzemysłowa	- wysokie wskaźniki bezrobocia, - emigracja mieszkańców, - regres demograficzny, - starzenie się społeczeństwa, - poprawa warunków życia - wzrost poziomu wykształcenia ludności, - rozwarstwione i niezintegrowane społeczeństwo, - wykształcenie negatywnego postrzegania kategorii dobra wspólnego;	- rozwój i upadek gospodarki socjalistycznej, - upadek przemysłu, - zmiana systemu społeczno – politycznego i gospodarczego, - rozwój urbanistyczny i przestrzenny miasta, - prymat instytucjonalizacji aktywności społecznej („wymuszona” partycypacja).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Liszewski (2009) i materiałów zebranych

4.3. Uwarunkowania przestrzenne

Kształt współczesnej przestrzeni publicznej Łodzi stanowi konsekwencję historycznych przemian, którym poświęcono poprzedni podrozdział. Jednym z istotniejszych uwarunkowań, które wyróżniają współczesną Łódź jest, jak stwierdzają Poniatowski i inni (2013: 6), „(...) praktyczny brak występowania w XIX wieku instytucji i obiektów publicznych, które wprowadziłyby w zwartą tkankę miejską dziedzińce i place reprezentatywne, które tworzyłyby przestrzenie publiczne (...). Zjawisko to spowodowane jest przemysłowym charakterem miasta, które było nastawione na inne priorytety w okresie swojego burzliwego rozwoju”.

Brak wyraźnego centrum miasta, niespójności w jego wyznaczeniu lub deficyt reprezentatywnych placów zdają się współcześnie uzupełniać prywatne inwestycje. Należy w tym miejscu z pewnością wymienić centrum handlowo – rozrywkowe „Manufaktura”, otwarte w 2006 roku, na którego terenie funkcjonuje nieformalny główny rynek w Łodzi – Rynek Włókniarek Łódzkich oraz OFF Piotrkowską, czyli jedną z pierwszych tego typu inwestycji w kraju (Tobiasz – Lis, 2013). Oba te obiekty stanowią udane realizacje przekształceń - odpowiednio zespołu fabrycznego Izraela Poznańskiego oraz fabryki Franciszka Ramisha. Mimo że stanowią one formalnie przestrzeń prywatną, funkcjonują jako wysoko cenione i rozpoznawalne – także poza Łodzią – przestrzenie publiczne.

Ponadto, do cech charakterystycznych Łodzi należy występowanie licznych przestrzeni półprywatnych i półpublicznych, co jest związane z dominującą substancją urbanistyczną śródmieścia, jaką są historyczne kamienice. Macikowski (2004) określa tę formę zabudowy, jako doskonały budulec udanego miasta, ze względu na fakt, iż w swoim wnętrzu łączą zarówno prywatność, jak i potencjał współtworzenia przestrzeni społecznej. Ten potencjał wynika z trójpodziału tego typu zabudowy, opartego na trzech strefach – publicznej, tworzonej przez fasadową część kamienicy, prywatnej, zamkniętej w mieszkaniach oraz półpublicznej lub sąsiedzkiej, stanowiącej przestrzeń podwórza, która łączy przestrzeń życia mieszkańców i innych użytkowników miasta. Liczne podwórka XIX – wiecznych kamienic pełnią funkcję uzupełniającą w strukturze przestrzeni publicznych miasta. Szczególnie w obrębie ulicy Piotrkowskiej stanowią one często pasaże usługowo – handlowe, co otwiera tę niejako wydzieloną przestrzeń dla szerszego grona odbiorców. **Ze względu na swój układ ten typ przestrzeni może prezentować szczególny potencjał dla działań i inicjatyw społecznych** (Masierek i Szajerska, 2020a; Bahador i Bavar, 2022).

Należy jednak zwrócić uwagę, iż przestrzenie półpubliczne i półprywatne występują nie tylko w strefie wielkomiejskiej, ale również na terenie osiedli w zabudowie blokowej. Podwórka osiedli socrealistycznych w przeciwieństwie do większości podwórek zlokalizowanych na tyłach kamienic zdecydowanie rzadziej tworzą potencjał więziotwórczy. Cechy przestrzenne tego typu osiedli takie jak m. in: zdecydowanie większa skala zabudowy, czy brak wydzielonych granic powodują brak poczucia przynależności i przywiązania do miejsca (Gehl, 2013). Ponadto, zdecydowanie większa liczba mieszkańców tego typu osiedli zwiększa anonimowość i utrudnia nawiązywanie relacji społecznych.

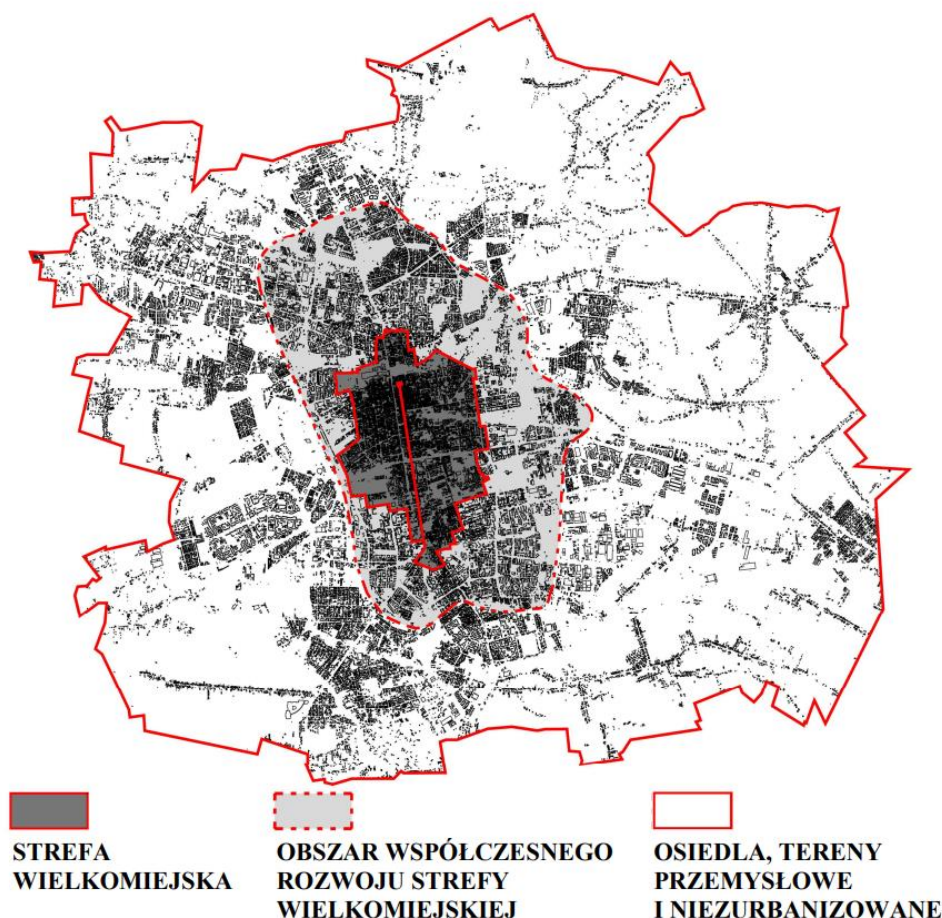
Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego (SUiKZP) przyjęte w 2010 r.⁸⁸ wskazywało zakres podstawowego systemu obszarów przestrzeni publicznych w Łodzi. W kolejnym (aktualnie obowiązującym) studium przyjętym w 2018 r.⁸⁹ takie dookreślenie już się nie pojawia, a dokument ten odwołuje się do Strategii Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+ (SPRŁ 2020+)⁹⁰, która stanowi element Strategii Zintegrowanego Rozwoju Łodzi (SZRL)⁹¹ koordynującej politykę przestrzenną miasta, w szczególności strefy śródmiejskiej. Do podstawowych elementów struktury przestrzeni publicznej Łodzi zalicza się zatem zgodnie z zapisem SPRŁ 2020+ place, ulice, pasáže oraz parki i skwery. Dookreślenie tej struktury pojawia się w podziale miasta na trzy główne strefy: strefę wielkomiejską (SW), obszar współczesnego rozwoju strefy wielkomiejskiej (OWRSW) oraz osiedla, tereny przemysłowe i nieurbanizowane (OTPiN) (ryc. 12)

⁸⁸ Uchwała nr XCIX/1826/10 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 października 2010 r. w sprawie uchwalenia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”.

⁸⁹ Uchwała nr LXIX/1753/18 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 28 marca 2018 r. w sprawie uchwalenia „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”.

⁹⁰ Uchwała Nr LV/1146/13 Rady Miejskiej w Łodzi z 16 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+.

⁹¹ Uchwała Nr XLIII/824/12 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+”.

Ryc. 12. Granice stref miasta Łodzi

Źródło: Strategia Przestrzennego Rozwoju Łodzi 2020+

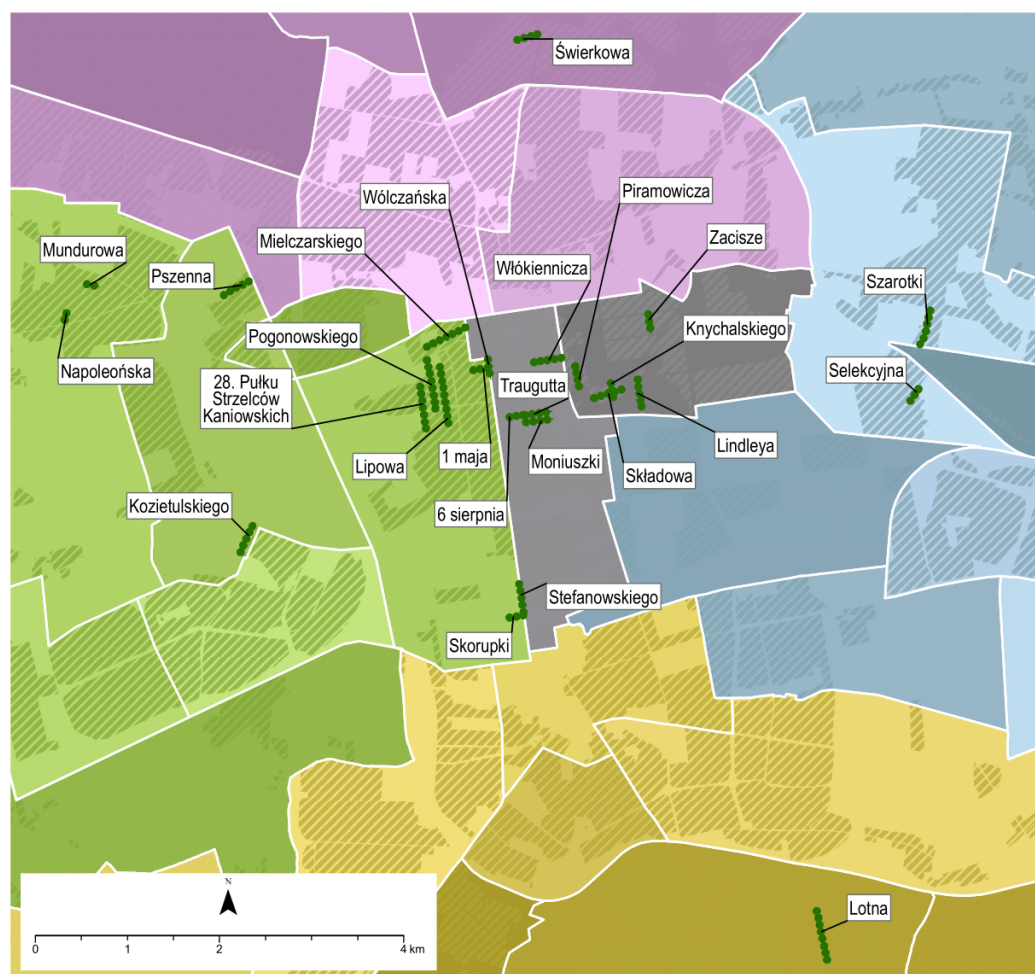
[https://uml.lodz.pl/files/public/dla_mieszkanca/strategia_miasta/Uchwala_ws._strategii_rozwoju_przestrzennego_.pdf, dostęp: 10.01.2023 r.]

Strefa wielkomiejska jest obszarem kluczowym w modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej. To tutaj bowiem koncentruje się zdecydowana większość aktywności mieszkańców. Jest to również podstawowy element kształtowania tożsamości miasta. Przestrzenie publiczne o największej aktywności mieszkańców skupione są wokół osi ulicy Piotrkowskiej oraz trasy WZ wraz z placami i pasażami, które znajdują się wzdłuż tych osi, a także w pobliżu uczelni wyższych, zwłaszcza w postaci terenów zielonych.

Elementem wyróżniającym się w strukturze przestrzeni publicznych Łodzi są woonerfy⁹² – strefy uspokojonego ruchu o mało wyraźnych granicach między ruchem pieszym a kołowym. Uzupełniają one system przestrzeni publicznych zlokalizowanych wzdłuż głównych, wymienionych już osi dróg. Ten sposób zagospodarowania ulicy łączy

⁹² Woonerf z języka holenderskiego oznacza „ulicę do mieszkania”. W Polsce zamiennie stosowany jest termin „podwórzec miejski”. Koncepcja tego typu przestrzeni pochodzi z lat 70. XX i po raz pierwszy taka forma zagospodarowania ulicy została zastosowana w holenderskim Emmen.

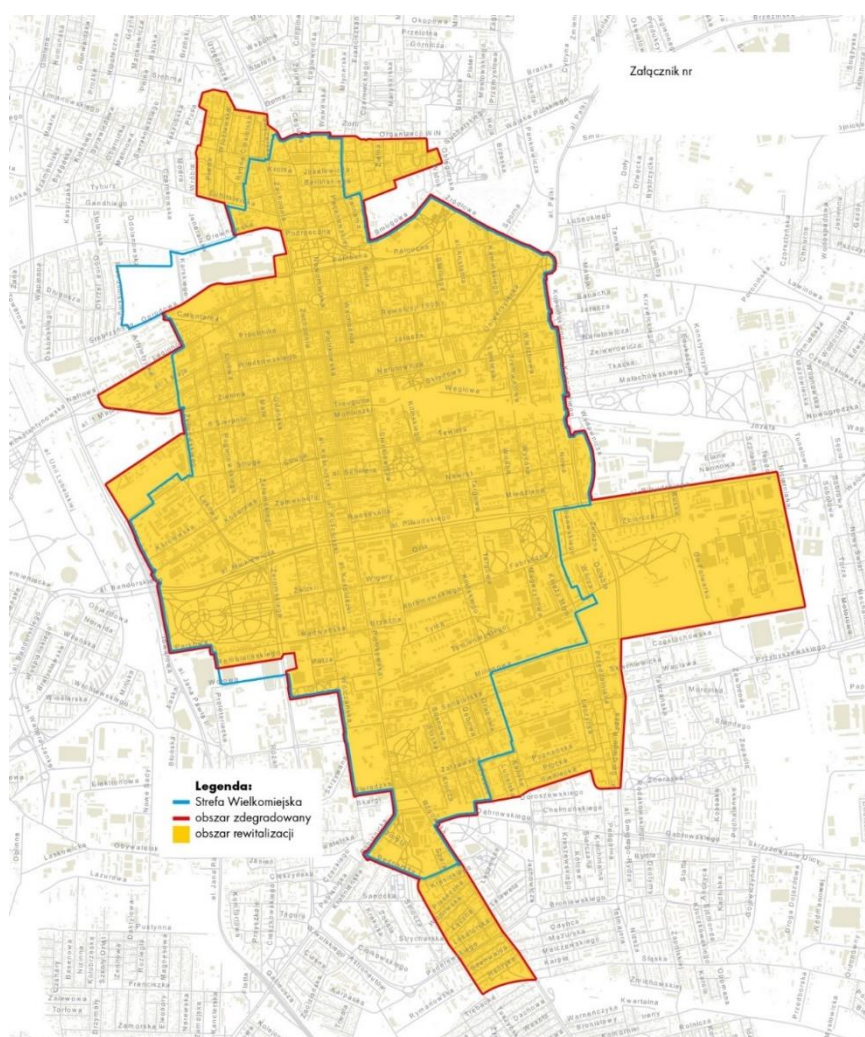
w sobie funkcje ulicy, deptaku, parkingu i strefy spotkań mieszkańców (Betlej i Radziejowska, 2016). Pierwszy woonerf w Łodzi, na ulicy 6 sierpnia powstał w 2014 roku z inicjatywy mieszkańców w ramach budżetu obywatelskiego. Wówczas była to jedna z pierwszych realizacji tego typu w Polsce. Pomimo początkowej niechęci części miejskich decydentów (w tym szczególnie właścicieli lokali usługowych zlokalizowanych przy ulicach zgłaszanych do przekształcenia oraz kierowców) ta propozycja zyskała istotne uznanie zarówno w Łodzi, jak i w innych ośrodkach (Barański, 2017). Od roku 2014 w mieście powstało już ponad 20 woonerfów i chociaż takie rozwiązania w przestrzeniach publicznych są stosowane raczej w dzielnicach mieszkaniowych, to w przypadku Łodzi zlokalizowano je głównie w centrum (ryc. 13). Pełnią one tym samym nie tylko swoje podstawowe funkcje, tj. uspokojenia ruchu i integracji mieszkańców, ale także funkcje reprezentatywne. Obecnie, woonerfy stanowią również istotny element działań rewitalizacyjnych. Są one sposobem na kształtowanie atrakcyjnych przestrzeni publicznych.

Ryc. 13. Rozmieszczenie woonerfów w przestrzeni Łodzi

Źródło: Opracowanie własne

Odnosząc się do rewitalizacji, warto zaznaczyć, iż jest to jeden z najistotniejszych procesów mających wpływ na współczesny kształt przestrzeni publicznych w Łodzi. Obszar rewitalizacji wyznaczony w Gminnym Programie Rewitalizacji Łodzi 2026+⁹³ pokrywa się w znacznej części z granicami omówionej wcześniej strefy wielkomiejskiej (ryc. 14). Co istotne, cały dokument bardzo silnie koncentruje się na społecznym aspekcie rewitalizacji, podkreślając znaczenie społeczności lokalnych w procesie przekształceń przestrzennych. Bezpośrednio odnosi się do tej kwestii cel operacyjny 4.2 dotyczący powstawania i poprawy jakości przestrzeni publicznych i półpublicznych (parapublicznych⁹⁴) przy udziale mieszkańców prowadząc do odtworzenia i wzmocnienia więzi społecznych na obszarach rewitalizowanych.

Ryc. 14. Mapa obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji Miasta Łodzi
Źródło: Uchwała nr XXXIV/1122/20 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 24 grudnia 2020 r. zmieniająca uchwałę w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Łodzi.

⁹³ Uchwała nr XXXIV/1122/20 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 24 grudnia 2020 r. zmieniająca uchwałę w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Rewitalizacji miasta Łodzi.

⁹⁴ Za przestrzeń parapubliczną w dokumencie Gminny Program Rewitalizacji Łodzi 2026+ rozumie się „(...) przestrzeń w sensie formalnym prywatne np. w podwórzach i wnętrzach kwartałów, jednak z zapewnionym otwartym dostępem i funkcjonujące jak przestrzeń publiczna; przestrzenie takie są szczególnie pożądane we wnętrzach kwartałów z uliczkami bądź ciągami pieszymi łączącymi przeciwległe ulice.” (s. 103-104). Sformułowania tego używa się zamiennie z terminem przestrzeń półpubliczna.

Poza wymiarem społecznym, który stanowić powinien podstawowy wymiar realizowanych działań, istotnym pozostaje również kwestia przekształceń historycznej tkanki miasta. Jednym z najbardziej charakterystycznych przekształceń urbanistycznych i funkcjonalnych dla współczesnej Łodzi jest bowiem rewitalizacja XIX – wiecznych kompleksów przemysłowych. W strefie wielkomiejskiej wyróżnić można wspomnianą już „Manufakturę”, będącą jednym z pierwszych przykładów tego typu rewitalizacji w Polsce. Ponadto, w południowej części strefy wielkomiejskiej warto zwrócić uwagę na kompleks Księżego Młyna, gdzie swoje zespoły fabryczne wybudowali Karol Scheibler i Henryk Grohmann. „Ogrody Geyera”, „Widzewska Manufaktura”, „Wigencja”, „Fuzja” to tylko niektóre z przykładów przekształceń obiektów pofabrycznych, które wraz z przebudową zyskują nowe funkcje. Jak zauważa Sowińska – Heim (2018: 212) „[z]miana funkcjonalna dużych obszarów postindustrialnych położonych w przestrzeniach śródmiejskich stwarza cenną możliwość włączenia terenów wcześniej zamkniętych i niedostępnych dla mieszkańców w życie miasta”.

Z przestrzenią śródmiejską wiąże się również przebudowa niemal 100-hektarowego obszaru ograniczonego ulicami Narutowicza, Sienkiewicza, Tuwima i Kopcińskiego związanego z budową tzw. Nowego Centrum Łodzi i „Specjalnej Strefy Sztuki” wraz z rewitalizacją dawnej elektrociepłowni EC1. Celem projektu była odnowa w sensie architektoniczno – urbanistycznym oraz społeczno-ekonomicznym zdegradowanej, centralnej przestrzeni miasta (Gałuszka, 2010)⁹⁵. Przeniesienie dworca Łódź Fabryczna pod ziemię uwolniło znaczny fragment miejskiej przestrzeni, którą przeznaczono na cele biurowo-kulturalno-mieszkaniowe. Wyznaczono także nowe przestrzenie publiczne, w tym ulice, woonerfy, place i rynek, których nazwy nawiązywać mają do kluczowych postaci związanych z rozwojem łódzkiego przemysłu i sztuki. Poza wykreowaniem nowego funkcjonalnego centrum, jak podkreśla Sowińska – Heim (2018: 205) „(...) projekt ten potraktowany został jako kluczowy nie tylko z punktu widzenia regeneracji i gospodarczego pobudzenia tej części miasta, ale również odbudowy czy wręcz stworzenia współczesnej tożsamości Łodzi”. Zachowanie istotnych elementów tkanki urbanistycznej stanowiących o tożsamości i historii tego obszaru stanowiło bowiem jeden z podstawowych elementów programu przebudowy Nowego Centrum Łodzi.

⁹⁵ Projekt Nowego Centrum Łodzi został przyjęty uchwałą nr XVII/279/07 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 28 sierpnia 2007 r. w sprawie przyjęcia Programu Nowe Centrum Łodzi.

Strefę wielkomiejską otacza **obszar współczesnego rozwoju strefy wielkomiejskiej**. Jego granice oparte są w większości o granice XIX – wiecznej kolei obwodowej (ryc. 12). Obszar ten jest zdecydowanie bardziej zróżnicowany aniżeli strefa śródmiejska. Charakteryzuje się wciąż stosunkowo zwartą zabudową i w miarę czytelnym układem ulic, aczkolwiek zdecydowanie bardziej zróżnicowanym charakterem. Znajdują się tam zarówno osiedla mieszkaniowe, w tym osiedla blokowe (sorealistyczne i wielkopłytowe), jak i założenia willowe, osiedla jednorodzinne czy kompleksy pofabryczne, np. dawne Widzewskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego⁹⁶. Ze względu na dobre połączenie infrastrukturalne ze strefą wielkomiejską i dostępem do niezagospodarowanych przestrzeni jest to obecnie obszar charakteryzujący się dużą aktywnością inwestycyjną, szczególnie w zakresie mieszkaniowym.

Strefa ta charakteryzuje się znacznie mniejszą liczbą przestrzeni publicznych. Dominują wśród nich parki, skwery, place oraz tereny okołoblokowe, które określić można raczej jako przestrzeń półpubliczną. Problem ze wskazaniem granic własnościowych i funkcją danego terenu jest zresztą jednym z najistotniejszych problemów na tym obszarze w odniesieniu do struktury przestrzeni publicznych.

Do najrozleglejszej strefy wyznaczonej w strukturze przestrzennej Łodzi należą natomiast **osiedla, tereny przemysłowe i niezurbanizowane** zlokalizowane na obrzeżach miasta. Jest to obszar charakteryzujący się najmniejszą gęstością zabudowy, a jednocześnie największym zróżnicowaniem pod względem fizjonomii. Obejmuje on tereny znajdujące się pomiędzy granicą obszarów współczesnego rozwoju strefy wielkomiejskiej a granicą administracyjną Łodzi. Są to tereny, które zostały włączone do Łodzi dopiero w XX wieku – większą część z nich dołączono w 1946 roku a pozostałe dopiero w roku 1988, w tym np. Andrzejów czy Nowosolną (zał. 1). W rezultacie zabudowa w opisywanej strefie przedstawia chaotyczny obraz z dominującym udziałem monofunkcyjnych osiedli mieszkaniowych - wielorodzinnych oraz jednorodzinnych, a także zabudowy składowo – magazynowej oraz przemysłowej. Dużą część obejmują również tereny niezagospodarowane. To właśnie na tym obszarze zachodzą współcześnie najbardziej dynamiczne przekształcenia funkcjonalno – przestrzenne (Tobiasz – Lis, 2013). Terenami szczególnie zagrożonymi skutkami niekontrolowanego procesu suburbanizacji są okolice Lasu Łagiewnickiego oraz dawne struktury wiejskie Mileszek i Nowosolnej.

⁹⁶ Na moment złożenia niniejszej pracy na terenie Widzewskiej Manufaktury trwają prace rewitalizacyjne, których inwestorem jest Cavatina Holding. Na terenie kompleksu powstać mają biura, mieszkania, lokale handlowo-usługowe, a także otwarte przestrzenie dla odpoczynku i rekreacji.

System przestrzeni publicznych na tym obszarze tworzą głównie place towarzyszące zespołom mieszkalnym, skwery oraz lasy miejskie – w tym jeden z największych lasów miejskich w Europie – wspomniany już Las Łagiewnicki. W strefie obszarów osiedli, terenów przemysłowych i niezurbanizowanych tereny zielone stanowią szczególne znaczenie w strukturze przestrzeni publicznych. Ich istotę podkreśla dodatkowo presja mieszkańców w kierunku ochrony zasobów zieleni miejskiej, która znalazła uznanie w decyzjach władz. W latach 2021-2022 na terenie miasta powstało aż 13 nowych parków o łącznej powierzchni 140 ha, z czego większość z nich powstała właśnie na obszarze opisywanej strefy (Adamska, 2022). Tereny te zostały wyłączone spod możliwości zabudowy.

Problem jasnego podziału na przestrzeń publiczną i prywatną, podobnie jak w przypadku strefy wielkomiejskiej, występuje również na tym obszarze, przy czym tutaj jest on związany z procesem prywatyzacji przestrzeni publicznej w postaci nowo powstałych osiedli grodzonych. Uwidacznia się on szczególnie w strefie obrzeżnej miasta, w tym głównie na Julianowie, Rudzie, Janowie oraz na Smulsku (Tobiasz – Lis, 2013). W rezultacie nałożenia na efekty historycznego rozwoju miasta współczesnych negatywnych trendów urbanistycznych oraz demograficznych Łódź mierzy się obecnie z istotnymi problemami o charakterze przestrzennym (tab. 7).

Tab. 7. Analiza SWOT dotycząca współczesnej struktury przestrzennej miasta Łodzi.

mocne strony	słabe strony
– spójny, dobrze zachowany układ urbanistyczny śródmieścia, – dobrze zachowane unikalne elementy materialne dziedzictwa przemysłowego, – wysoki odsetek obszarów zielonych, – kompaktowość śródmieścia, – dobrze rozwinięta infrastruktura komunikacyjna, – obecność przestrzeni publicznych poza centrum.	– brak spójności urbanistycznej oddalając się centrum, – fragmentaryczność struktury przestrzennej miasta, – niedostatek atrakcyjnych przestrzeni publicznych (w szczególności poza centrum), – niewystarczająca przestrzeń dla pieszych i rowerzystów, – niski poziom integracji przestrzeni publicznych, – zamknięte, duże zespoły zabudowy w centrum miasta (utrudniony dostęp do terenów wewnętrznych), – degradacja przestrzenna dużej części miasta, – duży udział indywidualnego ruchu samochodowego, – zły stan nieruchomości w zabytkowym centrum, – niedostateczne wykorzystanie potencjału rzek łódzkich, – brak równowagi w rozmieszczeniu usług i infrastruktury.
szanse	zagrożenia
– wytworzenie nowych przestrzeni publicznych w śródmieściu na bazie istniejącej typologii przestrzennej, – budowa Nowego Centrum Łodzi, – wdrożenie polityki dogęszczania obszaru śródmieścia, – rewitalizacja obszaru centrum, – przestrzenne określenie granic urbanizacji (gwarantujące racjonalne gospodarowanie zasobami miasta i zachowanie terenów zielonych), – przywrócenie wielofunkcyjności centrum – uzupełnianie brakujących typów usług, – wykorzystanie potencjału rzek jako przestrzeni rekreacyjnej i turystycznej, – zwiększenie udziału społeczności lokalnej w decydowaniu o kształcie przestrzeni miejskiej.	– dalsze rozpraszanie zabudowy (m.in. w wyniku inwestycji w oparciu o decyzje o warunkach zabudowy), – postępowanie degradacji centrum, – pozbycie się terenów strategicznych z gminnego zasobu nieruchomości, – realizacja kolejnych zamierzeń infrastrukturalnych (głównie drogowych), nieuwzględniających rzeczywistych potrzeb miasta i nieszanujących uwarunkowań przestrzennych, – pogłębienie niekorzystnych procesów podziału funkcjonalnego, – zwiększenie udziału samochodowego transportu indywidualnego, – nowe inwestycje drogowe w centrum, degradujące tkankę miejską oraz poza centrum degradujące środowisko przyrodnicze.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uchwały nr LV/1146/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 16 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+ oraz materiałów zebranych

Obecna polityka przestrzenna miasta oparta jest na modelu rozwoju ukierunkowanego do wewnątrz, przez co rozumie się dogęszczanie istniejącej struktury przestrzennej w śródmieściu oraz zatrzymanie zabudowy w strefie obrzeżnej miasta. Priorytetowym działaniem, mającym na celu uzyskanie nowej jakości przestrzennej

w ramach tej polityki jest uspokojenie ruchu w centrum, co umożliwić ma poszerzenie funkcji tych przestrzeni, traktując je nie tylko jako przestrzenie tranzytowe, lecz również jako przestrzenie publiczne pełniące funkcję miejsc spotkań.

Ponadto, podejmowane są działania zwiększające dostępność mieszkańców do terenów zieleni, co daje możliwości aktywnego wypoczynku oraz społecznych aktywności. Planuje się także wykreowanie tzw. centrów lokalnych jednostek mieszkaniowych dla stworzenia atrakcyjnych przestrzeni wspólnych i potencjalnych miejsc integracji społeczności lokalnych również poza strefą wielkomiejską. Potrzebę kształtowania przestrzeni sąsiedzkich jako miejsca aktywności wspólnot lokalnych zauważają również przedstawiciele lokalnych władz innych dużych miast w Polsce. Prezydent Gdańska Aleksandra Dulciewicz (2021: 23) zwróciła uwagę, iż „[p]o okresie zachwyty nad indywidualizmem (któremu sprzyjał czas transformacji) miejskie społeczności zaczęły w ostatnich kilkunastu latach coraz głośniej domagać się lepszych warunków rozwoju dla działań sąsiedzkich: miejsc spotkań, klubów, domów sąsiedzkich czy centrów lokalnych”.

Rozwój więzi społecznych jest kluczowym celem Strategii Rozwoju Miasta Łódź 2030+, a przestrzenie sąsiedzkie traktowane są jako te, w których rozpoczynają się procesy tworzenia lokalnej dumy, kształtowania postaw przedsiębiorczych i wzmacniania kapitału społecznego. Ważnym jest natomiast, aby lokalne centra wyznaczane były na podstawie realnego zapotrzebowania mieszkańców oraz kształtowane z ich współudziałem.

Przestrzeń publiczna będąc areną procesów społecznych, wymaga odpowiedniego kształtu oraz warunków, aby inicjować kontakty międzyludzkie. Jak zauważa Runge (2017) każdy kolejny etap kształtowania się przestrzeni mieszkaniowej (którą to autor zalicza do przestrzeni społecznej miasta) cechował się historyczną zmiennością relacji człowieka do danego typu owej przestrzeni. Za zasadnicze, historyczne etapy kształtowania się przestrzeni mieszkaniowej uznaje on (tamże, 102 – 103):

- a. przestrzeń mieszkaniową okresu feudalnego, przedindustrialnego, z dominującą wówczas jednością miejsca zamieszkania i pracy nie tylko w obszarach wiejskich;
- b. przykładowe osiedla robotnicze wczesnego kapitalizmu;
- c. mieszczańską zabudowę mieszkaniową końca XIX i początku XX wieku;
- d. spółdzielcze osiedla blokowe lat powojennych;
- e. deweloperskie budownictwo mieszkaniowe po transformacji ustrojowej.

Wraz z rozwojem miast i przekształceniami funkcjonalno – strukturalnymi zmianie ulegają również uwarunkowania uczestnictwa mieszkańców w życiu społecznym i ich aktywność społeczna. W przestrzeni Łodzi wyróżnić można wszystkie z wymienionych

etapów, poczynając od okresu przedindustrialnego po czasy współczesne. O ile, jak zauważa Runge (2017), etapy od okresu feudalnego po lata powojenne można uznać za rozwojowe w kontekście kształtowania przestrzeni sprzyjającej formowaniu się więzi społecznych, o tyle współczesne procesy urbanistyczne prezentują zdecydowanie regresywny charakter w tym zakresie.

4.4. Uwarunkowania społeczne

Łódź, jako miasto o skomplikowanej historii i dynamicznych przemianach społeczno – gospodarczych, charakteryzuje się specyficznymi uwarunkowaniami społecznymi, które mają istotny wpływ na kształtowanie się oddolnych inicjatyw obywatelskich. Wieloletnia dominacja przemysłu oraz późniejszy upadek fabryk, a także zmiany w strukturze społecznej przyczyniły się do osłabienia lokalnych więzi, a także do powstania społecznych dysproporcji w przestrzeni miasta. Chociaż sytuacja Łodzi po zmianach ustrojowych mających miejsce w Polsce na przełomie lat 90. XX wieku była zdecydowanie niekorzystna to zaczęła ona jednak ulegać zmianie w drugiej części pierwszej dekady XXI wieku. Był to okres, w którym coraz liczniej zaczęły powstawać organizacje pozarządowe oraz jedne z pierwszych w kraju ruchy miejskie zwracające uwagę na potrzebę zmian w mieście (Barański, 2017). Jedną z takich grup była „Grupa Pewnych Osób” (GPO), która swoje działania zaczęła już w roku 2006. Jest to nieformalna grupa lokalnych aktywistów miejskich podejmująca w pierwszym okresie swojej działalności „partyzanckie działania” na rzecz przestrzeni publicznej w Łodzi, skoncentrowane głównie wokół tematyki estetyki oraz zieleni miejskiej, jak również eksponowaniu roli, jaką dla tożsamości miasta odgrywa jego historyczna zabudowa. Ze względu na większe możliwości podejmowania formalnych działań część członków GPO założyło Fundację Fenomen⁹⁷, włączając się między innymi w przygotowania miasta do konkursu na Europejską Stolicę Kultury 2016.

Od czasu rozpoczęcia działalności Grupy Pewnych osób, która stanowiła swoisty kamień milowy rozwoju lokalnego aktywizmu w Łodzi (ryc. 1), powstały w mieście i wciąż funkcjonują liczne – sformalizowane i niesformalizowane podmioty, które także podejmują działania na rzecz przestrzeni miasta, np. Fundacja Ulicy Piotrkowskiej, Stowarzyszenie „Społecznie Zaangażowani”, ruch społeczny „Szacunek dla Łodzi” czy

⁹⁷ Łódzka Fundacja Normalne Miasto – Fenomen powołana została w 2009 r., <https://www.fundacijafenomen.pl/> [dostęp: 16.03.2023 r.].

Grupa Nowopoleska. Łódzka aktywność społeczna dostrzegana jest również w skali kraju. To w Łodzi bowiem odbyła się druga edycja Kongresu Ruchów Miejskich w 2012 roku⁹⁸. Z doświadczeń łódzkich w zakresie współpracy między władzami miasta a sektorem społecznym we wdrażaniu określonych rozwiązań korzystają również inne miasta, w tym m.in. Kraków, Warszawa, Gdańsk czy Katowice (Jagiello, 2008).

Pomimo silnie zaznaczającego się w powszechnym przekazie dyskursu niewiary w rozwój społeczeństwa obywatelskiego coraz częściej wspólne działania i oddolne inicjatywy na rzecz najbliższego otoczenia okazują się faktem społecznym, który uwidacznia się w polskich miastach, takich jak Warszawa, Poznań, Gdańsk czy właśnie w Łódź⁹⁹. Autorzy popierający tezę o rosnącym znaczeniu społeczeństwa obywatelskiego¹⁰⁰ we współczesnej Polsce, najczęściej za przyczynę tego zjawiska upatrują **zwrot ku lokalności** (Majer, 2015). Praczyk (2017) uważa, iż trend ten wynika z przywiązania do miejsca i miejskiej tożsamości, a także ze zwiększonej inicjatywności młodego pokolenia, które czuje większe przywiązanie do swojej lokalnej społeczności aniżeli wobec narodu. To właśnie we wzroście znaczenia lokalności upatruje się szansy na pogłębienie postaw demokratycznych wśród współczesnego społeczeństwa.

Kontekst przemian społecznych w odniesieniu do kształtowania się nowych tożsamości miejskich będących konsekwencją transformacji społeczno – gospodarczej podjął Kubicki (2011), pisząc o „nowych mieszczanach” i „nowym mieszczaństwie”. Zauważa on, iż w ramach ostatnich dwóch dekad możemy zaobserwować proces „odzyskiwania miast” oraz tworzenia się silnych podstaw dla kultury miejskiej i miejskiego stylu życia. W Polsce pojawiają się pokolenia wychowane już w tej kulturze, które poszukują nowych narracji poprzez wzajemne interakcje. Z tego też powodu wysuwa on tezę, iż w ostatnich latach można zaobserwować „(...) rewolucyjny wręcz rozwój

⁹⁸ Pierwsza edycja Kongresu Ruchów Miejskich odbyła się w Poznaniu w 2011 r.

⁹⁹ W niniejszej pracy celowo pomija się małe miasta oraz obszary wiejskie, ponieważ aktywność społeczna na tych obszarach posiada inny wymiar oraz charakterystykę.

¹⁰⁰ W niniejszej pracy za definicję społeczeństwa obywatelskiego przyjmuje się dość szeroki jej zakres zaproponowany przez zespół z Centrum Społeczeństwa Obywatelskiego London School of Economics (LSE, Centre for Civil Society): „(...) obszar realizacji swobodnych kolektywnych działań, ogniskujących się wokół wspólnych interesów, celów i wartości. Przynajmniej teoretycznie jego instytucjonalne formy odróżniają się od struktur państwa, rodziny czy gospodarki, w praktyce jednak rozgraniczenie między społeczeństwem obywatelskim, państwem, rodziną czy gospodarką jest bardziej skomplikowane, rozmyte i podlegające negocjacji. Społeczeństwo obywatelskie obejmuje bardzo różnorodny zakres przestrzeni działania, aktorów i instytucji, różni się stopniem formalizacji, autonomii i władzy. Społeczeństwa obywatelskie częstokroć są zdominowane działalnością rozmaitych organizacji pozarządowych – rejestrowanych i nierejestrowanych, charytatywnych, rozwojowych, kobiecych, religijnych, wspólnotowych, profesjonalnych, w tym związków zawodowych i organizacji biznesowych, ruchów społecznych, koalicji i organizacji rzeczniczych (Makowski, 2015: 58-59).

organizacji pozarządowych (**głównie jednak nieformalizowanych inicjatyw**)¹⁰¹, których działalność ukierunkowana jest głównie na odkrywanie dziedzictwa miasta oraz poprawę szeroko rozumianej jakości życia miejskiego” (tamże: 215)¹⁰².

Anna Giza – Poleszczuk zwróciła uwagę na jeszcze jeden bardzo istotny wątek w kontekście kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w kraju. Poprzez historię Polski przekazywaną i opisywaną najczęściej przy pomocy heroistycznych czynów a nie rozwoju życia społecznego, społeczeństwo obywatelskie rozumiane jest w Polsce przede wszystkim w kategoriach heroizmu. „(...) lubimy rozprawiać o społeczeństwie obywatelskim na bardzo wysokim C. To są zobowiązania państwowotwórcze, poświęcanie się, działalność charytatywna” (Giza – Poleszczuk, 2009). Wątek ten rozwija Bartkowski (2011), zwracając uwagę na moment w historii, w którym to utrwaliło się takie rozumienie obywatelskości. Wskazuje on na czas zaborów, który po pierwsze określa czasem straconym z punktu widzenia rozwoju form partycypacji społecznej w Polsce ze względu na pierwszoplanowość walk o niepodległość kraju, a po drugie traktuje sytuację, w której rozwój społeczeństwa obywatelskiego stanowił działania drugoplanowe jako powód niedocenienia tej sfery działalności, która nie mogła być realizowana z podobnym patosem, a mianowicie – działań drobnych i cząstkowych, zogniskowanych wokół lokalnych interesów i partykularnych spraw. Konsekwencją tego, jak podkreśla autor (tamże: 34) było **„(...) niewytworzenie się nawyków traktowania współdziałania i partycypacji jako narzędzi powszedniej realizacji interesów jednostkowych i zbiorowych”**. Owa konsekwencja stanowi jedną ze współczesnych przyczyn nieangażowania się w aktywność społeczną, która dotyczy skali całego kraju, a w tym również i analizowanego studium przypadku.

W odniesieniu do Łodzi, jak wykazano już powyżej, tradycja zaangażowania społecznego wynikająca w dużej mierze z przedsiębiorczości, zaradności i pomocy wspólnotowej, która towarzyszyła mieszkańcom w XX wieku, została zasadniczo zaprzepaszczone w okresie PRLu. Sytuację niskiego poziomu zaangażowania społecznego w odniesieniu do uwarunkowań historycznych pogarsza jeszcze wciąż dominujący w niektórych kręgach społecznych negatywny wizerunek miasta, który powoduje brak poczucia dumy ze swojego miejsca zamieszkania, a tym samym brak potrzeby oraz niechęć

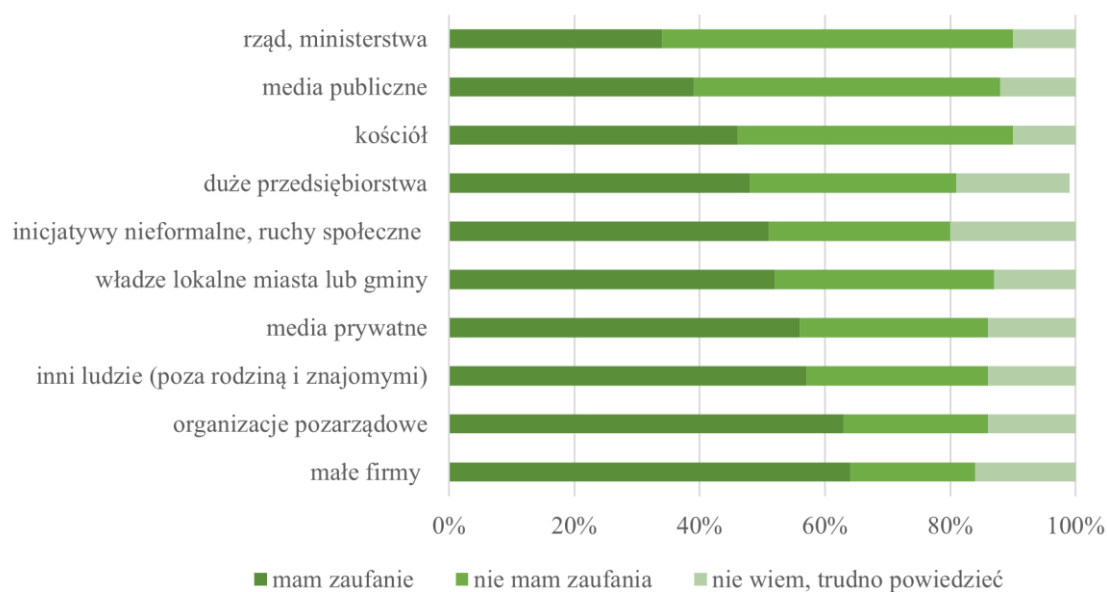
¹⁰¹ Podkreślenie autorki dysertacji.

¹⁰² Podkreśla się zatem, iż zwiększona inicjatywność w miastach jest domeną młodego pokolenia. Wniosek ten stanowi ciekawy punkt wyjścia do rozważań w połączeniu z zagadnieniem społecznej izolacji związanej z „przeniesieniem” życia społecznego do Internetu. Temat ten pozostaje jednak poza zakresem tematycznym niniejszej rozprawy.

wobec czynnego zaangażowania się w działalność na rzecz miasta i jego mieszkańców. Sytuacja ta ulega jednak znaczącej poprawie wraz z podejmowanymi działaniami w ramach rewitalizacji obszarowej na terenie łódzkiego śródmieścia, a także w związku ze zmianą pokoleniową i pojawieniem się nowej grupy społecznej urodzonej już w poprzemysłowej Łodzi.

Do niechlubnej spuścizny okresu PRLu w kontekście niechęci wobec zaangażowania społecznego można również zaliczyć wypaczenie rozumienia kategorii dobra wspólnego w okresie komunizmu i współczesna „absolutyzacja” prawa własności prywatnej (Szczepaniak, 2017). Restytucja własności prywatnej po 1989 roku i „zachłyśnięcie się” odzyskaną wolnością spowodowały zdecydowane zdystansowanie się do idei dobra wspólnego pogłębiane współcześnie mechanizmami wolnorynkowymi prowadzące do dalszej atomizacji wspólnoty miejskiej (Grabkowska, 2017). Wymierne efekty tychże tendencji zauważalne są w polskiej przestrzeni miejskiej. Niekorzystne trendy urbanistyczne, mające miejsce również w Łodzi, takie jak procesy zmierzające do prywatyzacji przestrzeni publicznych, zwiększająca się liczba osiedli grodzonych czy postępujące procesy suburbanizacji stanowią działania sprzyjające dalszej izolacji przestrzenno – społecznej. Są to procesy mające bardzo negatywny wpływ zarówno na współczesny poziom zaangażowania społecznego, jak i na jego zmiany w przyszłości, gdyż dzieciom wychowywanym w kulturze prymatu wartości prywatnej, w przestrzeniach wręcz „izolowanych” od przestrzeni publicznych o wiele trudniej zrozumieć będzie istotę dobra wspólnego w kontekście przestrzennym.

Anna Giza-Poleszczuk określa sposób kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce mianem „chałupniczego społeczeństwa obywatelskiego” (Giza – Poleszczuk, 2009), upatrując przyczyny oddolnego aktywizmu miejskiego w nieefektywności instytucji publicznych, w tym organizacji pozarządowych. Jednakże, jak wynika z badań raportu Stowarzyszenia Klon/Jawor dotyczącego zaufania Polaków do różnych podmiotów publicznych z 2023 roku, zaufanie do organizacji społecznych jest obecnie stosunkowo wysokie w porównaniu z innymi instytucjami (ryc. 15).

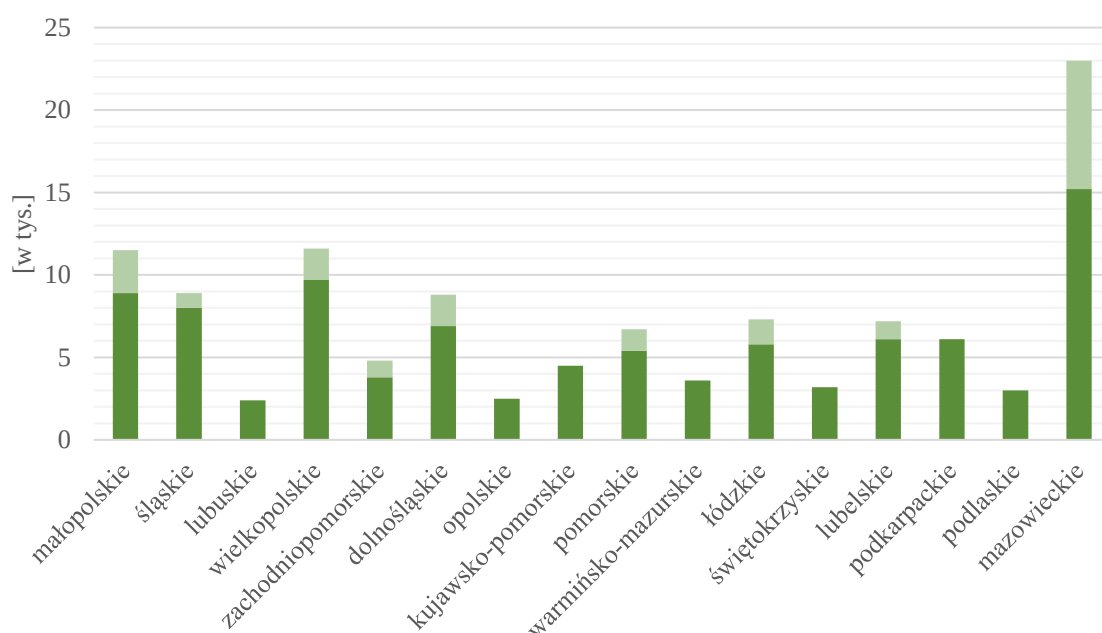

Ryc. 15. Zaufanie Polek i Polaków do organizacji pozarządowych i innych instytucji w 2023 r
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Charycka, Bednarek i Gumkowska (2023: 39)

Pomimo początkowego rozczarowania społecznego trzecim sektorem, określanym na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku mianem „zamkniętego”, „zengieizowanego”, czy „enklawowego” (Korolczuk, 2017; Graff, 2010), zaufanie do tych organizacji deklaruje 65% Polaków i jest to najwyższa wartość od 2014 r. (Charycka, Bednarek i Gumkowska, 2023)¹⁰³. Agnieszka Graff (2010a) pisząc o słabościach trzeciego sektora, zwróciła uwagę, iż „(...) chodzi o stan tego czegoś, co miało być "społeczeństwem obywatelskim", ale nigdy się nim nie stało. Przemianom po 1989 roku towarzyszyło marzenie o samoorganizacji obywateli, o odbudowie więzi społecznych. Powszechne zaangażowanie, zrzeszanie się, tworzenie społeczności ludzi zaangażowanych, ale niezależnych od państwa - to właśnie miało się zacząć działać wkrótce po rozpadzie dawnego ustroju paraliżującego ludzką inicjatywę. Po zburzeniu okropnego muru i podniesieniu przebrzydłej kurtyny. Ale nic takiego nie nastąpiło”. Starając się natomiast wyjaśnić taki stan rzeczy, uznała, iż „(...) do tego stanu rzeczy przyczyniają się także instytucje, które z założenia miały go zmieniać. Organizacje pozarządowe, zamiast

¹⁰³ Badania dotyczące zaufania do organizacji pozarządowych są prowadzone przez Stowarzyszenie Klon/Jawor od 2014 r. W porównaniu do poprzednich badań przeprowadzonych przez tą organizację opublikowanych w 2020 r. zaufanie do NGO wzrosło o 7 punktów procentowych. Jednakże, warto w tym kontekście zaznaczyć rolę jaką odegrały tego typu organizacje w związku z rosyjską inwazją na Ukrainę. Zwiększony bezpośredni kontakt większej liczby osób z przedstawicielami tego typu organizacji mógł znacząco wpłynąć na poprawę ich wizerunku (Charycka, Bednarek i Gumkowska, 2023).

wzmacniać postawy obywatelskie, przemawiają do ludzi językiem grantów i oferują im rozmaite usługi” (Graff, 2010a). Gandziarowska – Ziotecka, Średnicka oraz Zyskowski(2020) uznali ten okres funkcjonowania organizacji trzeciego sektora w Polsce za „szkołę kapitału społecznego” dla społeczeństwa – jednakże na początkowym etapie rozwoju. W 2020 r. w Łodzi zarejestrowanych było ok. 1500 organizacji sektora non – profit (ryc. 16), co w porównaniu z innymi miastami wojewódzkimi w Polsce umiejscawia Łódź w środku stawki, za Warszawą, Wrocławiem, Krakowem i Poznaniem. Niestety ze względu na brak dostępności danych dotyczących podmiotów niesformalizowanych niemożliwe jest dokonanie podobnego zestawienia niesformalizowanej oddolnej aktywności społecznej.

Ryc. 16. Liczba organizacji sektora non-profit w podziale na województwa i stolice województw w 2020 r.*
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Głównego Urzędu Statystycznego (2023)

* w przypadku województw lubuskiego, opolskiego, kujawsko-pomorskiego, warmińsko-mazurskiego, świętokrzyskiego i podlaskiego brak danych dla stolic.

Warto również zwrócić uwagę na poziom zaufania do inicjatyw nieformalnych i ruchów społecznych, który jest zgodnie z badaniami Stowarzyszenia Klon/Jawor jest o 12 punktów procentowych niższy niż poziom zaufania do organizacji pozarządowych (ryc. 15). Różnica ta wynikać może z braku świadomości istnienia tego typu inicjatyw lub niskiego poziomu wiedzy na ich temat, a stąd obniżonego poziomu zaufania z powodu „strachu przez nieznanym”. Jak można zaobserwować na wykresie, aż 20% badanych

udzieliła odpowiedzi „nie wiem, trudno powiedzieć” (ryc. 15). Była to najwyższa wartość w tej kategorii wśród badanych podmiotów.

Badania dotyczące kapitału społecznego w ujęciu przestrzennym w Łodzi przeprowadziła w 2012 r. Monika Mularska – Kucharek. Wskaźnik ten był analizowany na postawie trzech komponentów: zaufania, sieci i norm społecznych. Jego poziom okazał się ogólnie niski, ale jednocześnie zróżnicowany przestrzennie (ryc. 17). Wysoki poziom kapitału społecznego zanotowano na osiedlach znajdujących się w strefie śródmiejskiej, a także południowej oraz południowo – zachodniej części Łodzi (m.in. na osiedlu Katedralna, Śródmieście Wschód, Teofilów Wielkopolska oraz Zarzew¹⁰⁴). Niskim poziomem kapitału społecznego cechowały się natomiast głównie osiedla znajdujące się na północnych oraz wschodnich obrzeżach miasta (m.in. Nowosolna, Mileszki, Andrzejów oraz Łagiewniki), które dołączone do Łodzi zostały najpóźniej (zał. 1).

¹⁰⁴ Podane nazwy osiedli zgodne są z podziałem przyjętym z rozdziale 1.4. Zakres merytoryczny, czasowy i przestrzenny.

Ryc. 17. Poziom zaufania społecznego wśród łódzian w 2012 r. (lewy, górny róg); poziom sieci społecznych łódzian w 2012 r. (prawy górny róg); poziom aprobaty norm społecznych wśród łódzian w 2012 r. (lewy, dolny róg); poziom kapitału społecznego łódzian w 2012 r. (prawy, dolny róg)
Źródło: Mularska – Kucharek (2012: 155 – 157)

Jak zauważa Mularska – Kucharek (2012), znacznymi zasobami kapitału społecznego dysponują mieszkańcy zamieszkujący osiedla o wyższym statusie – czyli o wyższym niż przeciętny udziale osób dobrze wykształconych, niskim poziomie bezrobocia, niewielkiej liczbie osób korzystających z pomocy społecznej oraz wyższym standardzie warunków zamieszkania. Jak podkreśla autorka badań, podobne wyniki uzyskali również Maciej Frykowski w 2006 roku i Ewa Szafrńska w roku 2008. Z kolei Agnieszka Murawska (2020), na podstawie własnych badań, uznała, iż **proces dobrowolnego i spontanicznego działania na rzecz najbliższego otoczenia w Łodzi ciągle znajduje się w fazie rozwoju**. Mimo przekonania mieszkańców o potrzebie takich działań poziom ich zaangażowania pozostaje ograniczony.

4.5. Uwarunkowania prawno – instytucjonalne

4.5.1. Strategia rozwoju miasta Łodzi

Samorząd terytorialny odgrywa istotną rolę w procesie demokratyzacji. Chociaż to rządowe strategie wskazują priorytety rozwojowe oraz kierunki działań, także te związane z kształtowaniem aktywności społecznej na poziomie lokalnym, to o ostatecznym jej kształcie decyduje polityka władz samorządowych. Może ona wspierać lub utrudniać oddolną aktywność społeczną w zależności od podjętej polityki rozwoju lokalnego, która powinna być efektem porozumienia między administracją a podmiotami społecznymi. Jednym z jej elementów jest między innymi zapewnienie społecznościom szerokiego zakresu instrumentów partycypacyjnych. Jednakże samo zapewnienie narzędzi prawnych, bez wsparcia instytucjonalnego czy działań edukacyjnych charakteryzuje podejście fasadowe, a dopiero zmiana systemu zarządzania, który uwzględnia powyżej wymienione elementy, może przyczynić się do długotrwałego rozwoju silnego społeczeństwa obywatelskiego (Theiss, 2010).

Najważniejszy dokument strategiczny wyznaczający kierunki rozwoju Łodzi stanowi na moment złożenia niniejszej rozprawy „Strategia rozwoju miasta Łodzi 2030+. Miasto tworzone wspólnie”¹⁰⁵. Zastępuje on poprzednią „Strategię zintegrowanego rozwoju Łodzi 2020+”¹⁰⁶. Nowa strategia oparta została na idei miasta współtworzonego (*co – created city*). Do tej pory w dokumentach strategicznych polskich miast idea włączania interesariuszy w proces zarządzania i/lub kształtowania miasta pojawiała się najczęściej wyłącznie jako spełnienie ustawowego obowiązku, lub nawiązanie do trendów wskazywanych w europejskich dokumentach strategicznych. W przypadku niniejszej strategii jej fundamentem jest wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego i budowa odporności miejskiej właśnie poprzez zaangażowanie szerokiego grona interesariuszy w jego kształtowanie. Podczas prezentacji projektu strategii szczególnie podkreślono potencjał społeczności lokalnych w kształtowaniu miasta, który ma być pobudzany, wspierany oraz wykorzystywany w celu rozwoju Łodzi jako **miasta partycypacyjnego**. Odwołując się do przykładów innych miast, tj. Wrocławia określanego jako „miejsce spotkań” czy Gdańska promującego się określeniem „stolicy wolności”, Łódź kreuje swój wizerunek jako „stolica współtworzenia”.

¹⁰⁵ Uchwała nr L/1535/21 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 17 listopada 2021 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+” - „Strategia rozwoju miasta Łodzi 2030+. Miasto tworzone wspólnie.”.

¹⁰⁶ Dokument uchwalony uchwałą nr XLIII/824/12 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 25 czerwca 2012 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Zintegrowanego Rozwoju Łodzi 2020+”.

Z punktu widzenia niniejszej pracy na szczególne wyróżnienie zasługuje fakt, iż idea miasta wspólnego nie ma opierać się wyłącznie na włączeniu mieszkańców (jak i innych interesariuszy miejskich) w procesy decyzyjne, ale na realnym, fizycznym zaangażowaniu się w realizację inicjatyw – „[m]usimy przenieść dialog z mieszkańcami na zupełnie inny poziom. Chcę, żebyście w większej niż dotychczas skali decydowali o kształcie miasta. Nie tylko w sferze pomysłu i podejmowania decyzji w ramach budżetu obywatelskiego, ale także fizycznie poprzez zaangażowanie się w realizację tych pomysłów” (Kocham Łódź, 2020)¹⁰⁷. Jednocześnie, poza wskazaniem kierunku wskazywane są potencjalne alternatywy szerszego zaangażowania mieszkańców poprzez rozwinięcie systemu grantów i dofinansowań działalności sąsiedzkiej, której warunkiem będzie wkład własny.

W tym miejscu warto także zwrócić uwagę na proces projektowania strategii, w którym podjęto szeroko zakrojone konsultacje społeczne. Już ten etap miał wprowadzać nową jakość partycypacji w mieście (Urząd Miasta Łodzi, 2020). Konsultacje¹⁰⁸ odbyły się w dwóch etapach z wykorzystaniem różnych form komunikacji oraz dostosowaniem ich do różnych interesariuszy. W trakcie prac nad strategią, po pierwszym etapie konsultacji uwzględniono 43% uwag, 20% uwzględniono częściowo, 12% przeznaczonych zostało do dalszych analiz, a jedynie 2% odrzucono. Pozostałe uwagi miały formę opinii (Biuro Aktywności Miejskiej, 2021). Po drugim etapie konsultacji uwzględniono natomiast 18% uwag, 21% uwzględniono częściowo, 22% zostało przeznaczonych do dalszych analiz, 16% nie uwzględniono, a 23% zgłoszeń stanowiły opinie niewymagające uwzględnienia w dokumencie (Biuro Aktywności Miejskiej, 2021a).

Zorganizowanie dwuetapowego procesu konsultacji, chociaż wydłużyło okres przygotowania dokumentu, pozwoliło jednak na włączenie w jego przygotowanie bardzo szerokiego grona interesariuszy. Raporty z każdego z tych etapów zawierały także informacje zwrotne do wszystkich zgłoszonych uwag, co z perspektywy osób zaangażowanych w konsultacje jest niezwykle istotne. Pokazuje bowiem, iż organ odpowiedzialny za proces partycypacyjny, traktuje każdy głos, działanie lub inicjatywę w sposób poważny i nie pozostaje wobec niej obojętny. Zwraca również uwagę

¹⁰⁷ Przytoczony cytat stanowi słowa Prezydent Miasta Łodzi Hanny Zdanowskiej wypowiedziane podczas prezentacji Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+.

¹⁰⁸ Konsultacje społeczne projektu Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+ przeprowadziło Biuro Aktywności Miejskiej w Departamencie Strategii i Rozwoju Urzędu Miasta Łodzi na podstawie Zarządzenia Nr 6027/VIII/20 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ogłoszenia projektu Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+.

zdecydowanie mniejsza liczba zgłoszeń w drugim etapie konsultacji, co może dowodzić temu, iż interesariusze zgłaszający uwagi na pierwszym etapie konsultacji po zapoznaniu się z wynikami raportu nie czuli potrzeby dalszych zgłoszeń, a projekt zbliżał się do wersji przez nich oczekiwanej.

Przechodząc natomiast do zapisów już uchwalonego dokumentu, w zdecydowanej mierze odzwierciedlają one ideę miasta współtworzonego, w wielu fragmentach wskazując na potencjał społeczności lokalnych oraz prezentując włączający charakter kształtowania i zarządzania miastem. W ramach rozległej analizy diagnostycznej dokonanej na rzecz projektu nowej strategii sformułowano pięć priorytetów rozwojowych:

1. Konieczność długofalowej adaptacji miasta do zmian klimatu.
2. Rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w mieście.
3. Podjęcie działań przeciwdziałających negatywnym skutkom procesów demograficznych.
4. Rozwój i wsparcie kapitału ludzkiego oraz społecznego, a także wzrost innowacyjności.
5. Zwiększenie efektywności zarządzania miastem oraz współpracy między sąsiednimi samorządami terytorialnymi i między sektorami.

W oparciu o wskazane priorytety wynikające z sytuacji wewnętrznej miasta oraz wpływu czynników zewnętrznych sprecyzowano konkretne działania i inicjatywy, jakie należy podjąć w celu odpowiedzi na wskazane priorytety rozwojowe. Wspomniany powyżej potencjał społeczności lokalnej oraz skali sąsiedzkiej, wdrażanie idei *placemakingu* w kształtowaniu przestrzeni publicznej wskazane zostały bezpośrednio w ramach priorytetu 2: „(...) program naprawiania małych jednostek sąsiedzkich ma i będzie miał w najbliższej dekadzie w Łodzi kluczowe znaczenie dla poprawy wewnętrznego i zewnętrznego wizerunku miasta. To na tym poziomie rozpoczynają się trwałe procesy tworzenia lokalnej dumy, kształtowania postaw przedsiębiorczych, wzmacniania kapitału społecznego”.

Autorzy strategii poszukując grup wciąż niezaangażowanych w życie miasta oraz sposobów na ich aktywizację wskazali na specyficzną grupę mieszkańców i mieszanek, w których tkwi duży potencjał przy jednoczesnym relatywnie niskim poziomie dumy z Łodzi (upatrując w tym czynniku powodu braku ich zaangażowania), podkreślając w ramach priorytetu 4, iż „(...) uczestnictwo mieszanek i mieszkańców w budowie miasta jest absolutnie koniecznym elementem budowy rozwoju Łodzi”. Do tej grupy należą

mogą jednostki, które posiadając pewien określony poziom kapitału społecznego, wykazują aktywność, która w wyniku niskiego poziomu dumy z miasta ma charakter negatywny (np. ruchy typu NIMBY, udzielanie się na forach internetowych bez podejmowania aktywnych działań na rzecz zmiany, organizacja lub uczestnictwo w protestach itp.). Celem w tym zakresie będzie spożytkowanie tej energii z działań „przeciwko” na działania „na rzecz”. Zaangażowanie tej części społeczności i budowanie poczucia odpowiedzialności za ich działania może znacząco wpłynąć również na poczucie przywiązania do miasta, a ostatecznie na wykształcenie się lub wzrost poczucia dumy z miejsca zamieszkania.

Bardzo ważny aspekt działań sformułowany został w odniesieniu do priorytetu 5. Dotyczy on bowiem przededefiniowania roli administracji i władz miasta w nowym modelu zarządzania nim. Wartym podkreślenia jest fakt, iż autorzy strategii bardzo silnie wskazują, iż wdrożenie idei miasta współtworzonego nie polega jedynie na przekazaniu części władzy w ręce innych interesariuszy, ale również, a właściwie przede wszystkim na zredefiniowaniu ról poszczególnych podmiotów. Zmiana znaczenia i funkcji władz miasta oraz administracji wynika, zgodnie z zapisami obowiązującej strategii z tego, iż „[m]iasto nie jest w stanie zarządzać wszystkim, co jest potrzebne do jego rozwoju. Dlatego różni interesariusze powinni być zaangażowani w jego rozwój.” **Poza klasyczną rolą lidera i podmiotu stanowiącego prawo pojawiają się nowe role – wspierająca i animująca.** Pełna realizacja strategii będzie wymagała od władz miasta działań, w ramach których może ono wystąpić w roli podmiotu animującego, inicjującego, ułatwiającego proces, samodzielnie realizującego lub partnerskiego. Zauważyć można odejście od hierarchicznej struktury władzy w kierunku struktury bardziej płaskiej (egalitarnej).

Wizja Łodzi oparta na idei: Łódź – miasto tworzone wspólnie, oparta jest na trzech wymiarach:

- a. aktywność, nie obiekty,
- b. miasto włączające i angażujące,
- c. miasto łączące i spajające.

Wizja ta bezpośrednio umieszcza społeczności lokalne, a co ważniejsze – ich aktywne zaangażowanie, w centrum nowego modelu zarządzania miastem, w którym miasto proponuje ogólne kierunki rozwoju, obszary strategiczne, zaś mieszkańcy oraz inni interesariusze generują pomysły na usprawnienia, a następnie mają udział w ich wdrożeniu. Jest to wskazanie na podjęcie kolejnego kroku w ramach pogłębienia procesu partycypacji – nie tylko udziału w procesie decyzyjnym, ale również we

współkształtowaniu miasta. W celu umożliwienia podejmowania tego typu działań posłużyć ma rozwinięcie obecnych oraz wdrożenie nowych form partycypacji przewidzianych w ramach strategii.

Uwzględniając priorytety rozwojowe, główną ideę miasta oraz jego wizję opracowano cztery cele strategiczne rozwoju, z czego dwa pierwsze stanowią filary rozwojowe, a dwa kolejne zapewniać atrakcyjność miasta i zbudować jego unikalność w dłuższej perspektywie czasowej. Są nimi:

1. Łódź silna i odporna.
2. Łódź ekonomicznego i społecznego rozwoju.
3. Łódź odpowiadająca na oczekiwania interesariuszy.
4. Łódź zachwycająca.

Obszarem tematycznym realizującym cel czwarty jest m.in. „miasto aktywności obywatelskiej” rozumiane poprzez „mechanizmy i narzędzia skutecznego angażowania się całej społeczności w dialog, które stworzą unikatowy sposób zarządzania miastem (Łódź Way)”. W ramach tego obszaru skonkretyzowano następujące cele operacyjne:

- a. zapewnienie warunków do aktywności społecznej, w tym **wsparcie oddolnych inicjatyw i grup sąsiedzkich poprzez przygotowanie instrumentów wzmacniania takich grup oraz budowanie sieci wsparcia,**
- b. rozwój wolontariatu miejskiego jako ważnego mechanizmu wsparcia społecznego i instytucjonalnego,
- c. tworzenie warunków do rozwoju organizacji pozarządowych oraz zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w efektywnej deinstytucjonalizacji realizacji usług społecznych w mieście w myśl zasady pomocniczości,
- d. zwiększenie współpracy, wpływu i odpowiedzialności mieszkanki i mieszkańców na procesy decyzyjne w mieście, również poprzez zastosowanie innowacyjnych metod współpracy, w tym dzielenie się wiedzą i informacjami, np. z zakresu rewitalizacji,
- e. włączenie osób mieszkających w Łodzi i podmiotów prywatnych w proces neutralizacji klimatycznej miasta,
- f. rozwój edukacji obywatelskiej przyczyniającej się do rozwoju kapitału społecznego i poczucia tożsamości lokalnej.

Cele te odpowiadają wizji miasta tworzonego wspólnie i mają potencjał realnego wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego rozumianego w sposób szeroki – nie tylko poprzez podmioty zorganizowane tj. organizacje pozarządowe, ale również wymienione

w sposób bezpośredni oddolne grupy sąsiedzkie i podejmowane przez nich inicjatywy. Ten zakres podmiotowy zostaje uzupełniony również o kwestie wolontariatu oraz działania edukacyjne, co pozwala na stwierdzenie, iż autorzy analizowanego dokumentu postrzegają aktywność obywatelską w sposób szeroki i włączający.

Realizacja założeń strategii oraz wdrożenie wskazanych w niej działań ma sprawić, iż Łódź stanie się miastem, w którym realizując zasadę pomocniczości i partnerstwa decyzje dotyczące kształtu miasta (w różnych jego skalach od podwórka po reprezentacyjne przestrzenie publiczne) będą wypracowywane wspólnie przez różnych interesariuszy, włączając ich do realizacji zadań publicznych. Przewiduje się wzrost liczby procesów konsultacyjnych z mieszkańcami, wzrost liczby innowacyjnych narzędzi partycypacyjnych, a także nowych form dla już istniejących mechanizmów włączających mieszkańców we współdecydowanie o mieście. Wartym podkreślenia jest fakt, iż we wskaźnikach osiągnięcia celu pojawiają się poza tymi, które dotyczą organizacji pozarządowych również i te, które dotyczą sektora niesformalizowanego. W żadnym wymienionym wcześniej dokumencie nie wskazano takich wskaźników. Kwantyfikacja działań podmiotów niesformalizowanych stanowi istotne wyzwanie, co podkreślano już w niniejszej pracy, aczkolwiek autorzy strategii podjęli taką próbę, skupiając się na opracowaniu nowych narzędzi umożliwiających im działania oraz na wzroście liczby procesów konsultacyjnych, w które mogą się oni włączyć. Jedyne zastrzeżenie może budzić fakt, iż trudno jest w tym momencie określić, czy oraz w jakim stopniu zwiększona liczba narzędzi przełoży się na faktycznie zwiększone zaangażowanie mieszkańców. Kwestią do dalszych analiz pozostaje fakt, czy bardziej efektywne byłoby uproszczenie mechanizmu i dopracowanie jednego lub kilku narzędzi, czy stworzenie i dostosowanie całego systemu narzędziowego w partycypacyjnym modelu zarządzania miastem.

Idea współtworzenia miasta i perspektywy jej wdrożenia zaprezentowane w strategii rozwoju miasta zostały rozwinięte i przeanalizowane przez zespół pod kierunkiem Jacka Pogorzelskiego w raporcie „Łódź miastem współtworzonym i współzarządzanym” wydanym przez Fundację Think Lodz¹⁰⁹. Autorzy tego opracowania podjęli próbę identyfikacji kluczowych ograniczeń i stymulantów nowej formuły zarządzania miastem wskazując na specyficzne uwarunkowania Łodzi w tym zakresie

¹⁰⁹ Think Lodz to fundacja założona w 2021 r. identyfikująca się jako pierwszy miejski think tank w Polsce. Jego działania opierają się na wsparciu działań miast w kierunku rozwoju idei współtworzenia, <https://thinklodz.eu/> [dostęp: 1.04.2023 r.].

(tab. 8). Opracowanie to traktować można jako odpowiedź oraz niejako uzupełnienie strategii ze strony części środowiska pozarządowego.

Tab. 8. Inhibitory i stymulanty współzarządzania Łodzią

inhibitory	stymulanty
słabnąca autonomia finansowa Łodzi	pozycja Pani Prezydent, pozytywne postrzeganie zmian w Łodzi i rosnące aspiracje łodzian
wysokie poparcie społeczne (dla prezydent miasta)	klarowne priorytety strategiczne miasta
pozorność konsultacji społecznych	istniejące formy współpracy
słabość obywatelska łodzian	aktywność łodzian w ramach budżetu obywatelskiego
premiowanie inwestorów	partnerstwo publiczno-prywatne
słaba pozycja środowiska akademickiego	
słaba pozycja organizacji pozarządowych	
złudność budżetu obywatelskiego	
brak ciągłości działań prorozwojowych	
siła nieformalnego wpływu	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Pogorzelski (2021)

Po stronie czynników ograniczających możliwość wdrożenia idei miasta współtworzonego i współzarządzanego warto wskazać, ze względu na charakter niniejszej pracy, szczególnie na pozorność konsultacji społecznych, ogólną słabość obywatelską łodzian, słabą pozycję organizacji pozarządowych oraz złudność budżetu obywatelskiego. Autorzy raportu krytycznie odnoszą się do dwóch wymienionych narzędzi partycypacji społecznej. W przypadku konsultacji społecznych za główny problem uznają oni ich zbyt dużą intensywność, co uniemożliwiać może bieżące śledzenie funkcjonowania miasta oraz ich fasadowość, przeczącą zasadzie efektywnego dialogu z mieszkańcami. Natomiast, w kontekście budżetu obywatelskiego zwracają oni uwagę na „głosy traktujące budżet obywatelski jako pozorną formę współpracy władz miasta z jego mieszkańcami”, w której premiowany jest udział osób „(...) tych aktywnych, którzy są przekonani, do tego, co już dzieje się w mieście” (Pogorzelski, 2021: 19 – 20). Jest on dodatkowo określony jako (...) najbardziej pasywna forma uczestnictwa w decydowaniu o mieście, która nie dowodzi wysokiej aktywności, gdy pomysły trzeba wypracować, a jedynie wtedy, gdy zostają one zaproponowane w gotowej formie i poddane swoistej recenzji” (tamże: 17).

Ogólna słabość obywatelska łodzian została przedstawiona wyłącznie w kontekście niskiego uczestnictwa mieszkańców oraz organizacji pozarządowych w zarządzaniu miastem. Pozycja organizacji pozarządowych w nowym modelu zarządzania, chociaż wskazana bezpośrednio jako inhibitor określona została natomiast dość niejednoznacznie. Autorzy podkreślają bowiem, iż miasto realizuje wiele projektów we współpracy z NGO, tworzy wiele form umożliwiających taką współpracę, a także wymieniają konkretne przykłady organizacji, które mają istotny wpływ na działania miasta. Zarzuty, które formułują, dotyczą natomiast braku systematycznego podejścia do współpracy miasta z NGO i jej punktowego charakteru. Formułując tezę, iż „[w] efekcie pozycja organizacji pozarządowych nie może być w pełni traktowana jako czynnik wspierający rozwój miasta w formule współtworzenia” (tamże: 18) czynnik ten, zgodnie z przedstawionymi argumentami powinien zatem znaleźć się raczej po stronie stymulantów, przy uwzględnieniu elementów wymagających poprawy.

Po stronie stymulantów rozwoju pojawia się natomiast jedynie pięć pozycji, wśród których warto podkreślić aktywność łodzian w ramach budżetu obywatelskiego oraz istniejące formy współpracy. Pomimo dość stanowczej krytyki budżetu obywatelskiego za czynnik sprzyjający rozwojowi idei miasta współtworzonego i współzarządzanego wskazano aktywność mieszkańców w korzystaniu z tego narzędzia. Dla wielu z nich wprowadzenie tej formy partycypacji stanowiło pierwszą formę aktywizacji społecznej, co pomimo jego krytyki stanowi bezsprzeczną wartość. Co interesujące, autorzy raportu pozytywnie oceniają istniejące formy współpracy miasta z interesariuszami, w których budżet obywatelski się jednak nie pojawia. Pojawiają się natomiast następujące formy współpracy (tamże: 24):

- opiniowanie propozycji w ramach konsultacji społecznych,
- opiniowanie i dyskusja w ramach ciał doradczych,
- współpraca w ramach rad (np. Rada Pożytku Publicznego), komisji (np. Komisja Dialogu Obywatelskiego), komitetów (np. Komitet Rewitalizacji) oraz zespołów roboczych (np. poświęconych polityce lokalowej miasta),
- zgłaszanie inicjatyw do Urzędu Miasta,
- organizacja wydarzeń informacyjnych i edukacyjnych,
- realizacja projektów zleconych przez miasto lub we współpracy z miastem.

Pomimo dysproporcji w zestawieniu inhibitorów i stymulantów autorzy raportu nie precyzują określonej oceny możliwości wdrożenia nowego modelu zarządzania miastem, a wskazują na ich podstawie wyzwania oraz proponują własną formułę zarządzania Łodzią jako miastem współtworzonym (tab. 9). Rekomendują oni wprowadzenie mechanizmów koordynacji współpracy miasta z interesariuszami, które uzależnią rodzaj współpracy od charakteru projektów przez nich podejmowanych (projekty strategiczne, projekty realizowane w partnerstwie z różnymi interesariuszami oraz projekty oddolne)¹¹⁰.

Tab. 9. Proponowane formy współpracy Urzędu Miasta z interesariuszami

		interesariusze			
		tworzą rozwiązania	realizują	opiniują/głosują	
Urząd Miasta	inicjuje	UM inicjuje, konsultuje i realizuje kluczowe projekty miejskie	interesariusze realizują kluczowe projekty miejskie inicjowane przez UM	UM inicjuje i realizuje projekty interesariuszy	<i>projekty strategiczne i te, które z mocy prawa wykonuje UM</i>
	wspiera	UM wspiera tworzenie rozwiązań przez interesariuszy	UM wspiera realizację projektów przez interesariuszy	UM wspiera realizację projektów przez interesariuszy	<i>projekty, które zyskują, gdy są realizowane w ramach partnerstwa UM z interesariuszami</i>
	umożliwia (nie przeszkadza)	UM umożliwia tworzenie rozwiązań przez interesariuszy	UM umożliwia realizację projektów przez interesariuszy	UM umożliwia realizację projektów interesariuszy	<i>projekty, które zyskują, gdy są realizowane przez interesariuszy</i>

Źródło: Pogorzelski (2021: 30)

Zgodnie z zaproponowanym mechanizmem oddolne projekty społeczności lokalnych powinny być realizowane przez nie same, a rola władz miasta ogranicza się w tym przypadku do umożliwienia ich realizacji m.in. poprzez weryfikację ich zasadności w świetle przyjętej strategii czy wsparcia w usuwaniu barier o charakterze administracyjnym. Najbardziej zbliżonym narzędziem, które realizowane jest już w oparciu o taki schemat, jest wspomniana już wcześniej inicjatywa lokalna. Zaproponowany mechanizm koordynacji współpracy miasta z interesariuszami ma na celu

¹¹⁰ W ramach realizowanej tematyki pracy badawczej skupiono się szczególnie na działaniach oddolnych określonych w tabeli jako „projekty, które zyskują, gdy są realizowane przez interesariuszy”.

zapewnić racjonalność działań każdej ze stron oraz możliwość nadzoru nad działaniami podejmowanymi przez różnych aktorów. **Jednym z największych wyzwań wdrożenia idei miasta współtworzonego nie będzie zatem wyłącznie aktywizacja społeczna użytkowników miasta, ale również wypracowanie modelu zarządzania wieloaktorskim procesem współtworzenia miasta.**

Autorzy opracowania podejmują również wyzwanie skonstruowania miernika/wskaźnika miasta współtworzonego. Proponują oni trzy warianty. Najmniej skomplikowanym jest wskaźnik prosty, który jednak ze względu na swoje ograniczenia może pełnić jedynie rolę miary zastępczej. Wskaźnik „miasta co-created” jest w tym przypadku równy % Łodzian uczestniczących w dowolnej formie współtworzenia miasta. Aby móc jednak określić ten wskaźnik ważna jest precyzja w określeniu owych form. Obecnie, systematycznie dokonuje się pomiarów odsetka Łodzian oddających głosy na projekty w ramach budżetu obywatelskiego. Pomiar ten jednak musiałby zostać uzupełniony o inne formy uczestnictwa mieszkańców we współtworzeniu miasta. Drugi wskaźnik – wskaźnik złożony – jest równy % Łodzian w podziale na typy interesariuszy uczestniczących w określonej formie współtworzenia miasta w ramach określonego obszaru tematycznego. Wskaźnik ten wymaga większej ilości danych i oferuje również pełniejszy obraz zjawiska. Trzeci wskaźnik – wskaźnik procesowy stanowi natomiast miarę wyrażoną odsetkiem interesariuszy, których poziom zaawansowania w procesie współtworzenia jest odzwierciedlony określonym stwierdzeniem¹¹¹:

- mają świadomość istnienia możliwości współtworzenia,
- rozumieją, na czym polega zaangażowanie i znają jego formy,
- zaangażowanie jest atrakcyjne,
- zaangażowanie jest rozsądne,
- aktualnie się angażują,
- pozyskują nowych aktywistów.

Implementacja zintegrowanego, partycypacyjnego modelu zarządzania miastem obejmującego wszystkich interesariuszy stanowi ogromne przedsięwzięcie i wyzwanie. Jest to strategia realizująca ideę społeczeństwa obywatelskiego i zaangażowania interesariuszy w rozwój miasta w celu kreowania współodpowiedzialności i zaufania, które ma się przyczynić do budowy odporności miasta w perspektywie długofalowej.

¹¹¹ Stwierdzenia te są stopniowalne. Najniższym poziomem zaawansowania interesariuszy charakteryzuje się stwierdzenie „mają świadomość istnienia możliwości współtworzenia” a najwyższym „pozyskują nowych aktywistów”.

Sukces strategii zależał będzie jednak nie od narracji, która wytworzona została wokół dokumentu, a od efektywnego wdrożenia jej zapisów. Do tego celu niezbędne są realne zaangażowanie interesariuszy, zmiana mentalności urzędników, wzajemne zaufanie, ale także uruchomienie instrumentów angażowania, motywowania oraz pomiaru uzyskiwanych rezultatów i praca nad strategią. W wielu jednostkach terytorialnych wciąż model zarządzania miastem opiera się na relacji *top-down*, w której to tworzona jest hierarchiczna struktura stawiająca mieszkańca na dole tej struktury jako biernego odbiorcę działań władz. Strategia Łodzi podejmuje odmienną drogę, w której odchodzi się od utrwalania hierarchicznych struktur na rzecz wspólnego kształtowania i zarządzania miastem. Co istotne w tej strategii to to, że nie realizuje ona tylko podejścia prawa do miasta, ale też zwraca uwagę na odpowiedzialność, która idzie za tym prawem.

4.5.2. Wieloletnie programy współpracy miasta z NGO

Strategia rozwoju miasta, chociaż stanowi najważniejszy dokument planowania strategicznego jednostki to jednak nie jest aktem prawa miejscowego. Może ona wskazywać określone kierunki oraz priorytety rozwojowe, aczkolwiek to dopiero uchwały podejmowane przez Radę Miasta stanowią ramy prawne kształtujące m.in. zakres współpracy między władzami miejskimi a sektorem społecznym. W niniejszej dysertacji analizie poddane zostały uchwały Rady Miasta Łodzi dotyczące przyjęcia programów współpracy miasta z sektorem społecznym.

Ustawodawca w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie umożliwia, chociaż nie narzuca, sporządzenie wieloletniego programu współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3 tejże ustawy¹¹². Celem takiego dokumentu jest nakreślenie priorytetów współpracy miasta z sektorem społecznym na okres co najmniej trzech lat. W przypadku Łodzi uchwalone zostały trzy tego typu programy, które obowiązywały kolejno w latach 2013 – 2015, 2016 – 2018, 2021 – 2023 (tab. 10). Lata 2019 i 2020 to okres, w którym nie przyjęto wieloletniego programu współpracy między władzami miasta a sektorem społecznym. Każdy z uchwalonych dokumentów określał cele, zakres, płaszczyzny, zasady oraz charakter współpracy miasta z sektorem społecznym. Główne cele wskazywane w wymienionych dokumentach dotyczyły trzech głównych płaszczyzn: współpracy

¹¹² Art. 5a. 2. Organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego może uchwalić, w sposób określony w ust. 1, wieloletni program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3.

w zakresie tworzenia i realizacji polityk publicznych, współpracy przy realizacji zadań publicznych, inicjatyw i projektów oraz współpracy w zakresie wzmacniania infrastruktury i warunków społecznej aktywności.

To, co szczególnie istotne z punktu widzenia niniejszej rozprawy, czyli umiejscowienie grup nieformalnych w treści dokumentów oraz zapewnienie możliwości ich realnego wpływu na kształtowanie przestrzeni miejskiej charakteryzuje się znaczącą niespójnością. Zarówno w programach obowiązujących w latach 2016 – 2018, jak i 2021 – 2023 dokonano bezpośredniego wskazania jego adresatów, aczkolwiek zdefiniowano ich w różny sposób. W pierwszym z nich (obowiązującym w latach 2016 – 2018) do adresatów programu zalicza się organizacje pozarządowe oraz nieformalne inicjatywy obywatelskie i sąsiedzkie, podczas gdy w kolejnym (obowiązującym w latach 2021 – 2023) zakres adresatów ogranicza się już wyłącznie do organizacji pozarządowych. W kontekście obowiązującej strategii rozwoju miasta to ograniczenie stanowi niepokojący fakt. W treści wszystkich programów pojawiają się jednak wielokrotne odwołania do grup nieformalnych jako potencjalnych partnerów do współpracy szczególnie w zakresie tworzenia i realizacji polityk publicznych oraz realizacji zadań publicznych.

Analizowane w niniejszej pracy wysoko angażujące narzędzia partycypacyjne, tj. inicjatywa lokalna oraz mikrogranty miejskie pojawiają się dopiero wraz z przyjęciem drugiego programu współpracy miasta z sektorem społecznym. O ile w przypadku Miejskiego Programu Mikrograntów jest to zrozumiałe, gdyż program zainicjowany został w roku 2018, o tyle inicjatywa lokalna funkcjonuje w Polskim prawie od roku 2010.

Tab. 10. Wykaz wieloletnich programów współpracy miasta z NGO wraz z ich celami

nazwa programu	tytuł uchwały	okres obowiązuje	cele dokumentu
Wieloletni program współpracy z NGO na lata 2013 – 2015	Uchwała Nr LII/1082/12 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 21 listopada	1 stycznia 2013 – 31 grudnia 2015	<u>Cel główny:</u> Kształtowanie demokratycznego ładu społecznego w środowisku lokalnym, poprzez budowanie partnerstwa pomiędzy administracją publiczną a organizacjami pozarządowymi. <u>Cele szczegółowe:</u> wzmacnianie potencjału organizacji pozarządowych; zwiększenie liczby zadań publicznych zleczanych organizacjom pozarządowym; współpraca przy tworzeniu polityk publicznych na możliwie wczesnym etapie ich powstawania; poprawa jakości życia mieszkańców poprzez pełniejsze zaspokajanie potrzeb społecznych; tworzenie warunków do samoorganizacji społecznej, partycypacji obywatelskiej i wzrostu kapitału społecznego; tworzenie warunków do zwiększenia aktywności społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem społeczności lokalnych; poprawa jakości usług świadczonych przez organizacje pozarządowe na rzecz mieszkańców miasta.
Wieloletni program współpracy z NGO na lata 2016 – 2018	Uchwała Nr XXXIII/886/16 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 31 sierpnia 2016 r.	31 sierpnia 2016 – 31 grudnia 2018	Cele przyporządkowane do konkretnych płaszczyzn współpracy: <u>Płaszczyzna I:</u> zwiększenie roli organizacji pozarządowych w diagnozowaniu problemów lokalnych; zwiększenie wymiany informacji pomiędzy organizacjami pozarządowymi a Miastem i właściwymi komórkami organizacyjnymi; zwiększenie roli organizacji pozarządowych w procesie tworzenia i realizacji w Mieście strategii oraz programów miejskich; podniesienie jakości prowadzonych konsultacji z organizacjami pozarządowymi; podniesienie efektywności realizowanych w Mieście programów i strategii; <u>Płaszczyzna II:</u> zwiększenie roli organizacji pozarządowych i grup nieformalnych jako realizatorów zadań publicznych w Mieście; rozwój różnych form współpracy niefinansowej Miasta z organizacjami pozarządowymi i grupami nieformalnymi służących realizacji zadań publicznych; zwiększenie liczby partnerstw projektowych pomiędzy Miastem i organizacjami pozarządowymi przy realizacji zadań publicznych; <u>Płaszczyzna III:</u> stworzenie przyjaznych warunków do rozwoju aktywności obywatelskiej i prowadzenia działań w ramach organizacji pozarządowych i grup nieformalnych w Mieście; zwiększenie współpracy wewnątrz sektora organizacji pozarządowych; budowanie świadomości roli partnerstw lokalnych w Mieście.
Wieloletni program współpracy z NGO na lata 2021 – 2023	Uchwała Nr XLI/1272/21 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 14 kwietnia 2021 r.	28 kwietnia 2021 – 31 grudnia 2023	<u>Cel główny:</u> rozwój współpracy Miasta Łodzi z organizacjami pozarządowymi, które są jednym z kluczowych partnerów Miasta, w prowadzeniu działań zmierzających do poprawy jakości życia mieszkańców <u>Cele szczegółowe:</u> włączenie organizacji pozarządowych w proces tworzenia i aktualizacji strategii i programów; zwiększenie roli organizacji pozarządowych i grup nieformalnych jako realizatorów zadań publicznych w Mieście; rozwój różnych form współpracy niefinansowej Miasta z organizacjami pozarządowymi i grupami nieformalnymi; zwiększenie liczby partnerstw projektowych pomiędzy Miastem i organizacjami pozarządowymi przy realizacji zadań publicznych; stworzenie przyjaznych warunków do rozwoju aktywności obywatelskiej i prowadzenia działań w ramach organizacji pozarządowych i grup nieformalnych w Mieście; wspieranie procesów integracji sektora pozarządowego w Mieście; budowanie świadomości roli partnerstw lokalnych w Mieście; współdziałanie z organizacjami pozarządowymi w zakresie promocji ekonomii społecznej jako dziedziny wpływającej na rozwój społeczeństwa lokalnego.

Źródło: Opracowanie własne

Analiza powyżej wymienionych programów pozwala na wskazanie kierunku rozwoju współpracy między miastem a sektorem społecznym. Pierwszy z uchwalonych dokumentów skupiał się bowiem w dominującej mierze dopiero na budowie partnerstwa między tymi dwoma podmiotami. Termin powstania tego programu nie jest również przypadkowy, ponieważ jak wskazuje Barański (2017), kluczowa zmiana we współpracy miasta z sektorem społecznym nastąpiła właśnie, jego zdaniem (jako przedstawiciela sektora społecznego) po 2011 r., wraz ze zmianą władz miasta¹¹³. W 2011 roku powołano po raz pierwszy w Łodzi funkcję **pełnomocnika prezydenta miasta Łodzi ds. współpracy z organizacjami pozarządowymi**. W jego osobie sektor pozarządowy upatrywał lidera zmian na linii władz miasta – sektor społeczny. Jeszcze w 2010 roku powołano **Łódzką Radę Działalności Pożytku Publicznego (ŁRDPP)** stanowiącą organ doradczy prezydenta miasta składający się z przedstawicieli organizacji pozarządowych. Uchwalenie pierwszego wieloletniego programu współpracy między miastem a sektorem społecznym stanowiło zatem pierwszy krok w kierunku budowy efektywnego partnerstwa i podkreślenie podmiotowości sektora społecznego.

Zapisy kolejnego programu pogłębiają ideę partnerstwa, skupiając się na rozwoju współpracy oraz zwiększeniu roli aktorów społecznych jako realizatorów zadań publicznych. Powołanie ŁRDPP oraz pełnomocnika prezydenta miasta ds. współpracy z organizacjami pozarządowymi pozwoliło na zwiększoną integrację środowiska pozarządowego oraz większą ich profesjonalizację tworząc platformę do współpracy z władzami miasta. W ostatnim z uchwalonych dokumentów natomiast zwraca uwagę na nastawienie na poprawę komunikacji wśród zaangażowanych podmiotów, a także rozwój infrastruktury oraz warunków społecznej aktywności. Rozwój warunków społecznej aktywności uwarunkowany był również wdrożeniem nowej strategii rozwoju miasta. W 2020 roku, w miejscu zlikwidowanego Biura ds. Partycypacji Społecznej, powstało Biuro Aktywności Miejskiej Urzędu Miasta Łodzi, odpowiedzialne za współpracę z mieszkańcami w zakresie partycypacji społecznej¹¹⁴. Na terenie Łodzi powstały również m.in. Centra Aktywności Lokalnej (CAL), które zdaniem Jańskiego (2021),

¹¹³ 13 grudnia 2010 r. Hanna Zdanowska została zaprzysiężona na prezydenta Łodzi.

¹¹⁴ Biuro Aktywności Miejskiej Urzędu Miasta Łodzi zlokalizowane jest w odrestaurowanym budynku pofabrycznym, który obecnie określa się nazwą „Fabryka Aktywności Miejskiej”, co łączyć ma tożsamość przemysłową Łodzi z propagacją ideą współtworzenia miasta wraz z mieszkańcami. Poza obsługą mieszkańców (w zakresie: doradztwa dla NGO, Łódzkiego Budżetu Obywatelskiego, inicjatywy lokalnej, funduszu wkładów własnych, wolontariatu miejskiego, rad osiedli, promocji dziedzictwa przemysłowego Łodzi) jest to miejsce organizacji spotkań, wykładów, wydarzeń kulturalnych czy warsztatów, które służą rozwojowi aktywności społecznej mieszkańców Łodzi.

materializują ideę zaangażowania społecznego w przestrzeni publicznej polskich miast. Na chwilę złożenia niniejszej pracy nie został uchwalony program obowiązujący po 31 grudnia 2023 r.

4.5.3. Roczne programy współpracy miasta z NGO

Roczny program współpracy miasta Łodzi z organizacjami pozarządowymi stanowi najważniejszy dokument określający zasady współpracy miasta z sektorem społecznym. Jest to, w przeciwieństwie do programów wieloletnich, dokument obligatoryjny¹¹⁵. Precyzuje on cele, adresatów programu, zakres współpracy, jej formy, priorytetowe zadania publiczne oraz wysokość środków przeznaczonych na ich realizację w danym roku budżetowym. W Łodzi roczny program współpracy miasta uchwalany jest nieprzerwanie od 1998 roku¹¹⁶.

Dokumenty uchwalone przed wejściem w życie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w 2003 roku są dość skromne pod względem treści i przedstawiają raczej ogólne sformułowania dotyczące form współpracy organów samorządowych z organizacjami pozarządowymi (ograniczonymi wyłącznie do stowarzyszeń i fundacji). Warto zwrócić uwagę na wstęp do pierwszego programu współpracy z 1998 roku, w którym zapisano, iż łódzkie organizacje pozarządowe powstawały zazwyczaj „(...) jako reakcja na różne negatywne zjawiska w naszym otoczeniu, grupując ludzi wrażliwych, zaangażowanych, dysponujących nierzadko dużą wiedzą i doświadczeniem”. Takie sformułowanie potwierdzałoby jedną z tez wysuniętych w niniejszej pracy o tym, iż podmioty społeczne, a w szczególności grupy nieformalne (które w dużej mierze przekształcały się w późniejszym okresie w sformalizowane podmioty) wyrastały z ruchów protestu i oporu. Co interesujące, tekst wstępu ulega zmianie w uchwale z roku 2000, w której to przyczyn powstawania podmiotów trzeciego sektora upatruje się już nie w reakcji na negatywne zjawiska a w konstruktywnej sile jednostek, co jest charakterystyczne dla ruchów projektu, rozwijających się w XXI wieku.

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie wymusiła dostosowanie się przez samorząd lokalny zapisów rocznych programów współpracy do

¹¹⁵ Program uchwalany jest corocznie na mocy art. 5a ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

¹¹⁶ W latach 1998 – 2003 dokument ten uchwalany był na mocy artykułu 18 ust. 1 i ust. 2 pkt. 2 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1996 r. Nr 13, poz. 74 z późniejszymi zmianami), natomiast od 2004 roku po wejściu w życie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie to ten akt stanowi podstawę prawną dla uchwały Rady Miejskiej dotyczącej uchwalania rocznego i wieloletniego programu współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi.

określonych wymagań, m.in. pod względem ich zawartości. W rezultacie struktura tychże dokumentów uległa rozszerzeniu, a wśród nowych elementów, które pojawiają się w uchwałach od 2003 roku, znajduje się informacja o celach głównym i szczegółowych dokumentu. Cele te nie ulegały szczególnym zmianom na przestrzeni ostatnich 20 lat, aczkolwiek w programie na rok 2022, po raz pierwszy wymieniono grupy nieformalne jako realizatorów zadań publicznych w mieście¹¹⁷. Pojawienie się tego zapisu jest zbieżne z obowiązującą strategią rozwoju miasta i **wskazuje bezpośrednio na wzrost roli podmiotów społecznych, w tym szczególnie niesformalizowanych, w procesie kształtowania miasta.**

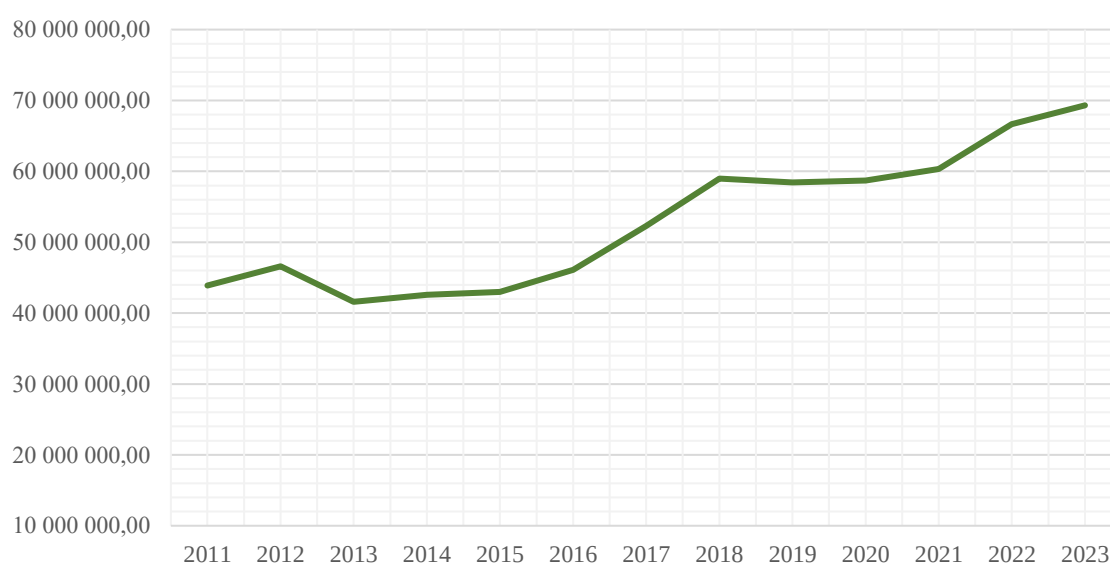
Od 2004 roku, poszczególne zadania priorytetowe wskazywane w uchwałach są przypisane do konkretnych komórek organizacyjnych administracji samorządowej. Na przestrzeni ostatnich 20 lat liczba komórek wraz z przypisywanymi zadaniami zwiększa się, przy czym należy zwrócić szczególną uwagę na duże znaczenie tych jednostek, których działalność koncentruje się na kwestiach przestrzennych (m.in. Biuro Architekta Miasta, Biuro ds. Rewitalizacji i Rozwoju Zabudowy Miasta, Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków)¹¹⁸, co wskazywać może na większe zainteresowanie sektora pozarządowego nie tylko zagadnieniami społecznymi, ale i również, a może wręcz przede wszystkim - przestrzennymi. Zadania zlecane konkretnym jednostkom, dotyczące kwestii związanych z budową silnych społeczności lokalnych i rozwojem przestrzennym skupiały się m.in. wokół rozwijania i propagowania inicjatyw, postaw i działań sprzyjających kształtowaniu się tożsamości lokalnej, wspierania działalności wspólnot i społeczności lokalnych (2006), rewitalizacji i opieki nad zabytkami (2007), pomocy w tworzeniu partnerstw osiedlowych i lokalnych, wykorzystania przestrzeni miejskiej dla sztuki (2012) czy poprawy jakości przestrzeni publicznych (2014). Dopiero w 2019 zwrócono również uwagę na przestrzeń w mniejszej skali – przestrzeń półpubliczne, przestrzeń wewnątrz kwartałów jako te szczególnie istotne dla pobudzania społecznej aktywności.

Stopniowo rośnie zróżnicowanie form współpracy między administracją samorządową a podmiotami społecznymi. Są to obecnie zarówno finansowe, jak i pozafinansowe formy współpracy, które wynikają z wymogów ustawowych

¹¹⁷ Paragraf 5 ust. 1: „Program ma na celu w szczególności (1) zwiększenie roli organizacji pozarządowych i grup nieformalnych jako realizatorów zadań publicznych w Mieście.”

¹¹⁸ W 2004 r., gdy wprowadzono wyróżnienie na konkretne komórki organizacyjne wraz zadaniami priorytetowymi były to jednostki zajmujące się w zdecydowanym stopniu kwestiami społecznymi (tj. Wydział Edukacji, Wydział Kultury, Wydział Ochrony Środowiska i Rolnictwa, Wydział Spraw Społecznych, Wydział Sportu, Wydział Zdrowia Publicznego, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej).

(np. inicjatywa lokalna, zrealizowana po raz pierwszy w 2013 roku, stając się jednym z narzędzi współpracy finansowej), ale również nieobligatoryjne formy wypracowane w ramach współpracy między samorządem lokalnym i sektorem pozarządowym (np. programy mikrograntowe). Te prawidłowości przekładają się także na wymiar finansowy. Łączna kwota dotacji przeznaczonych na realizację zadań publicznych wzrasta stopniowo na przestrzeni ostatniej dekady (ryc. 18)¹¹⁹. Roczny program współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi, jak podkreślają władze miasta, ma charakter otwarty i zakłada możliwość uwzględnienia nowych form współpracy i doskonalenia tych, które zostały już określone.

Ryc. 18. Łączna kwota dotacji przeznaczonych na realizację zadań publicznych wskazanych w rocznym programie współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi w latach 2011 – 2023.

Źródło: Uchwały Rady Miasta Łodzi w sprawie przyjęcia programów współpracy miasta Łodzi z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

4.5.4. Współpraca miasta z grupami nieformalnymi

Powyżej wskazano i omówiono dokumenty porządkujące współpracę miasta z sektorem społecznym. Wskazują one bezpośrednio na konkretne formy, w ramach których taka współpraca może zachodzić. Na potrzeby niniejszej pracy zdecydowano się na zestawienie owych form oraz wyróżnienie tych, które przeznaczone są dla grup nieformalnych, w celu określenia, jakie możliwości miasto oferuje podmiotom niesformalizowanym i czy wykraczają one poza zakres narzędzi obligatoryjnych

¹¹⁹ Ograniczenie zakresu czasowego do lat 2011-2023 wynika z dostępności danych udostępnionych w Biuletynie Informacji Publicznej.

narzuconych przez ustawodawcę. Zestawienie dostępnych form współpracy miasta z sektorem społecznym prezentuje tabela (tab.11).

W ramach współpracy pozafinansowej przewiduje się możliwość korzystania przez grupy nieformalne z infrastruktury Łódzkiego Centrum Obywatelskiego. Stwarza to potencjał dla organizowania spotkań tym grupom, które ze względu na swój nieformalny charakter i jednocześnie brak potrzeby posiadania stałej siedziby nie mogą się ubiegać o lokal z zasobu miejskiego. Grupy nieformalne nie mają natomiast możliwości uczestnictwa w ciałach opiniująco – doradczych tj. Łódzkiej Radzie Pożytku Publicznego czy Komisjach Dialogu Obywatelskiego. Co prawda spotkania Komisji Dialogu Obywatelskiego są otwarte i jawne to jednak nie przewiduje się możliwości zawiązywania tego typu komisji przez podmioty niesformalizowane oraz uczestnictwa członków grup nieformalnych w tego typu ciałach z prawem głosu w ewentualnych głosowaniach¹²⁰.

W ramach współpracy finansowej przewiduje się natomiast trzy formy współpracy umożliwiające zaangażowanie grup nieformalnych. Są nimi: Miejski Program Mikrograntów, Mikrogranty dla seniorów oraz inicjatywa lokalna.

¹²⁰ Wymienione w tabeli formy współpracy pozafinansowej nie wyczerpują pełnego zakresu wsparcia miasta wobec sektora społecznego, aczkolwiek stanowią określone, powtarzalne formy wsparcia o uregulowanym charakterze. Pozostałe formy przyjmują głównie charakter doraźny, m.in. udzielanie rekomendacji w ramach występowania przez organizacje pozarządowe do innych instytucji z wnioskami o dotacje, współorganizacja wydarzeń branżowych, promocja działalności i inicjatyw podejmowanych przez organizacje pozarządowe i grupy nieformalne.

Tab. 11. Zestawienie form współpracy miasta Łodzi z sektorem społecznym

Nazwa	Adresaci	Sposób działania	Przykładowe zadania
Otwarte konkursy ofert	Organizacje pozarządowe oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 u.o.d.p.i.o.w.	Dotacje dla podmiotów realizujących zadania w sferach pożytku publicznego.	Prowadzenie placówek opiekuńczo-wychowawczych.
Fundusz wkładów własnych	Dla organizacji pozarządowych, które uzyskały dofinansowanie ze źródeł zewnętrznych, w ramach otwartego naboru.	Pula środków przeznaczonych na pokrycie wkładów własnych do zadań finansowanych ze źródeł pozabudżetowych.	„Utrwalenie pamięci o włókienniczej Łodzi” (Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie)
<u>Miejski Program Mikrograntów</u>	Organizacje pozarządowe i nieformalne grupy osób fizycznych z dorosłym przedstawicielem.	Program wspierający oddolną aktywność obywatelską i działania na rzecz społeczności lokalnych. W ramach programu finansowane są małe projekty od 500 zł do 5000 zł, realizowane przez samych mieszkańców, w swoim otoczeniu.	„Mur, który łączy” (ul. Legionów 50)
<u>Mikrogranty dla seniorów</u>	Dla organizacji pozarządowych i grup nieformalnych działających na terenie Łodzi i adresujących swoje działania na rzecz osób starszych (60+).	Celem Programu jest umożliwienie realizacji działań w zakresie promowania wolontariatu i pomocy sąsiedzkiej oraz aktywizacji społecznej osób starszych. Zadania realizowane przez samych mieszkańców, w swoim otoczeniu.	„Skwerek przyjazny seniorom” (ul. Wróblewska)
<u>Inicjatywa lokalna</u>	Dla grup nieformalnych i organizacji pozarządowych (która może występować i zawierać umowę w imieniu mieszkańców).	To wspólna realizacja zadań Miasta Łodzi we współpracy z mieszkańcami. Jej celem jest włączenie mieszkańców w rozwiązywanie problemów lokalnych	„Starzy i nowi sąsiedzi - współpraca na Trójkacie” (Srebrzyńska 103)
Małe granty	Organizacje pozarządowe oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 u.o.d.p.i.o.w.	Dotacje o maksymalnej kwocie 10 tys. zł, przydzielane na zadania w trybie pozakonkursowym na okres nie dłuży niż 90 dni.	b.d.
Partnerstwo projektowe	Dla organizacji pozarządowych zainteresowanych realizacją wspólnego projektu z Miastem Łódź	Wspólna realizacja projektów organizacji pozarządowych i Miasta Łodzi. Powstanie partnerstwa może nastąpić, gdy planowane zadanie dotyczy zadań priorytetowych wymienionych w Programie Współpracy Miasta z NGO, bądź wpisuje się w cele strategiczne Miasta.	b.d.

Preferencyjna stawka czynszu (obniżka czynszu do 50%)	Dla organizacji pozarządowych prowadzących działalność przynajmniej od 12 miesięcy w obszarach pożytku publicznego i wpisujących się w polityki miejskie.	Przyznawana jest organizacjom pozarządowym działającym aktywnie w sferach pożytku publicznego, wpisujących się miejskie polityki publiczne.	n.d.
Konkurs na użyczenie lokalu	Dla organizacji pozarządowych działających przez okres m.in. 3 lat w obszarze priorytetowym wskazanym w konkursie, a w danym lokalu przez okres minimum 1 roku.	Forma całkowitego zwolnienia z czynszu, przyznawana organizacjom pozarządowym prowadzącym działalność w sferach pożytku publicznego.	n.d.
Komisje Dialogu Obywatelskiego	Dla organizacji pozarządowych i przedstawicieli Urzędu Miasta Łodzi.	Komisje Dialogu Obywatelskiego (KDO) to ciała doradcze i inicjatywne, które mogą być powoływane przez organizacje pozarządowe w danych obszarach życia społecznego (np. niepełnosprawność, edukacja, ekologia).	Komisja ds. Polityki Lokalowej
Łódzka Rada Działalności Pożytku Publicznego	Dla organizacji pozarządowych, choć w skład wchodzi również przedstawiciele UMŁ oraz Rady Miejskiej w Łodzi.	Łódzka Rada Działalności Pożytku Publicznego to ciało doradcze Prezydenta Miasta Łodzi z zakresu współpracy Miasta z organizacjami pozarządowymi. Rada m.in. opiniuje ważne akty prawne, inicjuje działania, proponuje nowe narzędzia współpracy, rozwiązuje sprawy konfliktowe itd.	n.d.
<u>Łódzkie Centrum Obywatelskie</u>	Dla organizacji pozarządowych i grup nieformalnych.	Ośrodek wspierania sektora społecznego, który prowadzony jest na zlecenie Miasta Łodzi. Łódzkie Centrum Obywatelskie świadczy usługi w zakresie doradztwa specjalistycznego związanego z prowadzeniem organizacji pozarządowych a także służy wsparciem technicznym w postaci lokali i sprzętu.	szkolenia (np. z rozliczania zadań publicznych), spotkania sieciujące (np. diagnoza potrzeb organizacji pozarządowych)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informatora Pozarządowego Miasta Łodzi [<https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artukul/pobierz-informator-poswiecony-wspolpracy-miasta-lodzi-z-ngo-id49437/2022/4/21/?cHash=a9630869d58c855f1e6c2078a5b32e88>; dostęp: 21.04.2022 r.] oraz danych zebranych.

Inicjatywa lokalna stanowi narzędzie współpracy finansowej funkcjonujące w Łodzi od 2013 r. Jest to narzędzie wprowadzone przez ustawodawcę wraz z nowelizacją ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, które zostało szczegółowo omówione w rozdziale trzecim.

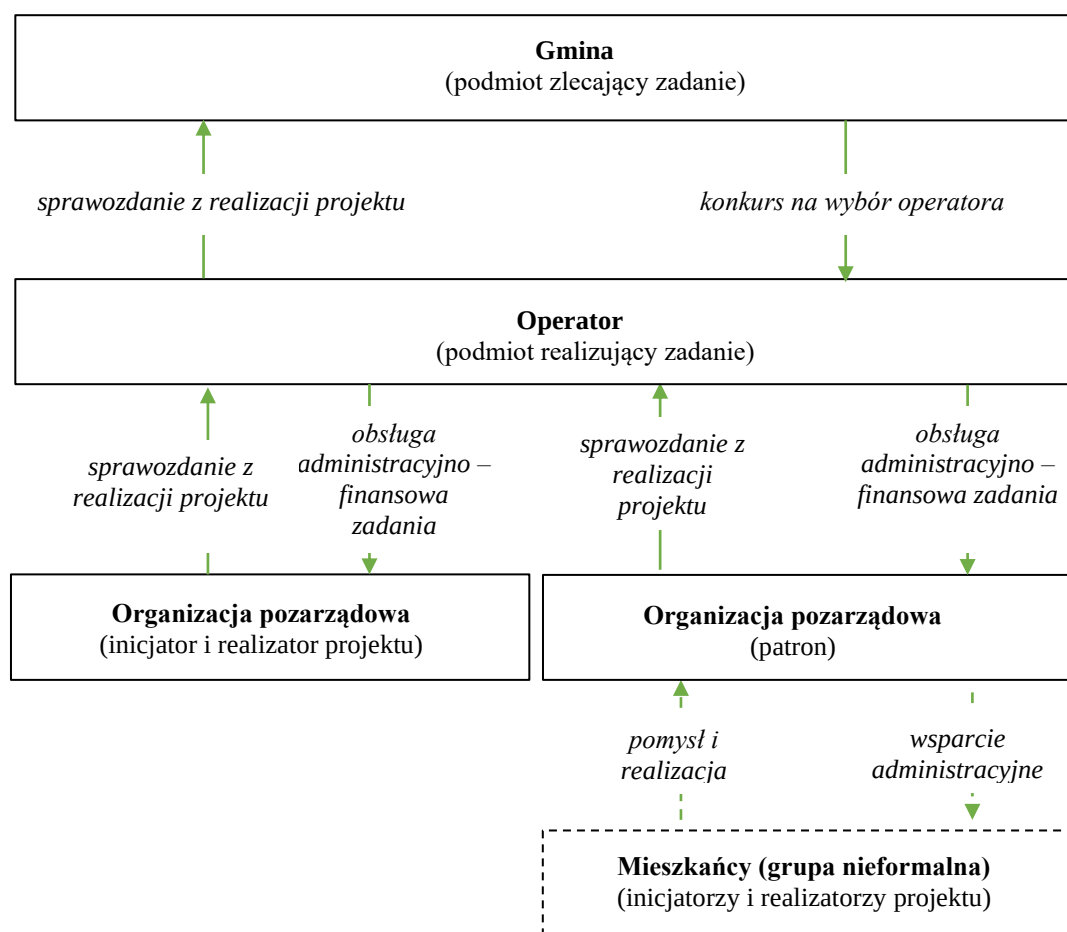
Mikrogranty dla seniorów to natomiast program mikrodotacji przeznaczony dla seniorów (60+), którego celem jest wspieranie integracji i aktywizacji społecznej osób starszych mieszkających na terenie miasta Łodzi. Program funkcjonuje w Łodzi od 2017 r. (z przerwą w latach 2020 – 2021). W jego ramach realizowane są zarówno projekty integracyjne, zwiększające świadomość i umiejętności cyfrowe, zwiększające aktywność fizyczną, jak i te związane z przekształceniami najbliższej okolicy (np. projekt z 2023 r. „Skwerek przyjazny seniorom” zgłoszony i zrealizowany przez grupę nieformalną „Zorganizowani” przy ul. Wróblewskiego w Łodzi). Ze względu na fakt, iż jest to program dostępny wyłącznie dla wybranej grupy mieszkańców, nie został wzięty pod uwagę w dalszej analizie.

Miejski Program Mikrograntów to program tzw. mikrodotacji przeznaczonych na wsparcie inicjatyw podejmowanych przez mieszkańców pozostających zarówno w strukturach sformalizowanych, jak i niesformalizowanych. Celem tego programu jest uzupełnienie istniejących narzędzi aktywizacji mieszkańców Łodzi w podejmowaniu działań na rzecz swojej społeczności. Środki pozyskane na realizację projektów w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów pochodzą z budżetu jednostki terytorialnej (w przypadku Łodzi z budżetu miasta) i stanowią niewielkie kwoty od 500 do 5000 zł na jeden projekt.

Podstawę prawną funkcjonowania tego narzędzia stanowi głównie art. 16a ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie – jest to tzw. mechanizm regrantingu¹²¹. Polega on na tym, iż środki otrzymane przez jeden podmiot, w przypadku programów mikrograntowych – przez operatora wyłonionego w konkursie ofertowym

¹²¹ Art. 16a. 1. Operator projektu zleca realizację całości zadania publicznego realizatorom projektów wybranym na zasadach i w trybie określonych w ofercie, o której mowa w art. 14 ust. 1 i 1a, oraz umowie, o której mowa w art. 16 ust. 1 i 1a.
2. Informację o wyborze realizatorów projektów operator projektu podaje do publicznej wiadomości poprzez zamieszczenie na własnej stronie internetowej.
3. Realizatorzy projektów, przyjmując zlecenie realizacji projektu w trybie określonym w ust. 1, zobowiązują się do wykonania projektu w zakresie i na zasadach określonych w umowie z operatorem projektu, a operator projektu zobowiązuje się do przekazania środków finansowych na realizację projektu.
4. Przekazanie środków finansowych, o których mowa w ust. 3, następuje w terminie nie dłuższym niż 14 dni, licząc od dnia zawarcia umowy pomiędzy operatorem projektu a realizatorem projektu.

zleconym przez jednostkę samorządu terytorialnego, przekazywane są kolejnym podmiotom realizującym dane przedsięwzięcie – projekt mikrograntowy (ryc. 19).

Ryc. 19. Mechanizm finansowania Miejskiego Programu Mikrograntowego w Łodzi
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Fundusz Sąsiedzki. Założenia do modelu wspierania inicjatyw mieszkańców na rzecz swojego sąsiedztwa (2021)

Za realizatora projektu w u.o.p.p.i.o.w. rozumie się natomiast organizację pozarządową lub podmiot wymieniony w art. 3. ust. 3, któremu operator projektu zleca wykonanie projektu¹²². Ze względu na fakt, iż grupy nieformalne nie spełniają warunków prawnych realizatora projektu, do zgłoszenia swojego działania wymaga się pośrednictwa tzw. patrona, który pełni rolę administracyjną w tym procesie (podmiot ten nie musi jednak być w sposób merytoryczny powiązany z projektem). Podmiotami uprawnionymi do zgłoszenia oddolnej inicjatywy są zatem w przypadku Łodzi organizacje pozarządowe lub podmioty wskazane w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, działające na terenie Łodzi na rzecz jej mieszkańców lub

¹²² Art. 2. ust. 1. pkt 6. Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

grupy nieformalne¹²³ składające wniosek za pośrednictwem organizacji pozarządowej lub innych podmiotów wskazanych w art. 3 ust. 3. u.o.d.p.p.i.o.w.

Należy podkreślić, iż realizacja programów mikrograntowych w oparciu o mechanizm regrantingu w przeciwieństwie do mechanizmu klasycznego konkursu dotacyjnego przynosi nie tylko korzyści dla realizatorów, czyli samych mieszkańców, ale i dla samorządów. W przypadku mechanizmu regrantingu samorząd prowadzi nabór tylko na operatora, który niejako przejmuje dalsze obowiązki samorządu, a nie na wszystkie projekty ofertowe. To po stronie operatora leży określenie zasad wyboru realizatorów, promocja programu, ocena wniosków oraz rozliczenie programu. Tym samym jest to rozwiązanie korzystne zarówno dla realizatorów – w postaci uproszczonego sposobu składania wniosków, ich realizacji i rozliczenia, jak i dla samorządu, który deleguje te zadania organizacji pozarządowej i nie musi angażować pracowników do obsługi projektów. Należy jednak wskazać, iż obecnie programy mikrograntowe realizowane są również przy pomocy procedury zakupu usług, która różni się od mechanizmu regrantingu tym, iż w przypadku zakupu usług środki przekazywane przez operatora realizatorom nie mają znamion środków publicznych. To umożliwia znacznie większą elastyczność w ich wydatkowaniu.

Pierwsza, pilotażowa edycja Miejskiego Programu Mikrograntów zrealizowana została w 2018 r., a do jej przeprowadzenia wykorzystano doświadczenia z podjętych już w ramach mechanizmu regrantingowego programów o mniejszej skali, tj. „Moi sąsiedzi moje osiedle” realizowanego na Złotnie, programie „Aktywny Senior”, czy „regranting w Turystyce”. Poza Łodzią, w ramach programu „Mikrogranty w Łódzkiem” projekty realizowane są również w innych miejscowościach województwa łódzkiego¹²⁴. W roku 2020 odbyła się specjalna edycja programu, w ramach której działania były nakierowane na wsparcie społeczności w walce z pandemią COVID-19. Co roku na realizację programu przeznacza się około 200 000 zł z budżetu miasta.

Programy mikrograntowe realizowane w Łodzi stanowią narzędzia partycypacji wysoko angażującej mieszkańców, gdyż poza zgłoszeniem pomysłu, podmiot zgłaszający zobowiązuje się również do zaangażowania w jego wykonanie. To mieszkańcy przyjmują

¹²³ Grupę nieformalną definiuje się w regulaminie Miejskiego Programu Mikrograntów w Łodzi jako grupę składającą się z minimum trzech osób mieszkających w Łodzi. W grupie tej przynajmniej jedna osoba musi być pełnoletnia.

¹²⁴ Projekty finansowane przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego ze środków Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014 – 2020 (dla projektów realizowanych przed 2021 rokiem) oraz Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2021 – 2030 (dla projektów realizowanych od 2021 roku).

rolę inicjatorów i wykonawców a miasto zapewnia niezbędne wsparcie (głównie finansowo-administracyjne). Wkład wykonawców projektu może przyjmować charakter przede wszystkim osobowy (np. budowa skrzynek na kwiaty, przeprowadzenie warsztatu, uprzątnięcie terenu), rzeczowy (np. dostarczenie niezbędnych narzędzi, materiałów budowlanych lub materiałów dydaktycznych) lub finansowy. Podejmowane w ramach mikrograntów działania mogą być związane z rozwojem integracji lokalnych społeczności, rozwojem lokalnej kultury, promocją kultury fizycznej i zdrowego stylu życia, zwiększaniem świadomości ekologicznej, ale mogą także przynosić wymierne, materialne efekty w postaci niewielkich przekształceń w zagospodarowaniu najbliższej przestrzeni lub wytworzeniu infrastruktury. Jest to niewątpliwie jeden z przykładów narzędzi, które opierają się na wykorzystaniu zasobów społeczności lokalnych.

Należy jednak również wskazać, iż zaprezentowany katalog form współpracy miasta z grupami nieformalnymi nie jest katalogiem zamkniętym i z dużym prawdopodobieństwem ulegnie rozszerzeniu, gdyż w momencie realizacji badań w ramach niniejszej dysertacji w Łodzi wypracowywane są kolejne rozwiązania umożliwiające włączenie szerszego grona niesformalizowanych podmiotów w działania na rzecz swojego otoczenia¹²⁵. Jednym z takich narzędzi ma być **fundusz sąsiedzki**, czyli nowy mechanizm mikrodotacji skierowany do mieszkańców nie zrzeszonych w formalnych strukturach. Jego istotą ma być możliwość przekazywania niewielkich środków finansowych, w prosty oraz szybki sposób bezpośrednio osobom fizycznym na samodzielne podejmowanie działań w przestrzeni sąsiedzkiej. To, na co warto zwrócić uwagę w założeniach tego narzędzia to bezpośrednie odwołanie się do skali sąsiedztwa, nie zaś do skali lokalnej. Autorzy założeń pozostawiają jednak definicję sąsiedztwa poszczególnym jednostkom samorządu terytorialnego.

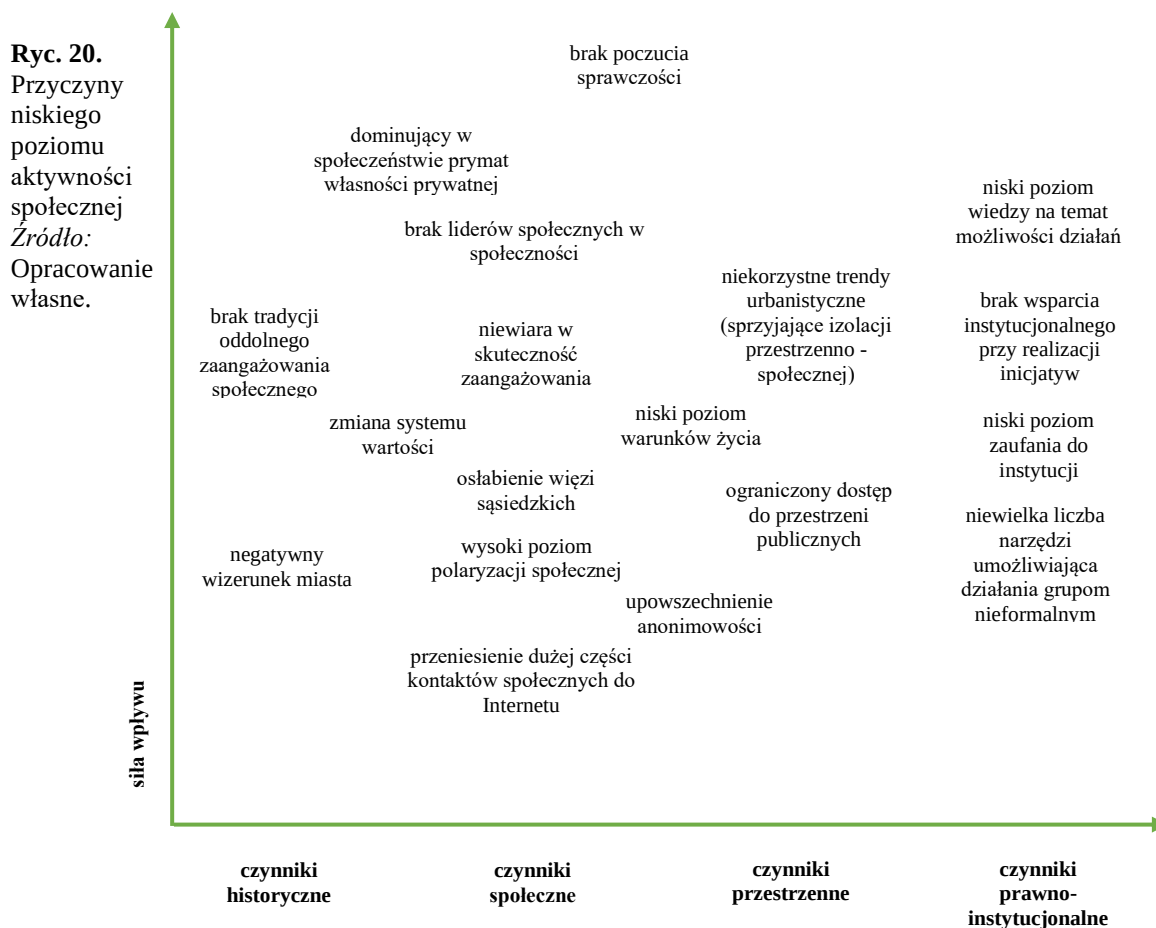
Za przyczynę powstania założeń do funduszu sąsiedzkiego uznaje się z jednej strony duże zainteresowanie grup nieformalnych dotychczasowymi narzędziami (w szczególności programami mikrograntowymi) a z drugiej strony niedoskonałości istniejących już narzędzi, tj. przeregulowanie w przypadku inicjatywy lokalnej czy plebiscytowy charakter budżetu obywatelskiego i ograniczenia ze strony prawno-administracyjnej (brak możliwości przekazywania dotacji bezpośrednio osobom

¹²⁵ Założenia nowego narzędzia mikrowsparcia dla grup nieformalnych opracowuje zespół roboczy w składzie: Katarzyna Dyzio (Dyrektor Biura Aktywności Miejskiej Urzędu Miasta Łodzi), Artur Gluziński (Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej), Katarzyna Książczak (Centrum OPUS, ekspertka podatkowa), Tomasz Schimanek (Akademia Rozwoju Filantropii), Kuba Wygnański (Fundacja Stocznia), Łukasz Waszak (Centrum OPUS).

fizycznym¹²⁶). Inspiracją dla rozwiązań powstających w Łodzi były rozwiązania realizowane w Rotterdamie i Manchesterze, a także już te istniejące w Łodzi (Program ZazieleniaMY¹²⁷). Ma być to docelowo narzędzie dostępne do realizacji w jednostkach samorządu terytorialnego szczebla gminnego lub w miastach na prawach powiatu.

4.6. Perspektywy rozwoju aktywności społecznej w Łodzi

Podsumowując rozważania dotyczące analizy uwarunkowań oddolnej aktywności miejskiej warto zwrócić uwagę na elementy, które w znaczącym stopniu przyczyniają się do obniżania poziomu aktywności społecznej (ryc. 20). Identyfikacja oraz ewaluacja tych czynników na poziomie lokalnym jest szczególnie istotna dla samorządów w celach diagnostycznych poszerzając obraz zjawiska często ograniczanego do cech kwantytatywnych o elementy kwalitatywne.

¹²⁶ Istnieją wyjątki od tej reguły, jednak nie spełniają one założeń jakie przyjęli autorzy opisywanego programu. Więcej o prawnych aspektach funkcjonowania mechanizmu funduszu sąsiedzkiego pisał Artur Gluziński, https://opus.org.pl/pliki/plik_496bdf4c5ecd3e02a96c20415b7413f7338112.pdf [dostęp: 21.02.2022 r.].

¹²⁷ W przypadku tego narzędzia istnieje już mechanizm dotacji dla osób fizycznych w oparciu o ustawę o ochronie środowiska. Zakres zadań podlegających dofinansowaniu jest jednak w tym przypadku ograniczony do nasadzeń drzew, krzewów i bylin, zakładania łąk kwietnych oraz trawników.

Odnosząc się do uwarunkowań historycznych oraz ich wpływu na poziom aktywności społecznej istotny głos w tej materii podjęła Mularska – Kucharek (2011) stwierdzając, iż wraz z **przejęciem od społeczeństw opartych na losie do społeczeństw opartych na podmiotowości** maleje rola uwarunkowań historycznych w kształtowaniu postaw społecznych na rzecz samoświadomości i poczucia podmiotowości. W braku poczucia podmiotowości i wiary w skuteczność działania wielu autorów upatruje słabości polskiego społeczeństwa obywatelskiego i brak ich zaangażowania we wspólnotowe działania. Zatem świadomość, że jest się aktywnym podmiotem mającym znaczenie w podejmowaniu decyzji dotyczących otaczającej rzeczywistości stanowi niewątpliwie niezbędny warunek współdziałania oraz efektywnej partycypacji społecznej. Pozytywną w tym kontekście informacją jest fakt, iż poziom poczucia sprawczości mieszkańców miast/gmin w odniesieniu do współpracy z władzami lokalnymi w skali kraju rośnie. W porównaniu do okresu posttransformacyjnego (lata 90. XX w.) przekonanie, że zwykli ludzie mają wpływ na to co dzieje się w ich mieście/gminie wzrosło niemal czterokrotnie (CBOS, 2018). Zwiększanie świadomości społecznej jest w dużej mierze związane z poziomem wykształcenia, stąd też w rosnącym poziomie wykształcenia oraz we wzroście wzajemnego zaufania łodzian upatruje się dobrej prognozy w kierunku budowy świadomych obywateli i trwałego społeczeństwa obywatelskiego¹²⁸.

Ogromne znaczenie ma w tym kontekście również dostępność oraz jakość przestrzeni publicznych. Zakładając, iż konstytutywnym elementem kapitału społecznego są sieci społeczne, powinno się podejmować działania ułatwiające nawiązywanie relacji społecznych, a do nawiązywania owych relacji, m.in. zdaniem Mularskiej – Kucharek (2012), niezbędna jest dobrze zagospodarowana przestrzeń publiczna. Kształtowanie dostępnych i atrakcyjnych przestrzeni publicznych sprzyja również zapobieganiu osłabianiu więzi międzyludzkich, upowszechnianiu się anonimowości oraz przenoszeniu życia publicznego do Internetu.

Dostęp do Internetu, wykorzystanie mediów społecznościowych, a co się z tym wiąże przeniesienie dużej części kontaktów społecznych do przestrzeni wirtualnej, umieszczono stosunkowo nisko na skali osi wpływu na aktywność społeczną (ryc. 20) z tego względu, iż wpływ tego czynnika jest wysoce niejednoznaczny. Współcześnie rola przestrzeni publicznej ulega transformacji, co jest związane z globalnymi procesami

¹²⁸ Pozytywny związek między poziomem wykształcenia a aktywnością społeczną wykazała na podstawie przeglądu literatury przedmiotu i własnych badań m.in. Murawska (2020).

rozwoju nowoczesnych technologii cyfrowych. Digitalizacja życia społecznego uwidacznia się w wielu kategoriach ludzkiej aktywności. Przestrzeń wirtualna stała się w tym sensie konkurencją dla przestrzeni publicznej (Sowada, 2019; Rogowska, 2016). Jak zauważają Janc i Jurkowski (2020) obserwowane już wcześniej procesy przenoszenia się aktywności międzyludzkich do Internetu zostały znacząco przyspieszone w trakcie trwania pandemii wywołanej wirusem SARS – COV – 2. Co więcej, przymusowa izolacja podczas okresów *lockdownu* zmieniła wręcz znaczenie przestrzeni cyfrowej z udogodnienia na konieczność.

Niemniej jednak nie należy pomijać ogromnej roli, jaką odegrały media społecznościowe szczególnie podczas początkowego etapu rozwoju pandemii, a także zaraz po wybuchu rosyjskiej agresji na Ukrainę. Stały się one podstawową platformą kontaktów i społecznej mobilizacji wobec skutków tych wydarzeń (Górska i in., 2022; Grzyś, 2023; Waeterloos i in., 2021). W przypadku ograniczonych możliwości społecznych kontaktów platformy internetowe okazały się niezwykle ważną alternatywą dla spontanicznych akcji samopomocowych oraz źródłem niezbędnych do funkcjonowania informacji. Media społecznościowe stanowią również często podstawowe źródło informacji na temat planowanych inicjatyw, szczególnie w kontekście ruchów miejskich oraz grup nieformalnych nieposiadających własnych struktur organizacyjnych i stałego, fizycznego miejsca spotkań. Tym „miejscem” staje się dla nich właśnie przestrzeń cyfrowa. Castells (2008) oraz Della Porta i Diani (2006) wskazują nawet, nie wspierającą a kluczową rolę Internetu dla funkcjonowania współczesnych działań zbiorowych. **Wykorzystanie technologii cyfrowych w odniesieniu do aktywności społecznej mieszkańców przyczynić może się zatem do transformacji sposobu i możliwości zaangażowania w proces wytwarzania przestrzeni miejskiej.**

W ramach uwarunkowań społecznych stanowiących potencjalne przyczyny nieangażowania się społeczności lokalnych w działania wspólnotowe można również uwzględnić rolę obecności liderów – animatorów rozwoju lub ich braku, poziom polaryzacji społecznej, niski poziom warunków życia oraz zmianę systemu wartości w społeczeństwie. Obecność liderów w społecznościach lokalnych może przyczynić się do wzrostu aktywności społecznej w kilku wymiarach, m.in. poprzez motywację i inspirację dla mieszkańców, zachęcając ich do podejmowania działań na rzecz wspólnoty, rozpoznając i wykorzystując istniejące zasoby społeczne jakie posiada społeczność czy wspierając już podjęte inicjatywy. Osoby takie mogą organicznie wyłonić się ze społeczności, stanowiąc tzw. liderów nieformalnych (np. przedstawiciele trzeciego

sektora, autorytety moralne, twórcy ludowi) lub mogą być to liderzy formalni (głównie osoby umocowane w strukturach władzy samorządowej) (Legutko - Kobus, 2011). Co jednak najbardziej istotne to fakt, iż lider nigdy nie działa w oderwaniu od swojej społeczności lokalnej, stąd też posiada naturalny autorytet i zaufanie społeczności. Chodkowska – Miszczuk, Biegańska oraz Grzelak – Kostulska (2017) zwracają wręcz uwagę, iż kreowanie lokalnych liderów stanowi jeden z generatorów kapitału społecznego w danym regionie. Brak lokalnych liderów może skutecznie uniemożliwiać lub zniechęcać społeczności do działania. W związku z powyższym wraz z rozpoczęciem procesu rewitalizacji obszarowej w Łodzi podjęto również Pilotażowy Program Animacji Społecznej mający na celu identyfikację lokalnych liderów w strefie śródmiejskiej oraz wsparcie ich działań służących lokalnym społecznościom¹²⁹.

Zagrożenie dla budowy silnego kapitału społecznego lokalnych społeczności stanowi wysoki poziom społecznej polaryzacji wzmagany dodatkowo, na co zwraca uwagę Krygiel (2015), niskim poziomem debaty publicznej. Wysoki poziom polaryzacji społecznej sprzyja tworzeniu się zamkniętych grup i wzajemnej wrogości a tym samym zmniejsza poziom wzajemnego zaufania i chęci do współpracy, obniżając generalny poziom kapitału społecznego. Respondenci badań przeprowadzonych przez członków Instytutu Sobieskiego wskazując przyczyny niskiego poziomu aktywności obywatelskiej w Polsce, zwrócili uwagę właśnie na „(...) fatalny stan polskich mediów, których głównym celem jest antagonizowanie społeczeństwa” (tamże: 14). Utrzymująca się trwale sytuacja sprzyjająca antagonizacji społeczeństwa działa demotywująco i wzmaga negatywne trendy społeczne¹³⁰.

¹²⁹ Pilotażowy projekt pn. „Opracowanie modelu prowadzenia rewitalizacji obszarów miejskich na wybranym obszarze Łodzi” za realizację którego odpowiadało konsorcjum w składzie: Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich OPUS oraz Stowarzyszenie Społecznie Zaangażowani został oparty na identyfikacji lokalnych liderów, stworzeniu sieci partnerstwa i koordynacji działań oraz wsparciu mikrodziałań lokalnych społeczności. Projekt został zrealizowany w latach 2015-2017, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2007-2013 i 2014- 2020. W latach 2017-2019 przeprowadzono Projekt Pilotażowy II pod nazwą „Opracowanie modelu prowadzenia rewitalizacji obszarów miejskich na wybranym obszarze w Mieście Łodzi – etap 2”.

¹³⁰ Zjawisko polaryzacji (a właściwie „multipolaryzacji świata”) polegające na nasileniu się procesów deglobalizacyjnych i antydemokratycznych zmierzających ku utracie spójności społecznej jest o tyle istotne, w kontekście wręcz globalnym, iż znalazło się na liście pięciu megatrendów 2023 roku, a tym samym, zdaniem Instytutu Infuture, jest jednym z pięciu podstawowych kierunków, w których zmierza przyszłość (Infuture Institute, 2023).

Za przyczynę niskiego poziomu aktywności społecznej można uznać również niski poziom warunków życia. Słaba kondycja ekonomiczna społeczeństwa i jednocześnie skupienie swoich działań na jej poprawie odsuwa zaangażowanie w działalność na rzecz dobra wspólnego na dalszy plan. W jednym z wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielem Grupy Pewnych Osób wyjaśnił on zaangażowanie tejże grupy, odwołując się do piramidy potrzeb Masłowa - brak spełnienia podstawowych potrzeb leżących u podstaw piramidy uniemożliwia zaangażowanie i realizację potrzeb wyższego rzędu. Osoby zgromadzone wokół tego ruchu natomiast określały się jako osoby o spełnionych potrzebach niższego rzędu poszukujących możliwości realizacji „wyższych celów” (Springer, 2013), co koresponduje z przyczynami miejskiego aktywizmu wymienionymi w rozdziale 1. W tym miejscu warto zwrócić także uwagę na dodatkowy aspekt, tj.: system wartości wyznawany przez członków danych społeczności. W inicjatywach mieszkańców wyłania się bowiem obecnie zwrot ku wartościom postmaterialnym, o których pisał Inglehart (2006), czyli dążenie do zaspokojenia nie tylko niezbędnych do przeżycia potrzeb, ale również zwrócenie uwagi na jakość życia, w tym m.in. na dostęp do wysokiej jakości otaczającej przestrzeni. Zmiana systemu wartości może zatem obniżać wpływ kondycji ekonomicznej na poziom aktywności społecznej.

Poza wymienionymi już uwarunkowaniami istotną rolę odgrywają również uwarunkowania prawno – instytucjonalne, a w tym: niski poziom zaufania społecznego do instytucji publicznych, ograniczona liczba narzędzi umożliwiających wspólnotowe działanie grupom nieformalnym, niski poziom wiedzy na temat już istniejących narzędzi oraz brak wsparcia instytucjonalnego przy realizacji lokalnych inicjatyw społecznych.

Polacy charakteryzują się niskim poziomem zaufania do nieznajomych oraz instytucji życia publicznego. Wysokim poziomem zaufania obdarzają natomiast ludzi, z którymi łączy ich pokrewieństwo, znajomość, wspólna praca, sąsiedztwo lub więzi parafialne (Mularska – Kucharek, 2011). Wskazywać to może na fakt, iż istotną przeszkodą w działaniach wspólnotowych jest moment rozpoczęcia wspólnego działania i nawiązania relacji. Po jej nawiązaniu współpraca odbywa się już na zasadzie efektu sprzężenia zwrotnego czy kuli śnieżnej. Jak podkreśla Sztompka (2007), niski poziom zaufania do podmiotów innych niż najbliższa rodzina ogranicza możliwość zdobywania doświadczeń i podejmowania działań. Zadaniem władz lub organizacji pozarządowych w tym zakresie powinny być zatem działania oraz inicjatywy ułatwiające wchodzenie w relacje pomiędzy mieszkańcami. W tej roli mogą pomóc wspomniani już liderzy lokalni. Działania sprzyjające nawiązywaniu kontaktów wśród lokalnych społeczności w Łodzi

podejmują takie instytucje i organizacje jak m.in. Biuro Aktywności Miejskiej Urzędu Miasta Łodzi, Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich OPUS, Miejsca Aktywności Lokalnej czy Miejsce Spotkań – społeczny dom kultury na Starym Polesiu.

Istotną barierą znacznie utrudniającą aktywne zaangażowanie społecznościom lokalnym, a w szczególności grupom nieformalnym jest ograniczona liczba narzędzi umożliwiająca to zaangażowanie. Polskie ustawodawstwo zapewnia niewielki zakres instrumentów obligatoryjnych, a wdrażanie narzędzi pozaustawowych, leży w gestii poszczególnych samorządów oraz podmiotów funkcjonujących na danym obszarze. Poza samą dostępnością oraz różnorodnością infrastruktury partycypacyjnej istotnymi kwestiami pozostają świadomość mieszkańców dotycząca obecności tego typu narzędzi, umiejętność korzystania z nich oraz ogólny poziom edukacji obywatelskiej łączący powyższe zagadnienia. Sama obecność określonych narzędzi bez zaplecza edukacyjnego i świadomości społecznej ich istnienia znacząco utrudnia proces partycypacji społecznej, nadaje mu fasadowego charakteru oraz powoduje wykluczenie sporej części społeczności z tego procesu. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez CBOS w 2018 roku aż 66% respondentów nie było w stanie wskazać żadnych konkretnych form współpracy mieszkańców swojej miejscowości z władzami lokalnymi. Wśród respondentów będących w stanie wymienić chociaż jedną formę takiej współpracy, 24% wskazało możliwość inicjowania rozwiązań i włączania się w realizację konkretnych inwestycji poprzez oddolne inicjatywy obywatelskie (CBOS, 2018a). Zadanie zwiększania poziomu edukacji obywatelskiej w kontekście kształtowania postaw prospołecznych oraz uświadamiania społeczeństwa na temat możliwości aktywnego zaangażowania w inicjatywy lokalne leży zatem zarówno po stronie podmiotów w skali kraju, jak i w skali lokalnej. Ich działania powinny być komplementarne. Wysoki poziom edukacji obywatelskiej umożliwia aktywne uczestnictwo w życiu publicznym i posiadanie świadomości jego istotności. Rozwija również umiejętności owego uczestnictwa i kształtuje postawy prodemokratyczne.

W powyższym zestawieniu intencjonalnie nie pojawia się wskazywana w innych opracowaniach ogólna bierność i marazm społeczny, gdyż w założeniu niniejszej pracy są ona konsekwencją wymienionych przyczyn, a nie przyczynami samymi w sobie. Owa społeczna bierność spowodowana jest szeregiem najczęściej nakładających się na siebie przyczyn wynikających z uwarunkowań historycznych, społecznych, przestrzennych i prawnie – instytucjonalnych. Traktowanie jej zatem jako nadrzędnego powodu niskiego

poziomu zaangażowania społecznego stanowić może istotną barierę w podejmowaniu skutecznych działań na rzecz poprawy jakości społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.

Podsumowując, **potencjał społeczności Łodzi w kontekście rozwoju oddolnej aktywności miejskiej jest stosunkowo wysoki, aczkolwiek cechuje się istotnymi dysproporcjami wynikającymi z wyżej wymienionych uwarunkowań lokalnych.** Łódź posiada bogatą historię zaangażowania społecznego i tradycję wspólnotową (zwłaszcza zaangażowania nieformalnego). Cechą charakterystyczną zaangażowania łódzian jest jej skupienie w mikrostrukturach i organiczny, spontaniczny charakter. Rosnąca świadomość mieszkańców odnośnie własnych zasobów i wartości dziedzictwa przemysłowego sprzyja wzrostowi potencjału do rozwiązywania lokalnych problemów, co pozwala na bardziej efektywne angażowanie się w rozwiązywanie tych problemów i zaangażowanie w inicjatywy mające na celu poprawę warunków życia w mieście. Podniesienie świadomości na temat problemów społecznych i możliwości oddolnego działania jest istotne w zachęcaniu mieszkańców do aktywnego zaangażowania. Edukacja w tym zakresie może pomóc w zrozumieniu korzyści działań społecznych i wpłynąć na zmianę postaw. Ponadto obecność w Łodzi doświadczonych i zaangażowanych liderów społecznych pozwala na przejście początkowej bariery braku wiedzy i umiejętności czynnego zaangażowania się w działania na rzecz swojego otoczenia. Ich wsparcie stanowi kluczowy element zainicjowania tego typu działań. Sukcesywny rozwój oddolnej aktywności społecznej umożliwiają również coraz liczniejsze możliwości sieciowania, tworzenia partnerstw i wymiany doświadczeń zapewniane przez lokalne instytucje i organizacje. Za istotny element sprzyjający zaangażowaniu mieszkańców Łodzi należy uznać również politykę miasta dążącą do zwiększenia potencjału partycypacyjnego i aktywizacji mieszkańców oraz zaangażowanie przedstawicieli trzeciego sektora w jej kształtowanie i monitorowanie realizowanych działań. **Połączenie zarówno silnego potencjału oddolnego, jak i sprzyjających uwarunkowań instytucjonalno – politycznych stwarza dobre warunki dla trwałego i stabilnego rozwoju silnego społeczeństwa obywatelskiego.**

Za podstawowe bariery w tym zakresie uznać należy natomiast fakt, iż Łódź jako miasto przemysłowe przez wiele lat zmagająca się z problemami związanymi z restrukturyzacją gospodarczą i bezrobociem. Wieloletnie problemy społeczno – ekonomiczne wpływają na poczucie bezsilności i braku zaangażowania w działania społeczne. Na poziom kapitału i zaangażowania społecznego wpływ mają również występujące na obszarze Łodzi nierówności społeczno – przestrzenne (oraz coraz

bardziej istotne wraz z rozwojem technologii cyfrowych nierówności cyfrowe). Postępująca polaryzacja społeczna powoduje trudności w nawiązywaniu kontaktów, a co istotniejsze – w budowaniu trwałej współpracy na rzecz dobra wspólnego opartej na dialogu. Łódź cechuje się ponadto, co potwierdzają dotychczasowe badania, nierównomiernym poziomem kapitału społecznego w ujęciu przestrzennym. Na terenie miasta występują zarówno obszary o zwiększonym potencjale aktywizacyjnym i licznie podejmowanych inicjatywach oddolnych, jak i obszary pozbawione tego typu aktywności, z istotnymi problemami, które mogą skutecznie utrudniać ich podejmowanie.

5. Analiza i ocena wybranych inicjatyw obywatelskich w Łodzi

5.1. Założenia postępowania badawczego

Niniejszy rozdział, zgodnie ze strukturą lejka analitycznego, zaprezentowaną w rozdziale 1.6., stanowi kluczową część studium przypadku miasta Łodzi. Wcześniejsze rozdziały pracy umożliwiły zrozumienie szerokiego kontekstu zagadnienia, co pozwoliło przejść do szczegółowej analizy lokalnych uwarunkowań. Przegląd dokumentów strategicznych i prawnych na poziomie miasta pozwolił na identyfikację kluczowych narzędzi partycypacyjnych, które charakteryzują się wysokim poziomem zaangażowania mieszkańców oraz wspierają aktywność grup nieformalnych. Na tej podstawie przeprowadzono kompleksową analizę ilościową tych narzędzi, a także szczegółową analizę przestrzenną i jakościową wybranych inicjatyw, koncentrując się na ich rozmieszczeniu, funkcjonowaniu oraz społecznym odbiorze.

Spośród dostępnych narzędzi partycypacji wybrano dwa spełniające założone kryteria: inicjatywę lokalną oraz Miejski Program Mikrograntów. W pierwszej kolejności zgromadzono informacje na temat wszystkich złożonych projektów w ramach tych dwóch programów, których łączna liczba wyniosła 696. Następnie, przeprowadzono jakościową analizę treści projektów, które uzyskały finansowanie, co stanowiło 285 przypadków. Spośród nich wybrano do szczegółowej analizy projekty o charakterze infrastrukturalnym, czyli takie, w efekcie których doszło do materialnej zmiany w przestrzeni publicznej. Ostatecznie wyselekcjonowano 83 tego typu projekty. Podstawą do wyróżnienia projektów o charakterze infrastrukturalnym była analiza treści wniosków projektowych, ze szczególnym uwzględnieniem założonych celów oraz efektów działań. Dzięki temu etapowi możliwe było skatalogowanie wszystkich projektów, określenie ich skali oraz dokonanie wstępnego porównania efektywności i zakresu wpływu obu narzędzi partycypacyjnych. Wyniki tej analizy stanowią kluczowy punkt wyjścia do analizy przestrzennej oraz dalszej, pogłębionej analizy jakościowej, w tym do przeprowadzonych badań społecznych.

Analizę przestrzennego rozmieszczenia projektów infrastrukturalnych w przestrzeni publicznej Łodzi przeprowadzono przy użyciu narzędzi GIS, co umożliwiło precyzyjne zlokalizowanie poszczególnych inicjatyw oraz zidentyfikowanie obszarów o znaczącej koncentracji oddolnej aktywności społecznej. Wyniki tej analizy są niezbędne dla pełniejszego zrozumienia przestrzennego wymiaru inicjatyw obywatelskich w Łodzi, gdyż pozwalają nie tylko ocenić ich wpływ na różne części miasta, lecz także wyodrębnić

obszary, które mogą wymagać dodatkowego wsparcia lub interwencji. Analiza ta dostarcza cennych danych, które mogą wspierać władze miejskie w ocenie dotychczasowej realizacji strategii rozwoju oraz w kształtowaniu dalszych jej kierunków.

W ostatnim etapie prac badawczych dokonano selekcji dziesięciu projektów, w tym czterech realizowanych w ramach inicjatywy lokalnej oraz sześciu z Miejskiego Programu Mikrograntów (tab. 12, ryc. 21). Dysproporcja w liczbie projektów wynika z większej różnorodności oraz większej liczby realizacji w konkursach mikrograntowych, które funkcjonowały przez krótszy okres, ale obejmowały więcej projektów. Dobór projektów do analizy uwzględniał takie kryteria jak rok realizacji, lokalizacja oraz przebieg wdrażania projektu. Wykorzystano metody badań terenowych, takie jak spacer badawczy, który umożliwił szczegółowe rozpoznanie badanych przestrzeni, wzbogacony o dokumentację fotograficzną. Dodatkowo zastosowano metodę sondażu diagnostycznego przy użyciu techniki wywiadu pogłębionego. Warto podkreślić, że wybór metod badawczych został dokonany w kontekście ich przydatności do analizy oddolnych inicjatyw obywatelskich w przestrzeni miejskiej. Spacer badawczy, który łączy w sobie obserwację uczestniczącą z analizą przestrzeni, pozwala na bezpośrednie doświadczenie zmian w przestrzeni publicznej oraz na zrozumienie kontekstu społeczno-przestrzennego, w jakim te inicjatywy się rozwijają. Z kolei przeprowadzenie wywiadów pogłębionych umożliwiło porównanie danych pochodzących z literatury i materiałów zastanych z bezpośrednimi doświadczeniami interesariuszy działań.

Zastosowanie indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) pozwoliło na uzyskanie głębszego wglądu w badane zjawiska, oferując większą elastyczność i możliwość odkrycia aspektów, które mogłyby zostać pominięte przy użyciu bardziej sformalizowanych metod. Od września 2022 do maja 2024 roku przeprowadzono 16 wywiadów pogłębionych z kluczowymi interesariuszami, w tym z przedstawicielami trzeciego sektora (6 osób), sektora publicznego (4 osoby), mieszkańcami (4 osoby) oraz przedstawicielami mediów (2 osoby). Problematyka rozmów obejmowała takie tematy jak:

- rola poszczególnych aktorów w procesie wytwarzania przestrzeni publicznej,
- zmiany w zaangażowaniu społecznym na poziomie lokalnym i identyfikacja czynników wpływających na aktywność mieszkańców;
- motywy stojące za decyzjami o podjęciu działań dążących do przekształceń przestrzennych,
- doświadczenia i wyzwania związane z realizacją projektów,

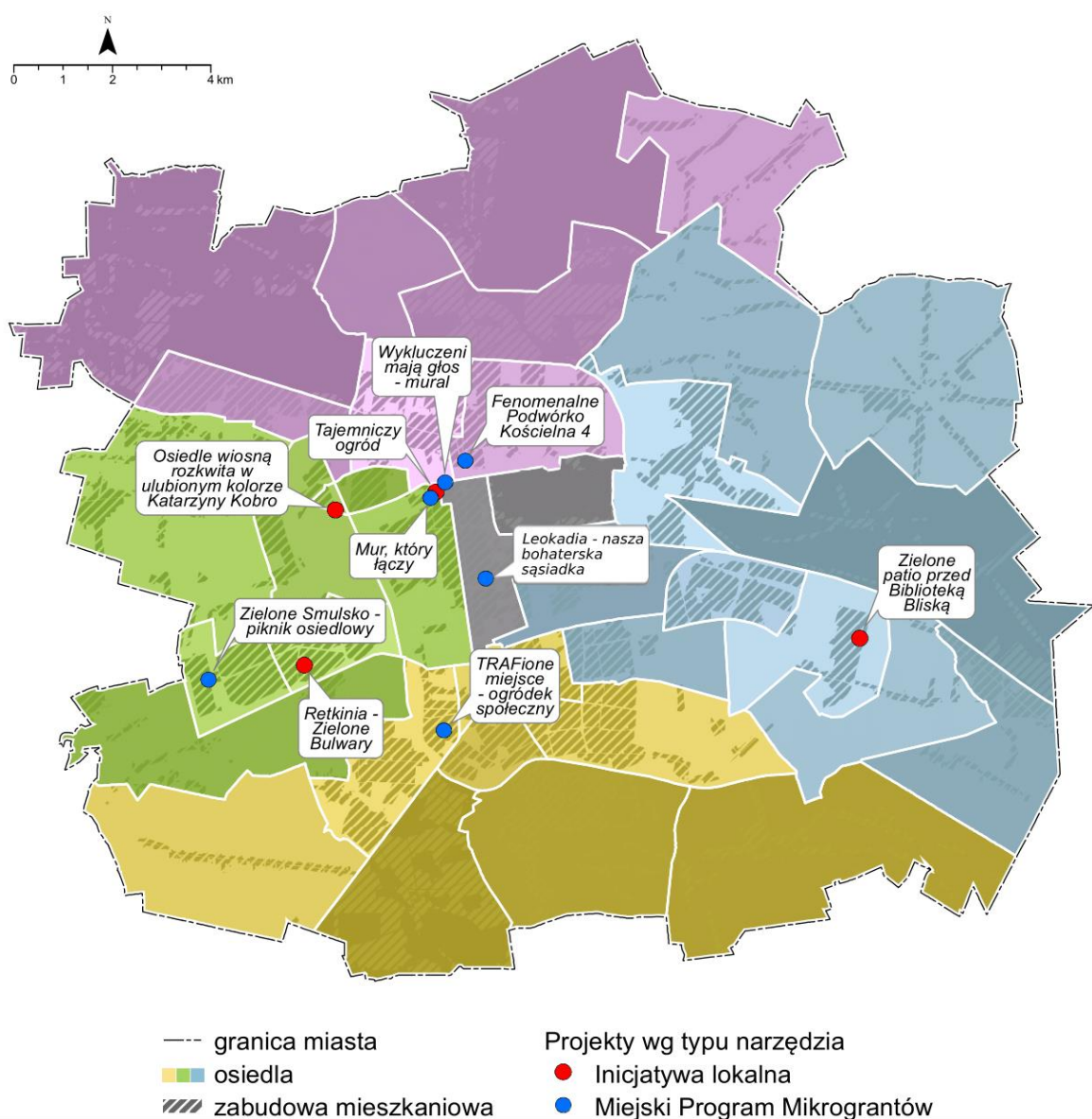
- długoterminowe funkcjonowanie projektów po ich realizacji,
- ocena efektywności wybranych narzędzi partycypacyjnych,
- potencjał projektów w zakresie trwałych zmian jakościowych w przestrzeni miejskiej,
- społeczny odbiór i postrzeganie realizowanych projektów,
- wymagane modyfikacje dla osiągnięcia celów strategii "Łódź – miasto współtworzone".

Tab. 12. Zestawienie projektów wybranych do szczegółowej analizy

typ narzędzia	l.p.	tytuł projektu	rok realizacji	lokalizacja	cel
Inicjatywa lokalna	1.	Tajemniczy ogród	2021	ul. Legionów 39	Zagospodarowanie działki na rzecz lokalnej społeczności.
	2.	Osiedle wiosną rozkwita w ulubionym kolorze Katarzyny Kobro	2022	skwer przy skrzyżowaniu ulicy Srebrzyńskiej i alei Unii Lubelskiej	Podniesienie walorów wizualnych osiedla oraz ożywienie pamięci o Katarzynie Kobro.
	3.	Zielone patio przed Biblioteką Bliską	2023	ul. Ketlinga 21	Uatrakcyjnienie i nadanie nowych funkcji zielonej przestrzeni przed biblioteką w celu wsparcia integracji lokalnej społeczności.
	4.	Retkinia – Zielone Bulwary	2023	ul. Retkińska (od ul. Sprinterów do ul. Piaski)	Zazielenienie najbliższego otoczenia i integracja sąsiedzka.
Miejski Program Mikrograntów	5.	Zielone Smulsko – piknik osiedlowy	2018	teren ograniczony ulicami Gimnastyczną, Żużlową, Pływacką i Łyżwiarską	Zazielenienie skweru oraz organizacja pikniku osiedlowego połączonego z panelem dyskusyjnym na temat rozwoju osiedla.
	6.	Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4	2019	ul. Kościelna 4	Stworzenie ogródka wspólnotowego na podwórku kamienicy.
	7.	Mur, który łączy	2019	ul. Legionów 50	Poprawa jakości życia mieszkańców kamienicy.
	8.	Wykluczeni mają głos – mural	2021	ul. Ogrodowa 22	Przeciwdziałanie wykluczeniu młodych osób poprzez organizację warsztatów antywykluczeniowych oraz współdziałanie podczas tworzenia muralu.
	9.	TRAFione miejsce – ogródek społeczny	2022	ul. Augusta Cieszkowskiego 11A	Wspólne zaprojektowanie terenu znajdującego się przy wejściu do biblioteki oraz stworzenie ogródka

					społecznego ze strefą wypoczynku.
	10.	Leokadia – nasza bohaterska sąsiadka. Instalacja artystyczna i rozbudowa zieleńca	2022	ul. Piotrkowska 124/Nawrot 2	Rozbudowa zieleńca w przestrzeni podwórka oraz wykonanie instalacji artystycznej upamiętniającej postać Leokadii Druebin.

Źródło: Opracowanie własne

Ryc. 21. Lokalizacja projektów wybranych do szczegółowej analizy

Źródło: Opracowanie własne

5.2. Analiza ilościowa wybranych narzędzi partycypacji

Na przestrzeni dekady, w latach 2013 – 2023, złożono w ramach dwóch analizowanych programów 696 projektów. Podstawową dysproporcją, jaką można zaobserwować w zestawieniu tabelarycznym (tab. 13), jest fakt, iż mimo tego, że Miejski Program Mikrograntów w Łodzi rozpoczął się dopiero w połowie analizowanego okresu, w roku 2018, to liczba złożonych projektów w ramach tego programu, jest ponad czterokrotnie wyższa niż w przypadku wcześniej zainicjowanej inicjatywy lokalnej. Taki stan rzeczy wynika z trzech podstawowych przesłanek: ze znacznie mniejszego zainteresowania inicjatywą lokalną (co wynikało w dużej mierze z ograniczonych i nieefektywnych działań promocyjnych ze strony władz miasta), poziomu trudności procedury składania wniosku i jego realizacji (wraz z brakiem wsparcia ze strony władz miasta) oraz brakiem doświadczenia oraz wiedzy w realizacji tego typu inicjatyw (narzędzi aktywnej partycypacji) zarówno ze strony mieszkańców, jak i urzędników.

Dodatkowo istotnej różnicy podlega udział projektów, które otrzymały finansowanie w ogólnej liczbie złożonych projektów. W przypadku inicjatywy lokalnej wskaźnik sukcesu wynosi niemal 53%, natomiast w przypadku mikrograntów jedynie nieco powyżej 38%. Źródeł takiego stanu rzeczy należy upatrywać głównie ponownie w mniejszym zainteresowaniu narzędziem inicjatywy lokalnej, a tym samym mniejszej konkurencji. Warto podkreślić, co wynika ze szczegółowej analizy dokumentów projektowych, iż w przypadku inicjatywy lokalnej, wielokrotnie podmioty aplikujące o finansowanie projektów rezygnowały z podpisania umowy po przedstawieniu warunków jej realizacji przez odpowiednie jednostki Urzędu Miasta. W przypadku Miejskiego Programu Mikrograntów procedura składania wniosków jest dwuetapowa, a oceny dokonuje operator, który wygrał konkurs ofert. Pierwszy etap oceny obejmuje ocenę formalną, drugi natomiast ocenę jakości projektu (uwzględniając kryterium zasięgu projektu, adekwatności i atrakcyjności działań, skali, jakości i trwałości rezultatów oraz celowości i racjonalności wydatków¹³¹). Większa liczba składanych projektów (w porównaniu do inicjatywy lokalnej) przy stałym, corocznym budżecie prowadzi do zwiększonej konkurencyjności i tym samym, do mniejszego wskaźnika sukcesu.

Ze względu na treść niniejszej rozprawy szczególnie istotny jest udział projektów o charakterze infrastrukturalnym w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie. Łącznie udział ten wynosi 29,1%, natomiast znaczącą procentową przewagę mają w tym

¹³¹ Stan na rok 2023.

przypadku projekty pochodzące z inicjatywy lokalnej, gdyż ich udział w liczbie projektów, które uzyskały finansowanie w tym konkursie, wynosi aż 57,8% (w porównaniu do projektów mikrograntowych – 19,6%). Niemniej jednak warto zwrócić uwagę, iż wartość bezwzględna jest niemal taka sama (42 w przypadku mikrograntów i 41 w przypadku inicjatywy lokalnej, podczas dłuższego trwania inicjatywy). Wynika to z faktu, iż projekty w ramach inicjatywy lokalnej miały dotychczas szansę na znacznie wyższe finansowanie niż w przypadku mikrograntów miejskich. Szczególnie w początkowym okresie realizacji inicjatywy lokalnej pojedyncze projekty otrzymywały nawet ponad 100 000 zł (brak ustalonej górnej granicy na jeden projekt) w porównaniu do maksymalnie 5 000 zł na jeden projekt w przypadku mikrograntów. Ponadto, konkursy mikrograntowe promowane są jako konkursy o nastawieniu głównie społecznym, których głównym celem jest integracja mieszkańców – to od nich zależy, czy dokonają przy tym zmian w otaczającej ich przestrzeni, czy też nie – nie jest to obligatoryjne. Zmiany te również ze względu na ograniczony budżet mogą osiągać o wiele mniejsze rozmiary.

Tab. 13. Zestawienie projektów realizowanych w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów oraz inicjatywy lokalnej w latach ich funkcjonowania w Łodzi z wyróżnieniem projektów o charakterze infrastrukturalnym

edycja	liczba złożonych projektów	liczba projektów, która przeszła do II etapu oceny	liczba projektów, które otrzymały finansowanie	liczba projektów o charakterze infrastrukturalnym
Miejski Program Mikrograntów				
2018	130	70	35	7
2019	83	b.d.	38	11
2020	82	b.d.	33	0
2021	46	46	37	3
2022	130	106	36	13
2023	91	62	35	8
<u>Suma:</u>	562	284	214	42
Inicjatywa lokalna				
2013	8	n.d.	5	2
2014	17	n.d.	13	12
2015	15	n.d.	3	0
2016	9	n.d.	3	2
2017	7	n.d.	3	1
2018	6	n.d.	6	3

2019	18	n.d.	9	6
2020	0	n.d.	0	0
2021	17	n.d.	9	1
2022	14	n.d.	8	6
2023	23	n.d.	12	8
Suma:	134	n.d.	71	41
Łącznie:	696	n.d.	285	83

Źródło: Opracowanie własne

b.d. – brak danych; n.d. – nie dotyczy

Inicjatywa lokalna realizowana jest w Łodzi od 2013 r. z przerwą w roku 2020, ze względu na oszczędności w budżecie miasta związane z przeciwdziałaniem skutkom pandemii COVID – 19. Rozkład liczbowy składanych projektów w ramach tego konkursu jest nierównomierny, a dodatkowo brak jednolitości w dokumentach sprawozdawczych dotyczących realizacji projektów w konkretnych latach utrudnia analizę ilościową¹³². Łączna liczba zgłoszonych projektów na przestrzeni 10 lat funkcjonowania konkursu wynosi 134, co nie jest imponującym wynikiem, porównując go z innymi narzędziami partycypacji społecznej wykorzystywanymi w Łodzi, np. budżetem obywatelskim, z którym inicjatywa lokalna jest porównywana, jako jego trudniejsza wersja lub „starsza siostra” (Bujalski, 2016). Należy jednak zwrócić uwagę, iż wraz z wdrożeniem nowej strategii rozwoju miasta oraz powołaniem w 2020 r. nowej jednostki, jaką jest Biuro Aktywności Miejskiej, dokonano pozytywnych zmian w kierunku uproszczenia procedury składania wniosku oraz promocji konkursu. Jednostka ta oferuje również wsparcie w zakresie możliwości dopracowania wniosku i określenia jego wykonalności. Podjęte działania zdają się odnosić sukces wraz ze wzrastającą liczbą zgłaszanych projektów (ryc. 22). Wzrost ten wynikać może również z rozwoju umiejętności oraz wiedzy mieszkańców na temat narzędzi partycypacji publicznej oraz popularności tego typu narzędzi. Wysoki poziom odrzuconych wniosków widoczny w latach 2015 – 2017 wynikał głównie z niespełnienia przez wnioskodawców warunków formalnych oraz nieuzyskania przez nich minimalnej liczby punktów niezbędnych do zakwalifikowania projektów do realizacji, a także z rezygnacji wnioskodawców z realizacji inicjatywy.

¹³² Na przestrzeni lat nie wypracowano jednolitego sposobu zapisu sprawozdawczego z realizacji projektów, a dodatkowo poszczególne dokumenty różnią się od siebie zawartością merytoryczną w tym sensie, iż część z nich zawiera informacje dotyczące zarówno złożonych wniosków, jak i tych przyjętych do realizacji a część przedstawia jedynie wnioski przyjęte do realizacji.

Ryc. 22. Udział projektów o charakterze infrastrukturalnym w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz ogólnej liczbie złożonych projektów w ramach inicjatywy lokalnej w Łodzi w latach 2013 – 2023

Źródło: Opracowanie własne

Szczegółowa analiza treści dokumentów projektowych pozwoliła na klasyfikację i określenie charakteru poszczególnych projektów. Do najczęściej podejmowanych projektów w ramach inicjatywy lokalnej należą te o charakterze: infrastrukturalnym, sportowym, edukacyjnym oraz społecznym. Ze względu na możliwość wyższego, niż np. w konkursach mikrograntowych dofinansowania realizowanych działań podejmowano więcej inicjatyw o charakterze infrastrukturalnym (np. remont nawierzchni chodnika, budowa parkingu, budowa ogrodzenia czy nasadzenia zieleni), które z założenia są bardziej kosztowne niż działania miękkie – np. organizacja warsztatów, spotkań czy spacerów. Szczególnie wysoki udział projektów infrastrukturalnych, które otrzymały finansowanie, zaobserwować można w roku 2014, co związane jest z realizacją inicjatywy Zielone Podwórka, której celem jest przekształcenie przestrzeni (zwiększenie udziału terenów zielonych)¹³³. Udział projektów o charakterze infrastrukturalnym wzrósł również powyżej średniej w ostatnich dwóch latach analizowanego okresu. Wśród inicjatyw realizowanych w tych latach dominują projekty związane z zielenią miejską (m.in. nowe

¹³³ Obecność w sprawozdaniu z realizacji inicjatywy lokalnej za 2014 r. projektów programu „Zielone Podwórka” najprawdopodobniej stanowi błąd, gdyż zgodnie ze słowami przedstawiciela jednostki Urzędu Miasta „Program Zielone podwórka nie był tożsamy z inicjatywą lokalną. W ramach programu istniała odrębna pula środków na inicjatywy mające na celu renowację (w tym zazielenianie) zaniedbanych podwórek”.

nasadzenia drzew i krzewów, rekultywacja trawników), co jest powszechnym trendem w oddolnych działaniach miejskich po okresie pandemii COVID – 19.

Kolejnym istotnym aspektem analizy projektów jest podmiotowość wnioskodawcy. Wnioski w ramach tego narzędzia mogą składać mieszkańcy miasta Łodzi bezpośrednio bądź za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Należy jednak podkreślić, iż realizacja działania zawartego we wniosku powinna wynikać z potrzeb i inicjatywy mieszkańców danego obszaru i wymaga ich wkładu własnego. Dostępne dane pozwalają w tym przypadku przeanalizować jedynie okres lat 2015 – 2023. Dla lat 2013, 2014 dane dotyczące podmiotowości wnioskodawców nie zostały zawarte w sprawozdaniach. Na podstawie danych przedstawionych w tabeli (tab. 14) można wyraźnie wskazać, iż pomimo początkowej dominacji organizacji pozarządowych w roli wnioskodawców nastąpiło duże usamodzielnienie wśród mieszkańców, którzy nie korzystają już niemal wcale z ich pośrednictwa na którymkolwiek etapie. Sytuacja ta jest jeszcze bardziej wyraźna w przypadku projektów o charakterze infrastrukturalnym. Od 2017 r. wnioskodawcami w 100% składanych projektów były niesformalizowane grupy mieszkańców. W ogólnej liczbie złożonych wniosków 75% zostało złożonych przez grupy nieformalne. Wskazuje to bezpośrednio na fakt, iż narzędzie to nie jest wykorzystywane przez trzeci sektor, jako dodatkowe źródło finansowania, ale rzeczywiście zgodnie z jego pierwotnym celem służy włączeniu mieszkańców do wspólnej realizacji przedsięwzięć zmierzających do zaspokajania zbiorowych potrzeb danej społeczności.

Tab. 14. Udział projektów, w których wnioskodawcą był podmiot nieformalny w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz w liczbie projektów o charakterze infrastrukturalnym w latach 2013 – 2023

rok	liczba projektów, które otrzymały finansowanie (w tym: wnioskodawcą był podmiot nieformalny)	liczba projektów o charakterze infrastrukturalnym (w tym: wnioskodawcą był podmiot nieformalny)
2013	5(b.d)	2(b.d)
2014	13(b.d)	12(b.d)
2015	3(0)	0(0)
2016	3(1)	2(1)
2017	3(2)	1(1)
2018	6(3)	3(3)
2019	9(7)	6(6)
2020	0(0)	0(0)

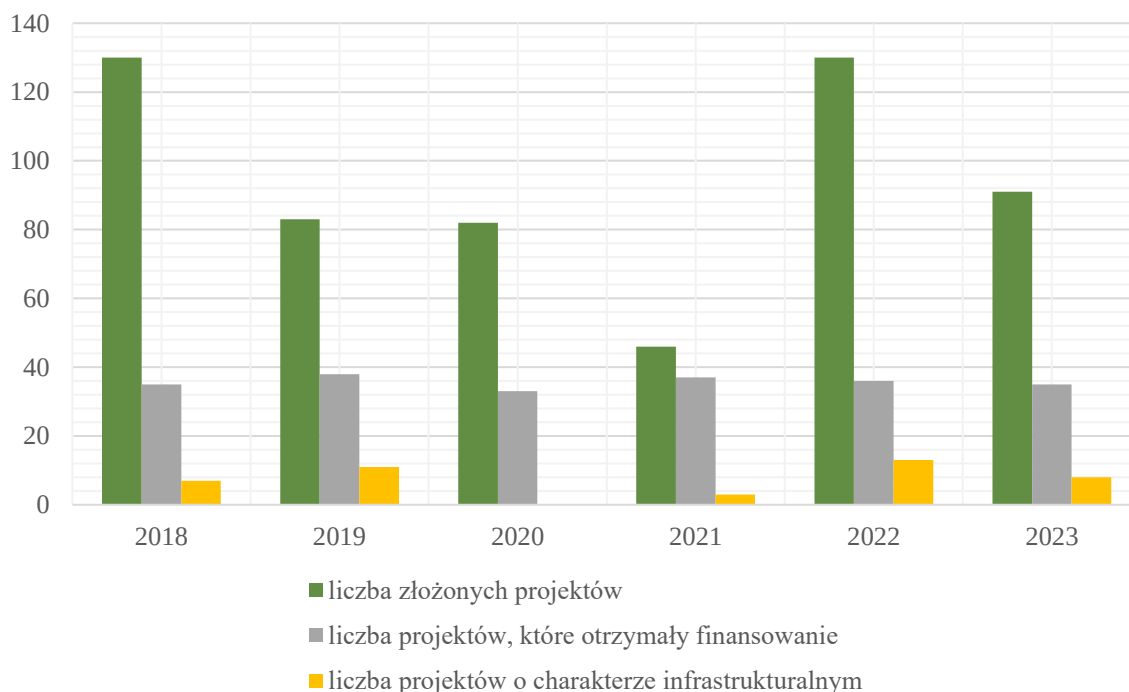
2021	9(9)	1(1)
2022	8(8)	6(6)
2023	12(10)	8(8)
Suma:	53(40)	27(26)

Źródło: Opracowanie własne.

Analogicznej analizie poddano Miejski Program Mikrograntów. Jest on realizowany w Łodzi od 2018 r. W roku 2020 nie zrezygnowano całkowicie z realizacji konkursu, ale zastąpiono go edycją specjalną nakierowaną na wsparcie i pomoc osobom najbardziej dotkniętym skutkami pandemii COVID – 19. W związku z faktem, iż dostęp do przestrzeni publicznej był w tym okresie ograniczony, nie powstały żadne działania infrastrukturalne, a podejmowane działania skupione były w całości na inicjatywach społecznych.

Ogólna liczba złożonych wniosków w konkursie Miejski Program Mikrograntów jest zdecydowanie wyższa niż w przypadku inicjatywy lokalnej i wynosi aż 562 wnioski (tab. 13). Obsługą konkursu zajmuje się w Łodzi głównie Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich OPUS, z przerwą w roku 2021, podczas której operatorem było Stowarzyszenie Społecznie Zaangażowani. Odpowiadają oni za przygotowanie regulaminu konkursu, przeprowadzenie oceny, wsparcie w realizacji oraz rozliczenie finansowe konkursu. Formularz wnioskodawcy w konkursach mikrograntowych jest znacznie prostszy niż w przypadku inicjatywy lokalnej, w przeciwieństwie do niej natomiast uzupełniony jest o rozmowę z wnioskodawcami i prezentację projektu w drugim etapie naboru. Centrum OPUS prowadzi również aktywną politykę promocyjną konkursów mikrograntowych oraz liczne webinaria i wydarzenia, które mają na celu wsparcie wnioskodawców na etapie zarówno składania, jak i rozliczania wniosków. Działania te skutkują faktem, iż każdego roku powyżej 50% złożonych wniosków przechodzi pozytywnie ocenę formalną. Rok 2018 cechuje się najmniejszym udziałem projektów, które przeszły ocenę formalną, co znajduje swoje uzasadnienie brakiem doświadczenia zarówno ze strony operatora, jak i wnioskodawców w pierwszym roku funkcjonowania konkursu. W kolejnych latach wskaźnik ten był już znacznie wyższy.

Na podstawie analizowanych danych warto wskazać na przybliżoną corocznie liczbę projektów, która otrzymała finansowanie. Liczba ta waha się od 33 do 38 projektów (tab. 13). Wynika to ze stałego budżetu przeznaczonego na ten cel w wysokości ok. 200 000 zł. Wnioskodawca natomiast może ubiegać się maksymalnie o 5 000 zł na jeden projekt, z czego większość projektów opiewa właśnie na maksymalną kwotę finansowania. Na pozostałą kwotę całłościowego budżetu składa się m.in. obsługa konkursu przez operatora. Współczynnik sukcesu jest tu zatem niższy niż w przypadku inicjatywy lokalnej i wynosi 38,1%. Bezwzględna liczba projektów, które uzyskały finansowanie, jest natomiast wyższa niż w przypadku inicjatywy lokalnej, nawet biorąc pod uwagę krótszy czas funkcjonowania mikrograntów. Przyczyny takiego stanu rzeczy można upatrywać w pewnym stopniu również w czasie wdrożenia tego narzędzia. Miejski Program Mikrograntów pojawił się, gdy łodzianie byli już bardziej zaznajomieni z narzędziami partycypacji społecznej, gdyż pięć lat funkcjonowała już inicjatywa lokalna i cztery – budżet obywatelski. Poziom zgłaszanych projektów był zatem od samego początku stosunkowo wysoki (ryc. 23). Dodatkowo wydarzenia towarzyszące organizowane przez Centrum OPUS i promocja narzędzia wpłynęły na ten wynik w pozytywny sposób.

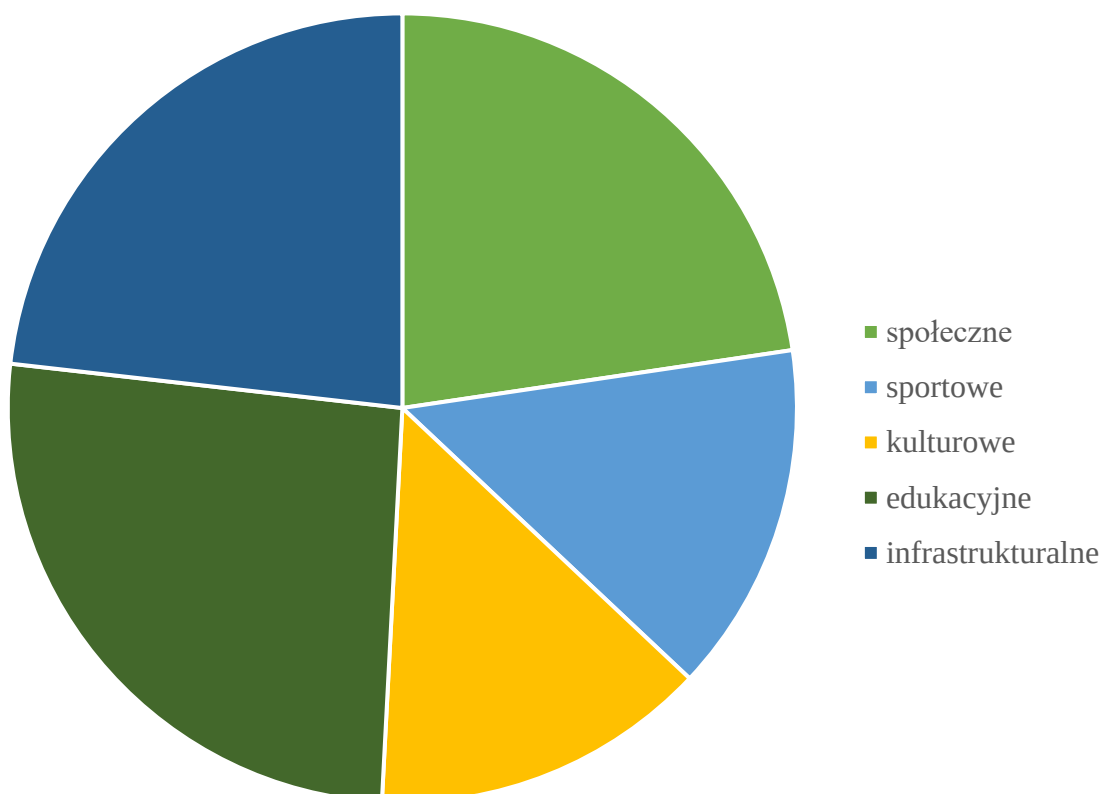

Ryc. 23. Udział projektów, które otrzymały finansowanie w ogólnej liczbie złożonych projektów w ramach konkursu Miejski Program Mikrograntów w Łodzi w latach 2018 – 2023

Źródło: Opracowanie własne

Zgodnie z założeniami konkursu zgłaszane projekty muszą być inicjatywami realizowanymi przez mieszkańców w swoim otoczeniu i mogą dotyczyć każdego obszaru życia społecznego, tj. m.in. małej infrastruktury, projektów kulturalnych lub edukacyjnych. Udział projektów o charakterze infrastrukturalnym w łącznej liczbie projektów, które otrzymały finansowanie we wszystkich edycjach konkursu Miejski Program Mikrograntów, wynosi 19,6% (tab. 14). Większy od średniego udział projektów o charakterze infrastrukturalnym można zaobserwować w latach 2019, 2022 i 2023. W pierwszym roku funkcjonowania konkursu podejmowano głównie projekty społeczne, co wynikać może po pierwsze z większej łatwości ich realizacji, a po drugie, z faktu, iż priorytetowe dla mieszkańców w pierwszej kolejności jest nawiązanie kontaktu i integracja a dopiero następnie podejmowanie wspólnych działań na rzecz dobra wspólnego. Wyjaśnienie to znajduje również uzasadnienie w fakcie, iż na przestrzeni kolejnych edycji konkursu zdarzają się niepojedyncze przypadki kilkukrotnego zgłaszania się tych samych wnioskodawców z kolejnymi pomysłami dotyczącymi ich otoczenia. Lata 2020 i 2021 to z kolei lata pandemii COVID – 19 i chociaż w 2021 roku wrócono do realizacji konkursu wzorem lat 2018 i 2019 to projekty dotyczyły głównie kwestii społecznych i edukacyjnych, co wynikało z wciąż utrzymujących się restrykcji wobec przebywania w przestrzeniach publicznych. Można jednak wyraźnie zauważyć pewnego rodzaju odbicie w roku 2022, wraz ze zwiększoną liczbą projektów infrastrukturalnych, które dotyczą już w dużej mierze konkretnego typu przekształceń – kształtowania przestrzeni bezpiecznych i przyjaznych w małej skali. Podobnie jak w przypadku inicjatywy lokalnej dominują projekty dotyczące zazieleniania najbliższego otoczenia.

Zestawiając wszystkie lata realizacji projektów w ramach analizowanego konkursu, dominują trzy typy projektów: edukacyjne (22%), infrastrukturalne (19,6%) i społeczne (19,2%) (ryc. 24). Należy jednak podkreślić, iż projekty te często można zaklasyfikować do kilku typów jednocześnie, np. warsztaty dotyczące dialogu międzypokoleniowego, które mogą stanowić jednocześnie projekt o charakterze społecznymi i edukacyjnym. W niniejszej pracy dla celów porządkowych zdecydowano się na przyporządkowanie konkretnym projektom jednego, dominującego typu ze względu na ich główny cel.

Ryc. 24. Typy projektów w ramach konkursu Miejskie Program Mikrograntów łącznie w latach 2018 - 2023
Źródło: Opracowanie własne

Podmiotami uprawnionymi do złożenia wniosku w konkursie są organizacje pozarządowe lub podmioty wskazane w art. 3. ust. 3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, działające na terenie Łodzi na rzecz jej mieszkańców lub grupy nieformalne. Grupę nieformalną zgodnie z regulaminem konkursu stanowią przynajmniej trzy osoby. W działania zaangażowane mogą być również osoby niepełnoletnie, aczkolwiek wówczas grupa musi liczyć przynajmniej trzy osoby pełnoletnie. Grupy nieformalne stanowiły wnioskodawców projektów, które otrzymały dofinansowanie w niemal 1/3 przypadków (29,9%). Częściej grupy nieformalne stanowiły wnioskodawców w przypadku projektów o charakterze infrastrukturalnym – w 57,1% projektów (tab. 15). Różnica ta wynikać może z faktu, iż najczęściej realizowane projekty – te o charakterze edukacyjnym, podejmowane są przez organizacje pozarządowe specjalizujące się w danym temacie i posiadające w swoich zespołach specjalistów z danego zakresu (np. psychologów, pedagogów czy animatorów społecznych). Posiadają oni specjalistyczne kompetencje umożliwiające im realizację inicjatyw, których nie podejmują lub podejmują się zdecydowanie rzadziej grupy nieformalne. Mieszkańcy niepozostający w sformalizowanych strukturach natomiast częściej realizują

zadania, które nie wymagają wyspecjalizowanych kompetencji, a oparte są na współpracy w celu współdziałania na rzecz zmiany w najbliższym otoczeniu. Projekty mikrograntowe wymagają wkładu własnego wnioskodawców, który może być materialny, jak i niematerialny. Mogą oni zapewnić narzędzia, dokumentację projektową, rośliny, ale również, co jest najistotniejsze – wkład pracy własnej przy wykonywaniu zadania. W zależności od możliwości mieszkańcy podejmują się różnych prac w tym m.in. wykonywania drobnych robót technicznych, dokonywania nasadzeń i pielęgnacji zieleni czy opiekę nad dziećmi podczas pracy innych członków grupy. Taki sposób realizacji projektu, który oparty jest na wspólnym działaniu i poczuciu, że każdy w społeczności ma coś do zaoferowania, przyczynia się do większego poczucia dumy i odpowiedzialności za wspólnie wypracowane efekty.

Tab. 15. Udział projektów, w których wnioskodawcą był podmiot nieformalny w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz w liczbie projektów o charakterze infrastrukturalnym w latach 2018 – 2023

rok	liczba projektów, które otrzymały finansowanie (w tym: wnioskodawcą był podmiot nieformalny)	liczba projektów o charakterze infrastrukturalnym (w tym: wnioskodawcą był podmiot nieformalny)
2018	35(14)	7(4)
2019	38(b.d.)	11(b.d.)
2020	0(0)	0(0)
2021	37(16)	3(3)
2022	36(20)	13(13)
2023	35(17)	8(4)
Suma:	214(67)	42(24)

Źródło: Opracowanie własne

Należy podkreślić, iż przedstawione powyżej narzędzia nie wyczerpują możliwości aktywnej partycypacji przez grupy nieformalne. Istnieje jeszcze szereg inicjatyw i narzędzi, które jednak przeznaczone są albo wobec konkretnej grupy (np. mikrogranty dla seniorów) albo wobec konkretnego tematycznego zakresu działań (np. Łódź akademicka – naukowa, kreatywna i wielokulturowa, ZazieleniaMY) albo obejmują ograniczony obszar (np. Wykaz Inicjatywę! ZOOM na Górna) albo też stanowią okazjonalne konkursy (np. Małe granty dla Złotna). Przeanalizowane powyżej narzędzia stanowią natomiast konkursy powtarzalne, dostępne dla wszystkich mieszkańców Łodzi oraz bez ograniczeń obszarowych. Ponadto powstają kolejne narzędzia, których celem jest zwiększenie odsetka osób zaangażowanych we współkształtowanie miasta, co stanowi jeden z priorytetów

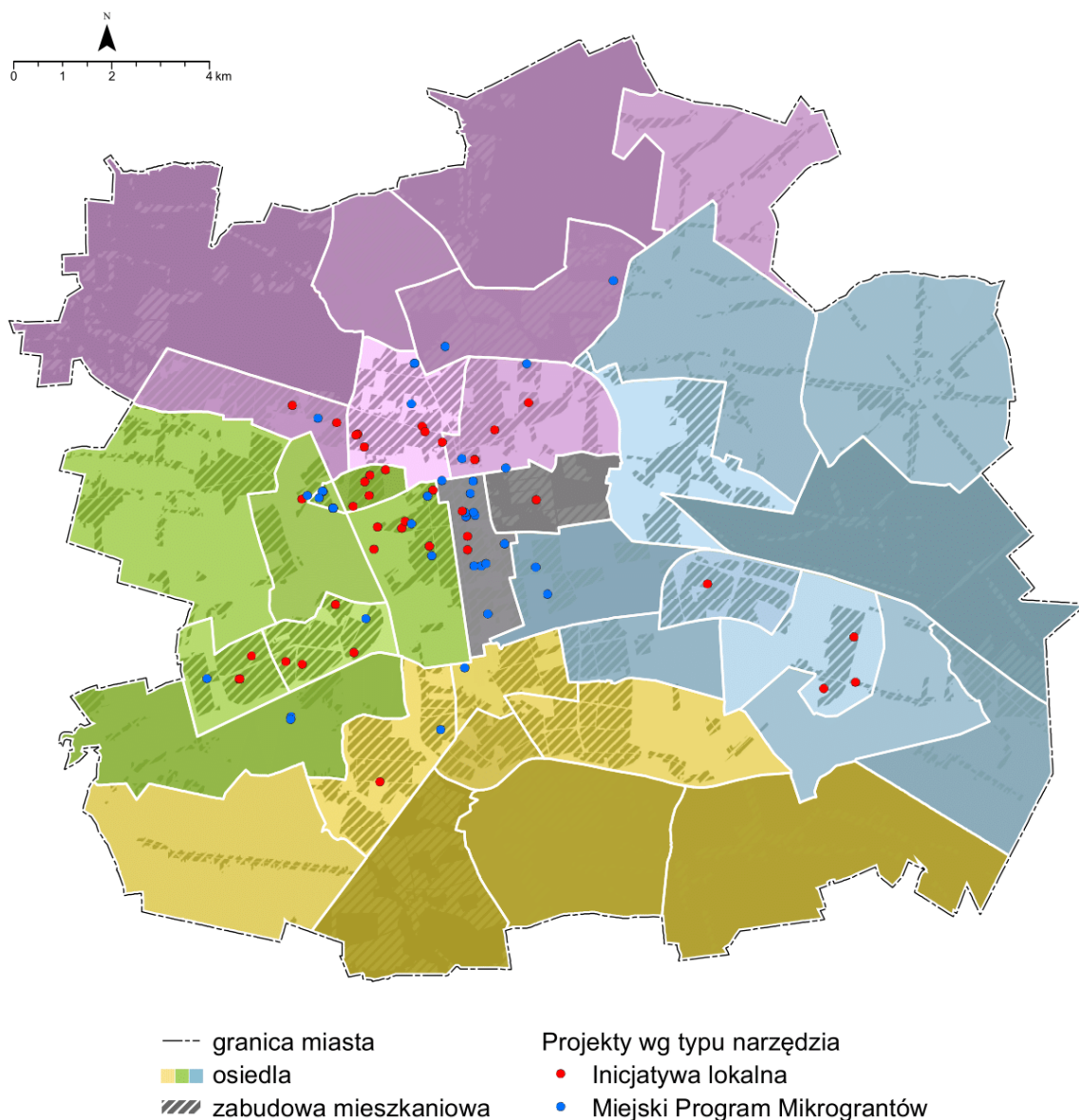
zawartych w nowej strategii miasta. Zagadnieniem istotnym do rozważenia biorąc pod uwagę obecny kierunek rozwoju, co pozostaje jednak poza zakresem niniejszej pracy, jest kwestia tego, czy zwiększenie liczby narzędzi zamiast ich ewaluacji i ewentualnych zmian w już istniejących nie wprowadzi chaosu, który zniechęci zarówno urzędników, jak i samych mieszkańców.

5.3. Analiza przestrzenna wybranych projektów

Analiza rozmieszczenia projektów infrastrukturalnych zrealizowanych w ramach obu rozpatrywanych programów ujawniła istotne dysproporcje w aktywności obywatelskiej na terenie miasta (ryc. 25). W miarę oddalania się od osiedli położonych w centrum liczba projektów zauważalnie maleje, co wskazuje na koncentrację działań w wybranych częściach Łodzi. Ich rozmieszczenie pozwala na opracowanie klasyfikacji obszarów miasta pod kątem oddolnego zaangażowania społecznego w projekty o charakterze infrastrukturalnym:

- a. obszary **wysokiej** koncentracji oddolnej aktywności społecznej (4 i więcej projektów¹³⁴),
- b. obszary **umiarkowanej** koncentracji oddolnej aktywności społecznej (mniej niż 4 projekty),
- c. obszary **braku** oddolnej aktywności społecznej.

¹³⁴ W tej grupie występuje jeden wyjątek – osiedle im. Józefa Montwiłła – Mireckiego. Pomimo tego, że na obszarze tego osiedla zrealizowano

Ryc. 25. Rozmieszczenie projektów infrastrukturalnych na obszarze Łodzi w podziale na projekty wg typu narzędzia.

Źródło: Opracowanie własne

Największa koncentracja zrealizowanych projektów występuje w osiedlach położonych w centrum miasta lub jego najbliższym otoczeniu, tj. Katedralna, Stare Polesie, Koziny, Osiedle im. Józefa Montwiłła – Mireckiego, Zdrowie – Mania, Bałuty Centrum, Bałuty – Doły oraz Karolew – Retkinia Wschód. Przyczyn tego zjawiska można upatrywać w specyficznych uwarunkowaniach historycznych, społecznych, przestrzennych oraz instytucjonalno – prawnych, omówionych w poprzednim rozdziale. Obszar ten charakteryzuje się wysoką gęstością zaludnienia oraz zróżnicowaną strukturą demograficzno – społeczną, co sprzyja wzmożonemu zaangażowaniu społecznemu.

Jak wskazuje Putnam (2008), wyższa liczba mieszkańców reprezentujących różne grupy wiekowe i statusy społeczne zwiększa zapotrzebowanie na różnorodne inicjatywy oraz ułatwia ich realizację.

Obszar zlokalizowany wzdłuż ulicy Piotrkowskiej (szczególnie jej północnej części), a także osiedla takie jak Bałuty Centrum, Bałuty – Doły, czy Stare Polesie to tereny które odgrywały istotną rolę w początkowej fazie rozwoju miasta, co miało istotny wpływ na ich dzisiejszy charakter. Jego mieszkańcy odznaczają się silnym przywiązaniem do miejsca i silną tożsamością lokalną co sprzyja podejmowaniu działań na rzecz dobra wspólnego. Ponadto, ulica Piotrkowska, będąca centralnym punktem miasta, stanowi symbol tożsamości nie tylko dla mieszkańców przylegających do niej osiedli, ale bardzo często również dla mieszkańców pozostałych osiedli, więc działania podejmowane na rzecz poprawy jakości przestrzeni publicznej w tym obszarze o wiele częściej spotykają się z przychylnością większej części mieszkańców niż na poszczególnych osiedlach zlokalizowanych w pewnym oddaleniu od centrum.

Stare Polesie natomiast jest przykładem miejsca o długiej tradycji miejskiego aktywizmu oddolnego. Są tam również zlokalizowane instytucje i organizacje wspierające aktywność lokalnej społeczności, np. Miejsce Spotkań – Społeczny Dom Kultury na Starym Polesiu¹³⁵. Dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna oraz kulturalna występująca na całym opisywanym obszarze odgrywa istotną rolę w organizacji oddolnych inicjatyw obywatelskich. Instytucje kultury, edukacji, sportu, a także powstające w ostatnich latach Miejsca i Centra Aktywności Lokalnej zorientowane konkretnie na pobudzanie oddolnej aktywności lokalnych społeczności stwarzają dogodną przestrzeń dla mobilizacji działań mieszkańców. Posiadają one także największy potencjał w kierunku budowy platform dialogu społecznego dla różnych grup interesariuszy miejskich.

Do obszarów o wysokiej koncentracji oddolnej aktywności społecznej, mimo że znajdują się poza Strefą Wielkomiejską, zaliczono również osiedla im. Józefa Montwiłła – Mireckiego oraz Zdrowie – Mania. Pierwsze z wymienionych wyróżnia się silną tożsamością reprezentowaną przez jego mieszkańców, chociaż zabudowa na tym obszarze powstała dopiero w XX wieku. Oba natomiast posiadają na swoim terenie charyzmatycznych liderów lokalnych, związanych z miejscem, w którym działają i mobilizujących społeczność do wspólnej pracy na rzecz otoczenia. Warto również

¹³⁵ Jest to społeczny dom kultury, co oznacza, iż jest organizowany oddolnie przez lokalną społeczność. Za jego funkcjonowanie odpowiada Stowarzyszenie Społecznie Zaangażowani.

podkreślić, iż na obszarze tych dwóch osiedli występuje szczególnie duże zagęszczenie projektów, gdyż są one realizowane w bliskim wobec siebie sąsiedztwie (w granicach ulic Srebrzyńskiej, Perła, Jarzynowej i Jęczmiennej).

W przypadku osiedla Karolew – Retkinia Wschód, które charakteryzuje się największą odległością od centrum w tej grupie kluczową rolę w rozwoju aktywności obywatelskiej odgrywają natomiast wysoka gęstość zaludnienia oraz silne zaangażowanie lokalnych liderów mocno związanych z miejscem zamieszkania. Obecność osiedla Koziny w tym zestawieniu związane jest z kolei z realizacją programu „Zielone Podwórka” włączonego w 2014 r. do sprawozdania z realizacji inicjatywy lokalnej, stąd też znajdują się tam wyłącznie projekty zrealizowane w ramach tego narzędzia.

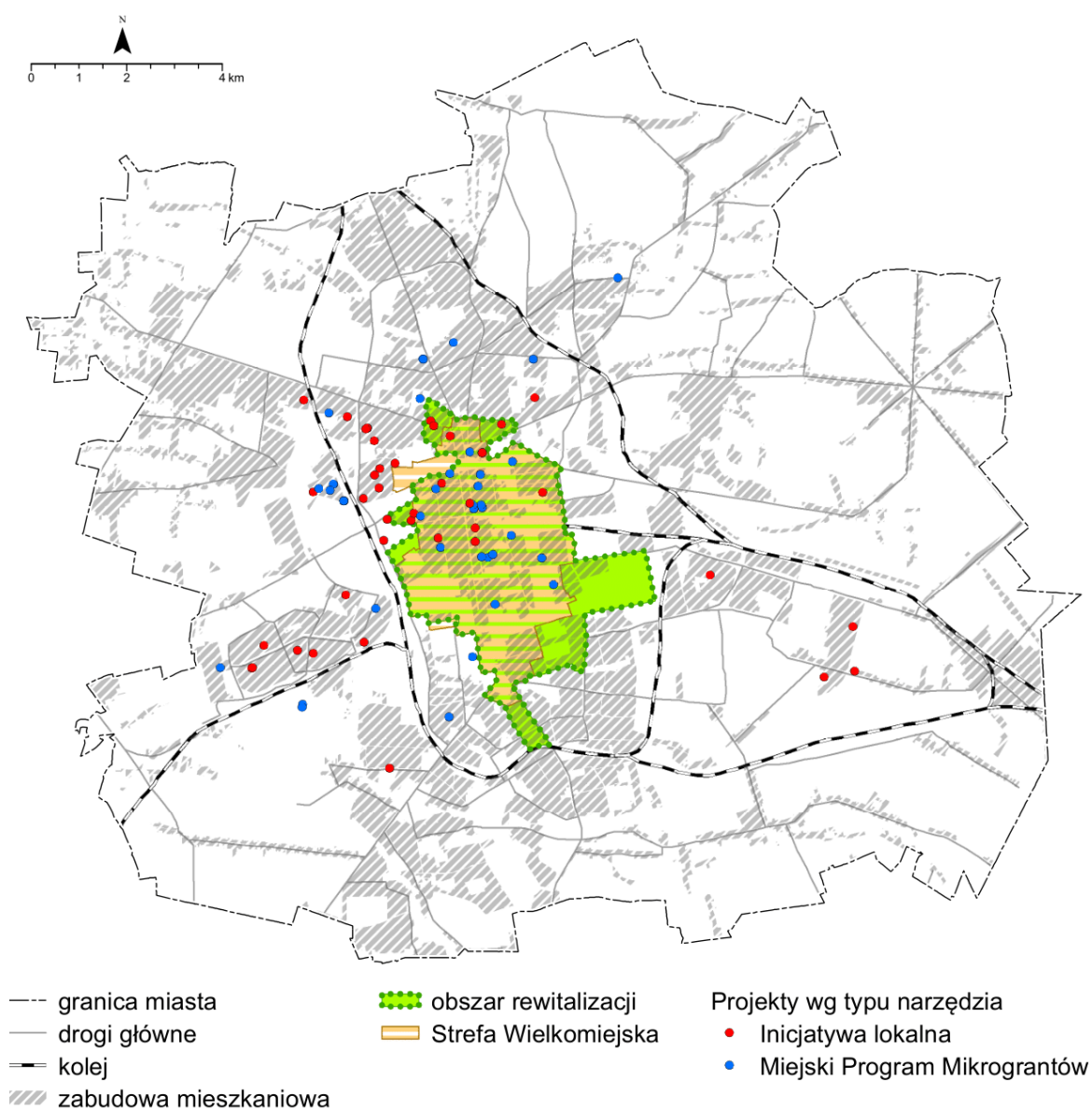
Warto również odnieść rozmieszczenie projektów do struktury zabudowy mieszkaniowej w Łodzi (Kowalska i Kowalski, 2002), gdyż koncentracja oddolnej aktywności społecznej ma miejsce w szczególności na obszarze zdominowanym przez zabudowę wielorodzinną. Obszary tego typu zdają się mieć zatem większy potencjał wobec organizacji oddolnych działań społecznych ze względu na dzielenie wspólnej przestrzeni, która sprzyja budowaniu więzi społecznych, co jest kluczowe dla inicjowania i realizowania projektów społecznych.

Poza wymienionymi wcześniej czynnikami istotną rolę odgrywa również polityka miejska. Obszary o wysokiej koncentracji oddolnej aktywności społecznej w dużej mierze pokrywają się bowiem z terenami objętymi Gminnym Programem Rewitalizacji (ryc. 26). Kluczowym elementem działań rewitalizacyjnych jest komponent społeczny, który zakłada aktywne pobudzanie i wspieranie inicjatyw obywatelskich. Programy wsparcia działań społecznych są często bardziej dostępne i intensywnie promowane w centralnych obszarach miasta, co może prowadzić do większej koncentracji projektów w tych obszarach. W przypadku Łodzi wskazać można kilka przykładów pobudzania oddolnej aktywności mieszkańców, m.in. poprzez Programy Mikrowsparcia¹³⁶ czy Akcję ZazieleniaMY¹³⁷, które posiadały ograniczony zasięg terytorialny możliwych działań. Należy jednak zaznaczyć, iż analizowane na potrzeby niniejszej pracy wybrane narzędzia

¹³⁶ Program Mikrowsparcia to program, którego celem było aktywizowanie lokalnych społeczności wokół działań wynikających z potrzeb lub zdiagnozowanych zasobów i deficytów mieszkańców Strefy Wielkomiejskiej wpisujących się w działania o charakterze rewitalizacyjnym.

¹³⁷ Akcja ZazieleniaMY to konkurs dotacyjny, w ramach którego można otrzymać fundusze na wyposażenie posesji w drzewa, krzewy, rabaty i trawniki. Obejmuje on wyłącznie nieruchomości położone na obszarze Specjalnej Strefy Rewitalizacji.

partycypacji nie są ograniczone wyłącznie do obszarów objętych rewitalizacją, lecz mogą być realizowane na terenie całego miasta.

Ryc. 26. Rozmieszczenie projektów infrastrukturalnych na obszarze Łodzi w podziale na projekty wg typu narzędzia ze wskazaniem obszaru rewitalizacji i Strefy Wielkowiejskiej
Źródło: Opracowanie własne

Do obszarów o umiarkowanej koncentracji oddolnej aktywności społecznej można zaliczyć takie osiedla jak Teofilów – Wielkopolska, Julianów – Marysin – Rogi, Śródmieście Wschód, Stary Widzew, Widzew Wschód, Olechów – Janów, Lublinek – Pienista, Rokicie, Górniak oraz Retkinia Zachód – Smulsko (ryc. 26). Liczba projektów zlokalizowanych na terenie tych osiedli jest zdecydowanie niższa, włącznie z występowaniem jedynie pojedynczych inicjatyw. Warto zaznaczyć, iż podczas

gdy na obszarach o wysokiej koncentracji oddolnej aktywności społecznej projekty mieszkańców pojawiają się dość regularnie (od momentu wdrożenia inicjatywy lokalnej), to na obszarach oddalonych od centrum, takich jak Olechów – Janów, Julianów – Marysin – Rogi czy Rokicie, realizacje projektów zaczęły pojawiać się dopiero w ostatnich latach (tj. 2022, 2023). W porównaniu do obszarów zlokalizowanych w centralnej części miasta, w wymienionych jednostkach projekty są mniej zróżnicowane i często koncentrują się na takich działaniach jak poprawa bezpieczeństwa, estetyki otoczenia czy utworzenie/rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej. Można również zauważyć skupienie projektów należących do konkretnego programu – i tak w przypadku osiedla Julianów – Marysin – Rogi podjęte działania w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów dotyczyły rozbudowy tras rowerowych MTB na terenie Lasu Łagiewnickiego, a w przypadku Olechowa były to projekty związane z terenami zielonymi w ramach inicjatywy lokalnej.

Należy wziąć pod uwagę również fakt, iż liczba projektów na terenach osiedli położonych poza obszarem śródmiejskim może naturalnie przyjmować niższą wartość ze względu na potencjalnie mniejszą liczbą zarówno inicjatorów, jak i przede wszystkim odbiorców tego typu działań. Realizowane są one bowiem na terenach przestrzeni publicznych przyległych do poszczególnych osiedli lub przestrzeniach półpublicznych i realizują potrzeby mieszkańców poszczególnych osiedli. W centrum miasta o wiele częściej realizowane są projekty o charakterze ogólnomiejskim, ze względu na większą dostępność przestrzeni publicznej, która jest intensywniej użytkowana. Przykładem takich działań mogą być inicjatywy wzdłuż ulicy Piotrkowskiej czy działania oparte na wspólnej tożsamości, jak np. projekt „Poznajcie Irenę Tuwim”¹³⁸.

Ważnym elementem wspierającym oddolną aktywność społeczną na tym terenie jest wymieniona również w odniesieniu do poprzedniej grupy obszarów – dostępność do infrastruktury społecznej, która może pełnić funkcję centrów aktywności lokalnej. W niniejszym przypadku warto szczególnie podkreślić rolę bibliotek miejskich, które stają się w Łodzi istotnymi podmiotami integrującymi lokalną społeczność oraz pobudzającymi zaangażowanie tejże społeczności w działania na rzecz otaczającej ich przestrzeni (m.in. Biblioteka TRAF na Rokiciu, Biblioteka Bliska na Janowie czy Biblioteka Tatarak na osiedlu Teofilów – Wielkopolska).

Obszary te, które można określić przejściowymi, pomimo stosunkowo niskiego poziomu aktywności, którym charakteryzują się obecnie, posiadają jednocześnie duży

¹³⁸ Projekt zrealizowany w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów w 2018 r.

potencjał rozwoju oddolnej aktywności społecznej. Zmiany demograficzne oraz postępujące procesy urbanizacji wywierają istotny wpływ na rozmieszczenie inicjatyw. Należy jednak podkreślić, iż projekty infrastrukturalne są najbardziej wymagającymi typami projektów, gdyż wymagają największego wkładu pracy oraz odpowiedzialności ze strony mieszkańców, co oznacza, iż w pierwszej kolejności podejmowane projekty skupiać się będą najczęściej na działaniach integrujących lokalną społeczność, aby najpierw wytworzyć lub umocnić więzi wśród lokalnej społeczności a dopiero później na wspólnej pracy na rzecz otaczającej ich przestrzeni.

Na 18 z 36 osiedli administracyjnych Łodzi nie zrealizowano ani jednego projektu o charakterze infrastrukturalnym (ryc. 26). Należą do nich przede wszystkim peryferyjne jednostki, za wyjątkiem zachodniej części miasta (tj. m.in. Bałuty Zachodnie, Nowosolna, Mileszki, Wiskitno, osiedle Nad Nerem). W większości osiedla te położone są w strefie osiedli, terenów przemysłowych i nieurbanizowanych (ryc. 12). Charakteryzują się one niską gęstością zaludnienia wynikającą z dużego udziału zabudowy składowo – magazynowej i przemysłowej oraz terenów niezabudowanych. W zabudowie mieszkaniowej dominują natomiast monofunkcyjne osiedla wielorodzinne i jednorodzinne. Jednocześnie obszar ten pokrywa się w dużej mierze z obszarem wskazanym przez Mularską – Kucharek (2012), jako ten cechujący się niskim poziomem kapitału społecznego.

Porównując ten fragment przestrzeni Łodzi do centralnych części miasta, zauważalna jest znacząca różnica w dostępie do infrastruktury społecznej. Peryferyjne osiedla Łodzi cechują się ograniczonym dostępem do przestrzeni publicznych oraz zasobów infrastruktury społecznej takich jak świetlice, centra kultury czy obiekty sportowe, które mogłyby służyć jako miejsca spotkań i integracji mieszkańców. Tego typu "miejsca trzecie", które są kluczowe dla rozwoju aktywności obywatelskiej, występują na tym obszarze w ograniczonym stopniu, co skutkuje brakiem przestrzeni do realizacji pomysłów i organizacji spotkań.

Dodatkowym wyzwaniem jest słaba dostępność transportowa tych obszarów, co nie tylko utrudnia mieszkańcom uczestnictwo w projektach społecznych, ale również ogranicza ich kontakt z innymi częściami miasta, gdzie mogliby czerpać inspiracje do działania. Brak wzorców i inspiracji, które mogłyby pobudzać aktywność obywatelską, wpływa na niski poziom inicjatywności na tych osiedlach. Należy również podkreślić, iż część tych obszarów tj. Nowosolna, Wzniesienia Łódzkie, Wiskitno czy Bałuty

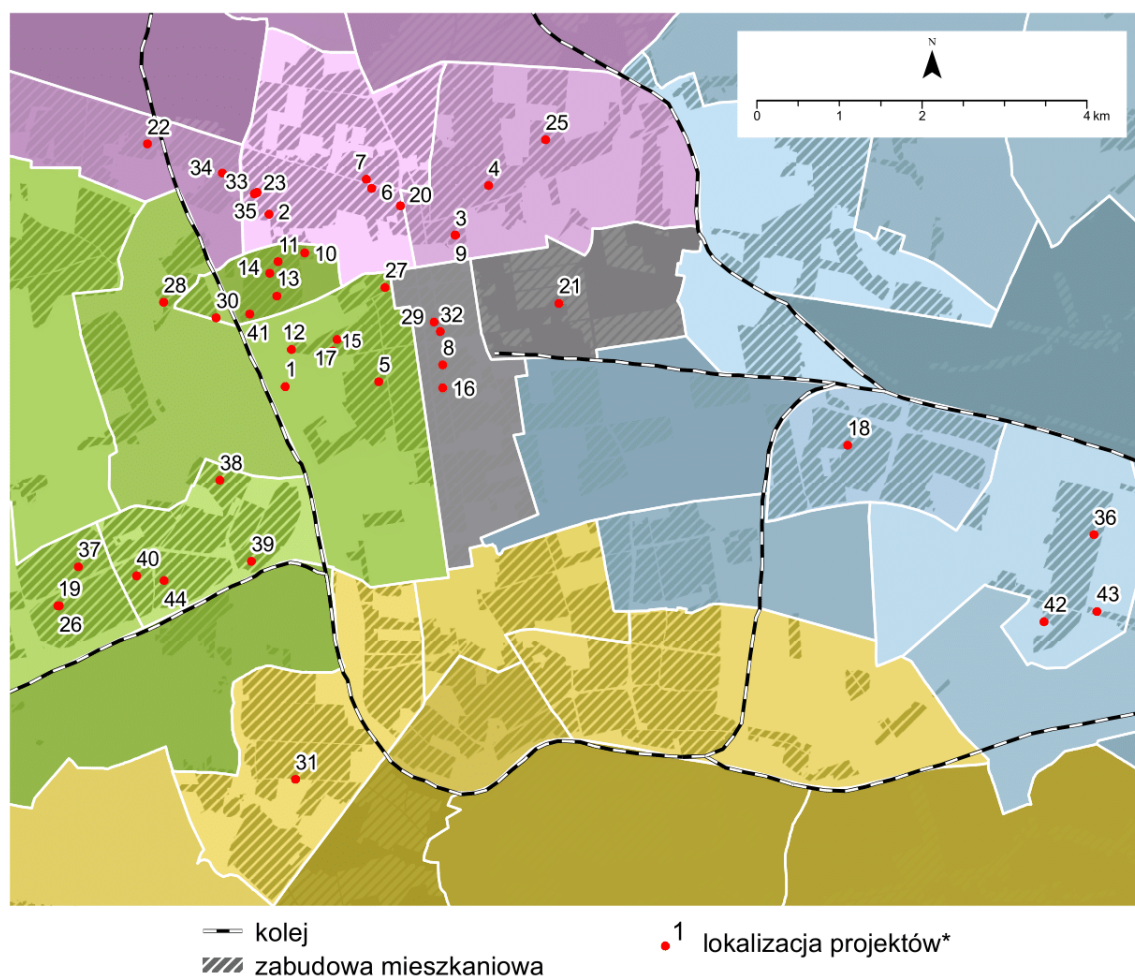
Zachodnie¹³⁹, zostały włączone do miasta stosunkowo późno, bo dopiero w 1988 roku. Ten późny proces integracji z miastem nie pozwolił na wykształcenie trwałych więzi społecznych oraz poczucia tożsamości z Łodzią, co również przyczyniać się może do niskiego poziomu zaangażowania mieszkańców w życie społeczne. Brak lokalnych liderów, którzy mogliby inspirować i koordynować działania, dodatkowo potęguje ten problem.

Na określone dysproporcje w rozmieszczeniu projektów w przestrzeni publicznej Łodzi wskazać można także w odniesieniu do konkretnych typów narzędzi partycypacji. W przypadku inicjatywy lokalnej zdecydowana większość projektów zlokalizowana jest w północnej części strefy wielkomiejskiej oraz w przylegających do niej osiedlach takich jak Stare Polesie (również w północnym fragmencie), Koziny, Bałuty Centrum i Bałuty – Doły (ryc. 27)¹⁴⁰. Poza strefą wielkomiejską pozostają ponadto dwie strefy koncentracji tj. osiedle Karolew – Retkinia Wschód oraz Olechów – Janów. Próbuąc określić przyczynę takiego układu rozmieszczenia można wskazać na efekt „kuli śnieżnej” oraz fakt, iż dany projekt przyczynił się do zmiany w przestrzeni w kilku, sąsiadujących lokalizacjach (np. „Wesoły zakątek przedszkolaka¹⁴¹” na osiedlu Karolew – Retkinia Wschód). Sukces jednego projektu nierzadko inspiruje kolejną grupę mieszkańców do podjęcia inicjatywy w ich miejscu zamieszkania. W miarę jak liczba projektów rośnie, zwiększa się również liczba osób zaangażowanych, co tworzy samonapędzający się cykl aktywności.

¹³⁹ Granice terenów przyłączonych nie pokrywają się z granicami administracyjnymi osiedli, więc należy mówić raczej o fragmentach tych osiedli, niż o całych jednostkach.

¹⁴⁰ Rozbieżność w liczbie projektów infrastrukturalnych zrealizowanych w ramach inicjatywy lokalnej między tabelą nr 143(41), a ryciną nr 27 (44) wynika z faktu, iż jeden z projektów został zrealizowany w czterech lokalizacjach, co zostało wskazane na mapie (ryc. 27). Liczba projektów wynosi zatem 41, chociaż zmiany dokonano w 44 lokalizacjach w przestrzeni miasta.

¹⁴¹ Mapa wraz z tytułami poszczególnych projektów dostępna jest w załączniku nr 2

Ryc. 27. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach inicjatywy lokalnej w latach 2013 – 2023 w Łodzi
Źródło: Opracowanie własne

Na podstawie analizy projektów zrealizowanych natomiast w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów można wykazać, iż szczególnie wyróżnia się jedna strefa koncentracji zlokalizowana na terenie osiedla Katedralna (ryc. 28)¹⁴². Duża część projektów zrealizowana została wzdłuż ulicy Piotrkowskiej oraz w jej bliskim sąsiedztwie. Jest to obszar o charakterystycznej, śródmiejskiej zabudowie zdominowanej przez historyczne kamienice. Jak wskazano w rozdziale 4, to właśnie na tym obszarze występują liczne przestrzenie półpubliczne i półprywatne związane ze specyficznym układem zabudowy kamienicznej łączącej strefę publiczną, prywatną oraz półpubliczną – przestrzeń podwórza, która stanowić może szczególny potencjał dla działań i inicjatyw społecznych. Wyniki niniejszej analizy zdają się potwierdzać tę hipotezę i badania innych autorów w tym zakresie (Masieriek i Szajerska, 2020a). Układ kamienic integrujący życie prywatne

¹⁴² Mapa wraz z tytułami poszczególnych projektów dostępna jest w załączniku nr 3

i publiczne sprzyja tworzeniu więzi społecznych i realizacji inicjatyw obywatelskich angażując szeroką grupę mieszkańców¹⁴³. Tym samym można podkreślić znaczenie specyfiki urbanistycznej dla rozwoju oddolnej aktywności społecznej w mieście. Ponadto, nie bez wpływu pozostaje z pewnością fakt, iż obszar koncentracji projektów mikrograntowych pokrywa się z obszarem rewitalizacji. Jeszcze przed rozpoczęciem Miejskiego Programu Mikrograntów teren ten został objęty wsparciem, również w kontekście pobudzania oddolnej aktywności społecznej, co stanowi istotną część społecznego aspektu działań rewitalizacyjnych¹⁴⁴.

Poza strefą wielkomiejską wyróżnić można również obszar koncentracji projektów mikrograntowych znajdujący się w większości na osiedlu im. Józefa Montwiłła – Mireckiego i fragmencie osiedla Zdrowie – Mania, który do niego przylega. W tym przypadku stymulanty aktywności stanowią wspomniane już – wysoki poziom zakorzenienia w miejscu oraz pozycja liderów lokalnych. Istotne znaczenie w tym kontekście mógł odegrać również efekt „kuli śnieżnej”, gdyż projekty na tym obszarze pojawiały się w latach 2018, 2019 (Miejski Program Mikrograntów) oraz 2022 (inicjatywa lokalna).

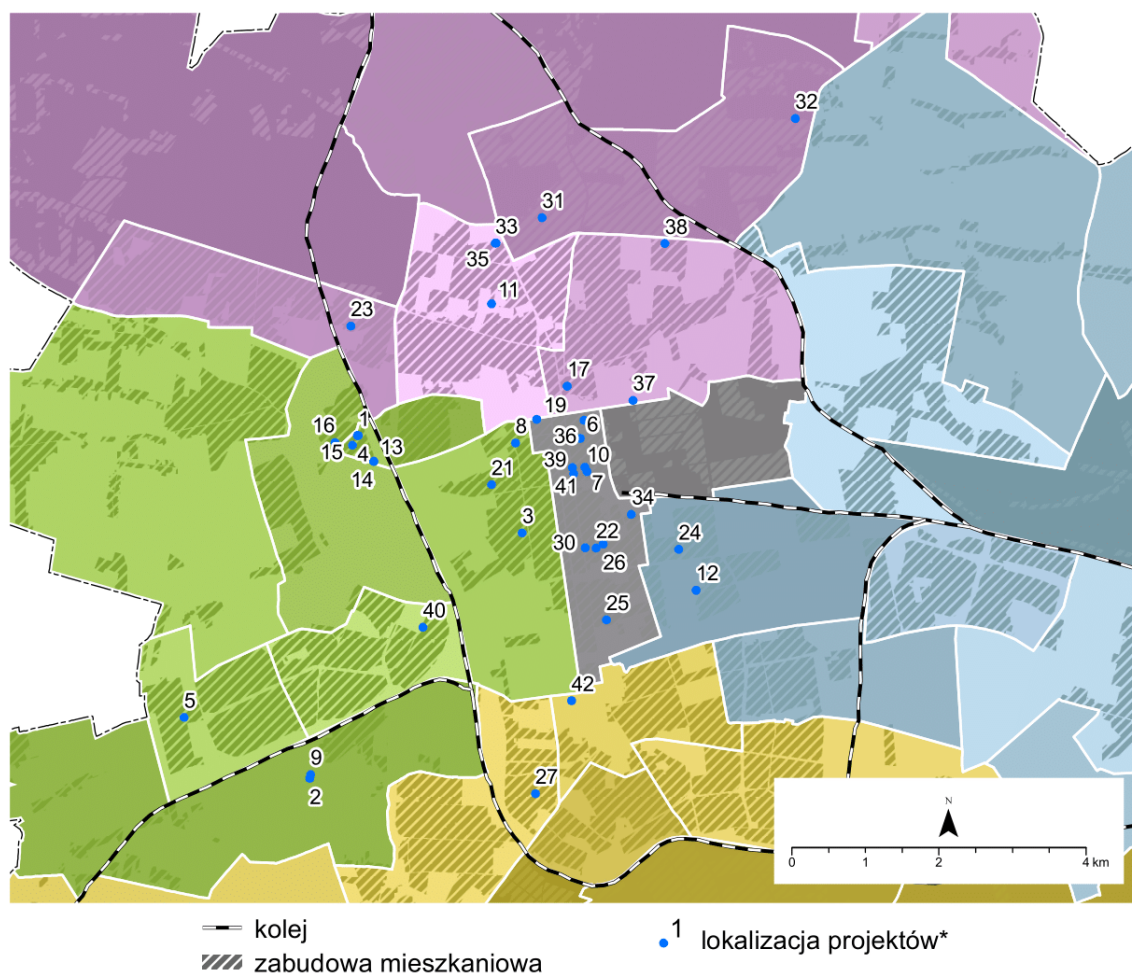
Pozostałe projekty nie wykazują już cech koncentracji. Warto jednak wskazać jeszcze na trzy projekty zlokalizowane na terenie nowych osiedli mieszkaniowych – dwa z nich zlokalizowane na terenie Osiedla „Nowe Polesie¹⁴⁵” (osiedle Lublinek – Pienista) i jeden z nich na osiedlu „Art Modern¹⁴⁶” (osiedle Górniak). Każdy z nich zainicjowany został przez grupy nieformalne wywodzące się z tych miejsc, co stanowić może potencjał dla rozwoju aktywności społecznej również poza strefą wielkomiejską. Wskazuje to również na istotne znaczenie zakorzenienia w miejscu, które nie ujawnia się wyłącznie w przypadku długiego okresu zamieszkiwania danego terytorium.

¹⁴³ Jednym z przykładów potwierdzającym tę tezę może być projekt pt. „Leokadia – nasza bohaterska sąsiadka”, który stanowi oddolną inicjatywę mieszkańców kamienicy znajdującej się na podwórzu kamienicy przy ulicy Piotrkowskiej 102. Projekt ten nie tylko poprawia jakość życia lokatorów, lecz także pełni ważną rolę w upamiętnieniu postaci związanej z historią Łodzi, co stanowi wartość dla szerszej grupy mieszkańców. Szerzej ten projekt opisany został w rozdziale 5.5.6.

¹⁴⁴ Przykład projektu, który potwierdza tę zależność stanowi inicjatywa pt. „Mur, który łączy”. Szczegółowo opisano ją w rozdziale 5.5.3.

¹⁴⁵ „Dzień gier sąsiedzkich” (2018) i „Pszczeli sąsiedzi” (2019).

¹⁴⁶ „Zielony Art Modern” (2023).

Ryc. 28. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów w latach 2018 – 2023 w Łodzi
Źródło: Opracowanie własne

5.4. Aktywność społeczności lokalnych w ramach wybranych działań opartych na inicjatywie lokalnej

5.4.1. „Tajemniczy Ogród”

Działania podjęte w ramach projektu zatytułowanego „Tajemniczy Ogród” stanowią część większego oddolnego przedsięwzięcia mieszkańców dotyczącego przekształcenia działek przy ulicy Legionów 39 na osiedlu Stare Polesie w Łodzi. Jest to jeden z przykładów długotrwałego zaangażowania społecznego, które doprowadziło do znacznego przekształcenia najbliższej okolicy zamieszkania z wykorzystaniem zróżnicowanych narzędzi partycypacji społecznej. Działania podjęte w ramach inicjatywy lokalnej zrealizowane zostały w roku 2021 jako jeden z końcowych etapów całościowego przedsięwzięcia i dotyczyły głównie zakupu roślin, których nie udało się sfinansować z poprzednio uzyskanych funduszy. Wkład własny mieszkańców opierał się na pracy

społecznej poświęconej sadzeniu zakupionych przez miasto roślin. Pomysłodawczynią i autorką wniosku była członkini Stowarzyszenia „Dom Kultury Niezależnej” i mieszkanka osiedla Pani Dorota Zgutka. Głównym celem działań na tym obszarze było szeroko ujęte zagospodarowanie działki na rzecz lokalnej społeczności.

Obszar, na którym zrealizowana została inicjatywa, znajduje się na terenie strefy wielkomiejskiej, w obszarze rewitalizacji (ryc. 28). Stare Polesie to gęsto zaludnione i zabudowane osiedle o powierzchni 3,5 km², na którym w największym stopniu zachowała się XIX-wieczna tkanka miejska świadcząca o przemysłowym charakterze miasta. Większość zabudowy Starego Polesia powstała bowiem w latach 1880 – 1910. Pod względem fizjonomicznym i historycznym jest to jedno z najbardziej charakterystycznych łódzkich osiedli posiadające silną tożsamość, aczkolwiek na jego terenie występuje również duże nagromadzenie problemów o charakterze społeczno – przestrzennym. Zabudowa dominująca na tym terenie to w dużej mierze kamienice czynszowe o złym stanie technicznym. Jest to obszar charakteryzujący się niedostatkami terenów zieleni, przestrzeni publicznych, małą aktywnością budowlaną oraz złym stanem dróg. Jeszcze kilkanaście lat temu było to osiedle uznawane za niebezpieczne, stanowiące „enklawę biedy” (Warzywoda – Kruszyńska i Jankowski, 2013).

Sytuacja ta ulega jednak dość istotnej zmianie wraz z postępującymi pracami w ramach programu Rewitalizacji Obszarowej Centrum Łodzi, który rozpoczął się w roku 2015 i wciąż trwa¹⁴⁷. Osiedle zyskuje nowe przestrzenie publiczne, głównie w postaci przekształcenia ulic w podwórce miejskie (woonerfy)¹⁴⁸, znacznie zwiększono tereny zieleni – zarówno w postaci pojedynczych nasadzeń, nasadzeń przydrożnych, jak i niewielkich skwerów, a także dokonano remontów kamienic. Proces rewitalizacji obejmuje również liczne działania o charakterze społecznym.

To, co ważne z punktu widzenia niniejszej pracy i wspomniane już we wcześniejszych rozdziałach to fakt, iż Stare Polesie stanowi również obszar bardzo silnej aktywności społeczności lokalnych, która ujawniła się stosunkowo szybko w skali miasta. Na tym terenie działała bowiem między innymi Grupa Pewnych Osób w początkowej fazie swojej działalności, jeszcze jako grupa nieformalna. W ramach protestu wobec polityki

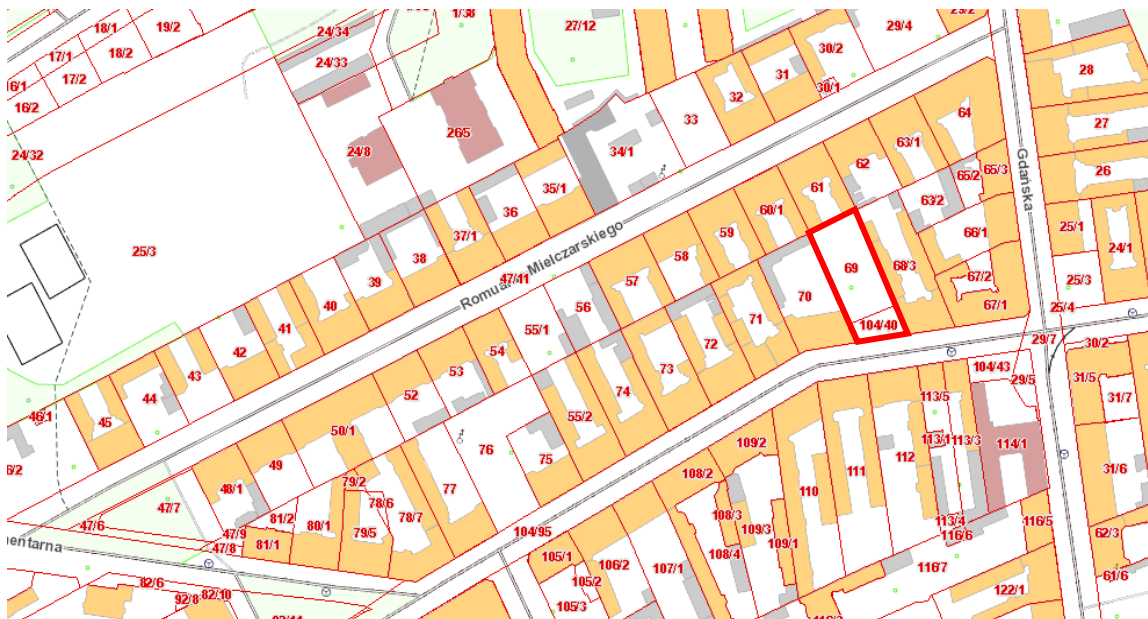
¹⁴⁷ W roku 2024 wystartował kolejny etap programu, tzw. Rewitalizacja 2.0., w ramach którego procesowi rewitalizacji podlegać będzie dziewięć kwartałów, czyli obszar skoncentrowany wokół dolnej części ulicy Piotrkowskiej.

¹⁴⁸ Gęsta zabudowa znacząco utrudnia wprowadzenie większych obszarowo przestrzeni publicznych i terenów zieleni.

miejskiej zawiązała się również grupa nieformalna „Współ-dzielnia Staropoleska¹⁴⁹” zrzeszająca lokalne podmioty aktywne w strefie rewitalizacji Polesia czy grupa #wyremontujmylegionów skupiona na działaniach w ramach ulicy Legionów. Obecnie, wciąż aktywnie funkcjonują m.in. takie grupy jak „Baby Staropoleskie”, „Moje Podwórko” czy „Łódź bez smogu”. W ramach różnych inicjatyw na terenie osiedla współpracują ze sobą instytucje publiczne i prywatne, organizacje oraz niezrzeszeni mieszkańcy. Duże zaangażowanie społeczne mieszkańców potraktowane zostało jako niezwykle cenny zasób osiedla w diagnozie Starego Polesia wykonanej przez Miejską Pracownię Urbanistyczną w Łodzi, gdzie podkreślono, iż mieszkańcy tego osiedla poświęcają wiele czasu na monitorowanie prac urzędu miasta w zakresie działań w ich obszarze, a także włączają się w konsultacje społeczne, szkolą z zakresu spraw związanych ze zrównoważonym rozwojem miasta i bardzo aktywnie wykorzystują budżet obywatelski (Miejska Pracownia Urbanistyczna, 2017). Fakt podkreślenia wysokich kompetencji mieszkańców w uczestnictwie w działaniach partycypacyjnych jest istotny i potwierdza się w liczbie działań podejmowanych na tym obszarze w ramach różnych form partycypacji.

Projekt „Tajemniczy Ogród” zrealizowany został na obszarze działki nr 69 przy ulicy Legionów 39, chociaż jak już wspomniano, stanowił on część większego przedsięwzięcia mieszkańców obejmującego przekształcenie działek 69 i 104/40 (ryc. 29). Obszar obejmujący wskazane działki stanowił przed realizacją pierwszych działań na tym terenie zaniedbany i niezagospodarowany fragment przestrzeni służącej mieszkańcom głównie jako miejsce wyprowadzania zwierząt oraz dzikie wysypisko śmieci (ryc. 30). Abstrahując od stanu zabudowy, to w ciągu ulicy Legionów zabudowa tworzy dość zwartą pierzeję, natomiast właśnie wskazane działki pozbawione są zabudowy od frontu. Mieszkańcy osiedla od wielu lat zgłaszali potrzebę budowy na jego terenie placu zabaw, a teren ten stwarzał ku temu możliwości.

¹⁴⁹ Współ-dzielnia Staropoleska to założona przez grupę nieformalną mieszkańców i sympatyków Starego Polesia grupa skupiająca się na organizacji działań podwórkowych, animacji społecznych, spacerów, działaniach skierowanych na zwiększeniu terenów zielonych czy ogólnej zmianie wizerunku osiedla i miasta.

Ryc. 29. Struktura zabudowy kwartału ulic Mielczarskiego, Gdańska, Legionów, Cmentarna na Starym Polesiu wraz z zaznaczonymi działkami nr 69 i 104/40

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Geoportalu Województwa Łódzkiego

Ryc. 30. Stan obszaru w 2015 r. przed podjęciem pierwszych działań

Źródło: Strona internetowa zrzutki zorganizowanej przez Stowarzyszenie „Dom Kultury Niezależnej” <https://pomagam.pl/tajemniczyogrod> [dostęp: 12.03.2024 r.]

Pierwsze działania na wskazanym obszarze podjęto wraz ze startem budżetu obywatelskiego w Łodzi. Zaangażowanie mieszkańców w przygotowanie projektu oraz głosowanie pozwoliło na wygranie projektu w drugiej edycji łódzkiego budżetu obywatelskiego:

Mieliśmy ogromną chęć zagospodarować ten teren w fajny sposób. Poza tym obawialiśmy się, że powstanie tu parking albo jakiś market, a woleliśmy mieć w sąsiedztwie drzewa. Gdy w Łodzi pojawił się Budżet Obywatelski, zgłosiliśmy wniosek o plac zabaw z terenem zielonym. W I edycji nie wygraliśmy, ale w II już tak. Stało się to za sprawą współpracy z innymi społecznikami, którzy chcieli coś zrobić dla swojego osiedla. Mniej więcej przez 2 tygodnie walczyliśmy o każdy głos, kosztem naszej pracy zawodowej i życia prywatnego¹⁵⁰.

W ramach wygranej zrealizowano w 2015 r. długo wyczekiwany przez mieszkańców plac zabaw dla dzieci. Plan wnioskodawców zakładał natomiast dodatkowo stworzenie ogrodu w głębi działki, na co jednak nie wystarczyło funduszy. Projekt udało się zrealizować, jednak nie bezproblemowo, co podkreślali realizatorzy, w efekcie przekształcając znacznie dotychczasowy stan obszaru oraz uzupełniając go o nową – rekreacyjną funkcję. Na terenie przyległym do ulicy powstał ogrodzony plac zabaw, chodnik oraz ławki (ryc. 31). W powszechnej opinii społecznej projekt odniósł ogromny sukces. Stanowił on nawet zaraz po jego realizacji przykład dobrej praktyki promowanej przez łódzkie media (Kupracz, Kmiecik i Pajor, 2016).

¹⁵⁰ Wypowiedź pochodzi z artykułu napisanego przez wnioskodawczynię projektu „Tajemniczy Ogród” opublikowanego na portalu Polska.ooo, <https://polska.ooo/co-wyleczylo-mnie-ze-spolecnictwa/> [dostęp: 13.03.2024 r.]

Ryc. 31. Stan obszaru po realizacji projektu w ramach II edycji budżetu obywatelskiego w 2015 r.

Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia Dom Kultury Niezależnej. <https://www.facebook.com/domkulturyniezaleznej> [dostęp: 13.03.2024 r.]

Kontynuacja tego projektu (pod nową nazwą „Tajemniczy Ogród przy Legionów 39) nastąpiła z wykorzystaniem funduszy, które udało się uzyskać w ramach V edycji budżetu obywatelskiego (edycja 2017/2018). Tym razem skupiono się na terenie położonym w głębi działki, za placem zabaw. Celem tego zadania było stworzenie gęsto zazielenionego ogrodu z nasadzeniami w formie drzew, krzewów oraz kwiatów wraz z konstrukcją „sprawiającą wrażenie zielonych ścian”. Niestety, również w przypadku tej realizacji wnioskodawcy napotkali problemy natury finansowo – administracyjnej, co spowodowało, że projekt został zrealizowany z opóźnieniem – dopiero w roku 2019 i to ponownie w formie niesatysfakcjonującej mieszkańców z powodu zbyt małej liczby nasadzeń. Udało się natomiast uprzątnąć teren, wprowadzić elementy architektury ogrodowej – pergole, dodatkowe elementy małej architektury oraz zainstalować nawodnienie (ryc. 32).

Ryc. 32. Stan obszaru po realizacji projektu w ramach V edycji budżetu obywatelskiego w 2019 r.

Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia Dom Kultury Niezależnej. <https://www.facebook.com/domkulturyniezaleznej> [dostęp: 13.03.2024 r.]

W roku 2019 członkowie stowarzyszenia, z którego wywodzą się inicjatorzy zmian, zorganizowali zrzutkę na portalu pomagam.pl, aby zgromadzić fundusze na rośliny, których nie udało się zakupić w ramach finansowania z V edycji budżetu obywatelskiego. Udało im się zgromadzić niewielką kwotę w wysokości 121 zł, która została przeznaczona na zakup sadzonek rdestu Auberta, szybko rosnącego i odpornego na warunki atmosferyczne krzewu.

W roku 2021 natomiast podjęli się oni realizacji projektu w ramach inicjatywy lokalnej. W przeciwieństwie do budżetu obywatelskiego inicjatywa lokalna wymaga wykazania wkładu własnego wnioskodawców, zaoferowano zatem wkład w postaci pracy społecznej przy sadzeniu roślin. W takiej sytuacji zadanie to nie jest zlecane odpowiedniej

jednostce miejskiej, a zajmują się nimi sami wnioskodawcy. Fundusze uzyskane w ramach projektu w kwocie 42 638,25 zł przeznaczono głównie na zakup roślin. Przede wszystkim uzupełniono centralny plac ogrodu w głębi działki, doprowadzając projekt do docelowej wizji autorów. Realizacja ta jest bardzo dobrym przykładem tego, iż pomimo stosunkowo niewielkich funduszy pojedynczego projektu można dokonać istotnych zmian przestrzennych, co wymaga jednak dużego zaangażowania i cierpliwości. Społecznicy w tym przypadku wykorzystali wiele komplementarnych metod finansowania, dążąc do realizacji swojej wizji najbliższego otoczenia.

Niestety, obecny stan terenu trudno określić pozytywnie. Na przestrzeni ostatnich kilku lat od realizacji ostatniej inicjatywy obszar ten został znacznie zdewastowany i ponownie pełni funkcje niezgodne z jego przeznaczeniem (ryc. 33, 34, 35). Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w kilku kwestiach. To, na co zwrócili uwagę interesariusze związani z tym projektem to przede wszystkim brak myślenia perspektywicznego oraz trudności we współpracy z administracją miejską po ukończeniu projektu. W przypadku większości zadań o charakterze społecznym, kulturalnym czy sportowym całość życia projektu ogranicza się do organizacji określonego wydarzenia, przeprowadzenia warsztatów itp. – stanowi jednorazową akcję, po której nie pozostają materialne efekty, co do których należy ustalić warunki użytkowania czy własności. W przypadku projektów infrastrukturalnych z kolei dokonywana jest najczęściej trwała zmiana tkanki miejskiej¹⁵¹. Zasady odpowiedzialności za zmieniony obszar wynikają z uwarunkowań prawnych dotyczących zarządzania danym terenem oraz umów zawartych pomiędzy wnioskodawcami a miastem. Nie bez powodu są to narzędzia wymagające najwyższego stopnia zaangażowania mieszkańców, gdyż przenoszą na mieszkańców pewną część odpowiedzialności za swoje najbliższe otoczenie. Jest to przykład realizacji nie tylko prawa do miasta, ale i odpowiedzialności za miasto. Wdrożenie tych zasad wymaga jednak współpracy między podmiotami, nie tylko w okresie realizacji projektu, ale i również po jego zakończeniu, co stanowi obecnie jedno z większych wyzwań i problemów zgłaszanych przez mieszkańców w przypadku wielu projektów. Perspektywa dotycząca tego problemu prezentowana przez różne podmioty jest jednak wciąż odmienna:

¹⁵¹ Niektóre z projektów mogą przyjmować charakter temporalny z założenia lub okresowy, niemniej w każdym z przypadków dochodzi do zmiany w przestrzeni miasta.

„Błędem jest... i to, mogę powiedzieć, że mi się nie podoba, że są takie łódzkie inwestycje, typu „zrobiliśmy coś i zostawiamy” zieleń jest tego najlepszym przykładem, obsadziliśmy klomby, posadzimy jakieś nasadzenia i potem nikt o to nie dba, bo jedyne kwiaty o które się dba to są te na Piotrkowskiej, a Kopcińskiego, Narutowicza... to głównie chwasty tam rosną, chociaż niedawno tam sadzono... To, co ja widzę teraz na Narutowicza to jest jakaś klęska, przecież nikt o to nie dba... i nikt tego nie pilnuje... Kostka jakaś wypadnie czy coś... Może to są drobiazgi.” [M10M]

„(...) to w jaki sposób mieszkańcy dbają o swoją przestrzeń, to nie zależy od urzędu. Generalnie, wiadomo, że trwa cały czas proces edukacyjny, że dobro nasze wspólne należy szanować, ale z różnym skutkiem (...) Zadanie jako zadanie zostało zrealizowane. Pod naszym kątem nie można powiedzieć, że jest ono nieudane (...). Mieszkańcy myślą te dwa pojęcia – zrealizowania zadania i potem użytkowania go. Użytkowanie zależy od nas wszystkich – jeżeli będziemy ją szanować, to będzie ona nam służyła dłużej, jeżeli jakiś mieszkaniec przyjdzie i zrobi coś w nocy albo w ciągu dnia, to też trudno obwiniać urząd, że coś się stało. A kwestia monitoringu nie zawsze rozwiązuje sprawę, czego wiele przykładów mamy w całej Polsce. Największy nacisk powinien być położony na edukację, więc nie jest to problem proceduralny a kwestia edukacji. Nie jest to problem lokalny, a raczej szerszy.” [P11K]

Efektywna komunikacja między mieszkańcami a operatorami projektów oraz problem z utrzymaniem efektów działań wymagają wypracowania porozumienia i nowych metod współpracy.

Ryc. 34. Stan obszaru w 2024 r.

Źródło: Materiały własne

Ryc. 35. (po lewej) Stan obszaru w 2022 r.

Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia Dom Kultury Niezależnej. <https://www.facebook.com/domkulturyniezaleznej> [dostęp: 13.03.2024 r.].

Ryc. 33. (po prawej) Stan obszaru (fragment placu zabaw) w roku 2024 r.

Źródło: Materiały własne

Potrzebę monitoringu terenu, na którym zrealizowany został projekt, wnioskodawcy zgłaszali już w 2015 r. Konsekwentnie ubiegali się o ten cel bezpośrednio w kontakcie z urzędem miasta, jak i poprzez zgłaszanie wniosków w ramach kolejnych edycji budżetu obywatelskiego. Niestety celu tego nie udało się zrealizować, a pojawiające się coraz częściej akty wandalizmu doprowadziły do zdecydowanego pogorszenia się estetyki i funkcjonalności przekształconego obszaru. Już od samego frontu widoczna jest pomazana tablica informująca o sfinansowanym działaniu, następnie zdewastowane ławki, powyłamywane szczeble pergoli, zniszczona zieleń i mnóstwo śmieci (ryc. 33). Za ten stan odpowiadają głównie mieszkańcy osiedla, którzy nie wykazali się szacunkiem wobec pracy sąsiadów, a także pracownicy zajmujący się oczyszczaniem miasta i dbałością o zieleń miejską, którzy podczas prac porządkowych dokonali zniszczeń wśród nasadzeń. Jeden z respondentów odnosząc się generalnie do realizacji tego typu projektów, celnie zwrócił uwagę na potrzebę szybkiej reakcji na akty wandalizmu w przestrzeni publicznej:

„To tak jak z tymi ławkami, jeżeli ktoś wyrwie jedną deskę, to zaraz trzeba następnego dnia ją naprawić, bo jak nie, to przyjdzie ktoś i wyrwie kolejną i kolejną, ludzkość tak ma, chociaż nie wiem dlaczego, ale trzeba na to uważać. Bo czy jest jakaś taka absolutnie nietrafiona inwestycja? To nie wiem, raczej są takie ze zmarnowanym potencjałem, o które się później nie dbało.” [M10M]

Założeniem realizacji tego typu projektów jest wzmożone poczucie odpowiedzialności mieszkańców za obszar przekształceń i naturalna kontrola społeczna, która może wpłynąć w sposób ograniczający na akty wandalizmu. Takie też było założenie wnioskodawców. Niestety brak reakcji na kolejne akty wandalizmu (które często wydarzały się w godzinach późnowieczornych lub nocnych, podczas których naturalna kontrola mieszkańców jest ograniczona) spowodowały zgodnie z teorią wybitych szyb ciche przyzwolenie na kolejne tego typu działania (Wilson i Kelling, 1982). W efekcie, po niemal dekadzie pracy na tym obszarze z wykorzystaniem różnych narzędzi partycypacji zaangażowani mieszkańcy stracili motywację do działania, którą niezwykle trudno będzie odzyskać. Jedna z realizatorek projektu dość stanowczo stwierdziła wręcz, iż problemy związane z realizacją projektu spowodowały, iż nie podjęłaby się ponownie tego typu działań:

Pergole zostały bardzo szybko zdewastowane. Teren zielony jest zniszczony. Wandale i pracownicy firm “pielęgnujących zielen” powycinali małe krzewy i pnącza. Jest to teraz jedno wielkie wysypisko śmieci. Kiedyś chodziłam i sprzątałam. Dzwoniłam do UMi, prosiłam o naprawy i malowanie ławek. Od dawna omijam placyk. Nie walczę już z wiatrakami. Po co i dla kogo? Dzieci nie mam. To był typowo projekt społeczny dla mieszkańców zaniedbanego osiedla (...) Nigdy więcej nie poświęcę nawet minuty na tego typu projekty. Od dłuższego czasu nasza organizacja zajmuje się wyłącznie działalnością twórczą i artystyczną. Dojrzałam do tej decyzji kilka lat. Musiałam taką podjąć, by nie czuć się jak idiotka. Nikt mnie nie przekona do zmiany zdania. Nigdy. Przenigdy! Trzy projekty przy Legionów 39 w Łodzi wystarczą – i to do końca mojego życia¹⁵².

5.4.2. „Osiedle wiosną rozkwita w ulubionym kolorze Katarzyny Kobro”

Kolejny przykład działań podjętych w ramach inicjatywy lokalnej został zrealizowany w roku 2022 na osiedlu im. Józefa Montwiłła – Mireckiego. Celem projektu pt. „Osiedle wiosną rozkwita w ulubionym kolorze Katarzyny Kobro” było podniesienie walorów wizualnych osiedla oraz ożywienie pamięci o Katarzynie Kobro – byłej mieszkance osiedla. Pomysłodawczyniami i głównymi realizatorkami projektu były Panie Barbara Cierpikowska oraz Zofia Gawlikowska – Hatłas – mieszkanki osiedla, związane ze Stowarzyszeniem Mieszkańców im. J. Montwiłła-Mireckiego „POLESIE”. Pomysł dotyczący nasadzeń kwiatów o kolorze kojarzącym się ze znaną łódzką artystką zamieszkującą osiedle w XX wieku powstał zdecydowanie wcześniej, aczkolwiek ze względu na ograniczony budżet nie udało się go zrealizować przy pomocy stowarzyszenia do którego należą pomysłodawczynie. Następnie podjęto próbę realizacji projektu przy pomocy budżetu obywatelskiego, co również, tym razem z powodu zbyt niskiej liczby głosów popierających projekt, spotkało się z niepowodzeniem. Decyzję o ponownym zgłoszeniu projektu, ale tym z wykorzystaniem inicjatywy lokalnej liderki lokalne podjęły za radą pracowników Biura Aktywności Miejskiej, co stanowi potwierdzenie funkcji doradczej, jaką pełni ta instytucja w infrastrukturze partycypacyjnej miasta. Mieszkaniec nie musi posiadać wiedzy na temat rozlicznych narzędzi partycypacji społecznej – wystarczy pomysł i chęć włączenia się w jego realizację. We wskazaniu

¹⁵² Wypowiedź pochodzi z artykułu napisanego przez wnioskodawczynię projektu „Tajemniczy Ogród” opublikowanego na portalu Polska.ooo, <https://polska.ooo/co-wyleczylo-mnie-ze-spolecznictwa/> [dostęp: 13.03.2024 r.]

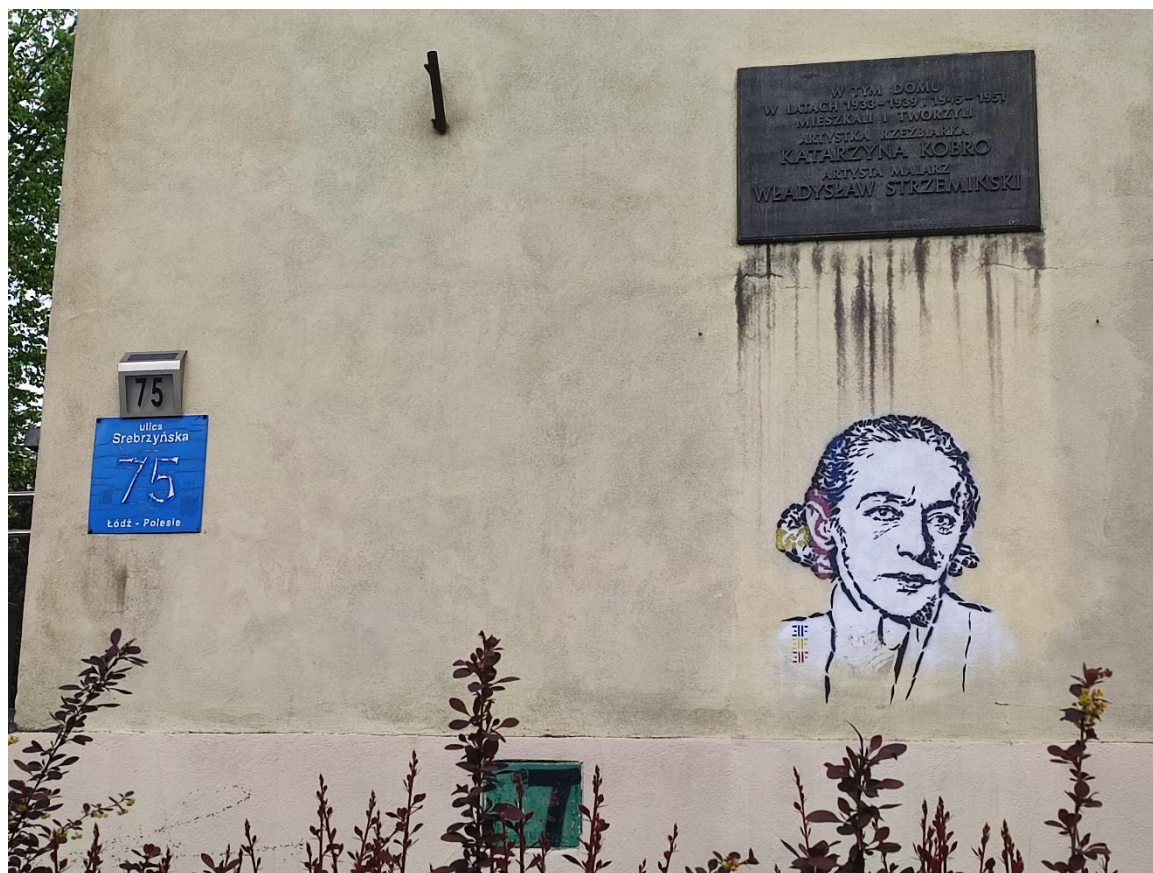
odpowiedniego narzędzia pomóc mogą urzędnicy miejscy. Brak wiedzy na temat narzędzi przestaje być tym sposobem jedną z głównych barier zwiększenia liczby osób zaangażowanych w działania na rzecz miasta:

„Fabryka [Aktywności Lokalnej – przyp. autorka] jest miejscem, gdzie każdy mieszkaniec, każda grupa może się zgłosić i omówić swój pomysł. Wiadomo, nie wszystkie pomysły uda się zrealizować w takiej formie, w jakiej zgłaszają się z nimi mieszkańcy, bo nie muszą mieć oni wiedzy na temat konkretnych narzędzi czy procedur (...) ale proszę zwrócić uwagę, że też po to jest ta różnorodność narzędzi, żeby każdy mieszkaniec mógł w jakiś sposób uczestniczyć w życiu swojego miasta”
[P11K]

Osiedle im. J. Montwiłła-Mireckiego położone jest w zachodniej części miasta, poza strefą wielkomiejską. Stanowi jedno z najbardziej charakterystycznych i rozpoznawalnych łódzkich osiedli głównie ze względu na swoje walory urbanistyczno – architektoniczne¹⁵³. Jest to jedno z pierwszych modernistycznych osiedli wielkoskalowych w Europie, które powstało na fali próby odpowiedzi na głód mieszkaniowy występujący w XX – wiecznych miastach przemysłowych, w tym również i w Łodzi. Wybudowane w latach 1928-1931 przez magistrat miasta Łodzi osiedle nawiązuje do koncepcji miasta – ogrodu. Zgodnie z założeniami koncepcji osiedle stanowiło przeciwwagę dla zabudowy czynszowej miasta przemysłowego – położone z dala od centrum, przy rozległym terenie zielonym (dzisiejszy Park im. Marszałka Józefa Piłsudskiego "Na Zdrowiu"). Zabudowa jest stosunkowo niska – trzypiętrowa, otwarta przestrzeń wewnętrzna, wysoki standard mieszkań jak na ówczesne czasy – duże okna, balkony, wyposażenie w podstawową infrastrukturę sanitarną, gaz i elektryczność. Chociaż w założeniu osiedle to miało służyć łódzkim robotnikom, to jednak ze względu na zbyt wysokie czynsze bloki zasiedlone zostały przez łódzką inteligencję – w tym m.in. przez przedstawicieli polskiej awangardy artystycznej Katarzynę Kobro i Władysława Strzebińskiego (Stefański i Ciarkowski, 2018). Rzeźbiarka zamieszkiwała w bloku przy

¹⁵³ Osiedle jest wpisane do rejestru zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa (nr rej.: A/56 z 20.01.1971 r.)

ulicy Srebrzyńskiej 75 w latach 1933 – 1939 i 1945 – 1951, o czym przypominają tablice upamiętniające oraz znajdująca się pod nią podobizna artystki (ryc. 36).

Ryc. 36. Podobizna Katarzyny Kobro oraz tablica upamiętniająca artystkę i jej męża na ścianie zamieszkiwanego przez nich bloku.

Źródło: Materiały własne.

Na początku drugiej wojny światowej mieszkańców osiedla wysiedlono. Większości mieszkańców udało się jednak wrócić do swoich mieszkań po wojnie, dzięki czemu osiedle zamieszkują dzisiaj również potomkowie pierwszych mieszkańców (Krupa – Ławrynowicz, 2022). Ciągłość zamieszkiwania przyczyniła się w dużej mierze do wysokiego poziomu przywiązania do miejsca, co uwidacznia się w zaangażowaniu mieszkańców w działania na rzecz najbliższego otoczenia i dbałości o nie. Na terenie osiedla funkcjonują organizacje oraz grupy, które wraz z mieszkańcami często korzystają z narzędzi partycypacji, składając projekty w budżecie obywatelskim (dzięki którym zrealizowano m.in. remonty chodników czy miejsc postojowych), korzystając z mikrograntów (poświęcone nasadzeniom zieleni, organizacji kawiarenek sąsiedzkich, czy tablic informacyjnych) czy inicjatywy lokalnej, czego przykładem jest niniejszy projekt. To, na co warto zwrócić szczególną uwagę to fakt, iż w zdecydowanej większości podejmowane aktywności związane są bardzo silnie z historią i tożsamością osiedla, mając

na celu jej wzmocnienie i promocję zarówno wśród mieszkańców osiedla, jak i całego miasta. Przestrzeń osiedla jest zadbana, więc podejmowane działania nie dotyczą spektakularnych przekształceń, a raczej uwypukleniu już istniejących walorów osiedla, poprawie jego estetyki, nadawaniu znaczeń konkretnym miejscom czy integracji społeczności.

Opisywany w niniejszym podrozdziale projekt również wpisuje się w działania mające na celu zwiększenie estetyki i upamiętnienie postaci związanych z osiedlem. Kolor niebieski był bowiem ulubionym kolorem rzeźbiarki Katarzyny Kobro, dlatego też pomysłodawczynie projektu zdecydowały się na nasadzenia konkretnych roślin, jakimi są cebulice syberyjskie kwitnące właśnie na niebiesko. Zakwit tych roślin jest bardzo efektowny i do tej pory kojarzony w Łodzi z Parkiem im. Klepacza. Pierwszy raz „Kobrokwiatki” (jak nazywają je mieszkańcy osiedla) zakwitły na wiosnę 2023 r., 125 lat od urodzin artystki (ryc. 37).

Ryc. 37. Widok na osiedle podczas rozkwitu „Kobrokwiatków”. Widok z 2023 r.

Źródło: Artykuł na portalu wyborcza.pl, <https://lodz.pl/artukul/cebulice-syberyjskie-na-osiedlu-montwillamireckiego-wyjatkowa-inicjatywa-mieszkanek-zdjecia-56428/> [dostęp: 23.03.2024 r.].

Projekt otrzymał dofinansowanie w wysokości 60 000 zł na zakup roślin, prace ogrodnicze i organizację wydarzeń towarzyszących, a wkład własny mieszkańców stanowiła ich praca społeczna przy uporządkowaniu terenu oraz organizacji wydarzeń upamiętniających Katarzynę Kobro. Rośliny są wieloletnie, więc efekty projektu będą mogły cieszyć oko mieszkańców i turystów jeszcze przez kilka lat pod warunkiem, iż teren

ten nie zostanie zniszczony. Nie jest on bowiem w żaden sposób oznaczony. Poza okresem kwitnienia roślin trudno zorientować się, iż na tym fragmencie znajdują się specjalne nasadzenia (ryc. 38). Mieszkańcy jednak przykładają sporą uwagę do dbałości o tę przestrzeń, a pomysłodawczynie projektu planują dalsze działania na tym obszarze.

Ryc. 38. Stan obszaru w kwietniu 2024 r. Po obu stronach chodnika znajdują się nasadzenia cebulic syberyjskich.

Źródło: Materiały własne

5.4.3. „Zielone patio przed Biblioteką Bliską”

„Zielone patio przed Biblioteką Bliską” to inicjatywa zrealizowana we współpracy mieszkańców osiedla Olechów – Janów i lokalnej biblioteki w październiku 2023 r. Jej przedmiotem było uatrakcyjnienie i nadanie nowych funkcji zielonej przestrzeni przed biblioteką w celu wsparcia integracji lokalnej społeczności. Zielone patio zlokalizowane jest na dziedzińcu filii nr 52 Biblioteki Miejskiej w Łodzi przy ulicy Ketlinga 21. Administracyjnie obszar ten należy do osiedla Olechów – Janów. Jest to przeciętnej wielkości osiedle (ok. 6km²) leżące niedaleko południowo-wschodniej granicy miasta. Projekt ten jest jednym z przykładów inicjatyw zlokalizowanych zdecydowanie poza obszarem wielkomiejskim, na terenie osiedli, terenów przemysłowych oraz

niezabudowanych (ryc. 12). Nie jest to jednak pojedynczy przypadek aktywności społecznej na tym obszarze, gdyż realizowano tutaj również inne projekty zarówno w oparciu o narzędzie inicjatywy lokalnej (np. „Drzewa przy ulicy Zakładowej”), jak i inne projekty realizowane z wykorzystaniem budżetu obywatelskiego czy innych źródeł finansowania¹⁵⁴, w których biblioteka jako instytucja kultury pełni istotną rolę lidera lokalnej aktywności społecznej.

Zabudowa osiedla (a właściwie wydzielonej jego części – Janowa, która jest młodszą częścią osiedla) stanowi współczesną zabudowę blokową z drugiej połowy lat 90. XX wieku. Układ przestrzenny kwartału na którym znajduje się biblioteka oparty jest w dominującym stopniu na wnętrzach częściowo izolowanych – z prześwitami, co prowadzi do wykształcenia się przestrzeni półpublicznych sprzyjających rozwojowi relacji sąsiedzkich. Chociaż w okolicy osiedla znajdują się liczne tereny zielone w postaci parków miejskich to właśnie wnętrza kwartałów, stanowiące najbliższe otoczenie dla mieszkańców albo są ich pozbawione, albo pozbawione są funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej, jaką mogłyby pełnić. Potrzeba uporządkowania dziedzina oraz nadania nowej funkcji obszarowi zieleni na jego obszarze stanowiły podstawowe przyczyny podjęcia inicjatywy przez lokalną społeczność.

Przed podjęciem działań na analizowanym obszarze teren ten był niezagospodarowany a pokrywająca go roślinność była przypadkowa. Jak podkreśla wnioskodawczyni projektu:

„Poza takimi działaniami, że tam ktoś kiedyś skosił jakieś resztki trawy, które tam kiedyś były, czy zebrał większe śmieci, to nic się nie działo, ale ogólnie było bardzo zaśmiecone... Były przerośnięte krzaki, naprzeciwko jest sklep spożywczy, ciężko było powyciągać te wszystkie małpki, więc to też dawało duży bałagan... Więc wpadliśmy na pomysł ożywienia tego terenu i z tym pomysłem udaliśmy się do urzędu.” [M6K]

¹⁵⁴ Na specjalną uwagę zasługuje projekt „Ludowe podwórka z przytupem”, na który Biblioteka Bliska wraz z trzema innymi bibliotekami łódzkimi otrzymała w 2024 r. dofinansowanie z Programu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Kultura ludowa i tradycyjna”. Jest to projekt, który zakłada odkrycie ludowych źródeł łódzkiej tożsamości (w związku z masowym napływem ludności wiejskiej do Łodzi i włączaniem ogromnych obszarów wiejskich w jej granice), opierając się na mikro badaniach lokalnych społeczności, zamieszkujących 4 wybrane łódzkie podwórka – zarówno te śródmiejskie, jak i osiedlowe i ma charakter integrująco inkluzywny, interdyscyplinarny i wielopokoleniowy.

W ramach inicjatywy lokalnej na terenie dziedzińca zasadzono różnorodny zestaw roślin (w tym roślin miododajnych), byliny i zioła, zadbano o tę część już istniejącej na tym terenie roślinności, którą zdecydowano się pozostawić oraz zamontowano elementy małej architektury (m.in. siedziska i hotele dla owadów). Pojawiły się również stopnie umożliwiające wejście na wyniesiony zieleniec, co nie było wcześniej możliwe, oraz miejscowe utwardzenia terenu (ryc. 39 i 40). Warto podkreślić, że sposób zagospodarowania patio wynikał również w dużej mierze z planów realizacji na jego terenie zajęć edukacyjnych dla dzieci. Projekt otrzymał finansowanie z budżetu miasta w wysokości 48 200 zł, natomiast wkładem własnym mieszkańców była praca społeczna przy pracach porządkowych oraz nasadzeniach zieleni (ryc. 41 i 42). Informacja o wydarzeniu została rozpropagowana w mediach społecznościowych biblioteki oraz w przestrzeni osiedla (ryc. 43) a do jej realizacji włączyli się głównie czytelnicy i użytkownicy biblioteki.

Ryc. 39. Zielone patio przed Biblioteką Bliską po realizacji projektu w 2024 r.
Źródło: Materiały własne.

Ryc. 40. Zielone patio przed Biblioteką Bliską po realizacji projektu w 2024 r.
Źródło: Materiały własne

Ryc. 41. Realizacja projektu z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 4.10. 2023 r.
Źródło: Post na profilu Facebook Biblioteki Bliskiej
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100070087908050> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 42. Realizacja projektu z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 4.10. 2023 r.

Źródło: Post na profilu Facebook Biblioteki Bliskiej
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100070087908050> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 43. Plakat informujący o wydarzeniu.

Źródło: Post na profilu Facebook Biblioteki Bliskiej
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100070087908050> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Należy również podkreślić fakt, iż zarówno mieszkańcy, jak i pracownicy biblioteki zaangażowani w realizację inicjatywy dbają o teren również po przeprowadzeniu projektu, co wcale nie jest oczywistością (ryc. 44). Pracownicy biblioteki wykorzystują ten teren do zajęć organizowanych w bibliotece, porządkują go, przeprowadzają drobne prace ogrodnicze a mieszkańcy dbają o nawodnienie w dni, w których biblioteka jest zamknięta. Pracownicy biblioteki wraz z mieszkańcami planują kolejne działania na tym terenie:

Ryc. 44. Plakat informujący o działaniach na terenie projektu rok po jego realizacji

Źródło: Post na profilu Facebook Biblioteki Bliskiej <https://www.facebook.com/profile.php?id=100070087908050> [dostęp: 28.05.2024 r.]

„Tutaj jak była ta akcja sadzenia, to grubą pracę to rzeczywiście zrobiła ta firma, ale tą mniejszą, to tutaj się i brydżyści, kółko brydżowe zaangażowało, przerwali na chwilę i się zaangażowali. Były też dzieci z zajęć plastycznych, też przyszły i zrobiły swoje. Później też było fajnie, bo miałam taki plan, żeby co jesień dosadzać cebulki i tak nieśmiało na początku tak mówiłam, ale jedna z czytelniczek przyniosła i zostały wkopane i myślę, że w tym roku zrobimy kolejną akcję i znowu będziemy dosadzać. Myślę, że musimy zrobić z dziećmi na zajęciach takie plakietki „tutaj rosną tulipany” na przykład.” [M6K]

Tego typu niewielkie obszarowo działania wpisują się w koncepcję rozwiązań opartych na naturze (*nature-based solutions*) oraz koncepcję miejskiej zielonej akupunktury, czyli rozwiązań zwiększających udział terenów zielonych na obszarach gęsto zabudowanych w mikro skali, często z udziałem mieszkańców (Beryt, 2022). Inicjatywy o takim charakterze wpisują się również w coraz popularniejszą debatę nad znaczeniem zieleni w polskich miastach wynikającą z działań w zakresie ich adaptacji do zmian klimatu. Rosnąca świadomość ekologiczna, pozostająca nie bez związku z ograniczeniem dostępu do przestrzeni publicznych w okresie pandemii spowodowała, iż samorządy coraz częściej podejmują i promują działania o charakterze proekologicznym (Warchalska – Troll i Pistelok, 2023). Badania przeprowadzone w 2023 r. przez Krzysztofa Jodłowskiego wskazują wręcz iż to właśnie biblioteki pełnić mogą nowe funkcje centrów działań proklimatycznych, stanowiąc ośrodki edukacji i współpracy społecznej

(Jodłowski, 2023). Ich rozmieszczenie oraz rola, jaką pełnią w przestrzeniach publicznych polskich miast mogą stanowić potencjał w kierunku nowego znaczenia biblioteki jako miejsca – miejsca współpracy i działań na rzecz klimatu.

W ramach omawianej inicjatywy nie wytworzono nowej przestrzeni, przekształcono istniejącą przestrzeń, nadano jej znaczenie oraz zmieniono jej funkcję. Tę bezosobową przestrzeń osiedlowego dziedzińca zamieniono w funkcjonalne miejsce służące sąsiedzkiej integracji i podejmowaniu kolejnych aktywności. Warto w tym miejscu podkreślić, fakt, iż wraz ze zmieniającą się społeczną rolą bibliotek miejskich zaczynają nie tylko stanowić zamkniętą przestrzeń wewnątrz budynku, ale mają coraz większy wpływ w kształtowanie przestrzeni na zewnątrz. Pełnią tym samym istotną rolę tzw. miejsc trzecich (Oldenburg, 1999). Zdaniem twórcy tej koncepcji tego typu miejsca są istotne dla budowy społecznego kapitału miejsc i mogą stanowić kluczowe punkty rozwoju życia społecznego w kontekście miejskim. Chociaż Oldenburg w swojej pracy nie wymienił bibliotek, to jednak wraz ze współczesnymi przemianami tych instytucji, współczesne biblioteki mają potencjał aby pełnić taką rolę (Wojciechowska i Orzoł, 2020), co potwierdzają słowa inicjatorce projektu:

„Działamy lokalnie i społecznie i jesteśmy takim trochę trzecim miejscem. Do tego dążymy, żeby biblioteka była trzecim miejscem, więc oprócz tej pracy i domu to to miejsce było takim do którego można przyjść i spędzić miło czas, ale od kilku lat staramy się też wyjść i szukać tej przestrzeni dookoła. Wiadomo, że nie każde biblioteki są takie duże jak nasza i nie zawsze mają dostępną taką przestrzeń, ale my mamy ten nasz skwerek.” [M6K]

5.4.4. „Retkinia - Zielone Bulwary”

Projekt ten, którego podstawowym celem było zazielenienie najbliższego otoczenia i integracja sąsiedzka został zrealizowany w listopadzie 2023 r. Jego inicjatorami i głównymi wykonawcami byli mieszkańcy okolicznych bloków na terenie osiedla Karolew – Retkinia Wschód. W tym miejscu wymienić należy wnioskodawczynię inicjatywy Panią Kamilę Ścibor, Przewodniczącą Zarządu Osiedla Rokicie i liderkę wielu projektów lokalnych na terenie Polesia i Górnej¹⁵⁵, która to odpowiadała za zgłoszenie

¹⁵⁵ Mimo, że w Łodzi podział na dzielnice formalnie nie istnieje już od 1993 r., to jednak stale funkcjonuje w użyciu praktycznym, zarówno w mediach jak i wśród mieszkańców.

wniosku i współorganizację wydarzenia, podczas którego zrealizowano projekt. Mieszkańcy otrzymali finansowanie z budżetu miasta w wysokości 25 000 zł. Ze swojej strony natomiast zaoferowali wkład rzeczowy w postaci wydruku ulotek (zaproszeń do wspólnego podjęcia działań), narzędzi (świdry, szpadle, grabie, taczki, rękawice), a także ciepłego posiłku i napoi dla uczestników działań. Ponadto, do wkładu własnego należy również zaliczyć pracę społeczną wnioskodawców. Kwotę otrzymaną z budżetu miasta przeznaczono w całości na zakup ziemi i roślin (berbersów). Do realizacji inicjatywy włączyli się również przedstawiciele ochotniczej straży pożarnej (OSP Retkinia), druhny ze Związku Harcerstwa Polskiego (137 ŁDH „Sosny” im. Bogusi Sierpińskiej), radni miejscy oraz przedsiębiorcy z okolicy (lokalna piekarnia oraz restauracja zapewniły poczęstunek) (ryc. 45, 46, 47).

Ryc. 45. Realizacja projektu wraz z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 18.11.2023 r.

Źródło: Post na profilu Facebook osiedla Karolew-Retkinia Wschód
[<https://www.facebook.com/OsiedleKarolewRetkiniaWschod>] [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 47. Realizacja projektu wraz z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 18.11.2023 r.

Źródło: Post na profilu Facebook osiedla Karolew-Retkinia Wschód [https://www.facebook.com/OsiedleKarolewRetkiniaWschod] [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 46. Plakat zawierający informację o realizacji projektu.

Źródło: Post na profilu Facebook osiedla Karolew-Retkinia Wschód [https://www.facebook.com/OsiedleKarolewRetkiniaWschod] [dostęp: 23.03.2024 r.]

W ramach inicjatywy posadzono 500 krzewów wzdłuż ulicy Retkińskiej (od ul. Sprinterów do ul. Piaski). Ulica ta stanowi jedną z głównych arterii przecinających osiedle Karolew – Retkinia Wschód. Jest to stosunkowo niewielkie osiedle w porównaniu do innych jednostek osiedlowych w Łodzi (2,8 km²), aczkolwiek cechujące się dużą gęstością zaludnienia. Znajduje się ono na wschód od strefy wielkomiejskiej i przynależy od strefy osiedli, terenów przemysłowych i niezurbanizowanych, chociaż jest dobrze połączone z centrum miasta. Na jego terenie dominuje wielkopłytkowa zabudowa blokowa z drugiej połowy XX wieku o nieregularnym, dominująco liniowym układzie. Chociaż pośród budynków znajduje się dość duża liczba terenów zielonych – zwłaszcza zadrzewień międzyblokowych, to problem, zdaniem mieszkańców, stanowią właśnie ruchliwe ulice przecinające osiedle. Miejsce realizacji inicjatywy dodatkowo stanowi obszar częstszego przemieszczania się ludności (ze względu na liczne punkty handlowo – usługowe), ale przede wszystkim ich zatrzymywania się i przebywania, ze względu na lokalizację cmentarza rzymskokatolickiego przyległego bezpośrednio do ulicy Retkińskiej. Umieszczenie obiektu kultu religijnego w pobliżu ruchliwej ulicy, która generuje spory

hałas powodować może duży dyskomfort wśród odwiedzających to miejsce. Celem mieszkańców było zatem nie tylko podniesienie walorów estetycznych miejsca, ale również wykorzystanie funkcji izolacyjnych, jakie może zapewniać zieleń przydrożna.

Przed realizacją projektu obszar ten był niezagospodarowany i pokryty zaniedbanym trawnikiem (ryc. 48). Po jego realizacji natomiast zyskał nasadzenia, które po osiągnięciu właściwej wielkości będą mogły pełnić funkcję izolacyjną. Izolacja ta może przyjmować wiele wymiarów. Z jednej strony krzewy te stanowić mogą izolację wizualną, osłaniając częściowo uczestników ruchu pieszego oraz odwiedzających pobliski cmentarz przed widokiem ulicy. Dodatkowo, roślinność w miastach funkcjonuje jako naturalna bariera dźwiękowa, absorbując hałas uliczny, a ponadto poprzez uporządkowanie i zagospodarowanie tej przestrzeni podkreśla się naturalnie podział na strefy ruchu pieszego i samochodowego. Na ten aspekt zwracają również sami użytkownicy osiedla, stwierdzając, iż:

W Łodzi jest dużo takich porojeżdżanych trawników, zwłaszcza w centrum, a takie roślinki, to znacznie lepiej wyglądają niż takie plastikowe pacholki, czy betonowe przegrody. Tu niedaleko są ławki, można usiąść, pogadać chwilę, lepiej jest. [N5M]

Ryc. 48. Stan fragmentu obszaru realizacji projektu przed realizacją projektu
Źródło: Google Street View (Retkińska 70, Łódź) [dostęp: 23.03.2024 r.]

Nasadenia z jednej strony uniemożliwiają tzw. „dzikie” parkowanie na tym obszarze, a z drugiej strony znacznie utrudniają przechodzenie przez jezdnię w miejscach niedozwolonych, co wpływa również na poziom bezpieczeństwa. Zdaniem specjalistów zasadzone w tym miejscu berberysy, ze względu na niskie wymagania glebowe i wilgotnościowe oraz wysoką tolerancję na zasolenie i niskie temperatury dobrze sprawdzają się w warunkach miejskich, szczególnie do tworzenia niskich szpalerów oddzielających jezdnię czy parkingi od chodników (Związek Szkółkarzy Polskich, 2020).

Warto również podkreślić, iż projekt ten stanowi kontynuację podjętych w latach wcześniejszych aktywności, ponieważ na przyległym odcinku ulicy Retkińskiej (od wysokości ul. Hufcowej do ul. Sprinterów) w ramach wygranej w X edycji budżetu obywatelskiego dokonano nasadzeń tej samej rośliny. Pas nasadzeń zachował dzięki temu ciągłość i rozciąga się obecnie na długość około 320 m. Porównanie dwóch fragmentów ulicy Retkińskiej, na której zrealizowano ten sam przedmiotowo projekt w następujących po sobie latach, można zaobserwować na rycinach 49 i 50. Zrealizowanie tak rozległego fragmentu nasadzeń ze względu na ograniczenia finansowe pojedynczego projektu (zbyt wysoka kwota projektu mogłaby spowodować jego odrzucenie) nie byłoby możliwe w ramach jednego narzędzia, a zatem mieszkańcy zdecydowali się na skorzystanie z różnych dostępnych możliwości finansowania swojej inicjatywy, co jest stosunkowo powszechnym zjawiskiem. Jak wynika z analizy treści projektów wykonanej na potrzeby niniejszej pracy, istnieją grupy oraz organizacje, które wykorzystując swoje doświadczenie, składają projekty w kolejnych latach bądź w ramach innych instrumentów. Taki stan rzeczy przedstawicielka sektora publicznego uważa wręcz, za jedną z istotniejszych wartości dodanych organizacji tego typu konkursów stwierdzając, że:

Są też takie przykłady grup, które najpierw pozyskują granty miejskie, a potem inne, np. wojewódzkie, czy nawet dalej. To jest wartość dodana, edukacyjna. [P3K]

Ryc. 50. Nasadzenia zieleni zrealizowane w ramach X edycji budżetu obywatelskiego.
Źródło: Materiały własne

Ryc. 49. Nasadzenia zieleni zrealizowane w ramach inicjatywy lokalnej w 2023 r.
Źródło: Materiały własne

Przy okazji realizacji tego projektu, warto również podkreślić istotną rolę rad osiedla w rozwoju oddolnej miejskiej aktywności, gdyż, jak podkreśla to Suliborski (2014: 128), „[o]d charakteru ich działalności (sprawności, intensywności i zaangażowania) oraz zdolności pobudzania mobilizacji społeczności lokalnych zależy zmiany, jakie zachodzą w osiedlach, co w konsekwencji wpływa, obok innych przyczyn, na różnicowanie przestrzeni realnej miasta”. Rada Osiedla stanowi jednostkę pomocniczą gminy. Służyć może, w zależności od jej charakteru, o czym pisał Suliborski (2014), jako pośrednik między mieszkańcami a organami władzy gminy ze względu na swoje usytuowanie między formalną strukturą władzy publicznej a sferą nieformalnej samoorganizacji społecznej. Łódź posiada 36 Rad Osiedli, co odpowiada liczbie jednostek administracyjnych. Posiadają one zróżnicowany charakter, co jest w dużej mierze związane ze znacznymi odrębnościami funkcjonalno – społecznymi poszczególnych jednostek. Jak podkreśla w swoich badaniach Suliborski (tamże: 143), ze względu na przypadkowe łączenie często różnych genetycznie i społecznie osiedli współczesne rady osiedlowe „mają do czynienia z jednostkami o heterogenicznej strukturze wewnętrznej (morfogenetycznej,

funkcjonalnej i społecznej), a między sobą różnią się wielkością powierzchni, liczbą i strukturą społeczną ludności oraz pełnionymi funkcjami”.

Rady Osiedli często gromadzą wśród swoich członków osoby o szerokiej wiedzy na temat danego obszaru, a także osoby o społecznikowskim charakterze, zaangażowane w prace na rzecz swojego miejsca zamieszkania. To w nich bardzo często upatrywać można źródeł oddolnej mobilizacji oraz lokalnych liderów. W przypadku Osiedla Karolew – Retkinia Wschód dużą rolę w podejmowaniu aktywności społecznej odgrywają członkowie Rady Osiedla. Prowadzą oni w bardzo regularny sposób profil społecznościowy osiedla, publikując najważniejsze informacje dotyczące obszaru i wydarzeń, które mają na jego terenie miejsce, a także na temat spotkań konsultacyjnych czy programów dotacyjnych. Jednym z takich wydarzeń była właśnie realizacja projektu w ramach inicjatywy lokalnej, która została uwieczniona i opublikowana na nagraniu, podczas którego jeden z członków Rady Osiedla tak wypowiadał się o możliwościach wykorzystywania narzędzi partycypacji społecznej w mieście:

Cieszymy się z takich inicjatyw, słuchajcie, bo to partycypacja i aktywność społeczna jest tu najważniejsza. Te inicjatywy lokalne w naszym mieście są, mieszkańcy korzystają, to jest kolejna akcja. Za rok, jeżeli chcecie mieć coś na swoim osiedlu to składajcie wnioski. To jest kilka tysięcy złotych, które może spowodować, że zmienicie kawalek swojego osiedla, w coś piękniejszego. Przed nami są już berbersy z poprzednich lat – z budżetu obywatelskiego, za nami będą z inicjatywy sąsiedzkiej [lokalnej – przyp. autorka]. Miasto wspiera inicjatywy mieszkańców i warto z nich korzystać¹⁵⁶.

5.5. Aktywność społeczności lokalnych w ramach działań opartych na mikrograntach miejskich

5.5.1. „Zielone Smulsko – piknik osiedlowy”

Konkurs „Mikrogranty Miejskie”, którego operatorem jest Centrum OPUS¹⁵⁷ w przeciwieństwie do inicjatyw lokalnych opisanych w poprzednim podrozdziale nie jest oparty na naborze ciągłym a ma określony coroczny harmonogram. Tak jak w przypadku inicjatyw natomiast projekt zgłoszony w danym roku kalendarzowym należy zrealizować

¹⁵⁶ Wypowiedź pochodzi z nagrania opublikowanego na stronie Facebook Osiedla Karolew – Retkinia Wschód z dnia 18 listopada 2023 r.

¹⁵⁷ Z przerwą w roku 2021, kiedy operatorem było Stowarzyszenie Społecznie Zaangażowani.

w tym samym roku, co zdaniem przedstawicieli sektora publicznego jest istotną wartością dodaną tego typu konkursu:

„Proszę również pamiętać, że inicjatywa [jak i mikrogranty – przyp. autorka] realizowana jest w tym samym roku, więc oni widzą [mieszkańcy Łodzi – przyp. autorka], że to się dzieje tu i teraz i jest taka mobilizacja, a w budżecie obywatelskim projekt realizowany jest w kolejnym roku, więc oni widzą tą sprawczość i tę szybkość, na zasadzie – mam pomysł, realizuję i nie czekam. I widać, że jest ogromna potrzeba takiej wspólnej pracy na rzecz swojej społeczności.”
[P11K]

Maksymalną kwota dofinansowania projektu wynosi 5 000 zł, co również odróżnia ten typ konkursu od inicjatyw lokalnych, w których górna granica dofinansowania pojedynczego projektu nie jest określona. Niższa kwota dofinansowania przekłada się na podejmowane przez mieszkańców działania, które opierają się w mniejszym stopniu na zakupie infrastruktury czy rozbudowanym przekształceniu przestrzeni a raczej na niewielkich pracach, których podstawowym celem jest aktywizacja i integracja sąsiadów. Mikrogranty miejskie często są również wykorzystywane jako komplementarne źródło finansowania do realizowanych już projektów z innych źródeł (głównie budżetu obywatelskiego).

Projekt „Zielone Smulsko – piknik osiedlowy” stanowi jeden z projektów złożonych w pierwszej edycji konkursu, w roku 2018. Jego celem było zazielenienie skweru w kwartale ulic Gimnastycznej, Żużlowej, Pływackiej i Łyżwiarskiej na osiedlu Retkinia Zachód – Smulsko oraz organizacja pikniku osiedlowego połączonego z panelem dyskusyjnym na temat rozwoju osiedla. Obszar ten położony jest peryferyjnie na południowym zachodzie Łodzi, granicząc z gminą Konstantynów Łódzki. Chociaż osiedle to jest administracyjnie traktowane jako jedna jednostka, to występuje wyraźna różnica między Smulskiem a Retkinią Zachód. Smulsko jest gęściej zabudowanym obszarem o jednorodzinnej zabudowie szeregowej z lat 80. XX wieku. Jest on jednak ściśle powiązany z Retkinią, głównie pod względem funkcjonalnym, gdyż na terenie Smulska dominuje funkcja mieszkaniowa, a zdecydowaną większość potrzeb mieszkańcy realizują w sąsiadującej Retkini. Na terenie Smulska znajdują się jednak liczne tereny zieleni w postaci parków miejskich, ogródków działkowych czy lasu i uroczyska Lublinek. W centrum Smulska znajduje się ponadto skwer, który stanowi bardzo istotne miejsce dla

mieszkańców (ryc. 51). Jest to miejsce spotkań, rekreacji, organizacji wydarzeń i wypoczynku dla okolicznych mieszkańców w różnym wieku.

Ryc. 51. Zdjęcie satelitarne fragmentu Smulska – w centralnej części znajduje się skwer na którym widoczne są już plac zabaw oraz boisko wielofunkcyjne.

Źródło: Geoportal Województwa Łódzkiego, <https://geoportal.lodzkie.pl/imap/> [dostęp: 23.04.2024 r.].

Jest to również osiedle wyróżniające się dużą aktywnością społeczną jego mieszkańców i to aktywnością w dużej mierze skupionej właśnie na wskazanym skwerze. Już od pierwszej edycji budżetu obywatelskiego w 2013 r. udało się mieszkańcom wygrać dwa duże projekty za łącznie ponad 800 000 zł – w ich ramach wybudowano plac zabaw oraz wielofunkcyjne boisko. W kolejnych latach powstała również siłownia zewnętrzna, oświetlenie solarne, chodniki i nasadzenia drzew i krzewów. W 2015 roku skorzystano również z mniejszych projektów oferowanych dla rad osiedli przez Centrum OPUS, które poświęcono nasadzeniom roślin. Wcześniejsza współpraca z Centrum przyczyniła się również do łatwiejszego dostępu do informacji o rozpoczynającym się konkursie mikrograntowym.

Projekt „Zielone Smulsko – piknik osiedlowy” został zrealizowany w październiku 2018 r (ryc. 52). Finansowanie uzyskane w ramach konkursu w wysokości 5 000 zł przeznaczone zostało na rośliny i organizację pikniku osiedlowego. Mieszkańcy zaoferowali natomiast w ramach wkładu własnego prace społeczne polegające na uporządkowaniu terenu oraz organizacji pikniku. Wnioskodawcami projektu byli mieszkańcy skupiający swoje działania w stowarzyszeniu i Radzie Osiedla. W wydarzeniu uczestniczyło grono mieszkańców osiedla angażując się zarówno w nasadzenia jak i biorąc

udział w grach i zabawach (ryc. 53). Warto podkreślić, iż wiele lokalnych instytucji, grup i organizacji włączyło się do jego organizacji tworząc swoistego rodzaju partnerstwo społecznościowe. Projekt ten stanowił bowiem również podstawę dla zmapowania i uruchomienia zasobów istniejących w społeczności. Jego istotą nie było wytworzenie nowej przestrzeni, a jej zagospodarowanie stanowiło jedynie przyczynek do aktywizacji społecznej.

**Stowarzyszenie
„Osiedle Smulsko”**

zaprasza na

**Piknik Osiedlowy
„Zielone Smulsko”**

14 października 2018
(niedziela)

Godz. 11:00 – 15:00

Teren przy boisku.

Spotkajmy Sie !

Sfinansowano ze środków zadania Miejski Program Migrantów współfinansowanego ze środków Miasta Łodzi realizowanego przez Centrum OPUS.

PROGRAM PIKNIKU

11.00-15.00
Panel dyskusyjny
„Porozmawiajmy o naszym osiedlu”
(sala szkoły językowej SCOL ul. Gimnastyczna 126)
Dla uczestników panelu kawa, herbata i słodki poczęstunek.

11.00-15.00
Akcja „Zielone Smulsko”
(sadzimy drzewa na osiedlu)

11.00-15.00
Osiedlowa gra terenowa - start przy boisku
(organizator - 10 ŁDH)

11.00-15.00
Pokazy podstawowych zasad ratownictwa medycznego
(organizator HOPR)

11.00-15.00
Animacje dla najmłodszych - obok placu zabaw
(organizator Plaskownica – Centrum zajęć dla dzieci)

11.00-15.00
Cały wszechświat to fizyka
(organizator Neuronek – pracownia pedagogiczna)

12.00-14.00
Pilates na świeżym powietrzu – boisko
(organizator Movimento Pilates)

12.00-13.30
Konkurs na Najfajniejszego psa i kota na Smulsku
Upominek dla każdego pupila
(teren przy boisku)

14.00-15.00
Mecz piłki nożnej Smulsko – kontra reszta Łodzi

Zapraszamy !!

Szczegóły dotyczące poszczególnych zajęć na naszym facebooku:
facebook/stowarzyszenieosiedlesmulsko

Ryc. 52. Post informujący o wydarzeniu realizowanym w ramach konkursu „Miejskie Mikrogranty” na terenie osiedla.
Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia "Osiedle Smulsko" <https://www.facebook.com/p/Stowarzyszenie-Osiedle-Smulsko-100064801866581/> [dostęp: 14.03.2024 r.]

Ryc. 53. Piknik sąsiedzki w dniu 14 października 2018 r. na skwerze
Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia "Osiedle Smulsko" <https://www.facebook.com/p/Stowarzyszenie-Osiedle-Smulsko-100064801866581/> [dostęp: 14.03.2024 r.]

Rozwój społeczności tego osiedla wpisuje się dość precyzyjnie we wspomnianą już w niniejszej pracy ideę rozwoju społeczności w oparciu o zasoby (*asset – based community development*). Koncepcja ta zakłada, iż skuteczny rozwój społeczności lokalnych jest oparty na trzech fundamentach: pracy na zasobach, skupieniu na tym co wewnątrz oraz napędzaniu relacjami (Green, Moore, O'Brien, 2003). Zlokalizowanie i uruchomienie zasobów we własnej społeczności prowadzi zdaniem autorów koncepcji do bardziej efektywnego i trwałego rozwoju społeczności lokalnych (Kretzmann i McKnight, 1993). W przypadku opisywanego projektu – to właśnie organizacja wydarzenia skupionego na miejscu, które jest spoiwem społeczności pozwala liderom lokalnym na identyfikację zasobów w postaci kapitału ludzkiego, organizacji i podmiotów, które są zaangażowane w życie danej społeczności. Uruchomienie elementów składowych społeczności i budowanie relacji prowadzi do jej trwałego rozwoju. Projekt ten z powodzeniem wykorzystał już istniejące zasoby, pod którymi możemy rozumieć również wiedzę na temat miejsca oraz przywiązanie do miejsca, a także relacje co posłużyło pozyskaniu nowych informacji o podmiotach oraz ich kompetencjach, które można włączyć w budowanie trwałej, odpornej wspólnoty.

Materialne efekty tej współpracy są widoczne w przestrzeni osiedla, gdyż skwer wraz z przyległymi terenami zielonymi (ciągiem pieszym przecinającym osiedle widocznym na rycinie 53) został w znaczącym stopniu przekształcony właśnie poprzez aktywność mieszkańców, zgodnie z ich potrzebami i wymogami (ryc. 54, 55, 56, 57).

Ryc. 54. Widok na skwer: na pierwszym planie niskie nasadzenia oraz lampy solarne, w tle po prawej siłownia plenerowa i boisko wielofunkcyjne.

Źródło: Materiały własne.

Ryc. 55. Widok na skwer: na pierwszym planie wysokie nasadzenia oraz ławki, w tle po lewej plac zabaw oraz lampy solarne i boisko po prawej stronie.

Źródło: Materiały własne.

Ryc. 56 (po lewej). Widok na skwer: na pierwszym planie – gry chodnikowe dla najmłodszych, po lewej boisko wielofunkcyjne.

Źródło: Materiały własne.

Ryc. 57 (u góry). Widok na przeciwną stronę ulicy – Rondo Smulskie – zagospodarowane przy wykorzystaniu budżetu obywatelskiego.

Źródło: Materiały własne

5.5.2. „Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4”

Kolejnym projektem zrealizowanym w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów jest inicjatywa „Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4”. Projekt ten otrzymał finansowanie i został zrealizowany w roku 2019 podczas drugiej edycji konkursu. Jego celem było stworzenie ogródka wspólnotowego na podwórku kamienicy przy Kościelnej 4 na osiedlu Bałuty – Doły. Pomysłodawcami i realizatorami projektu są mieszkańcy kamienicy, którzy zgłosili się do Fundacji Normalne Miasto Fenomen z prośbą o patronat nad przedsięwzięciem. Uzyskane finansowanie w wysokości 5 000 zł przeznaczone zostało na zakup roślin oraz ziemi. Wkład własny mieszkańców stanowiła przede wszystkim praca społeczna przy zagospodarowaniu ogródka. Warto wskazać, iż inicjatywa ta nie jest pierwszym wspólnotowym działaniem mieszkańców, ponieważ wcześniej przeprowadzili oni remont podwórka, ocieplili część kamienicy a także zorganizowali pomieszczenie na rowery i piwnicę. Wszystkie z tych działań były zainicjowane i wykonane przez społeczność kamienicy.

Kamienica położona przy ulicy Kościelnej 4 zlokalizowana jest w południowo – zachodniej części osiedla Bałuty – Doły w strefie wielkomiejskiej i na obszarze rewitalizacji (ryc. 12). Jest to obszar przyległy bezpośrednio do Starego Rynku, najstarszej części Łodzi, który w latach 1940 – 1944 wchodził w granice Litzmannstadt Ghetto. Podstawowymi funkcjami osiedla są funkcje mieszkaniowo – usługowe. Chociaż na tym obszarze dominuje zabudowa blokowa to jednak w jej południowej części, w której zrealizowany został projekt występują przede wszystkim stare kamienice czynszowe. Kamienica pod adresem Kościelna 4 położona jest w sąsiedztwie Parku Staromiejskiego. Jest to stary, trzypiętrowy budynek z podwórkim zlokalizowanym za zamykanym przejściem bramnym. Przed realizacją inicjatywy był to niezagospodarowany i zaniedbany fragment przestrzeni półpublicznej.

Realizacja projektu była precyzyjnie zaplanowana i zrealizowana zgodnie z harmonogramem grupy inicjatywnej. W pierwszej kolejności zaplanowano i zrealizowano spotkanie pomysłodawców służące opracowaniu planu działań oraz budżetu. Następnie włączono w etap przygotowawczy całą wspólnotę mieszkańców wspólnie przygotowując już projekt zagospodarowania podwórka oraz dokonując wyboru roślin, które pojawiły się później w ogródku (ryc. 58, 60). Właściwe prace obejmujące uporządkowanie terenu, sadzenie roślin, przygotowanie terenu pod system nawodnienia i oświetlenia roślin odbywały się we wrześniu 2019 r. (ryc. 59, 61). Po ukończeniu prac

ogródkowych zorganizowano spotkanie dla całej społeczności, podczas którego odbyły się również warsztaty dotyczące selektywnej zbiórki odpadów wdrożonej w kamienicy.

Ryc. 59. Prace mieszkańców przy nasadzeniach zieleni. Widok z bramy.

Źródło: Post na profilu Facebook projektu Fenomenalne Podwórkó – Kościelna 4
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100064709974994> [dostęp: 26.03.2024 r.]

Ryc. 58 (u góry).
Sadzonki roślin
zamówione przez
mieszkańców w ramach
finansowania projektu
Źródło: Post na profilu
Facebook projektu
Fenomenalne Podwórkó
– Kościelna 4
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100064709974994> [dostęp: 26.03.2024 r.]

Ryc. 60. Etap przygotowawczy – tworzenie projektu zagospodarowania ogródka
Źródło: Post na profilu Facebook projektu Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100064709974994> [dostęp: 26.03.2024 r.]

Ryc. 61. Prace mieszkańców przy nasadzeniach zieleni. Widok na front podwórka.
Źródło: Post na profilu Facebook projektu Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100064709974994> [dostęp: 26.03.2024 r.]

Jest to przykład projektu, w którym pomimo stosunkowo niskiego budżetu udało się dokonać istotnego przeobrażenia najbliższej przestrzeni. Z anonimowej, zaniedbanej przestrzeni stworzono przyjazne, zielone miejsce, odpowiadające na potrzeby mieszkańców. Nadano mu funkcje wypoczynkowo – rekreacyjne. Podobnie jak w przypadku poprzedniego projektu „Zielone Smulsko” większość społeczności tej kamienicy była już zintegrowana, dzięki czemu łatwiej było podjąć współpracę na rzecz wspólnego celu, a w późniejszym okresie włączyć do działań pozostałą część społeczności. Wykorzystano również relacje mieszkańców z innymi podmiotami, np. ze Stowarzyszeniem Społecznie Zaangażowani, od których pomysłodawcy projektu otrzymali dodatkowe sadzonki roślin, które uzupełniły ogródek.

Warto podkreślić, iż proces przekształcania najbliższej okolicy nie skończył się wraz z zakończeniem realizacji projektu. Finansowanie otrzymane w ramach mikrograntu umożliwiło jednorazowe pokrycie największego kosztu – zakupu roślin, co byłoby znacznie utrudnione i rozłożone w czasie w przypadku gdyby mieszkańcy realizowali tę inicjatywę wyłącznie ze środków prywatnych. Widoczne rezultaty istotnych zmian w przestrzeni stanowiły natomiast motywator do dalszych zmian skupionych wokół utrzymania stanu terenu, drobnych prac naprawczych, porządkowych czy nowych nasadzeń:

To nie tak, że wraz z końcem finansowania skończyły się prace na naszym podwórku. Rośliny kwitną, przyjęły się wszystkie! 🌳🌿🌱🌹 Dostawiliśmy kratki na roślinność pnącą i po to, żeby trochę zasłonić szare mury. Zainstalowaliśmy beczkę na deszczówkę i system nawadniania. ☔🌧️🌧️ Schowaliśmy szpecące podwórko kable. I wszystko wyłożyliśmy korą i zrębkiem drewnianym. No ładnie wyszło 😊 Dosadzimy jeszcze z 15 sadzonek winobluszcza i niech się zieleni!!!!¹⁵⁸

Obecnie, niemal po pięciu latach od realizacji projektu miejsce to wciąż zachowało formę i funkcję jakie nadali mu mieszkańcy kamienicy (ryc. 62). Pomimo niezbyt atrakcyjnego estetycznie otoczenia (kamienica pozostała niewyremontowana) lokalna

¹⁵⁸ Post na profilu Facebook projektu Fenomenalne Podwórko – Kościelna 4 z 2020 roku – niecały rok po realizacji projektu. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064709974994> [dostęp: 26.03.2024 r.].

społeczność doprowadziła do stworzenia sobie własnymi siłami przyjaznego fragmentu otoczenia świadomie kreując miejsce swojego zamieszkania.

5.5.3. „Mur, który łączy”

Kolejnym z 38 projektów, które otrzymały dofinansowanie w drugiej edycji Miejskiego Programu Mikrograntów jest projekt „Mur, który łączy” zgłoszony i zrealizowany w 2019 r. Pomysłodawcami projektu i jego wykonawcami byli mieszkańcy kamienicy przy ulicy Legionów 50 na osiedlu Stare Polesie. Rolę wnioskodawcy

Ryc. 62. Stan podwórka – kwiecień 2024 r.

Źródło: Materiały własne

i patrona mikrograntu pełniło natomiast aktywne lokalnie Stowarzyszenie Społecznie Zaangażowani. Jest to kolejna inicjatywa zrealizowana przy ulicy Legionów, przy czym w tym przypadku skorzystano z narzędzia jakim są miejskie mikrogranty. Celem niniejszego projektu była poprawa jakości życia mieszkańców kamienicy, co miało zostać osiągnięte poprzez zagospodarowanie zaniedbanej przestrzeni na terenie podwórka wspólnoty mieszkaniowej.

Kamienica przy ulicy Legionów 50 stanowiła jeszcze w okresie realizacji projektu typowy przykład zaniedbanej, śródmiejskiej zabudowy czynszowej. Na jej tyłach znajdowało się natomiast niewielkie i równie zaniedbane podwórko, pełniące głównie funkcje parkingu dla mieszkańców. Dzięki inicjatywie i wspólnej pracy mieszkańców obszar ten został przeobrażony i rozszerzono jego funkcje. Głównym działaniem jakie zaplanowano w projekcie był remont muru stanowiącego fragment ogrodzenia oraz ozdobienie go murem w celu uatrakcyjnienia przestrzeni. Mur ten wymagał niewielkich działań remontowych, tak aby mógł służyć jako podłoże dla pracy artystycznej (ryc. 63).

Ryc. 63. Stan fragmentu ogrodzenia posesji przy ul. Legionów 50 przed rozpoczęciem realizacji projektu.

Źródło: Post na profilu Facebook Stowarzyszenia Społecznie Zaangażowani

[<https://www.facebook.com/SpołecznieZaangazowani>] [dostęp: 23.03.2024 r.].

W ramach uzyskanego finansowania udało się również odnowić istniejącą już małą infrastrukturę oraz zakupić huśtawkę dla dzieci, a także meble ogrodowe, które stanowią kluczowy punkt w przestrzeni podwórka pozwalając na międzypokoleniową integrację mieszkańców. Wkład własny zapewniono poprzez pracę społeczną przy przygotowaniu muru oraz uprzątnięcie terenu (ryc. 64, 65, 66). Dodatkowo do realizacji projektu włączyli się łódzka Fundacja Urban Forms, prowadząca działalność polegającą na upowszechnianiu kultury i sztuki miejskiej przekazując mieszkańcom farby do stworzenia muralu, natomiast za jego powstanie odpowiadał zaprzyjaźniony artysta plastyk z Teatru Wielkiego (ryc. 67).

Ryc. 64, 65, 66 Etap realizacji projektu – przygotowanie ściany pod mural oraz uprzątnięcie terenu przez mieszkańców
Źródło: Post na profilu Facebook Łódź Rewitalizuje [<https://www.facebook.com/lodzrewitalizuje>] [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 67. Mural znajdujący się na ogrodzeniu posesji przy ul. Legionów 50

Źródło: Post na profilu Facebook Łódź Rewitalizuje [https://www.facebook.com/lodzrewitalizuje] [dostęp: 23.03.2024 r.]

Projekt ten, jak wskazano już przy wcześniejszej realizacji przy ul. Legionów znajduje się na obszarze rewitalizacji. Jeszcze przed rozpoczęciem właściwego procesu rewitalizacji obszarowej centrum Łodzi przeprowadzono w mieście dwa etapy Projektu Pilotażowego służącego przygotowaniu do właściwej rewitalizacji i stworzenia Programu Rewitalizacji Łodzi 2020+¹⁵⁹. W ramach I etapu pilotażu (2014 – 2016) podczas tzw. fajrantów, czyli spotkań z mieszkańcami¹⁶⁰, lokatorzy kamienic wyremontowanych w programie „Mia100 Kamienic”¹⁶¹, wskazali na istotne problemy społeczne występujące

¹⁵⁹ Celem realizacji Projektu pn. Opracowanie modelu prowadzenia rewitalizacji obszarów miejskich na wybranym obszarze w Mieście Łodzi było przygotowanie do procesu rewitalizacji obszarowej centrum Łodzi w latach 2014-2020, w tym dostarczenie wiedzy potrzebnej do właściwego przygotowania Programu Rewitalizacji Łodzi 2020+. Zadania realizowane w projekcie służyły przygotowaniu modelu prowadzenia rewitalizacji w obszarach miejskich poprzez wypracowanie metodologii oraz sposobu podejścia do działań rewitalizacyjnych zorientowanych na osiągnięcie jak największego efektu dla miasta-beneficjenta, z uwzględnieniem jego specyfiki oraz indywidualnych uwarunkowań.

¹⁶⁰ W ramach pierwszego etapu projektu pilotażowego przeprowadzono szeroko zakrojone działania na obszarze wyznaczonym do rewitalizacji, w tym również działania społeczne w postaci trzech programów: animacyjnego, partycypacyjnego i edukacyjnego. Program Partycypacyjny, którego celem było jak najszersze zaangażowanie społeczności lokalnych w proces partycypacyjny obejmował różne formy włączenia mieszkańców w działanie, m.in. „łódzkie fajranty”, czyli cykl kameralnych spotkań przedstawicieli Urzędu Miasta Łodzi z mieszkańcami, odbywających się w przestrzeni miejskich skwerów lub w podwórkach kamienic które umożliwić miały dwukierunkową wymianę informacji i uwag dotyczących procesu rewitalizacji na danym obszarze.

¹⁶¹ Program „Mia100 Kamienic” to wieloletni program Urzędu Miasta Łodzi realizowany od 2011 r., którego podstawowym celem jest poprawa warunków bytowych mieszkańców nieruchomości objętych programem poprzez remonty kamienic o najgorszym stanie technicznym. W 2022 r. w ramach programu wyremontowanych zostało 9 kamienic zlokalizowanych przy ulicy Legionów, w tym kamienica przy ulicy Legionów 50.

w nowo zasiedlonych budynkach. Wymieniano przede wszystkim brak relacji sąsiedzkich, co przekładało się na trudności w budowie więzi sąsiedzkich, osłabione poczucie przynależności do miejsca, poczucie bezpieczeństwa oraz poczucie braku odpowiedzialności za wspólną przestrzeń. W wyniku tych analiz za niezbędne uznano zatem wypracowanie więzi w tych społecznościach poprzez wsparcie tworzenia nieformalnych grup sąsiedzkich i budowę relacji.

Jednym ze skutecznych narzędzi wsparcia w budowaniu relacji sąsiedzkich wśród nowych mieszkańców okazały się właśnie konkursy mikrograntowe zachęcające lokalną społeczność do podejmowania działań zmierzających do realizacji własnych inicjatyw na rzecz najbliższego otoczenia. Zgodnie z ideą tego konkursu wspólne działanie ma wyzwolić oddolną energię mieszkańców i stworzyć przestrzeń do nawiązania długotrwałych relacji, co potwierdziła jedna z realizatorek projektu:

„Sprowadziliśmy się tutaj z różnych miejsc w Łodzi. Program Mikrogranty pozwolił nam zagospodarować przestrzeń podwórka oraz poznać się i zaprzyjaźnić z sąsiadami¹⁶²”.

Działania grupy sąsiedzkiej okazały się dużym sukcesem, a dzięki współpracy z licznym partnerami, m.in. Stowarzyszeniem Społecznie Zaangażowani, Biurem ds. Rewitalizacji Urzędu Miasta Łodzi, Teatrem Wielkim czy Fundacją Urban Forms skutki ich inicjatywy zaprezentowane zostały również w szerszej skali – poprzez udział w zdjęciach do filmu o modelowej rewitalizacji¹⁶³, który powstał na zlecenie Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju.

5.5.4. „Wykluczeni mają głos - mural ”

Wykluczeni mają głos, to projekt, który został zrealizowany w październiku 2021 roku. Jest on o tyle specyficzny, iż do jego realizacji włączona została określona grupa społeczna – podopieczni ośrodka kuratorskiego znajdującego się na osiedlu Katedralna w Łodzi. Przestrzeń publiczna w przypadku tej inicjatywy pełniła rolę medium,

¹⁶² Wypowiedź Pani Katarzyny Zieleniewicz, mieszkanki kamienicy przy ulicy Legionów 50 udzielona na potrzeby materiału video na portalu YouTube „Fundusze Europejskie – Pilotaż rewitalizacji w Łodzi”, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=wNiZIO6Z3Ss> [dostęp: 23.03.2024 r.]

¹⁶³ Głównym celem konkursu „Modelowa Rewitalizacja Miast” zorganizowanego przez Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej było upowszechnienie procesów rewitalizacji oraz wypracowanie modeli jej prowadzenia na obszarach miejskich. W realizację projektu zostało włączone 20 miast – partnerów oraz 3 miasta, a w tym Łódź, w których uruchomiony został program pilotażowy mający na celu przygotowanie tych miast do wyzwań rewitalizacyjnych.

środka ekspresji i przekazu poprzez sztukę będąc jednocześnie narzędziem demokratyzacji i prawa do miasta dla osób wykluczonych. Projekt ten zgłoszony został przez grupę nieformalną, jako patron wystąpiła natomiast Fundacja Stare Polesie. Całość otrzymanego finansowania w wysokości 5 000 zł przeznaczona została na organizację warsztatów oraz przybory malarskie. Wkład własny stanowiła praca społeczna realizatorów projektu. Celem inicjatywy było przeciwdziałanie wykluczeniu młodych osób poprzez organizację warsztatów antywykluczeniowych oraz współdziałanie podczas tworzenia muralu.

Projekt podzielony był na kilka etapów. W pierwszej kolejności, w Ośrodku Kuratorskim Nr 1 w Łodzi odbyły się warsztaty antywykluczeniowe przeprowadzone przez Dariusza Paczkowskiego¹⁶⁴. Pomieszczenia ośrodka znajdują się w budynku Rzymskokatolickiej Parafii św. Józefa przy ulicy Ogrodowej 22. Placówka ta ma charakter otwarty i kierowane są do niej osoby nieletnie na podstawie postanowienia sądu. Prowadzone są w niej działania o charakterze profilaktycznym, opiekuńczo – wychowawczym i resocjalizacyjno – terapeutycznym. W warsztatach wzięli udział podopieczni ośrodka oraz osoby z pobliskiej świetlicy środowiskowej. Poruszono na nich temat świadomości i znaczenia wykluczenia. Następnie, w nawiązaniu do rozmów artysta zapoznał uczestników warsztatów z ideą sztuki zaangażowanej społecznie i przedstawił swoje dotychczasowe realizacje. Dariusz Paczkowski od wielu lat realizuje inicjatywy artystyczne dotyczące ważnych problemów społecznych. W tym przypadku jego pomysłem na przeciwdziałanie wykluczeniu, które utożsamiane było przez uczestników warsztatów z brakiem poczucia tożsamości, przynależności czy sprawczości było działanie skupione na możliwości wyrażenia siebie, wspólnej pracy wyzwalającej poczucie wspólnotowości, a poprzez jego realizację w przestrzeni publicznej – również poczucie sprawczości. Pomimo początkowej zachowawczości szczególnie w grupie młodzieży sposób realizacji projektu spotkał się z bardzo pozytywnym odbiorem wśród podopiecznych. Włączenie ich do działań już na początkowym etapie realizacji wzbudziło w nich zainteresowanie i zaangażowanie.

Po przeprowadzeniu warsztatów odbyła się natomiast kilkudniowa praca w terenie. Pierwszym etapem było przygotowanie betonowego ogrodzenia na którym później powstał mural. Do jego stworzenia użyto szablonów zaprojektowanych przez studentów Akademii Sztuk Pięknych w Katowicach. Celem stworzenia muralu nie była realizacja wizji

¹⁶⁴ Artysta, twórca murali i działacz społeczny, prowadzi warsztaty dla różnorodnych grup społecznych. Związany z projektem społeczno/artystycznym 3Fala.

artystycznej jego twórcy a wspólna praca podczas której każda z osób przebywających w ośrodku mogła wyrazić siebie i to co ją określa. Początkowo mur przy ulicy Ogrodowej 22 stanowił pustą, szarą przestrzeń o charakterze funkcjonalnym zwiększającą jeszcze poczucie odizolowania od otaczającej przestrzeni (ryc. 68). Po zaangażowaniu dzieci i młodzieży powstał natomiast kilkunastometrowy mural, który znacząco ubarwił tę przestrzeń i stanowi do dziś symbol współpracy i sprawczości dla osób wykluczonych (ryc. 69, 70, 71).

Ryc. 68. Pierwszy etap prac projektowych – przygotowanie muru pod powstanie muralu

Źródło: Artykuł na portalu wyborcza.pl, <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,27753591,za-pomocą-pędzla-i-farby-walcza-z-wykluczeniem-chodzi-o-to.html> [dostęp: 13.03.2024 r.]

Ryc. 70.(u góry). Stan projektu w kwietniu 2024 r.

Źródło: Materiały własne

Ryc. 69. (z lewej). Praca nad powstawaniem muralu przy ul. Ogrodowej 22 w Łodzi.

Źródło: Post na profilu Facebook Fundacji Klamra
<https://www.facebook.com/FundacjaKlamra> [dostęp: 13.03.2024 r.]

Ryc. 71. Fragment muralu wraz z podpisami jego autorów.
Źródło: Materiały własne.

Wykorzystanie narzędzi partycypacyjnych jakim są mikrogranty miejskie stanowi na tym przykładzie realizację idei partycypacji znaczącej (*meaningful participation*) promowanej przez UN-Habitat, biorąc pod uwagę potrzeby i znaczenie grup zmarginalizowanych w procesach partycypacyjnych (UN-Habitat, 2016). Projekty artystyczne realizowane w przestrzeni publicznej mogą bowiem stanowić skuteczne narzędzie w walce z wykluczeniem społecznym i promowaniu inkluzji. Ten typ sztuki – sztuka zaangażowana społecznie – poprzez tzw. zwrot społeczny w sztuce datowany na początek XXI wieku jest bowiem coraz bardziej popularnym zjawiskiem w miejskiej przestrzeni publicznej (Niziołek, 2021). W Polsce rozwinął się on dopiero w drugiej dekadzie XXI wieku. Jego cechą charakterystyczną stanowi zaangażowanie lokalnych społeczności w proces twórczy a same dzieła często stają się integralną częścią miejsca w którym powstaje. Przyjmować może różne formy. W niniejszym projekcie natomiast ze względu na dostępność przestrzenną i specjalizację artysty przyjął formę kilkunastometrowego muralu, co pozwoliło na zaangażowanie dużej grupy osób.

Tego typu zaangażowane społecznie działania artystyczne w przestrzeni mogą stanowić również sposób na aktywne uczestnictwo w kształtowaniu przestrzeni publicznej. Poprzez tworzenie instalacji, murali czy interwencji artystycznych, osoby wykluczone społecznie mogą dosłownie włączyć się w proces kształtowania otoczenia, czyniąc je bardziej zróżnicowanym i reprezentatywnym. Dzieła te często podejmują trudne społecznie tematy przez co również dzięki swojej dostępności mogą pełnić funkcję edukacyjną zwiększając świadomość społeczną dotyczącą zróżnicowanych problemów.

Przestrzeń odgrywa kluczową rolę w kontekście działań artystycznych i zaangażowania osób wykluczonych społecznie. Staje się ona miejscem, w którym osoby wykluczone społecznie mają możliwość wyrażenia siebie, uczestniczenia w procesie twórczym i manifestowania swoich doświadczeń, emocji i opinii. Jest to także miejsce, które może być transformowane poprzez działania artystyczne, stając się bardziej otwartym, przyjaznym i dostępnym dla wszystkich. Działania w przestrzeni publicznej umożliwiają przełamywanie barier społecznych i kulturowych poprzez wspólne tworzenie oraz współkształtowanie otoczenia, co sprzyja budowaniu więzi społecznych, poczucia przynależności i równości.

Mur przy Ogrodowej 22 stanowi obecnie niemal galerię dzieł street artu, gdyż niecały rok później został tam zrealizowany kolejny projekt przygotowany przez tego samego artystę we współpracy z podopiecznymi tego samego ośrodka, w którym ze

Ryc. 72. Mural „PEACE” w podwórku ulicy Ogrodowej 22 w Łodzi
Źródło: Materiały własne

względu na
konflikt rosyjsko –
ukraiński znalazły
się również dzieci
i młodzież
z Ukrainy. Tym
razem mural
powstał w ramach
akcji „Kolorowa
Tolerancja”¹⁶⁵
i przedstawia
słowo „Pokój”

¹⁶⁵ Inicjatywa Centrum Dialogu im. Marka Edelmana, która na celu przeciwstawianie się nietolerancji, mowie nienawiści widocznej również w przestrzeni publicznej miasta a także naukę wzajemnego szacunku. W Łodzi organizowana od 2000 r.

w trzech językach i uścisk dłoni, co wyraża wsparcie dla narodu ukraińskiego i ustanowienia pokoju (ryc. 72).

5.5.5. „TRAFione miejsce – ogródek społeczny”

Niniejszy projekt przedstawia kolejny przykład biblioteki zaangażowanej społecznie stanowiącej centrum lokalnej aktywności i wspierającej integrację wspólnoty lokalnej. Biblioteka TRAF zlokalizowana jest przy ulicy Augusta Cieszkowskiego 11A na osiedlu Rokicie. Jest to typowo mieszkaniowe osiedle położone w południowo – zachodniej części Łodzi poza strefą wielkomiejską w obszarze jej współczesnego rozwoju (ryc. 12). Dominuje w nim zabudowa blokowa o strukturze liniowej z dużym udziałem zieleni międzyblokowej. Na terenie osiedla znajdują się również dwa parki miejskie oraz ogródki działkowe.

„TRAFione miejsce – ogródek społeczny” to projekt, który został zrealizowany w sierpniu 2022 r. Zdaniem operatora konkursu – Centrum OPUS, rok 2022 był rokiem wyjątkowym pod względem konkursu Mikrogranty Miejskie ze względu na fakt wysokiej liczby zgłoszonych wniosków (w których dominowały wnioski złożone przez grupy nieformalne) oraz wysokiej ich jakości. Jednocześnie, jak wynika z analizy przeprowadzonej na potrzeby niniejszej pracy, w roku 2022 zrealizowano największą liczbę projektów o charakterze infrastrukturalnym wśród wszystkich edycji konkursu (tab. 14). Biblioteka TRAF stanowi jedną z placówek o największej liczbie czytelników wśród łódzkich filii, chociaż samo osiedle liczy nie więcej niż 20 000 mieszkańców, co jest raczej przeciętną wartością wśród łódzkich osiedli.

Celem projektu było wspólne zaprojektowanie terenu znajdującego się przy wejściu do biblioteki oraz stworzenie ogródka społecznego ze strefą wypoczynku. Pomysł, jak podkreśla respondentka powstał podczas jednego ze spotkań strefy sąsiedzkiej aktywności:

„Pomysł na projekt narodził się podczas spotkania międzynarodowej strefy aktywności sąsiedzkiej, która działała i działa w bibliotece TRAF... i właśnie na tych spotkaniach międzynarodowej strefy aktywności sąsiedzkiej rozmawiamy sobie na temat różnych rzeczy, które chcielibyśmy zrealizować z pomocą nas bibliotekarzy, którzy udostępnią im przestrzeń, pomogą z realizacją i tak dalej. I tam pojawił się właśnie pomysł ogródka. Jak się pojawił ten ogródek, to potem zawiązała się grupa nieformalna i tak zaczęliśmy działać i realizować ten pomysł.

Stąd też poszedł projekt do mikrograntów. To zresztą jest już któryś projekt mikrograntowy, który realizuję, bardzo lubię OPUS i lubię te mikrogranty. Bo to też jest fajna kwota na małą aktywność, formularz jest dostępny i prosty do napisania przez każdego... i już.” [N12K]

Przed wprowadzeniem zmian, na tym terenie znajdował się niezagospodarowany trawnik (ryc. 73). Wnioskodawcą projektu była nieformalna trzyosobowa grupa Zielony TRAF, która wraz z mieszkańcami i sympatykami miejsca stworzyła projekt zmian wspólnie wypracowując kompozycję ogródka w lipcu 2023 roku (ryc. 74, 75). Prace realizacyjne odbywały się etapowo w kolejnych dniach sierpnia. W pierwszej kolejności przekopano i uporządkowano teren, następnie zasadzono kwiaty, ozdobne trawy i krzewy, zamontowano płotek i ławkę (ryc. 76). Po zakończonych pracach zorganizowano piknik sąsiedzki z okazji otwarcia TRAFionego miejsca dla wszystkich mieszkańców i sympatyków osiedla (ryc. 77). Realizatorzy otrzymali dofinansowanie w wysokości 5000 zł, które przeznaczono na zakup warzyw, owoców oraz soków a także roślin, mebli ogrodowych i ziemi, natomiast wkład własny został zapewniony poprzez pracę społeczną przy pracach ogródkowych, realizacji pikniku oraz w postaci wkładu rzeczowego, który zapewnili mieszkańcy przynosząc ze sobą narzędzia ogrodnicze. To co silnie podkreślali realizatorzy to również wkład lokalnych przedsiębiorców w realizację projektu:

„To co fajnego się też zadziało przy tym projekcie to to, że kiedy planowaliśmy otwarcie ogródka to poszliśmy tutaj do lokalnego warzywniaka, i Pan zamówił nam bez marży, specjalnie dla nas wybrane owoce, soki przepyszne. Nie pobierał przy tym żadnych dodatkowych opłat, jakie się pobiera prowadząc działalność gospodarczą, wspomógł nas bardzo. I różne takie fajne rzeczy zadziały się w okolicy. Na otwarciu byli czy Pani z kiosku, czy Pani z salonu fryzjerskiego (...). A jeżeli chodzi o rośliny to w ogóle super nam się udało, bo trafiliśmy na świetnych ludzi, taką firmę ogrodniczą, do których kontakt dostałam poprzez znajomych i oni nam doradzili, przywieźli [rośliny – przypis autorki] i bardzo pomogli.” [N12K]

Ryc. 74. Stan terenu przed realizacją projektu

Źródło: Google Street View (Augusta Cieszkowskiego 11A, Łódź) [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 73. (po lewej). Post informujący o spotkaniach dotyczących projektu ogródka społecznego

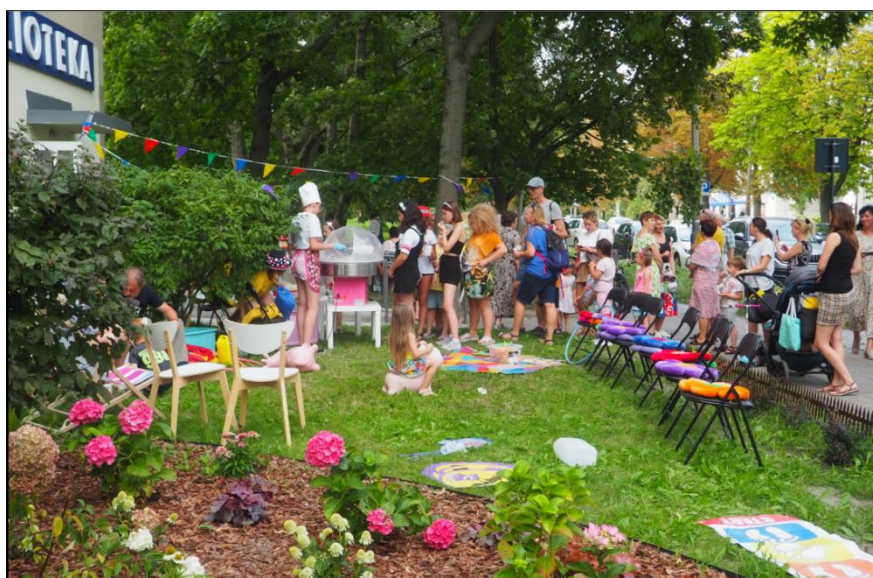
Źródło: Post na profilu Facebook biblioteki TRAF <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064782274031> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 75. (po prawej) Proces projektowania ogródka społecznego w bibliotece TRAF

Źródło: Post na profilu Facebook biblioteki TRAF <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064782274031> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Miejski Program Migrantów finansowany z budżetu Miasta Łodzi oraz przez Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczności Obywatelskiego w ramach Rządowego Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWE FIO na lata 2021-2030.

Ryc. 77. (u góry). Kolaż zdjęć z realizacji pierwszego etapu projektu

Źródło: Post na profilu Facebook biblioteki TRAF <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064782274031> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Ryc. 76. (po lewej). Piknik sąsiedzki zorganizowany z okazji otwarcia ogródka społecznego

Źródło: Post na profilu Facebook biblioteki TRAF <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064782274031> [dostęp: 23.03.2024 r.]

Obecnie teren pokryty jest kwiatami, krzewami, ozdobnymi trawami oraz łąką kwietną (ryc. 78) Podczas zimy chowane są meble ogrodowe, natomiast w okresie wiosenno – letnim ogródek wykorzystywany jest jako miejsce rekreacji i organizacji wydarzeń okołobibliotecznych. Sami mieszkańcy dbają o to miejsce, podlewając, pielęgnując i dosadzając rośliny. Efekt działań zatem długotrwale przekształcił tę przestrzeń nadając jej nowe funkcje i znaczenie.

Ryc. 78. Stan obszaru w 2024 r. (2 lata po realizacji projektu).

Źródło: Materiały własne.

Biblioteka TRAF jest niewątpliwie miejscem, które wpisuje się w obecny trend funkcjonowania bibliotek nie tylko jako „punktów usługowych” służących wypożyczaniu książek, a kreowaniu miejsc i wspieraniu aktywności sąsiedzkiej. Od 2022 roku biblioteka włączyła się do projektu Centrum OPUS i stała się jedną z Międzynarodowych Stref Aktywności Społecznej¹⁶⁶. Strefy te stanowią wybrane do projektu miejsca, w których mieszkańcy osiedli będą dysponowali przestrzenią na własne oddolne działania, otrzymując

¹⁶⁶ Jest to projekt finansowany przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię z Funduszy EOG w ramach Programu Aktywni Obywatele – Fundusz Regionalny.

wsparcie przy realizacji inicjatyw, nawiązywaniu relacji sąsiedzkich oraz aktywnym spędzaniu czasu wolnego (Centrum OPUS, 2024). Jak zauważa Majewska (2023) ostatnie lata to okres rozwoju ruchu sąsiedzkiego wynikający z tęsknoty za relacjami w miejscu zamieszkania, zmęczeniem anonimowością i brakiem przynależności do miejsca zamieszkania. W związku z tym uaktywniają się jednostki i grupy gotowe do podjęcia zmian i organizacji inicjatyw sąsiedzkich. Przeszkodę, bądź największe wyzwanie w tej materii może stanowić tzw. próg wejścia, czyli rozpoczęcie tego typu działań, przekonanie do swoich pomysłów sąsiadów czy chociażby potrzeba miejsca dla zorganizowania wspólnych spotkań. Opisany projekt jest przykładem dobrej praktyki w tym kontekście, gdyż jest pierwszym projektem (i na moment zakończenia badań) jedynym projektem na osiedlu Rokicie. W celu zminimalizowania tych trudności powstały właśnie Strefy Aktywności Sąsiedzkiej, które zapewniają miejsce oraz wsparcie animatorów lokalnych co jest szczególnie istotne dla grup nieformalnych niedysponujących takim zapleczem społeczno-materialnym jak większość stowarzyszeń czy fundacji. W bibliotece TRAF ten sposób działania okazał się bardzo skuteczny w pobudzaniu sąsiedzkiej aktywności:

„Ta strefa aktywności sąsiedzkiej polega właśnie na tym, że my tylko od czasu do czasu, tak na zachętę, przyciągając nowe osoby prowadzimy sami lub z pomocą Centrum OPUS określone wydarzenia, ale wszystkie pozostałe wydarzenia są organizowane i inicjowane przez mieszkańców, czyli dla przykładu: mamy Panią, która interesuje się i ma certyfikat z Suibokuga – czyli techniki malarstwa japońskiego i ona prowadziła nam spotkania dla sąsiadów, ktoś inny ... mamy teraz obecnie Panią Ewę, która prowadzi cykl spotkań o zdrowiu (...). Okazało się, że nasza czytelniczka jest przewodniczką i przeprowadziła spacer po Rokiciu, no mogłabym wymieniać i wymieniać.” [N12K]

Dla Pawła Jordana brak sformalizowanych struktur i podmiotów w rozwoju sąsiedzkiej oddolnej aktywności nie jest przeszkodą w jej sprawnym rozwoju, a wręcz przeciwnie (Henzler, 2009). Uważa on, że sąsiedzkie inicjatywy wcale nie muszą się wiązać ze stałym i systematycznym działaniem. Nie muszą też być skomplikowane i bardzo rozwinięte. Najważniejszym aspektem jest bowiem przekonanie i świadomość, że istnieje pewnie jądro, które spaja sąsiedztwo, którym jest sieć stałych relacji. Funkcjonowanie w sformalizowanej strukturze wymaga bowiem systematyczności w działaniu nawet po

ustaniu początkowej motywacji i ambicji do działania, co może prowadzić do frustracji i długotrwałej utraty chęci do działania. Świadomość możliwości dołączenia do jednorazowej akcji, organizacji określonego wydarzenia jest dużo bardziej przystępna aniżeli długotrwałe zaangażowanie. W tym kontekście podkreślana jest często wartość zaangażowania osób starszych:

„ (...) seniorzy są super, bo oni nie chcą zakładać organizacji – są na to za starzy, nie chcą papierologii ale chcą wykorzystać swoją siłę na działanie, pozostają w grupach nieformalnych, nie chcą formalizacji.” [O12M]

Biblioteka stanowiąc instytucję opartą na zaufaniu, współdzieleniu i egalitarnym dostępie do dóbr staje się zatem przestrzenią sprzyjającą rozwojowi społecznej aktywności w środowisku lokalnym. O powodzeniu tego zadania decyduje natomiast w dużej mierze świadome kreowanie charakteru miejsca, biorąc pod uwagę to w jakim miejscu i dla kogo się działa (Majewska, 2003). Dopiero instytucja świadoma tożsamości miejsca i mieszkańców, w ramach których funkcjonuje może stanowić przestrzeń inicjowania i rozwijania sąsiedzkich wspólnot. Strefy Aktywności Sąsiedzkiej operują bowiem na modelu w którym mieszkańcy występują nie tylko w roli biernego odbiorcy działań ale twórczej, decyzyjnej roli w której stają się współgospodarzami miejsca i jego otoczenia.

5.5.6. „Leokadia – nasza bohaterska sąsiadka. Instalacja artystyczna i rozbudowa zieleńca”

Kolejny z opisywanych projektów jest silnie związany z tożsamością miejsca i jego historią. Jego celem poza rozbudową zieleńca w przestrzeni podwórka było bowiem wykonanie instalacji artystycznej upamiętniającej postać Leokadii Druebin – przedwojennej lokatorki kamienicy, na terenie której zlokalizowana została inicjatywa. Leokadia Druebin była polską pielęgniarką pochodzącą z Łodzi, która za swoim mężem żydowskiego pochodzenia dobrowolnie udała się do łódzkiego getta w trakcie drugiej wojny światowej. Po śmierci męża pozostała w getcie pracując w szpitalu, w którym adoptowała niemowlę zmarłego w getcie małżeństwa. Razem z córką zginęła w niemieckim obozie koncentracyjnym w Stutthof. Historię tę odkrył Marcin Nowicki¹⁶⁷

¹⁶⁷ Historyk, pasjonat historii Łodzi, szczególnie skupiony na historii ulicy Nawrot. Twórca i współtwórca takich stron związanych z historią Łodzi jak m.in. Nawrot Ending Story czy Theo, wir fahren nach Lodz.

w trakcie poszukiwań informacji na temat osób, które zamieszkiwały jego mieszkanie przed wojną. Poprzez stworzenie instalacji artystycznej z podobizną Leokadii i jej dziecka mieszkańcy przywrócili pamięć o swojej tragicznie zmarłej sąsiadce. Pomysłodawcom i twórcom projektu zależało na tym, aby zintegrować mieszkańców wokół postaci bohaterskiej kobiety, która niosła pomoc innym ukazując tym samym wzorce godne naśladowania. Miał to być również hołd oddany pracownikom służby zdrowia w Litzmannstadt Getto w 78. rocznicę jego likwidacji¹⁶⁸.

„(...) stąd też pomysł, żeby kobietę bez grobu uhonorować. A ponieważ Łódź jest kobietą i Łódź historiami kobiet stoi, więc było to dla nas też ważne, więc chcieliśmy w ten sposób też upamiętnić pracowników służby zdrowia łódzkiego getta, no i mieszkańców tej kamienicy, którzy nie przeżyli okupacji bo zostali przez hitlerowców zamordowani”¹⁶⁹.

Instalacja zlokalizowana jest w podwórku narożnej kamienicy czynszowej (nazywanej Kamienicą Pauliny i Engelberta Tischerów) u zbiegu ulic Piotrkowskiej 124 i Nawrot 2¹⁷⁰. Jest to obszar położony w śródmieściu Łodzi, na osiedlu Katedralna. Jest to jedno z dwóch osiedli śródmieścia, które obejmuje zdecydowaną większość XIX-wiecznej zabudowy zlokalizowanej przy ulicy Piotrkowskiej. Znajduje się na obszarze strefy wielkomiejskiej, obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji (ryc. 12). Miejsce realizacji projektu stanowi jedno z typowych łódzkich podwórek związanych z dominującą substancją urbanistyczną śródmieścia. Jak podkreślano już w rozdziale 4 przestrzenie tego typu zdaniem Masierek i Szajerskiej (2020a) mają wysoki poziom potencjału współtworzenia miejskiej przestrzeni społecznej ze względu na swoją strukturę. Przestrzenie półpubliczne tego typu pełnią równocześnie funkcję uzupełniającą w strukturze przestrzeni publicznych miasta.

Projekt ten powstał z pasji i w wyniku zaangażowania osób związanych z tym miejscem (mieszkańców kamienicy oraz sympatyków miejsca i historii z nim związanej). Podstawowe zadanie w jego ramach stanowiło przygotowanie i odsłonięcie instalacji

¹⁶⁸ Litzmannstadt Getto przestało funkcjonować 29 sierpnia 1944.

¹⁶⁹ Wypowiedź Marcina Nowickiego podczas oficjalnego odsłonięcia instalacji „Pamięci Leokadii” 3 września 2022 r.

¹⁷⁰ Trzypiętrowa kamienica frontowa projektu Hilarego Majewskiego została wzniesiona na przełomie lat 80 i 90-tych XIX w. W latach 90. XIX w. została rozbudowana wzdłuż ulicy Nawrot według projektu Gustawa Landau – Gutentegera.

artystycznej przedstawiającej Leokadię Druebin wraz z córką. Za artystyczną część projektu odpowiadała dwójka młodych artystów: Marianna Engelmayer i Jacek Obraniak. Przygotowali oni w ścisłej współpracy z pomysłodawcami projektu instalację artystyczną typu *site-specific*¹⁷¹. O tym dlaczego zdecydowali się oni upamiętnić właśnie tę postać stwierdzili, iż:

Otóż żyła sobie kiedyś w kamienicy przy ulicy Nawrot pewna piękna kobieta. A kiedy wybuchła wojna i Niemcy zaczęli wysiedlać Żydów z jej domu, chociaż była Polką, poszła z własnej woli ze swoim żydowskim ukochanym za mury getta. Tam pomagała kobietom i dzieciom jako pielęgniarka-położna. Pewnego razu umierająca w szpitalu młoda kobieta poprosiła ją żeby zaopiekowała się jej nowonarodzoną córką... Brzmi trochę jak miejska gawęda? No może odrobinę. Ale to najprawdziwsza historia i jest dla nas szczególna, bo dotyczy naszej sąsiadki. Kobiety, której głos i kroki przycisnęły się na zawsze w murach domu, który dobrze znamy. Kobiety, o której zupełnie zapomniano, bo nie miał kto upomnieć się o jej pamięć. Opowieść o jej życiu, którego strzępki porozrzucane są już tylko w archiwach chcemy urzeczywistnić, wyszywając na tkaninie i spawając na stalowych arkuszach. W miejscu, gdzie spędziła najszcześniejsze chwile swojego życia.

*Niezliczone miesiące poszukiwań po: archiwach, internetach, muzeach, kamienicach, sąsiadach. Historia obok której trudno przejść obojętnie. Wreszcie potrzeba odtworzenia czyjegoś życia, która niczym natrętna myśl nie dawała spokoju. W końcu się udało!*¹⁷²

Jeszcze przed odsłonięciem instalacji mieszkańcy kamienicy włączyli się do prac związanych z zagospodarowaniem podwórka, co miało za zadanie włączyć lokalną społeczność w prace związane z projektem i uatrakcyjnić przestrzeń w której pojawi się nowy obiekt. Chociaż podwórko jest niewielkich wymiarów oraz pokryte jest w zdecydowanej większości kostką brukową mieszkańcy znaleźli rozwiązania na uatrakcyjnienie i zazielenienie tej przestrzeni. Wspólnie, międzypokoleniowo sadzili rośliny, ustawiali donice i porządkowali teren – stanowiło to ich wkład własny w realizację projektu (ryc. 79).

¹⁷¹ Sztuka *site-specific* to sztuka zintegrowana z miejscem w którym powstaje. Powstanie tego nurtu wiąże się ze zmianą podejścia do przestrzeni ekspozycyjnej dzieł artystycznych. Przestrzeń publiczna staje się w tym przypadku nieodłączną częścią dzieła, jej kontekstem istotnym dla odbioru dzieła.

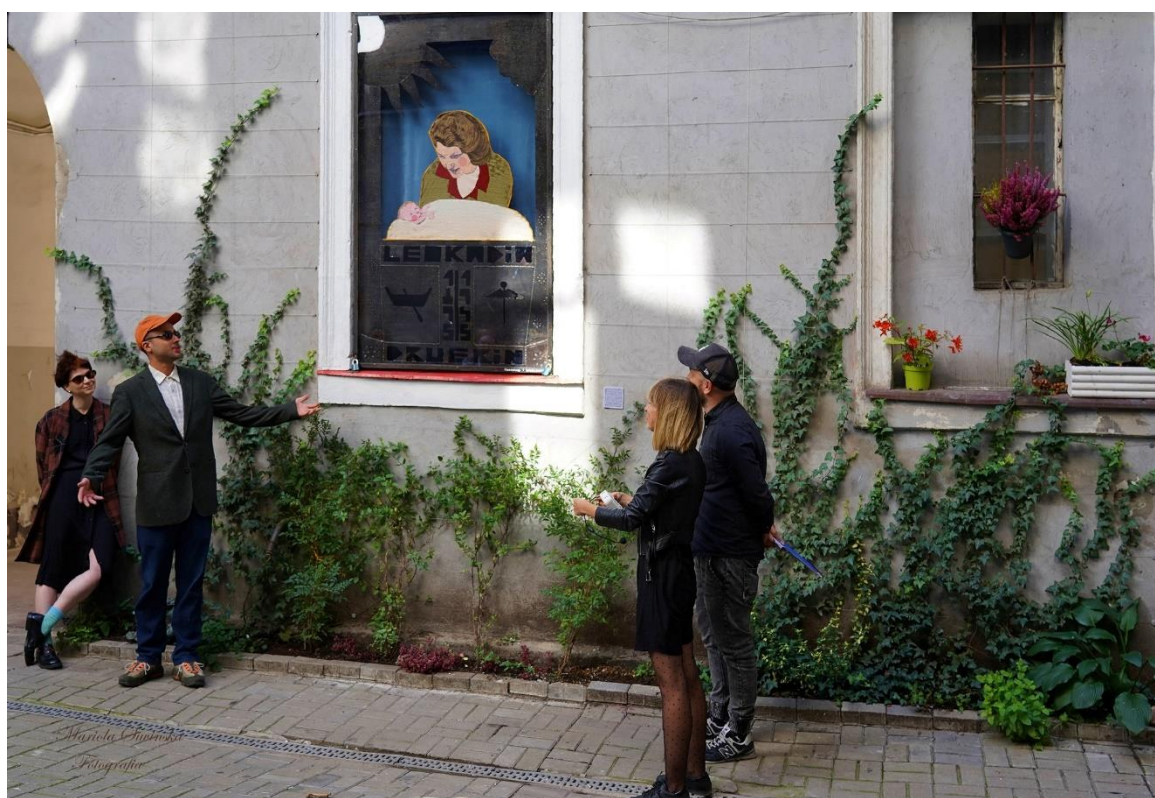
¹⁷² Wypowiedź Marcina Nowickiego opublikowana na stronie Facebook Nawrot Ending Story <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063550603805>, [dostęp: 16.03.2024 r.].

Ryc. 79. Działania podejmowane przez mieszkańców na terenie podwórka oraz przygotowanie instalacji artystycznej przez jej współtwórcę (lewe, górne zdjęcie)

Źródło: Post na profilu Facebook Nawrot Ending Story
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100063550603805>, [dostęp: 16.03.2024 r.]

3 września 2022 r. miał natomiast miejsce uroczysty wernisaż finalizujący projekt i prezentujący efekty jego realizacji przed szeroką publicznością (ryc. 80). W wydarzeniu tym wzięli udział nie tylko mieszkańcy kamienicy ale i łodzianie, przedstawiciele mediów i turyści. Podczas wydarzenia odsłonięto instalację „Pamięć Leokadii”, jak również wygłoszono prelekcję na temat postaci Leokadii Druebin i historii kamienicy. Pomysłodawcami i wnioskodawcami projektu byli Marcin Nowicki i Joanna Kwiatkowska (Nawrot Ending Story, Niewidzialne Miasto, Theo, wir fahren nach Lodz), a do jego realizacji poza mieszkańcami włączyli się również sympatycy miejsca – przewodnicy miejscy oraz lokalni przedsiębiorcy. Inicjatywa spotkała się z bardzo pozytywnym odbiorem społecznym, w tym również wśród różnych organizacji (w tym: Łódzki Szlak Kobiet, Stowarzyszenie Centrum Badań Żydowskich), a także pojawiła się zarówno w lokalnych jak i krajowych mediach.

Ryc. 80. Wernisaż finalizujący projekt i prezentujący efekty jego realizacji przed społecznością łodzian
Źródło: Post na profilu Facebook Nawrot Ending Story
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100063550603805>, [dostęp: 16.03.2024 r.]

Przy wykorzystaniu bardzo niewielkich funduszy w kwocie 4 750 zł uzyskanych w ramach konkursu mieszkańcom udało się zdecydowanie ożywić to miejsce. Niniejszy projekt jest przykładem formy pielęgnowania pamięci zbiorowej w przestrzeni publicznej. O tyle trudniejszy, o ile jest to element trudnej, łódzkiej tożsamości związanej z drugą

wojną światową. Ponadto, stanowiąc oddolną inicjatywę mieszkańców w celu upamiętnienia ofiar łódzkiego getta jest to miejsce unikalne, gdyż powstało poza Bałutami i Starym Miastem (czyli obszarem które obejmowało Litzmannstadt Getto).

Kolejnym sukcesem projektu i osób, które za nim stoją jest fakt, iż jego realizacja stanowiła katalizator dla kolejnych działań, które wydarzyły i wciąż wydarzają się na tym obszarze. Miejsce to stało się bowiem stałym punktem wycieczek miejskich zapoznając większe grono odbiorców z historią tej kamienicy i jego mieszkańców (ryc. 81). Na terenie podwórka rok później, we wrześniu 2023 r. miał miejsce wernisaż prac innej mieszkanki kamienicy¹⁷³, który ponownie przyciągnął zarówno sąsiadów jak i przechodniów. Jedną z najnowszych inicjatyw jest natomiast „Ceramiczny Szlak Ulicy Nawrot”, czyli oddolna, społeczna inicjatywa Marii Nowakowskiej i Marcina Nowickiego, która poprzez umieszczenie w bramie kamienicy Nawrot 2 płytek ceramicznych nawiązujących do historii i tożsamości miejsca, ma na celu zainspirować do odkrywania dziedzictwa tej śródmiejskiej ulicy. Podwórko kamienicy Tischerów, które jeszcze przed 2022 rokiem było jednym z wielu anonimowych przestrzeni półpublicznych w śródmieściu Łodzi stało się wyjątkowym miejscem na mapie miasta, prezentując jego dziedzictwo.

Ryc. 81. Przykład spaceru miejskiego obejmującego obszar projektu

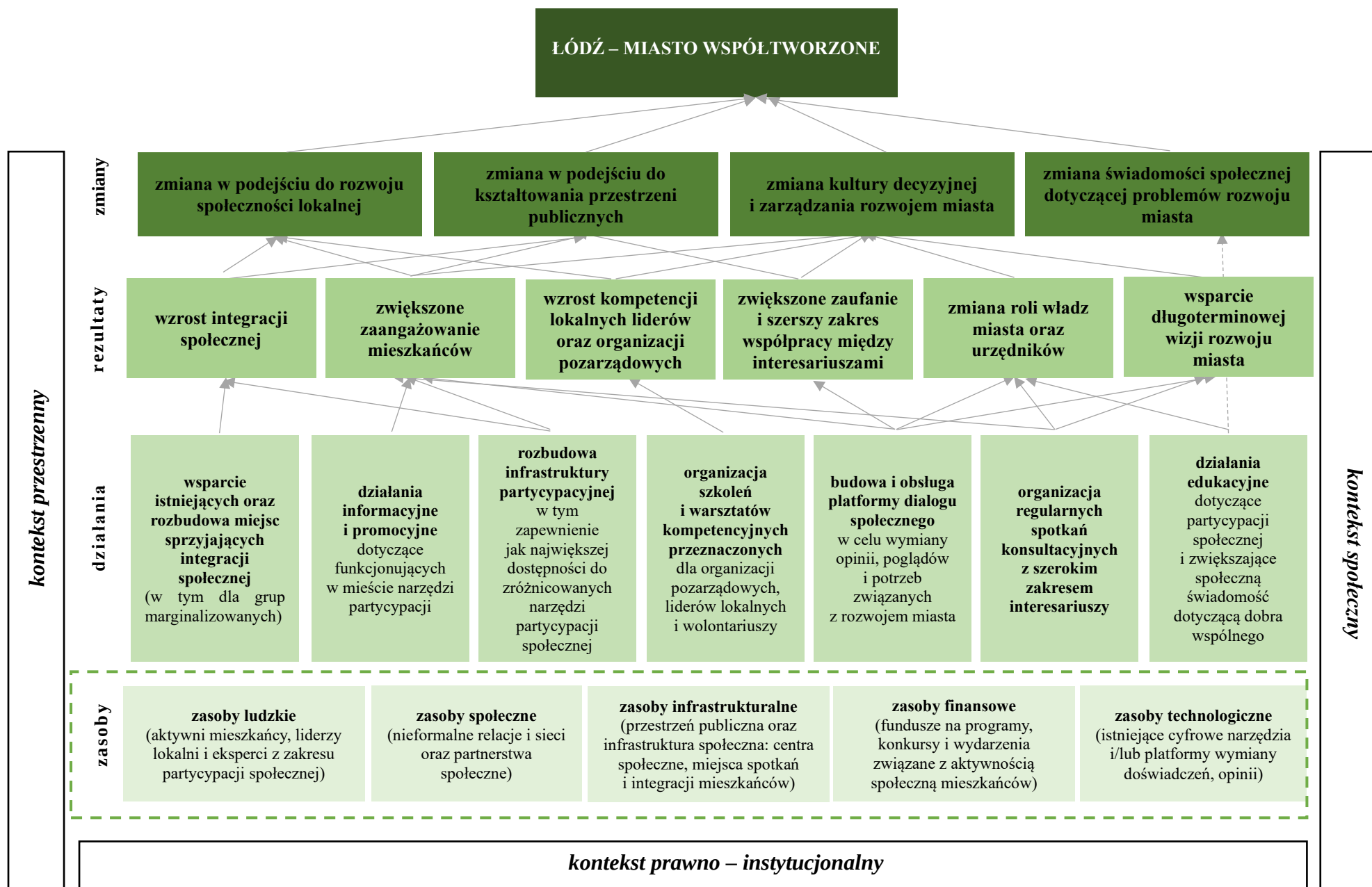
Źródło: Post na profilu Facebook Nawrot Ending Story
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100063550603805>, [dostęp: 16.03.2024 r.]

¹⁷³ 15 września 2023 r. miał miejsce wernisaż prac wykonanych techniką litorytu „Drzeworysy” Pani Agnieszki – mieszkanki kamienicy przy ulicy Nawrot 2.

5.6. Ku miastu tworzonemu wspólnie – model zmian

Przedstawione w niniejszym rozdziale projekty prezentują przykłady realizacji podejmowanych przez mieszkańców oraz tworzone przez nich grupy nieformalne. Tego typu działania, w których inicjatorem i głównym realizatorem są wymienione grupy stanowią jednak wciąż raczej przykład dobrej praktyki aniżeli standard w projektowaniu i zarządzaniu przestrzenią miejską. Nawiązując do wizji oraz idei rozwojowej Łodzi zawartej w aktualnej strategii rozwoju miasta, Łódź stanowić ma **miasto współtworzone**. Realizacja tej wizji nie będzie jednak możliwa bez wprowadzenia trwałych (a nie punktowych i tymczasowych) zmian obejmujących szeroki zakres zaangażowanych interesariuszy. W celu przygotowania modelu uwzględniającego wielowymiarowość projektowanej transformacji posłużono się **teorią zmiany** (*theory of change*).

Teoria zmiany (ToC) stanowi konkretne podejście do planowania strategicznego, w którym najistotniejsze jest zrozumienie mechanizmów oraz założeń jakie są wymagane aby osiągnąć trwałą zmianę. Podejście to, które rozwinięto w latach 90. XX w., powstało w konsekwencji krytyki dotychczasowego modelu ewaluacji opartego głównie na ilościowej analizie danych wejściowych i wyjściowych (*input – output evaluation*) pozbawionej głębszego zrozumienia mechanizmów, które prowadzą do zmiany (Reinholz i Andrews, 2020). Wyraźne wskazanie procesu i jego składowych stojących za projektowaną zmianą pozwala na ocenę samego mechanizmu, a nie tylko jego wyników, co umożliwia efektywniejsze dostosowywanie określonych planów, strategii czy interwencji oraz precyzyjne wskazanie elementów wymagających korekty jeszcze na etapie wdrażania. ToC wykorzystywane jest również współcześnie w wielu krajach jako narzędzie stosowane w praktyce społecznej ilustrując powiązania zmian społecznych z m.in. integracją imigrantów, wsparciem dla osób bezrobotnych czy poprawą warunków życia mieszkańców. W niniejszym kontekście zostało ono wykorzystane do określenia wymaganych warunków zmiany, której efektem ma być osiągnięcie wizji miasta Łodzi jako miasta współtworzonego. Jego graficzną ilustrację przedstawia rycina 82.

Ryc. 82. Model teorii zmiany w odniesieniu do wizji rozwoju miasta: „Łódź – miasto współtworzone”

Źródło: Opracowanie własne

Proces opracowania modelu ToC powinien każdorazowo zostać poprzedzony rozpoznaniem kontekstu, w którym planowana jest zmiana. Owa zmiana w przypadku projektowanego rozwoju miasta jest bowiem procesem wielowymiarowym, co uwarunkowane jest złożonością przestrzeni miasta. Zaprezentowany model osadzony został w trzech kontekstach: przestrzennym, prawno – instytucjonalnym oraz społecznym. Wszystkie te elementy zostały opisane we wcześniejszych fragmentach niniejszej rozprawy, przy czym kontekst przestrzenny oraz społeczny odnoszą się do poziomu lokalnego, kontekst prawno – instytucjonalny natomiast do trzech poziomów – europejskiego, krajowego i lokalnego, co odzwierciedla układ poszczególnych podrozdziałów. Określenie kontekstu w jakim zająć ma zmiana jest niezwykle ważnym komponentem modelu, gdyż umożliwia wskazanie czynników potencjalnie inicjujących, przyspieszających a także spowalniających zmianę w ramach określonych uwarunkowań składających się na dany kontekst. W treści pracy starano się wskazać tego typu czynniki oraz ich rolę.

Poprawnie zidentyfikowany kontekst, w którym ma zająć zmiana pozwala na większą precyzję w określeniu zasobów stanowiących podstawę owej zmiany. To co istotne w tym podejściu to fakt, iż nie definiuje się deficytów, które wymagają interwencji, a zasoby, na których można oprzeć planowane działania. Zasoby te stanowią fundament i indywidualny dla każdej społeczności zbiór potencjałów lokalnych, których zdefiniowanie oraz ocena umożliwia określenie ścieżki dojścia do osiągnięcia oczekiwanej zmiany. Jak podkreśla Trutkowski (2024a: 37) „(...) w dążeniu do osiągnięcia przyjętych przez społeczność celów ważne będą zasoby o określonej charakterystyce i określonym potencjale oddziaływania (...). W różnych społecznościach i różnych warunkach (zmieniających się w czasie pod wpływem rozmaitych czynników) znaczenie będą miały różne konstelacje zasobów, dobieranych tak, aby służyły zaspokajaniu obecnych potrzeb danej społeczności”. W niniejszym modelu za kluczowe zasoby uznano zasoby ludzkie, społeczne, infrastrukturalne, finansowe oraz technologiczne. Należy wziąć pod uwagę jednak, iż zestaw wskazanych zasobów ma charakter otwarty. Ze względu na systemową naturę niniejszego modelu zmiana – czy to kontekstu, czy wywołana przeprowadzonymi działaniami wpłynie na cały układ modelu, a w tym na zestaw zasobów.

Na podstawie zdefiniowanych zasobów wyznaczono podstawowe kategorie działań, które przy założeniu ich poprawnego wdrożenia przyniosą określone rezultaty prowadzące do serii zmian składających się na możliwość realizacji założonego celu.

Ich identyfikacja nastąpiła w oparciu o analizę wyżej wymienionych kontekstów oraz wypowiedzi respondentów, na których składali się przedstawiciele różnych interesariuszy miejskich. Mają one na celu wzmocnienie silnych dotychczas zasobów oraz wsparcie w obszarach wymagających interwencji. Wskazane działania można ująć w cztery podstawowe kategorie: społeczne, materialne (infrastrukturalne i finansowe), edukacyjne oraz instytucjonalno – administracyjne.

Zgodnie z badaniami prowadzonymi zespół pod przewodnictwem profesora Cezarego Trutkowskiego rozwój oparty w głównej mierze na inwestycjach infrastrukturalnych (co ma miejsce w wielu polskich samorządach) nie prowadzi do trwałej poprawy jakości życia mieszkańców. Powinno się zatem odejść od priorytetyzacji działań infrastrukturalnych, gdyż prowadzą do marginalizowania przedsięwzięć angażujących wspólne działania z mieszkańcami (Trutkowski, 2024). W niniejszym modelu pojawiają się co prawda działania o charakterze infrastrukturalnym, odnoszą się one jednak do wsparcia oraz uruchomienia określonych zasobów infrastrukturalnych ułatwiających rozwinięcie się potencjału społecznego (centra społeczne, miejsca spotkań i integracji mieszkańców). Brak tego typu miejsc może stanowić barierę zarówno dla rozwoju oddolnej spontanicznej aktywności mieszkańców, jak i organizacji społecznych wymagających przestrzeni dla realizacji określonych inicjatyw. Z kolei aktywnie funkcjonujące miejsca aktywności lokalnej mogą sprzyjać integracji społecznej (w tym wśród grup marginalizowanych), a w rezultacie (w powiązaniu z innymi działaniami) spowodować wzrost poczucia podmiotowości i zaangażowania społecznego. Na wzrost zaangażowania społecznego może wpłynąć również rozwój infrastruktury partycypacyjnej rozumianej tutaj jako zwiększenie dostępu do zróżnicowanych narzędzi partycypacji. Zwiększenie dostępności (również poprzez działania informacyjno-promocyjne) oraz zróżnicowanie narzędzi partycypacji (dostępnej dla różnych grup społecznych oraz dla podmiotów o różnym stopniu formalizacji, charakteryzujących się różnym stopniem wymaganego zaangażowania itd.) zwiększa szansę na zaangażowanie szerszej grupy interesariuszy w preferowany przez nich typ aktywności na rzecz miasta.

Dla realizacji celu jakim jest miasto współtworzone niewątpliwie niezbędnym elementem będzie zmiana kultury decyzyjnej i sposobu zarządzania miastem. Jakość lokalnego przywództwa stanowić może bowiem istotną barierę w jego osiągnięciu. Stąd też następną kategorią działań wskazanych w modelu zmiany stanowi kategoria instytucjonalno – administracyjna. Przywołany już Trutkowski (2024a: 38) twierdzi, iż „[l]okalni liderzy instytucjonalni na ogół mają bowiem narzędzia, aby definiować

lokalną agendę spraw i problemów istotnych dla wspólnoty samorządowej: to oni regulują dostęp do zasobów instytucjonalnych, ustalają strategię działania, podejmują decyzje dotyczące korzystania z zewnętrznych funduszy czy angażowania zasobów organizacyjnych jednostki samorządowej w określone przedsięwzięcia”. Uznając zatem za cel miasto tworzone wspólnie należy nadać samorządowi charakter bardziej wspólnotowy, odchodząc od menedżerskiego stylu zarządzania. Ze względu na niski poziom zaufania do władz w celu uwspólnotowienia samorządu niezbędne będą działania skierowane na jego zwiększanie, co możliwe jest poprzez stworzenie różnych okazji do rozwoju wieloaktorskiego dialogu społecznego. Ważny aspektem kształtowania rozwoju stanowi bowiem wspólnie wypracowany konsensus co do kierunku rozwoju miasta oraz polityk lokalnych. Wymaga to również zredefiniowania i zrozumienia przez poszczególnych interesariuszy nowych ról w jakich będą występować oraz funkcjonować.

Kolejną kategorią działań są działania o charakterze społecznym. Podejmowane inicjatywy wzmacniające zarówno kapitał ludzki (m.in. organizacja szkoleń i warsztatów kompetencyjnych), jak i kapitał społeczny (m.in. działania zmierzające ku budowie i utrwalaniu sieci współpracy – formalnej i nieformalnej) zmierzać mają głównie ku wzrostowi kompetencji społeczności lokalnych, ich integracji oraz zaangażowania, a w konsekwencji do trwałej zmiany społecznej w której „(...) budowanie potencjałów powinno umożliwić ludziom przejście od obiektów manipulowanych przez siły zewnętrzne i ofiar procesów społecznych do statusu podmiotów aktywnych agentów zmian” (Albee, Boyd, 1997, za: Trutkowski, 2024a: 29). Wzrost kompetencji, wyłonienie się liderów lokalnych wraz z upodmiotowieniem mieszkańców mogą prowadzić również do pobudzenia oraz wzrostu zdolności społeczności do podejmowania i realizowania inicjatyw dotyczących ich najbliższego otoczenia, a tym samym przyczynić do zmiany w podejściu do kształtowania przestrzeni publicznych uwzględniając oddolny i wspólnototwórczy charakter jej przekształceń.

Najistotniejszą kategorią działań są natomiast działania o charakterze edukacyjnym. Nie dotyczą one natomiast konkretnych, specjalistycznych kompetencji, a skupione są raczej na celu jakim jest zwiększenie świadomości społecznej dotyczącej miasta jako dobra wspólnego oraz praw i obowiązków jakie z tego wynikają. Zmiana świadomości jest procesem najbardziej rozciągniętym w czasie i najbardziej wymagającym, gdyż jak to ujął Regulski (2000: 388) „(...) najłatwiej jest zmienić prawo, trudniej przekształcić instytucje, a najtrudniej zmienić ludzką mentalność i nawyki”. Jest to jednocześnie kluczowy element dla możliwości realizacji celu nadrzędnego. Poprzez działania o charakterze edukacyjnym

interesariusze miejsca mogą lepiej zrozumieć swoje role, obowiązki i odpowiedzialności w procesie współzarządzania, co może prowadzić do lepszej koordynacji działań i osiągania lepszych rezultatów. Ponadto, inicjatywy służące poprawie wiedzy o najbliższym otoczeniu w połączeniu ze zwiększeniem integracji społecznej mogą doprowadzić do zwiększonego poczucia przywiązania do miejsca czy nawet wykształcenia dumy ze swojego miejsca zamieszkania. Pozytywne ustosunkowanie wobec swojego otoczenia zwiększa również szansę na zaangażowanie się w działania na jego rzecz oraz dbałość o stan jego zagospodarowania.

Opisany powyżej szereg działań i wynikających z nich rezultatów w założeniu, iż wszyscy interesariusze będą gotowi na podjęcie działań zmierzających do zmiany ma doprowadzić do celu jakim jest miasto współtworzone. W teorii zmiany jednak to nie rezultat a proces jest wartością nadrzędną. Dodatkowo, charakter tej zmiany nie jest liniowy, oparty jest bowiem na sieci wzajemnych zależności, co wymaga stałego monitoringu i możliwości adaptacji modelu do zmieniających się uwarunkowań. Założeniem nie jest osiągnięcie w określonym czasie założonego, mierzalnego efektu, a wykształcenie trwałej zmiany wśród społeczności. Miasto współtworzone powinno stanowić mechanizm, w którym jego społeczność jest zdolna do identyfikacji własnych zasobów, wspólnotowego określenia celów rozwojowych, a także możliwości i ograniczeń w jego realizacji. Sposobem na opanowanie takiej zdolności mogą być właśnie wysoko angażujące narzędzia partycypacji społecznej opisane w niniejszej rozprawie, które w zdecydowanie mniejszej skali, lecz pozwalają na przeprowadzenie takiego procesu w swoich mikropolis (Majer, 2015).

Podsumowanie

Zasadniczym celem niniejszej pracy było wyjaśnienie wpływu inicjatyw obywatelskich podejmowanych przez grupy nieformalne na kształtowanie przestrzeni miejskiej Łodzi. Realizacja tego celu wymagała spełnienia szeregu celów szczegółowych, pozwalających na uzyskanie jak najszerszego obrazu badanego zjawiska. Przeprowadzona analiza objęła zarówno teoretyczne ramy miejskiego aktywizmu, jak i praktyczne przykłady działań społecznych podejmowanych w Łodzi. Ponadto uwzględniono kontekst prawny i instytucjonalny, który określa możliwości oraz ograniczenia działania grup nieformalnych, a także dokonano analizy przestrzennego rozmieszczenia tych inicjatyw w przestrzeni publicznej Łodzi.

W ramach pierwszego celu szczegółowego przeprowadzono krytyczny przegląd literatury, który umożliwił wypracowanie definicji operacyjnych kluczowych terminów oraz zarysowanie teoretycznych ram badawczych. Skupiono się na systematyzacji pojęć związanych z oddolnym miejskim aktywizmem oraz na umiejscowieniu tego zjawiska w kontekście badań z zakresu geografii społeczno – ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Analiza literatury wykazała, że chociaż partycypacja społeczna nie jest zjawiskiem nowym i została już szeroko opisana, to współczesne interpretacje tego terminu charakteryzują się znaczną wieloznacznością i chaosem definicyjnym, co utrudnia prowadzenie badań w tym obszarze. Jednym z istotnych nowych wątków ujawnionych przez analizę literatury jest rosnące zainteresowanie badaczy tzw. „nowym aktywizmem”, który koncentruje się na lokalności i wspólnotowym działaniu. Ten wątek akcentuje, iż aktywizm obywatelski nie jest jedynie formą politycznego działania, ale także sposobem na wzmacnianie więzi społecznych i tożsamości lokalnej poprzez wspólne działania na rzecz konkretnego miejsca. Uwypukla to integracyjny i oddolny charakter partycypacji. Takie podejście pozwala na osadzenie zagadnienia w kontekście geograficznym oraz wypełnienie luki badawczej w literaturze przedmiotu.

W odniesieniu do oddolnej, niesformalizowanej aktywności społecznej jako jednej z form partycypacji, należy podkreślić, że pomimo ponad dekady zwiększonego zainteresowania badaniami nad miejskim aktywizmem, ten obszar działań wciąż jest w literaturze często pomijany lub niewłaściwie utożsamiany wyłącznie z aktywnością trzeciego sektora. Takie podejście prowadzi do zniekształcenia obrazu tej formy aktywności społecznej w miastach. W niniejszej pracy zdecydowano się na wyodrębnienie nieformalnych inicjatyw obywatelskich, kontynuując nieliczne wątki obecne w literaturze,

które traktują te działania jako spontaniczną aktywność społeczną podejmowaną poza organizacjami pożytku publicznego na rzecz swojego najbliższego otoczenia. Podejście to stanowi odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze sformułowane w ramach niniejszej pracy, dotyczące charakterystyki i znaczenia nieformalnych inicjatyw obywatelskich w kontekście miejskiej partycypacji.

Drugie pytanie badawcze odnosiło się do koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni, sformułowanej przez Bohdana Jałowieckiego, która została wykorzystana w niniejszej pracy jako rama teoretyczna do analizy wpływu inicjatyw obywatelskich na przestrzeń miejską. Przestrzeń społeczna, która jest jedną z podstawowych kategorii wykorzystywanych w niniejszej pracy stanowi przestrzeń o charakterze relacyjnym – przestrzeń niezdeterminowaną siłami natury, lecz społecznie wytworzoną. Stanowi ona produkt społecznych doświadczeń, potrzeb określonej liczby aktorów wpływających na jej kształt. Na tej podstawie sformułowano drugi cel szczegółowy, który odnosił się do określenia potencjału grup nieformalnych w kontekście społecznego wytwarzania przestrzeni, traktując je jako potencjalnych nowych aktorów w tym procesie. Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że grupy nieformalne rzeczywiście odgrywają coraz bardziej znaczącą rolę jako aktorzy społecznego wytwarzania przestrzeni miejskiej. Ich wpływ rośnie dynamicznie, choć nierównomiernie w kontekście przestrzennym. W większości okresów historycznych opisywanych przez Jałowieckiego (2010) mieszkańcy, niezależnie od formy organizacji, byli marginalizowani jako bierni konsumenci przestrzeni lub ograniczani do wpływu na przestrzeń półprywatne, takie jak ogródki przydomowe. Dopiero po transformacji ustrojowej, a zwłaszcza po wejściu Polski do Unii Europejskiej, sektor społeczny pojawił się jako „nowy” aktor na scenie miejskiej, początkowo pełniący wyłącznie rolę kontestatora. Jednak po ponad dekadzie od zakończenia badań przez Bohdana Jałowieckiego, rzeczywistość społeczna uległa istotnym zmianom. Wraz z rozwojem oddolnego miejskiego aktywizmu, grupy niesformalizowane zdobyły większy poziom sprawczości, co pozwala im na aktywne uczestnictwo w procesach kształtowania przestrzeni miejskiej. Obecnie ich rola wykracza poza kontestację zastanej rzeczywistości i coraz częściej przyjmuje bardziej proaktywną postawę. W nawiązaniu do typologii ruchów miejskich przedstawionej przez Castellsa (2008), działalność tych grup można obecnie interpretować jako formę ruchu projektu, odróżniającą się od sformalizowanej działalności trzeciego sektora, który można umieścić w ramach ruchów legitymizacji. To właśnie w tej niesformalizowanej aktywności tkwi istotny potencjał dla społecznego wytwarzania przestrzeni. Co prawda w pierwszej fazie

rozwoju miejskiego aktywizmu w Polsce, grupy te charakteryzowały się głównie tożsamością oporu. Jednak wraz z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego i zdobywaniem wiedzy, umiejętności oraz zdolności organizacyjnych, ich rola ewoluowała z kontestatorów na recenzentów, a nawet, choć w mniejszym stopniu, na inicjatorów i wykonawców. W ten sposób grupy te zyskały tożsamość projektu, która wzmacnia ich potencjał do aktywnego uczestnictwa w procesach społecznego wytwarzania przestrzeni miejskiej.

Badania ujawniły również istotny wniosek dotyczący nie tylko samej roli grup niesformalizowanych, ale zmiany ról poszczególnych aktorów zaangażowanych w kształtowanie przestrzeni miejskiej, w tym przede wszystkim roli władz miejskich i administracji publicznej. Poszczególni interesariusze miejscy nie działają bowiem w izolacji, lecz tworzą system wzajemnych zależności, który wpływa na jakość wspólnej przestrzeni miejskiej. Zmiana ról jednego z nich wiąże się z szerszymi zmianami obejmującymi również pozostałych aktorów. Zwiększenie sprawczości grup nieformalnych jest związane z przekazaniem tej sprawczości przez władze miejskie i przyjęcia przez nie z kolei nowych ról takich jak animowanie i wspieranie lokalnych społeczności. To od efektywnej współpracy między tymi jednostkami zależeć będą możliwości rozwoju nowych ról tychże aktorów, a tym samym zmiany konfiguracji w procesie społecznego wytwarzania przestrzeni. Sytuacja ta wymagać będzie dalszej obserwacji, aczkolwiek badania przeprowadzone na potrzeby niniejszej pracy wykazują, iż koncepcja społecznego wytwarzania przestrzeni może być z powodzeniem wykorzystywana we współczesnych badaniach nad miastem.

Odpowiedź na trzecie pytanie badawcze, dotyczące możliwości kształtowania przestrzeni miejskiej przez grupy nieformalne, wymagała przeprowadzenia szerokiej analizy kontekstu prawnego – instytucjonalnego. W celu uzyskania pełnego obrazu sytuacji dokonano przeglądu wybranych dokumentów strategicznych oraz aktów prawnych o zasięgu międzynarodowym, krajowym i lokalnym. Włączanie obywateli w procesy zarządzania i kształtowania miast to zagadnienie, którego znaczenie stale rośnie, zarówno w Polsce, jak i na arenie międzynarodowej. Aktywny udział społeczeństwa w zarządzaniu przestrzenią miejską jest obecnie uznawany za kluczowy element polityki miejskiej, co znajduje odzwierciedlenie w wielu międzynarodowych dokumentach strategicznych, gdzie ten temat jest priorytetem rozwojowym.

Na szczególną uwagę zasługuje rola skali mikrolokalnej, czyli poziomu sąsiedztwa, w kształtowaniu odporności miejskiej. Skala ta zyskuje coraz większe znaczenie

w kontekście rozwoju trwałych i odpornych regionów oraz miast, co wskazują zarówno literatura przedmiotu, jak i opracowania strategiczne. Przewiduje się, że w nadchodzących latach polityka miejska będzie coraz bardziej skupiać się na wspieraniu inicjatyw na poziomie sąsiedztw, co podkreśla ich rosnący potencjał rozwojowy.

Ponadto, na poziomie międzynarodowym dostrzeżono znaczenie grup nieformalnych jako odrębnych podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, co zostało wyraźnie zaznaczone w dokumencie „Wytyczne w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych” przyjętym przez Komitet Ministrów w dniu 27 września 2017 roku na 1295. posiedzeniu zastępców ministrów. Dokument ten wyróżnia grupy nieformalne jako odrębną kategorię od działalności trzeciego sektora, co stanowi pozytywną przesłankę dla uznania ich roli i dalszego rozwoju w procesach kształtowania przestrzeni miejskich.

Ocenę polskiej polityki strategicznej w omawianym zakresie można określić dość niejednoznacznie. Z jednej strony, można dostrzec pozytywne inicjatywy i cele, takie jak dążenie do zwiększania partycypacji obywateli w procesach decyzyjnych, jak i do wzmocnienia dialogu między obywatelami i administracją publiczną, promowanie aktywności obywatelskiej, a także podejmowanie inicjatyw w celu zwiększenia wiedzy i umiejętności społeczeństwa w zakresie partycypacji. Z drugiej strony jednak wymienić można liczne ograniczenia i wyzwania związane z wdrożeniem partycypacyjnego modelu kształtowania i zarządzania miastem, tj. brak spójności między celami wyznaczonymi w dokumentach strategicznych a rzeczywistymi działaniami administracji publicznej, ograniczony poziom uwzględnienia opinii społeczeństwa w procesach podejmowania decyzji na różnych szczeblach oraz niski poziom edukacji obywatelskiej.

Istotnym wątkiem w zakresie niniejszej pracy jest również prymat instytucjonalizacji aktywności społecznej w Polsce, na co zwracano uwagę w literaturze przedmiotu, i jego negatywne efekty, które wskazane zostały w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego. Jest to jedyny dokument w tak bezpośredni sposób odnoszący się do nierównych możliwości działania formalnych i nieformalnych podmiotów inicjujących aktywność lokalnych społeczności.

Odnosząc się natomiast do możliwości podejmowania działań i inicjatyw społecznych w Polsce to stanowią one realizację zapisów Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Prawne ramy funkcjonowania oddolnej aktywności społeczności lokalnych opierają się na kilku kluczowych ustawach oraz aktach prawnych, które uszczegóławiają zasady angażowania społeczności lokalnych w procesy podejmowania decyzji

i kształtowania przestrzeni publicznej na poziomie lokalnym. Zdecydowana większość aktów prawnych odnosi się jednak do sformalizowanej części sektora społecznego, przez co tworzy pewien „próg wejścia” dla społecznej aktywności zniechęcający część z nich do podejmowania oddolnych inicjatyw na rzecz dobra wspólnego. Istotna część funkcjonujących w Polsce narzędzi partycypacyjnych ogranicza również tylko do pewnego stopnia możliwości zaangażowania obywateli, podczas gdy, jak podkreśla Kołomycew (2020: 17), to właśnie „[d]ostępność rozwiązań umożliwiających **aktywny**¹⁷⁴ udział obywateli w sprawach publicznych (infrastruktury partycypacyjnej) jest warunkiem trwałości partycypacji publicznej”. W prawodawstwie na poziomie krajowym w odniesieniu do kształtowania przestrzeni warto zatem wymienić inicjatywę lokalną oraz budżet obywatelski, chociaż ten drugi również posiada liczne ograniczenia. Budżet obywatelski nie wyczerpuje bowiem zaangażowania społecznego, szczególnie na etapie realizacji, niemniej jednak wpłynął w istotny sposób na pobudzenie aktywności społecznej szczególnie w dużych miastach.

Na potrzeby niniejszej pracy wymieniono jedynie kilka instrumentów wchodzących w skład krajowej i lokalnej infrastruktury partycypacyjnej, odwołując się do określonych kryteriów. Ich liczba jest jednak znacznie większa w zależności m.in. od celu uczestnictwa, sposobu uczestnictwa, rodzaju interesariuszy, kontekstu czy skali. Biorąc pod uwagę powyższe, za podstawowy problem nie należy zatem uznawać liczby dostępnych narzędzi, ale ich dostępność oraz jakość ich wdrożeń. Bezrefleksyjna multiplikacja kolejnych instrumentów na fali zwiększonego zainteresowania partycypacją społeczną, nazywana przez niektórych „partycypacyjnym gadżeciarstwem”¹⁷⁵ może doprowadzić bowiem do zakwestionowania sensu społecznej partycypacji i zmniejszenia zaufania społecznego.

Precyzyjne studia na temat efektywności konkretnych narzędzi, a tym samym nad stanem partycypacji społecznej w polskich miastach są utrudnione ze względu na brak zagregowanych danych na temat wykorzystania owych narzędzi. Dostępne są niepełne, rozproszone dane, na podstawie których trudno jest wyciągać konkretne wnioski i na tej podstawie tworzyć rekomendacje dla polityk publicznych służących wspieraniu tego procesu. Kluczowym wyzwaniem w kontekście poprawy jakości procesów partycypacji społecznej w obecnym momencie jest ustanowienie efektywnych systemów monitorowania realizacji obecnych projektów, identyfikowanie problemów

¹⁷⁴ Podkreślenie autorki dysertacji.

¹⁷⁵ Sformułowanie to pochodzi z artykułu autorstwa Filipa Górskiego „Partycypacyjne gadżeciarstwo. Nie każde miasto potrzebuje panelu obywatelskiego” (Górski, 2022).

realizacyjnych, monitoring wdrażania postanowień wynikających z ustaleń z interesariuszami. Problemy te wskazane m.in. w badaniach zespołu pod przewodnictwem Iwony Sagan w 2014 r. (Baranowska i in., 2014) wciąż pozostają nierozwiązane. Potrzeba szerszych i regularnych badań nad efektywnością już istniejących narzędzi, tym bardziej, gdy uwzględnimy zwiększające się zaangażowanie grup nieformalnych, które jeszcze trudniej jest objąć kontrolą.

Biorąc pod uwagę natomiast kontekst lokalny, za studium przypadku posłużyła Łódź. Jest ona o tyle interesującym przypadkiem, gdyż jest pierwszym miastem w Polsce, którego strategia oparta została na idei miasta współtworzonego (*co – created city*), której fundamentem jest wzmocnienie społeczeństwa obywatelskiego i budowa odporności miejskiej właśnie poprzez zaangażowanie szerokiego grona interesariuszy w jego kształtowanie. Strategia ta wprowadza dość istotne zmiany w modelu zarządzania miastem umieszczając społeczność lokalną w centrum tego modelu, nadając mu tym samym nowe role – inicjatora, realizatora i lidera zmian w przestrzeniach sąsiedzkich. Jednocześnie zmienia ona również zakres ról administracji publicznej. Poza rolą lidera i podmiotu stanowiącego prawo uwypuklone zostają role wspierająca i animująca, jako role pomocnicze wobec podmiotu dominującego w postaci lokalnych społeczności. Jednym z największych wyzwań wdrożenia idei miasta współtworzonego nie będzie zatem wyłącznie aktywizacja społeczna użytkowników miasta, ale również wypracowanie modelu zarządzania wieloaktorskim procesem współtworzenia miasta.

Za szczególnie istotne należy uznać fakt, iż w ramach założonej wizji rozwoju miasta kluczową rolę przypisuje się wzmocnieniu jednostek sąsiedzkich, ponieważ to na poziomie lokalnym dostrzega się największy potencjał rozwoju społeczności. To właśnie w skali sąsiedztwa inicjowane są trwałe procesy budowania lokalnej dumy, kształtowania postaw przedsiębiorczych oraz wzmacniania kapitału społecznego.

W tym kontekście istotnym problemem, a także niespójnością między zapisami strategicznymi a ich realizacją, jest niedostateczny zakres kompetencji rad dzielnic i osiedli, które stanowią najniższy szczebel władzy samorządowej. Chociaż jednostki pomocnicze mają teoretycznie na celu wspieranie uczestnictwa mieszkańców w procesach zarządzania miastem, w praktyce ich kompetencje, określone w statucie gminy przez radę miejską, są znacznie ograniczone. W rezultacie, przedstawiciele mieszkańców, którzy potencjalnie mają najłatwiejszy kontakt z lokalną społecznością, dysponują jedynie ograniczonymi możliwościami w zakresie wspólnego działania.

Analiza zapisów strategii rozwoju miasta pozwala zatem również na odpowiedź na pytanie badawcze sformułowane na potrzeby niniejszej pracy, a dotyczące roli i potencjału grup nieformalnych w koncepcji społecznego wytwarzania przestrzeni odnosząc się do niego w skali lokalnej. Dokument ten, jak wskazano powyżej, uwzględnia społeczności lokalne, a w tym również grupy niesformalizowane jako pełnoprawnych uczestników procesu współkształtowania miasta dążąc do zwiększenia możliwości ich realnego zaangażowania w ten proces (m.in. poprzez zwiększenie liczby narzędzi partycypacji). Wraz ze zmianą roli poszczególnych uczestników procesu zapisy tego dokumentu zdają się zatem potwierdzać, iż grupy nieformalne mogą być postrzegane jako nowy aktor na lokalnej scenie. Chociaż dokumenty strategiczne na poziomie lokalnym postrzegają aktywność obywatelską w sposób szeroki i włączający to należy jednak wziąć pod uwagę fakt, iż ocena samych zapisów bez oceny efektów ich realizacji jest niepełna i będzie wymagać aktualizacji. Należy dodatkowo w tym miejscu wskazać na negatywną ocenę podjętego celu strategicznego przez respondentów (szczególnie w grupie trzeciego sektora), którzy uważają, iż cel ten przyjęty został przedwcześnie i możliwości jego realizacji przy założeniach przyjętych w dokumencie są bardzo ograniczone.

Odnosząc się natomiast do konkretnych form współpracy miasta z grupami nieformalnymi to należy uznać, iż miasto Łódź w pełni wykorzystuje dostępne instrumenty prawne na poziomie krajowym. Co więcej, nie ogranicza się wyłącznie do wykorzystania dostępnych, wskazanych przez ustawodawcę narzędzi a rozszerza ich katalog o dodatkowe instrumenty skupiając się, zgodnie z zapisami strategii rozwoju, szczególnie na skali sąsiedztw. Spośród szerokiego zestawienia dostępnych form współpracy miasta z sektorem społecznym w ramach współpracy finansowej przewiduje się trzy formy współpracy umożliwiające zaangażowanie grup nieformalnych: Miejski Program Mikrograntów, Mikrogranty dla seniorów oraz dostępną na mocy ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie inicjatywę lokalną. Przewiduje się również możliwości współpracy pozafinansowej, głównie w postaci możliwości korzystania z lokali należących do miasta. Ograniczona natomiast jest możliwość uczestnictwa w ciałach opiniujących – doradczych. Biorąc pod uwagę charakterystykę grup nieformalnych, ich doraźny i spontaniczny charakter nie należy rozpatrywać tego w kategoriach ograniczeń, gdyż ich rola nie jest doradcza. Tę rolę przejmują podmioty sformalizowane. Należy jednak wskazać, iż katalog form współpracy miasta z grupami nieformalnymi nie jest katalogiem zamkniętym, gdyż realizowane były również inne formy współpracy, które jednak

posiadały ograniczony czasowo lub przestrzennie charakter. Podejmowane są również działania na rzecz rozszerzenia liczby narzędzi, co wynika z założeń strategii.

Do szczegółowej analizy zdecydowano się wybrać natomiast wyłącznie dwa narzędzia: inicjatywę lokalną oraz Miejski Program Mikrograntów, gdyż spośród dostępnych instrumentów to właśnie te wyróżniają się największym poziomem dostępności, zarówno podmiotowej (wnioskodawcę może stanowić również grupa nieformalna), przestrzennej (projekty nie są ograniczone do poszczególnych sąsiedztw czy osiedli) oraz tematycznej. Umożliwiają one również największy poziom zaangażowania mieszkańców – nie tylko w proces podejmowania decyzji, ale również w realizację projektu, co umożliwia pełne wykorzystanie ich „nowych ról”.

W ramach realizacji ostatnich dwóch szczegółowych celów badawczych dokonano inwentaryzacji wniosków złożonych w ramach wybranych narzędzi. Skatalogowano je oraz na podstawie jakościowej analizy treści wybrano te, których cel zakładał przekształcenie przestrzeni. Liczba projektów o charakterze infrastrukturalnym wykazuje wyższą wartość w przypadku inicjatywy lokalnej, co znajduje swoje uzasadnienie w charakterystyce tego narzędzia oraz wyższym poziomie finansowania pojedynczych projektów. W przypadku Miejskiego Programu Mikrograntów liczba projektów utrzymuje się na bardzo zbliżonym poziomie w całym okresie swojego funkcjonowania, co wynika ze stałej kwoty przeznaczonej na finansowanie zarówno całego konkursu jak i pojedynczych projektów przy wysokim zainteresowaniu mieszkańców tym narzędziem. W przypadku obu tych narzędzi należy wskazać na wysoki poziom udziału grup nieformalnych w gronie wnioskodawców, co potwierdza znaczenie i potrzebę tego typu narzędzi wobec podmiotów niesformalizowanych.

W odpowiedzi na dwa ostatnie pytania badawcze dotyczące rozmieszczenia oddolnych inicjatyw obywatelskich i ich wpływu na przestrzeń publiczną Łodzi stwierdzono, iż rozmieszczenie projektów charakteryzuje się występowaniem istotnych dysproporcji. Wykazuje ono cechy koncentracji w obszarze stref wielkomiejskiej i w obszarze rewitalizacji. W miarę oddalania się od centrum, liczba inicjatyw zauważalnie maleje, aż do całkowitego ich braku na obszarach peryferyjnych.

Struktura rozmieszczenia projektów wynika ze specyficznych dla określonych obszarów uwarunkowań historycznych, społecznych, przestrzennych i prawnoprawnych – instytucjonalnych, wśród których na podstawie badań udało się wskazać szczególnie istotne aspekty takie jak: tradycja zaangażowania społecznego, tożsamość lokalna mieszkańców, struktura społeczno – demograficzna, poziom dostępności

infrastruktury społecznej oraz polityka miejska (priorytetyzacja rozwoju określonych obszarów).

W kontekście przestrzennym szczególną rolę odgrywają przestrzenie sąsiedzkie, takie jak podwórka kamienic i dziedzińce osiedli mieszkaniowych, które wykazują największy potencjał w realizacji oddolnych inicjatyw obywatelskich. Wśród czynników sprzyjających aktywności społecznej w ramach tego typu przestrzeni można wyszczególnić ich wielofunkcyjność, adaptacyjność, prywatno – publiczny charakter, kameralność oraz silne zakorzenienie w lokalnej tożsamości. Wraz z obowiązywaniem nowej strategii rozwoju miasta Łodzi należy również uwzględnić sprzyjającą politykę miejską.

Szczegółowa analiza wybranych projektów uzupełniona o wywiady z interesariuszami miejskimi pozwoliła również na wskazanie zróżnicowanego wpływu na przestrzeń miasta. W wymiarze fizycznym największe zmiany związane są z poprawą estetyki najbliższego otoczenia, poprawy jego funkcjonalności, bezpieczeństwa czy dostępności. W ciągu ostatnich dwóch lat szczególnie zwracają uwagę projekty nakierowane na zwiększanie udziału terenów zielonych (np. tworzenie ogródków społecznych). Poza wymiarem fizycznym szczególnie istotne, chociaż trudniej mierzalne, są zmiany w wymiarze społecznym. Bardzo często niewielkie przekształcenia przestrzenne – postawienie altany, kilku ławek, organizacja wydarzenia kulturalnego czy społecznego stanowi tylko pretekst do poznania lokalnej społeczności lub zacieśnienia więzi. Jednocześnie pokazuje to jednak jak ważną rolę odgrywa organizacja przestrzeni, która może sprzyjać owe kontakty lub je utrudniać. Jednocześnie wspólna praca na rzecz najbliższego otoczenia wynikająca z posiadanych zasobów pozwala na zwiększenie poczucia podmiotowości, co jest jedną z głównych przyczyn słabego stanu społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, jak wykazała analiza literatury.

Oddolne inicjatywy obywatelskie mają również znaczący wpływ na integrację różnych grup społecznych. Projekty realizowane w przestrzeniach sąsiedzkich często angażują różne pokolenia oraz osoby o różnym statusie społecznym i ekonomicznym. Tego rodzaju przestrzenie, poprzez swoją dostępność i otwartość, stają się miejscami spotkań, dialogu i wspólnego działania, co sprzyja budowaniu zaufania i solidarności społecznej. W ten sposób przestrzenie te pełnią rolę „trzecich miejsc”, które odgrywają kluczową rolę w życiu społecznym, wspierając budowanie sieci kontaktów społecznych i wzmacniając kapitał społeczny.

W tym kontekście, oddolne inicjatywy obywatelskie stają się nie tylko sposobem na poprawę jakości przestrzeni miejskiej, ale także narzędziem wzmacniania więzi

społecznych i budowania silniejszej tożsamości lokalnej. Przekształcanie przestrzeni miejskich, nawet w minimalnym zakresie, może wywoływać efekty "kuli śnieżnej", gdzie małe, lokalne projekty stają się katalizatorem dalszych działań, inspirując innych mieszkańców do podejmowania inicjatyw. Taka dynamika zmiany związana z jednostkowym sukcesem, zdaniem Sagan (2016: 23), może „(...) doprowadzić do przekształcenia całego systemu społeczno – ekonomicznego dzięki stopniowym, ewolucyjnym zmianom, a nie na drodze rewolucyjnego obalenia”¹⁷⁶.

Na podstawie przeprowadzonych badań można zatem stwierdzić, że oddolne inicjatywy obywatelskie, choć wciąż na etapie "odkrywania" ich pełnego potencjału, odgrywają coraz ważniejszą rolę w kształtowaniu przestrzeni miejskiej Łodzi. Obserwując proces demokratyzacji miast, można zaobserwować ewolucję partycypacji społecznej i samych jej przyczyn – od wymagań prawa do miasta ku aktywnej, zaangażowanej odpowiedzialności za jego rozwój. Ta zmiana w podejściu do zarządzania przestrzenią miejską wskazuje na potrzebę budowania silnych społeczności lokalnych, które nie tylko uczestniczą, ale także współtworzą przestrzeń, w której żyją.

Jednocześnie, zmiany demograficzne, społeczne i technologiczne, które wpływają na sposób zarządzania miastami, wymagają stałej obserwacji i adaptacji polityk miejskich. W kontekście Łodzi, która przyjęła strategię rozwoju opartą na partycypacji i zaangażowaniu społeczności, szczególnie istotne staje się zrozumienie i wykorzystanie potencjału oddolnych inicjatyw obywatelskich. Mimo iż ich wpływ na przestrzeń miejską jest jeszcze ograniczony, a poziom świadomości o istnieniu tego typu narzędzi wśród mieszkańców pozostaje niski, istnieje wyraźny potencjał do wzmocnienia kapitału społecznego i budowy silniejszych społeczności lokalnych. Aby ten potencjał mógł być w pełni zrealizowany, miejscy interesariusze, w tym głównie mieszkańcy i władze lokalne, muszą nauczyć się nowych ról i umiejętności, które pozwolą na skuteczne współdziałanie na rzecz zrównoważonego rozwoju miasta. Proces ten wymaga nie tylko zmiany postaw, ale także strukturalnego wsparcia w postaci edukacji obywatelskiej i lepszej komunikacji między wszystkimi uczestnikami życia miejskiego.

Podsumowując, przyszłość przestrzeni publicznych Łodzi będzie w dużej mierze zależna od zdolności do integracji różnych aktorów i wspólnego działania na rzecz miasta. Wzmacnianie społeczności lokalnych i rozwijanie kapitału społecznego stanowią kluczowe

¹⁷⁶ Co prawda Sagan (2016) odnosi się bezpośrednio do ruchów społecznych, jednakże ich działania posiadają bardzo zbliżoną charakterystykę do oddolnych inicjatyw obywatelskich, a czasami wręcz tożsamą.

elementy tego procesu, co wymaga dalszych działań i wsparcia ze strony instytucji miejskich. Dalsze badania i obserwacje będą niezbędne, aby w pełni zrozumieć i wykorzystać potencjał, jaki niosą ze sobą oddolne inicjatywy obywatelskie w kształtowaniu zrównoważonej przestrzeni miejskiej.

Spis literatury

- Adams, J. (1972). The geography of riots and civil disorders in the 1960s. W M. Albaum (red.) *Geography and contemporary issues: studies of relevant problems*. (s. 542 – 564). New York: Jogn Wiley and Sons.
- Adamska, D. (2022) *W Łodzi powstaną trzy nowe parki leśne*. Łódź.pl, <https://uml.lodz.pl/aktualnosci-lodzpl/artykul-lodzpl/w-lodzi-powstana-trzy-nowe-parki-lesne-id55721/2022/11/15/> [dostęp: 13.01.2023 r.].
- Agenda Terytorialna 2030. Przyszłość dla wszystkich obszarów*. (2020). https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jul2021_pl.pdf [dostęp: 21.02.2022 r.].
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216 – 224.
- Bahador, A. i Bavar, C. (2022). Creating private and semi public open spaces to achieve social sustainability in residential complexes, *Facilities*, 40(11 – 12), 757 – 773.
- Baranowska, A., Frankowski, J., Grabkowska, M. i Sagan, I. (2015). Miejska obywatelskość. W J. Sepioł (red.) *Przestrzeń życia Polaków* (s. 121 – 128). Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej: Instytut Spraw Publicznych, https://obserwatorium.miasta.pl/wp-content/uploads/2016/08/przestrzen_zycia_polakow_0.pdf [dostęp: 22.06.2022 r.].
- Barański, H. (2017). Woonerfy w Łodzi. W H. Mazur (red.) *Miasto na plus. Eseje o polskich przestrzeniach miejskich* (s. 17 – 37). Kraków: Wysoki Zamek.
- Barber, B. R. (2014). *Gdyby burmistrzowie rządili światem*. Warszawa: Wydawnictwo MUZA S.A.
- Bartkowski, J. (2011). Tradycje partycypacji w Polsce. W A. Olech. (red.), *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej* (s. 26 – 43). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Bącal, P. (2022). Prawne bariery rozwoju partycypacji społecznej w samorządzie terytorialnym. *Przegląd Prawa Publicznego*, 10, 90 – 101.
- Bąkiewicz, M. i Szyrski, M. (2010). *Legislacja w samorządzie terytorialnym. Monitorowanie prawa miejscowego przez przedstawicieli społeczności lokalnych*.

- Podręcznik dla społeczności lokalnych.* Warszawa: Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej.
- Beryt, A. (2022). Przykłady wdrożenia miejskiej zielonej akupunktury w Chorzowie (PL). *Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych*, https://ietu.pl/wp-content/uploads/2022/03/7_SALUTE4CE_Final-project-webinar_Chorzow_Agata-Beryt.pdf [12.02.2024 r.].
- Betlej, M. i Radziejowska, A. (2016). Rozwój idei stref wooneerf w Polsce na przykładzie miasta Łodzi. *Autobusy: technika, eksploatacja, systemy transportowe*, 17(6), 68 – 74.
- Beylin, M. (2010). Rewolucja z ludzką twarzą. *Wyborcza.pl*, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,7682260,rewolucja-z-ludzka-twarza.html> [dostęp: 10.05.2022 r.].
- Bierwiazzonek, K. (2016). *Spoleczne znaczenie przestrzeni publicznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bierwiazzonek, K. (2018). Mikropolis w perspektywie badań nad tożsamością przestrzenną i sąsiedztwem. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 19(1), 269 – 286.
- Bierwiazzonek, K. (2021). Człowiek w przestrzeni publicznej miasta. Społeczne znaczenia i zjawiska zagrażające przestrzeni publicznej. *Rozwój regionalny i polityka regionalna*, 56, 45 – 60.
- Bierwiazzonek, K., Lewicka, B. i Nawrocki, T. (2012). *Rynki, malle i cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym*. Kraków: Wydawnictwo NOMOS.
- Bierwiazzonek, K., Dymnicka, M., Kajdanek, K. i Nawrocki, T. (2017). *Miasto, przestrzeń, tożsamość: studium trzech miast: Gdańsk, Gliwice, Wrocław*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Birkhölzer, K. (1999). Local economic development: A European-wide movement towards more economic democracy and social justice. *Local Economy*, 14(1), 43 – 54.
- Biuro Aktywności Miejskiej. (2021). *Raport z pierwszego etapu konsultacji z mieszkańcami miasta Łodzi projektu Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+*. https://uml.lodz.pl/files/public/uploads/partycypacja/2020_lodz_raport_z_I_etapu_konsultacji_Lodz_Jutra.pdf [dostęp: 31.03.2023 r.].
- Biuro Aktywności Miejskiej. (2021a). *Raport z drugiego etapu konsultacji z mieszkańcami miasta Łodzi projektu Strategii Rozwoju Miasta Łodzi 2030+*.

- https://uml.lodz.pl/files/public/uploads/partycypacja/Raport_II_etap_Strategii_Miasta_2030_.pdf [dostęp: 31.03.2021 r.].
- Bohdziewicz – Lulewicz, M. i Sutula, J. (2012). Ekonomia społeczna jako instrument rozwoju regionu oraz społeczności lokalnych. *Ekonomia Społeczna*, 2, 51 – 63.
- Borowik, I. (2015). Władze miejskie a poszukiwania dobrej przestrzeni publicznej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 54, 95 – 108.
- Boryczka, E. M. (2016). Partycypacja społeczna. W A. Nowakowska, Z. Przygodzki i A. Rzeńca (red.) *EkoMiasto#Społeczeństwo. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta* (s. 116 – 136). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Brzeziński, K. i Michalska-Żyła, A. (2018). Budżet obywatelski a społeczne wytwarzanie przestrzeni miejskiej–przykład Łodzi. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 534, 57 – 69.
- Bujalski, S. (2016). Łódź ma trudniejszą wersję BO. Dlaczego została zapomniana? Jak to z tym NIW-em było? *Wyborcza.pl Łódź*. <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,20523641,lodz-ma-trudniejsza-wersje-bo-dlaczego-zostala-zapomniana.html> [dostęp: 24.06.2023 r.].
- Buttimer, A. (1969). Social Space in Interdisciplinary Perspective. *Geographical Review*, 59(3), 417 – 426.
- Castells, M. (1982). *Kwestia miejska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Castells, M. (1983). *The city and the grassroots: A cross-cultural theory of urban social movements*. Los Angeles–Berkeley: University of California Press.
- Castells, M. (2008). *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- CBOS 2018. *Komunikat z badań. Zaangażowanie Polaków na rzecz społeczności lokalnej*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_074_18.PDF [dostęp: 12.03.2022 r.].
- CBOS 2018a. *Komunikat z badań. Współpraca władz lokalnych z mieszkańcami*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_046_18.PDF [dostęp: 12.03.2022 r.].
- Celiński, A. (2012). Sukces miasta a sukces jego mieszkańców. *Res Publica Nowa*, 207, 116 – 119.
- Centrum OPUS (2024). *Strefa Aktywności Sąsiedzkiej*. <https://opus.org.pl/strefa-aktywnosci-sasiedzkiej> [dostęp: 12.04.2024 r.].
- Chałasiński, J. (1948). *Społeczeństwo i wychowanie*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Chałasiński, J. (1997). *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*. Warszawa: Świat Książki.

- Charycka, B., Bednarek, J., Gumkowska, M. (2023). *Ufamy, ale... Polki i Polacy o organizacjach pozarządowych. Raport z badań 2023*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.
- Chavis, D. M. i Wandersman, A. (1990). Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development. *American Journal of Community Psychology*, 18(1), 55 – 81.
- Chączyński, J. (2016). Organizacje pozarządowe i ruchy miejskie. W A. Nowakowska, Z. Przygodzki i A. Rzeńca (red.) *EkoMiasto#Społeczeństwo. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta* (s. 88 – 113). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chączyński, J. (2017). Nowe ruchy społeczne w procesach współzarządzania miastami. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 467, 13 – 21.
- Chmielewski, J. (2010). *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Chmielewski, J. M. i Mirecka, M. (2001). *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Chodkowska – Miszczuk, J., Biegańska, J. i Grzelak – Kostulska, E. (2017). Rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego—studium przypadku z gminy Jeżewo. *Studia Obszarów Wiejskich*, 46, 41 – 55.
- Czapiński, J. (2006). Polska - państwo bez społeczeństwa. *Nauka*, 1, 7 – 26.
- Dang, L., Seemann, A. K., Lindenmeier, J. i Saliterer, I. (2022). Explaining civic engagement: The role of neighborhood ties, place attachment, and civic responsibility. *Journal of Community Psychology*, 50(3), 1736 – 1755.
- Daphi, P. (2017). “Imagine the streets”: The spatial dimension of protests' transformative effects and its role in building movement identity. *Political Geography*, 56, 34 – 43.
- Della Porta, D. i Diani, M. (2006). *Social Movements: An Introduction*, Oxford: Blackwell.
- Demko, G., Sharp, V., Harper, J. i C. Youngmann. (1973). Student Disturbances and Campus Unrest in the United States: 1964-1970. W M. Albaum (red.) *Geography and contemporary issues: studies of relevant problems*. (s. 533 – 541). New York: John Wiley and Sons.
- Departament Administracji Publicznej (2019). Informacja o wynikach kontroli: Realizacja zadań publicznych w ramach inicjatywy lokalnej. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,20201,vp,22821.pdf> [dostęp: 22.03.2022 r.].

- Dmochowska – Dudek, K. (2013). *Syndrom NIMBY w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dmochowska-Dudek, K. (2014). Konflikty społeczno-przestrzenne jako nowy przedmiot badań geografii społecznej. W W. Maik, K. Rembowska i A. Suliborski (red.) *Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 8 (s. 143 – 153). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dmochowska-Dudek, K., Napierała, T., Tobiasz – Lis, P. i Wójcik, M. (2019). *The Participatory Budget for Lodz, Poland. RELOCAL Case Study N° 21/33*. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Dolistowska, M. (2010). Miasta wielokrotnego zapisu – ikonosfera nowych przestrzeni tożsamości. *Czasopismo Techniczne: Architektura*, 15(2), 57 – 60.
- Domaradzka, A. (2018). Urban Social Movements and the Right to the City: An Introduction to the Special Issue on Urban Mobilization. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29, 607 – 620.
- Domaradzka, A. (2021). *Klucze do miasta: ruch miejski jako nowy aktor w polu polityki miejskiej*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Drozda, Ł. (2019). *Urbanistyka oddolna. Koszmar partycypacji a wytwarzanie przestrzeni*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dulkiewicz, A. (2021) Poczucie sprawczości rozwija skrzydła lokalności. *Pomorski Thinkletter*, 1(4), 23 – 24.
- Dymnicka, M. (2009). Przestrzeń dla obywateli. O uniwersalności helleńskiego modelu przestrzeni publicznej. W G. Gorzelak, M. S. Szczepański i W. Ślęzak-Tazbir (red.), *Człowiek - miasto - region* (s. 17 – 28). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dymnicka, M. (2011). Kulturowe wytwarzanie przestrzeni publicznych. *Przegląd Socjologiczny*, 60(2-3), 67 – 91.
- Dymnicka, M. (2013). *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dzieciuchowicz, J. (2009). Ludność Łodzi od 1918 roku do lat 90. XX wieku. W S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 265 – 296). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Dziemianowicz, W. i Cybulska, M. (2019). Partycypacja społeczności lokalnej w procesie tworzenia strategii rozwoju–na przykładzie miast wojewódzkich w Polsce. *Prace i Studia Geograficzne*, 64(3), 161 – 180.

- Federal Ministry of the Interior, Building and Community (2020). *Nowa Karta Lipska. Transformacyjna siła miast na rzecz wspólnego dobra*, <https://www.gov.pl/attachment/a56e8572-34f8-4d40-b7bc-2d23d16f0dee> [dostęp: 21.06.2022 r.].
- Feltynowski, M. (2015). Systemy informacji przestrzennej – narzędzie partycypacyjnej polityki rozwoju lokalnego. W A. Nowakowska (red.), *Nowoczesne metody i narzędzia zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym* (s. 87 – 114). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Ferens, A., Kondas, R., Matysiak, I., Rzeźnik, G. i Szyrski, M. (2010). *Jak prowadzić konsultacje społeczne w samorządach? Zasady i najlepsze praktyki współpracy samorządów z przedstawicielami społeczności lokalnych*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej.
- Filar, P. i Kubicki, P. (2012). *Miasto w działaniu. Zrównoważony rozwój z perspektywy oddolnej*. Warszawa: Instytut Obywatelski.
- Finquelievich, S. (1981). Urban social movements and the production of urban space. *Acta Sociologica*, 24(4), 239 – 249.
- Flick, U. (2014). *An Introduction to Qualitative Research*. London: SAGE Publications.
- Frączak, P. (2023). Jak to z tym NIW-em było? *Proste.ngo*. <https://proste.ngo/niw/> [dostęp: 24.03.2023 r.].
- Fundusz Sąsiedzki. Założenia do modelu wspierania inicjatyw mieszkańców na rzecz swojego sąsiedztwa (2021). <https://partycypacjaobywatelska.pl/forum/wp-content/uploads/sites/12/2021/06/Fundusz-s%C4%85siedzki.pdf> [dostęp: 21.06.2023 r.].
- Furtak, M. (2013). Półprywatne ogródki frontowe - ważny element kształtowania aktywności stacjonarnej, na przykładzie osiedla oficerskiego w Krakowie. *space&FORM*, 20, 337 – 350.
- Gałaszka, J. (2010). Idea i cele przebudowy centrum Łodzi w kontekście społeczno-przestrzennej specyfiki miasta. W J. Gałaszka (red.) *Wokół Nowego Centrum Łodzi* (s. 13 – 41). Łódź: EC1 Łódź – Miasto Kultury.
- Gandziarowska – Ziółcka, J., Średnicka, J. i Zyskowski, K. (2020). Kapitał społeczny i dobro wspólne. W A. Giza i M. Sikorska (red.) *Współczesne społeczeństwo polskie* (s. 359 – 403). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gawłowski, R. i Jarosz, A. J. (2019). Infrastruktura partycypacji społecznej. Pojęcie i wykorzystanie w polskich miastach. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4(78), s. 75 – 94.

- Gehl, J. (2013). *Życie między budynkami*. Kraków: Wydawnictwo RAM.
- Giczi, J. i Sik, E. (2009). *Trust and social capital in contemporary Europe*, https://www.academia.edu/7853533/Trust_and_social_capital_in_contemporary_Europe [dostęp: 14.02.2023 r.].
- Gill – Piątek, H. i Grunt – Mejer, J. (2017). Krótkie historie rewitalizacyjne. W H. Mazur (red.), *Miasto na plus* (s. 61 – 89). Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek.
- Giza – Poleszczuk A. (2009) Chałupnicze społeczeństwo obywatelskie. *Archiwum Wyborcza.pl*. <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7020083/Chalupnicze-spoleczenstwo-obywatelskie> [dostęp: 23.06.2022 r.].
- Główny Urząd Statystyczny (2023) Sektor non-profit w 2020 r. Stowarzyszenia, fundacje, społeczne podmioty wyznaniowe, samorząd gospodarczy i zawodowy. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/sektor-non-profit-w-2020-r-stowarzyszenia-fundacje-spoleczne-podmioty-wyznaniowe-samorzad-gospodarczy-i-zawodowy,1,8.html#> [dostęp: 22.06.2023 r.].
- Górska, A., Dobija, D., Grossi, G. i Staniszeńska, Z. (2022). Getting through COVID-19 together: Understanding local governments' social media communication. *Cities*, 121, 1 – 5.
- Górski, F. (2022). Partycypacyjne gadżeciarsstwo. Nie każde miasto potrzebuje panelu obywatelskiego. *Klub Jagielloński*. <https://klubjagiellonski.pl/2022/03/25/partycypacyjne-gadzeciarsstwo-nie-kazde-miasto-potrzebuje-panelu-obywatelskiego/> [dostęp: 14.06.2023 r.].
- Górski, R. (2007). *Bez państwa: demokracja uczestnicząca w działaniu*. Kraków: Wydawnictwo "Korporacja Ha!art".
- Grabkowska, M. (2017). Przestrzeń miasta postsocjalistycznego jako dobro wspólne. Przegląd koncepcji teoretycznych. *Prace Geograficzne*, 149, 33 – 52.
- Graff, A. (2010) Urzędasy, bez serc, bez ducha. Organizacje pozarządowe. Spojrzenie z wewnątrz. *Archiwum Wyborcza.pl*. <https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/7144223/Urzedasy--bez-serc--bez-ducha> [dostęp: 23.06.2022 r.].
- Graff, A. (2010a) Kłopoty z ngo — post scriptum. *Fundacja Batorego*. <https://www.batory.org.pl/doc/agnieszka-graff-klopoty-z-ngo-post-scriptum.pdf> [dostęp: 15.05.2023 r.].

- Green, M., Moore, H. i O'Brien, J. (2003) *Rozwój społeczności w oparciu o zasoby. Model ABCD w praktyce*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Grobicka – Madej, K., Mażewski, L., Pawlik, K. i Sobolewska, A. (2018). *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Infor.
- Gronostajska, B. E. (2007) *Kreacja i modernizacja przestrzeni mieszkalnej: teoria i praktyka na przykładzie wybranych realizacji wrocławskich z lat 1970 – 1990*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Grzechnik, J. (2018) *Rola nowych mediów w aktywizacji społeczności lokalnej na przykładzie ruchów miejskich w Krakowie Studium przypadku: Krakowski Alarm Smogowy*. Gdańsk – Nowy Targ: Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego i Wydawnictwo ToC.
- Grzechnik, J. (2019). O różnorodności ruchów miejskich w Polsce. *Zarządzanie Publiczne*, 45(1), 77 – 95.
- Grzyś, P. (2016) The use of Geographic Information Systems in the participatory management of a big city. Case study of Gdynia. *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, 5(2), 103 – 116.
- Grzyś, P. (2021). Inicjatywa lokalna – niewykorzystany potencjał czy skuteczny instrument aktywizacji obywateli w rozwiązywaniu problemów lokalnych? Przykład Łodzi. *Rozwój regionalny i polityka regionalna*, 56, 99 – 114.
- Grzyś, P. (2023). Post-pandemic Urban Reality: COVID-19 as an Accelerator or a Hindrance to the Development of Grassroots Urban Activism? The Example of Poland. W G. Ruepert i T. Ilić (red.) *Young Geographers: Showcasing Research Contributions in Geography* (s. 63 – 80). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Gyurkovich, J. (2010). *Architektura w przestrzeni miast*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler. Series B: Human Geography*, 71(1), 3 – 17.
- Harvey, D. (2012). *Bunt miast*. Warszawa: Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana.
- Henzler, P. (2009). *Aktywni mieszkańcy: inicjatywy sąsiedzkie w praktyce*. Warszawa: Stowarzyszenie CAL
- Ilmurzyńska, K. (2018). Zieleń osiedlowa-pole konfliktu. *Builder*, 257(12), 42 – 45.
- Infuture Institute. (2023). Mapa Trendów 2023. *Infuture Institute*. <https://infuture.institute/produkt/mapa-trendow-online/> [dostęp: 24.09.2023 r.].

- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2006). Pojawienie się wartości postmaterialistycznych. W P. Sztompka i M. Kucia (red.) *Socjologia: lektury* (s. 334 – 348). Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Jablonsky, T. (1993). *Pride in the Jungle: Community and Everyday Life in Back of the Yards Chicago (Creating the North American Landscape)*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jacobs, J. (2014). *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*. Warszawa: Centrum Architektury.
- Jagiełło, M. (2008). Łódzka Grupa Pewnych Osób zaraża przykładem. *Wyborcza.pl*. <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,5554232,lodzka-grupa-pewnych-osob-zaraza-przykladem.html> [dostęp: 22.03.2023 r.].
- Jałowiecki, B. (1991). Znaczenie przestrzeni. *Studia socjologiczne*, 120 – 121(1 – 2), 51 – 67.
- Jałowiecki, B. (2010). *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jałowiecki, B. i Sowa, K. Z. (1989). Przedmowa. W B. Jałowiecki, K. Z. Sowa i P. Dudkiewicz (red.) *Spolecznosci lokalne. Teraźniejszość i przyszłość* (s. 5 – 22). Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW. Instytut Gospodarki Przestrzennej.
- Jałowiecki, B. i Szczepański, M. S. (2002). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janc, K. i Jurkowski, W. (2020). Media społecznościowe w czasie pandemii–przykład profili wrocławskich rad osiedla na Facebooku. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 51, 9 – 24.
- Janik, J. (2016). Hakytywizm i inne formy aktywizmu internetowego jako nowe mechanizmy demokracji bezpośredniej. W O. Hałub, M. Jabłoński. i M. Radajewski (red.), *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce* (s. 273 – 288). Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jański, P. (2021). Centra Aktywności Lokalnej – nowy typ budynku użyteczności publicznej. *Forum Rozwoju Lokalnego*. <https://forumrozwojulokalnego.pl/felietony/centra-aktywnosci-lokalnej-nowy-typ-budynku-uzytecznosci-publicznej> [dostęp: 24.11.2023 r.].

- Jewtuchowicz, A. i Suliborski, A. (2009). Życie społeczne i kulturalne w Łodzi do 1918 roku. W S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta*. (s. 150 – 168). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Jewtuchowicz, A. i Suliborski, A. (2009a). Życie społeczne i kulturalne w Łodzi w latach 1918-1989. W S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 323 – 342). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Jędrzejczyk, D. (2004) *Humanistyczne oblicze miasta*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jędrzejczyk, D. (2007) Geografia jako nauka humanistyczna. W W. Maik, K. Rembowska i A. Suliborski (red.), *Geografia a przemiany współczesnego świata. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 4 (s. 177 – 188). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Jędrzejczyk, D. (2011). Od scjentyzmu do humanizmu. Geografia w poszukiwaniu nowego paradygmatu. W W. Maik, K. Rembowska i A. Suliborski (red.), *Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, t. 5 (s. 13 – 22). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Jodłowski, K. (2023). *Biblioteka jako miejsce działań dla klimatu – jak i dla kogo?* Raport. Warszawa: Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego. https://www.bibliotekidlaklimatu.pl/wp-content/uploads/2023/09/Raport-z-badania-_Biblioteka-jako-miejsce-dzialan-dla-klimatu_2023.pdf [dostęp: 12.02.2024 r.].
- Kajdanek, K. i Pluta, J. (2016). Rowerowy ruch miejski. Konteksty powstania – konteksty działania. *Czas kultury*, 1(188), 24 – 32.
- Kalisiak – Mędelska, M. (2015). *Partycypacja społeczna na poziomie lokalnym jako wymiar decentralizacji administracji publicznej w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kamzol, A. i Wrembel, K. (2020). Partycypacja społeczna w praktyce - schemat postępowania na przykładzie osiedla Maślice (Wrocław) i miasta Międzyborza. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 49, 115 – 132.
- Karwińska, A. (2009). Uwarunkowania współzarządzania w skali miasta w perspektywie socjologicznej. *Zarządzanie Publiczne/Public Governance*, 2(8), 63 – 79.
- Kimic, K. (2011). Struktura przestrzeni osiedli mieszkaniowych jako podstawa kształtowania ich zagospodarowania przestrzennego – wybrane koncepcje podziału

- przestrzeni osiedlowych. W B. Szulczewska i R. Giedych (red.), *Przestrzeń przyrodnicza i społeczna osiedli mieszkaniowych w XX i XXI wieku* (s. 93 – 102). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kipta, E. (2021). Polska piramida tożsamości i co z niej wynika. W J. Szomburg, J. M. Szomburg, M. Wandałowski i A. Leśniewicz (red.), *Siła sąsiedztwa i lokalności dla budowy lepszej Polski. Pomorski Thinkletter*, 1(4) (s. 51 – 52). Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Kocham Łódź. (2020) Łódź jutra. Premiera projektu nowej strategii dla miasta. Youtube.com. <https://www.youtube.com/watch?v=ch5U39Wkp4M&t=85s>. [dostęp: 18.03.2023 r.].
- Kociuba, D. (2013). Gra o przestrzeń publiczną miast. *Studia Miejskie*, 12, 95 – 105.
- Kołomycew, A. (2014). Możliwość wykorzystania inicjatywy lokalnej w procesie współzrządzenia w jednostkach terytorialnych. W K. Kuć-Czajkowska i M. Sidor (red.), *Miasta. Społeczne aspekty funkcjonowania* (s. 63 – 84). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kołomycew, A. (2020). Założenia teoretyczne demokracji partycypacyjnej i deliberacyjnej W: A. Pawłowska, R. Kmiecik, A. Kołomycew, K. Radzik-Maruszak, P. Antkowiak (red.), *Społeczne rady i komisje jako (nie)obecny uczestnik lokalnego procesu decyzyjnego* (s. 15 – 30). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (2022). *Przestrzenne Zagospodarowanie Kraju - perspektywa długookresowa*. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.
- Kongres Ruchów Miejskich. (2022). *Tezy Miejskie Kongresu Ruchów Miejskich*. <https://kongresruchowmiejских.pl/images/pdf/tezy-miejskie-po-vii-krm.pdf> [dostęp: 22.06.2022 r.].
- Korolczuk, E. (2017). Społeczeństwo obywatelskie w Polsce – kryzys czy nowe otwarcie? *Seria analizy Instytutu Studiów Zaawansowanych*, <https://krytykapolityczna.pl/instytut/wp-content/uploads/sites/4/2017/10/elzbieta-korolczuk-spoleczenstwo-obywatelskie.pdf> [dostęp: 12.06.2023 r.].
- Korzeniewska – Wiszniewska, M. (2023). Ne davimo Beograd (Serbia) jako przykład miejskiego ruchu społecznego nowej fali. *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, 30, 249 – 270.

- Kotus, J. (2007). *Natura wielkomiejskich sąsiedztw. Analiza subsąsiedzkich i sąsiedzkich terytorialnych podsystemów społecznych w Poznaniu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Kotus, J. (2014). Partycypacja społeczna w zarządzaniu miastem: pomiędzy wykluczeniem społecznym a zaangażowaniem. *Studia miejskie*, 13, 37 – 45.
- Kotus, J. (2018). Partycypacja–aktywność–podmiotowość... Krok wstecz czy postęp rozwoju społeczeństwa obywatelskiego? *Studia komitetu przestrzennego zagospodarowania kraju PAN*, 183, 119 – 131.
- Kotus, J., Sowada, T. i Rzeszewski, M. (2019). Ponad górne szczeble „drabiny partycypacji”: koncepcja Sherry Arnstein po pięciu dekadach. *Studia Socjologiczne*, 3(234), 31 – 54.
- Kotus, J., Sowada, T., Rzeszewski, M. i Pazder, D. (2019). *Zapraszamy Państwa do rozmów. Wędrowki po labiryncie wielkomiejskiej partycypacji*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kowalczyk, B. (2014). Ekonomia społeczna a aktywizowanie społeczności lokalnej. W K. Wódz i B. Kowalczyk (red.) *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*. s. 64-66. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kowalewski, M. (2013). Miasto jako arena protestów. *Konteksty Społeczne*, 1(1), 18 – 24.
- Kowalewski, M. (2013a). Organizowanie miejskiego aktywizmu w Polsce: Kongres Ruchów Miejskich. *Social Space Journal*, 6(2), 99 – 126.
- Kowalewski, M. (2016). *Protest miejski. Przestrzeni, tożsamości i praktyki niezadowolonych obywateli miast*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Kowalska, A. i Kowalski, G. (2002). Plansa 30. Budownictwo mieszkaniowe. Tereny zabudowy mieszkaniowej Łodzi. W *Atlas Miasta Łodzi*. <https://www.mapa.lodz.pl/mapa/atlas/P-30.pdf> [dostęp: 30.04.2024 r.].
- Kretzmann, J. P. i McKnight, J. (1993) *Building Communities from the Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Assets*, Evanston, IL: Institute for Policy Research.
- Krężlewski, J. (1985). Socjologiczna charakterystyka grupy nieformalnej. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. 3, 361 – 380.
- Krupa – Ławrynowicz, A. (2022). Trudna architektura osiedla im. Józefa Montwiłła – Mireckiego w Łodzi. Część I: koncepcja i metodologia badań nad dysonansem dziedzictwa. *Journal of Urban Ethnology*, 20, 9 – 19.

- Krygiel, P. (2015). *Aktywność obywatelska w Polsce – co możemy zrobić?* Raport Instytutu Sobieskiego. <https://sobieski.org.pl/aktywnosc-obywatelska/> [dostęp: 22.06.2023 r.].
- Kubicki, P. (2011). Nowi mieszczenie–nowi aktorzy na miejskiej scenie. *Przegląd Socjologiczny*, 60(2 – 3), 203 – 227.
- Kubicki, P. (2016). Polskie ruchy miejskie: polityczne czy kulturowe? *Przegląd Socjologiczny*, 65(1), 65 – 79.
- Kubicki, P. (2017). Od miejskiego aktywizmu do miejskich ruchów społecznych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia*, 24(2), 173 – 186.
- Kubicki, P. (2019). Ruchy miejskie w Polsce. Dekada doświadczeń. *Studia Socjologiczne*, 234(3), 5 – 30.
- Kubicki, P. (2020). *Ruchy miejskie w Polsce*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Kukliński, A. (1983). Mechanizmy rozwoju geografii polskiej w latach 1945 – 1982. *Przegląd Geograficzny*, 40(3 – 4), 521 – 546.
- Kulawiak, A. i Szmytkowska, M. (2018). Geograficzny aspekt badań nad przestrzenią publiczną miast w Polsce. *Biuletyn KPZK PAN*, 271, 75 – 92.
- Kupracz, A., Kmieciak, S. i Pajor, K. (2016). Najładniejsze place zabaw w Łodzi [ranking]. *Wyborcza.pl Łódź*. <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/56,125594,19863031,kolorowo-i-bezpiecznie-najladniejsze-place-zabaw-ranking.html> [dostęp: 13.03.2024 r.].
- Kurnicki, K. (2013). Ruchy miejskie w Polsce – w stronę socjologicznego opisu. *Trzeci sektor*, 3(31), 12 – 24.
- Kwiatkowski, K. (2008). Przestrzenie ogniskujące rozwój lokalnego społeczeństwa obywatelskiego. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, Z. 3-A, 143 – 148.
- Latoszek, M. (2006). "Solidarity" – A contribution to social movement theory. *Polish Sociological Review*, 153(1), 39 – 53.
- Leadbeater, C. i Miller, P. (2004). *The Pro-am Revolution: How Enthusiasts are Changing Our Society and Economy*. London: Demos.
- Lefebvre, H. (2012). Prawo do miasta. *Praktyka teoretyczna*, 5, 183 – 197.
- Legutko – Kobus, P. (2011). Rola lidera lokalnego w rozwoju gminy. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace*, 2, 117 – 135.
- Legutko – Kobus, P. (2018). Partycypacja jako element programowania rozwoju lokalnego. *Studia z Polityki Publicznej*, 19(3), 45 – 58.
- Leś, E. (2001). *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*. Warszawa: Prószyński i S-ka.

- Lewenstein, B., Schindler, J. i Skrzypiec, R. (2010). *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lewenstein, B., Gójska, A i Zielińska, E. (2020). Aktywizmy miejskie – próba rekonstrukcji zjawiska. W: B. Lewenstein, A. Gójska i E. Zielińska (red.) *Aktywizmy miejskie* (s. 7 – 34). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lewicka, M. (2005). Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties. *Journal of environmental psychology*, 25(4), 381 – 395.
- Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Lewicka, M. (2013). Localism and activity as two dimensions of people–place bonding: The role of cultural capital. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 43-53.
- Libura, H. (1990). *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW. Instytut Gospodarki Przestrzennej.
- Lis, A. (2011). *Struktura przestrzenna i społeczna terenów rekreacyjnych w osiedlach mieszkaniowych Wrocławia z lat 70.-80. ubiegłego stulecia*. Wrocław: Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu.
- Lisowski, A. (1990). *Wstęp do geografii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lisowski, A. (2003). *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych.
- Lisowski, A. (2014). Typy przestrzeni a geografia. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 24, 7 – 18.
- Liszewski, S. (2009). *Łódź. Monografia miasta*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Lorens, P. (2010). Główne typy i rodzaje współczesnych przestrzeni publicznych. W P. Lorens i J. Martyniuk-Pęczek (red.), *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych* (s. 62 – 71). Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista.
- Lorens, P. (2013). Współczesne trendy zmian w strukturze i funkcjonowaniu miast. W P. Lorens i I. Mironowicz (red.), *Wybrane teorie współczesnej urbanistyki* (s. 6 – 32). Gdańsk: Akapit-DPT.
- Łabędź, K. (2017). Nowe ruchy społeczne w przestrzeni miejskiej (na przykładzie Krakowa). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K–Politologia*, 24(2), 187 – 204.

- Macikowski, B. (2004). Kamienica - podstawowy element formy miasta a skale architektoniczne. W M. J. Sołtysik (red.), *Kamienica w krajach Europy Północnej* (s. 35 – 50). Gdańsk: Nadbałtyckie Centrum Kultury.
- Maik, W. (2011). Przestrzeń publiczna w mieście: pojęcie, ujęcie badawcze, funkcje i ewolucja zjawiska. W I. Jażdżewska (red.), *Przestrzeń publiczna miast* (s. 9 – 14). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Maik, W., Rembowska, K. i Suliborski, A. (2011). *Podstawowe idee i koncepcje w geografii. Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii*, t. 5. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Majer, A. (2015). *Mikropolis. Socjologia miasta osobistego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Majewska, I. (2013). *Strefa Aktywności Sąsiedzkiej. Poradnik*. Łódź: Centrum OPUS.
- Makowski, G. (2015). Rozwój sektora organizacji pozarządowych w Polsce po 1989 r. *Studia BAS*, 4, 57 – 85.
- Mantey, D. (2019). *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Marcińczak, S. (2009). *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988 – 2005*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Marody, M. (2005). Społeczeństwo poobywatelskie? W W. Wesołowski i J. Włodarek (red.) *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska, Europa, Świat* (s. 211 – 220) Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Martela, B. (2011). Aktywność obywatelska w ramach inicjatyw nieformalnych. Przyczynek do refleksji. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia sociologica*, 38, 105 – 120.
- Martela, B. (2020). Wpływ budżetu obywatelskiego na przestrzeń polskich miast. *Problemy Rozwoju Miast*, 66, 173 – 182.
- Masierek, E. i Szajerska, A. (2020). Kreowanie przestrzeni sąsiedzkich w obszarach rewitalizacji na przykładzie Włocławka. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 49, 133 – 156.
- Masierek E. i Szajerska A. (2020a) Podwórka jako przestrzenie sąsiedzkie – perspektywa mieszkańców obszaru rewitalizacji Włocławka, *Space-Society-Economy*, 31, 191 – 211.
- Mason, J. (1996). *Qualitative Researching*. London: SAGE Publications.

- Mason, P. (2013). *Skąd ten bunt? Nowe światowe rewolucje*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyka Polityczna.
- Mazurek – Łopacińska, K. i Sobocińska, M. (2014). Triangulacja w badaniach marketingowych zachowań konsumentów na rynkach międzynarodowych. *Handel Wewnętrzny*, 1(2), 14 – 23.
- Mergler, L., Pobłocki, K. i Wudarski, M. (2013). *Anty-Bezradnik przestrzenny: prawo do miasta w działaniu*. Warszawa: Fundacja Res Publica im. H. Krzeczowskiego.
- Merrifield, A. (2016) *Nowa kwestia miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Michalska – Żyła, A. (2011). Więzy z miastem-wymiary, typy i uwarunkowania. Na przykładzie Łodzi i Iwanowa. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 36, 79 – 99.
- Michałowska, E. (2008). Syndrom NIM BY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym. *Studia Regionalne i Lokalne*, 9(31), 60 – 80.
- Miejska Pracownia Urbanistyczna (2017). *Zielone Polesie/ miejski program odnowy dzielnicy Stare Polesie w Łodzi*. Łódź: Miejska Pracownia Urbanistyczna.
- Miller, B. i Martin, D. (2000). Missing geography: Social movements on the head of a pin. W Miller, B. (red.) *Geography and Social Movements: Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area* (s. 1 – 38). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. (2013). *Siedem Zasad Konsultacji*. Warszawa: Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.
- Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju. (2019). *Polityka Miejska*. <https://www.gov.pl/web/archiwum-inwestycje-rozwoj/polityka-miejska> [dostęp: 20.03.2023 r.].
- Miśkowiec, M. (2023). Mechanizmy partycypacyjne oraz cechy partycypacji sąsiedzkiej w rewitalizacji podwórek miejskich w Polsce. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 63, 207-225.
- Miśkowiec, M. (2023a). Urban courtyards as local points of sustainable urban regeneration challenges to community participation in urban courtyard-related projects in Polish Cities. *City, Culture and Society*, 34, 100522.
- Miśkowiec, M. i Masierek, E. (2022). Factors and levels of community participation using the example of small-scale regeneration interventions in selected neighbourhood spaces in Polish cities. *Urban Research & Practice*, 16(5), 797 – 821.

- Młynarski, G. (2018). Do użytku zewnętrznego! Uczestnictwo w procesach wytwarzania przestrzeni publicznej - prezentacja wybranych wniosków płynących z badania. *Przegląd Planisty. Czasopismo studentów gospodarki przestrzennej*, 2, 17 – 19.
- Mocek, S. (2014). Sektor obywatelski po ćwierćwieczu. W S. Mocek (red.), *Nieodkryty potencjał III sektora. Wprowadzenie do badań nad nowym społecznikiem* (s. 9 – 20). Warszawa: Collegium Civitas.
- Mółka, M. (2023). Inicjatywa lokalna jako element kształtujący społeczeństwo obywatelskie w Polsce - perspektywa społecznika a zamiar ustawodawcy. *Przegląd Prawa Publicznego*, 3, 98 – 111.
- Mucha, A. i Pistelok, P. (2019). Budżet obywatelski jako inspiracja. W P. Pistelok i B. Martela (red.), *Raport o stanie polskich miast. Partycypacja publiczna* (s. 137 – 138). Warszawa-Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów.
- Mularska – Kucharek, M. (2011). Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań w województwie łódzkim. *Studia regionalne i lokalne*, 2(44), 76 – 91.
- Mularska – Kucharek, M. (2012). Kapitał społeczny mieszkańców Łodzi w ujęciu przestrzennym. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 12, 145 – 161.
- Murawska, A. (2020). *Aktywność obywatelska mieszkańców Łodzi i Iwanowa. Struktura i uwarunkowania*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Nartonowicz – Kot, M. (2009). Zarys dziejów Łodzi w latach 1918 – 1989. W S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 171 – 217). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Nawratek, K. (2008). *Miasto jako idea polityczna*. Kraków: Korporacja Ha!art.
- Nawrocki, T. (2009). Śląskie Detroit - Śląska Silesia? Kilka uwag o przestrzeni publicznej dwóch śląskich miast. W G. Gorzelak, M. S. Szczepański i W. Ślęzak-Tazbir (red.), *Człowiek-miasto-region. Związki i interakcje* (s. 151 – 171). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nicholls, W., Miller, B. i Beaumont, J. (2013). *Spaces of contention: spatialities and social movements*. Oxfordshire: Routledge.
- Nizio, S. (2012). Geografia organizacji pożytku publicznego w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 84(2), 237 – 260.
- Niziołek, K. (2021). Sztuka społeczna jako środek aktywności obywatelskiej. *ACADEMIA. Magazyn Polskiej Akademii Nauk*, 67(3), 38 – 42.

- Nowak, J. (2012). Globalne usieciowienie aktywizmu: nowe media a rozwój nowych ruchów społecznych. *Kultura i Historia*, 21. <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/pl/archives/3503> [dostęp: 24.07.2023 r.].
- Nózka, M. (2019). Codzienna partycypacja na przykładzie gospodarowania przestrzenią osiedlową. *Trzeci Sektor*, 46(2), 16 – 36.
- Obserwatorium Demokracji. (2017). Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 15 września 2017 r. https://obserwatoriumdemokracji.pl/wp-content/uploads/2017/03/uzasadnienie_30052017.pdf [dostęp: 22.03.2023 r.].
- Oldenburg, R. (1999). *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. New York: Marlowe & Co.
- Olech, A. i Sobiesiak – Penszko, P. (2013). *Partycypacja publiczna w Polsce. Diagnoza i rekomendacje*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Olenderek, T. (2008). Funkcja jako cecha przestrzeni. *Studia i materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 19(3), 61 – 69.
- Otok, S. (1987). *Geografia społeczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Parysek, J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. London: SAGE Publications.
- Pawłowska, E. (2015). Organizacje pozarządowe a kapitał społeczny. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, 77, 167 – 176.
- Petroff – Skiba, A. (2019). *Konsultacje społeczne. 24 inspiracje z Warszawy*. Warszawa: Centrum Komunikacji Społecznej Urzędu m. st. Warszawy.
- Pickvance, C. (2003). From urban social movements to urban movements: a review and introduction to a symposium on urban movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(1), 102 – 109.
- Piekara, A. (2011). Społeczne i prawne współczesne uwarunkowania aktywności społecznej na poziomie lokalnym w Polsce. W L. Gilejko i B. Błaszczuk (red.), *Aktywność obywatelska na poziomie lokalnym. Formy i uwarunkowania* (s. 89 – 98). Pułtusk: Akademia Humanistyczna imienia Aleksandra Gieyszтора.

- Pistelok, P. (2019). Dąbrowski Budżet Partycypacyjny – model 2.0. W P. Pistelok i B. Martela (red.), *Raport o stanie polskich miast. Partycypacja publiczna* (s. 143 – 155). Warszawa-Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów.
- Pistelok, P. i Salata – Kochanowski, P. (2020). Inwestycje w przestrzeni publicznej z inicjatywy mieszkańców. *Problemy Rozwoju Miast*, 67, 27 – 36.
- Pluciński, P. (2012). „Prawo do miasta” jako ideologia radykalnych miejskich ruchów społecznych. *Przegląd Zachodni*, 341(01), 17 – 42.
- Pluciński, P. (2014). „Miasto to nie firma!” Dylematy i tożsamość polityczna miejskich ruchów społecznych we współczesnej Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 63(1), 137 – 170.
- Pluciński, P. i Nowak, M. (2017). E pluribus unum? Źródła i specyfika ruchów miejskich we współczesnej Polsce. *Przegląd Socjologiczny*, 66(3), 115 – 135.
- Pogorzelski, J. (2021). *Łódź miastem współtworzonym i współzarządzanym*. Łódź: Fundacja Think Lodz.
- Polanska, D. V. (2020). Going against institutionalisation: New forms of urban activism in Poland. *Journal of Urban Affairs*, 42(2), 176 – 187.
- Polyák, L. (2017). Aktorzy tworzący miasto. *Autoportret*, 56(1), 5 – 11.
- Pomieczński, A. (2016). Radykalne miasta. Ruch anarchistyczny jako ruch miejskiego protestu. *Journal of Urban Ethnology*, 14, 29 – 41.
- Poniatowski, B., Nogalski, S., Mackiewicz, N., Sokołowicz, M., Góralczyk, J. i Janiak, M. (2013). *Atrakcyjne przestrzenie miejskie, czyli program działań mających na celu poprawę jakości przestrzeni publicznych w Łodzi*, <https://docplayer.pl/16015775-Atrakcyjne-przestrzenie-miejskie.html> [dostęp: 10.01.2023 r.].
- Praczyk, M. (2017). Wstęp. W stronę wspólnoty. W M. Praczyk (red.) *Poznań w działaniu. Społeczne inicjatywy dawnej i dziś* (s. 7 – 10). Poznań: Stowarzyszenie Czasu Kultury.
- Probosz, M. i Sadura, P. (2011). *Konsultacje w społeczności lokalnej: planowanie, przygotowanie, prowadzenie konsultacji społecznych metodą warsztatową*. Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pruijt, H. (2007). Urban movements. W G. Ritzer (red.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (s. 5248 – 5252). Oxford: Blackwell Publishing.
- Putnam, R. D. (2008). *Samotna gra w kręgle: upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

- Rada Społeczna ds. Konsultacji Społecznych. Wydział Komunikacji Społecznej i Informacji Urzędu Miasta Torunia. (2014). *Dobre praktyki prowadzenia konsultacji społecznych*. Toruń: Rada Społeczna ds. Konsultacji Społecznych. Wydział Komunikacji Społecznej i Informacji Urzędu Miasta Torunia.
- Radziszewski, M. (2019). Rola kapitału społecznego w funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego w Łodzi. [Praca doktorska, Uniwersytet Łódzki]. https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/31005/Radziszewski_Matseusz_Doktorat.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 13.05.2022 r.].
- Ratajczak, W. (2018). Przestrzeń publiczna w aspekcie geograficznym i społecznym. *Studia KPZK*, 183, 103 – 117.
- Regulski, J. (2000). *Samorząd III Rzeczypospolitej. Koncepcje i realizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reinholz, D. L. i Andrews, T. C. (2020). Change theory and theory of change: what's the difference anyway? *International Journal of STEM Education*, 7(2), 1 – 12.
- Rembowska, K. (2005). Środowisko człowieka - nowe perspektywy badawcze. W W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.) *Podstawowe idee i koncepcje w geografii. Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, t. 1. (s. 103 – 115). Łódź: Zakład Geografii Społecznej i Turystyki UMK, Zakład Badań Społecznych i Regionalnych UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Rewers, E. (2005). *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawnictw Prac Naukowych Universitas.
- Rogowska, M. (2016). Przestrzeń publiczna w mieście - zagadnienia wybrane. *Studia KPZK*, 170, 158 – 164.
- Runge, J. (2007). *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Runge, J. (2017). Przestrzeń społeczna miasta - dylematy geograficzno-metodologiczne. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 27, 99 – 109.
- Rykiel, Z. (1991). *Studia z geografii społecznej*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rykiel, Z. (2000). Globalizacja, unionizacja i regionalizacja polskiej przestrzeni. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(1), 35 – 46.

- Ryś, R., Górny, P., Sobol, A. i Muzioł – Węclawowicz, A. (2019). *Wyzwania i rekomendacje dla krajowej polityki miejskiej*. Kraków: Obserwatorium Polityki Miejskiej IRMiR.
- Rzeńca, A. i Sobola, A. (2018). Budżet obywatelski jako instrument kształtowania przestrzeni miasta–przykład Łodzi i Katowic. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 272, 205 – 215.
- Safjan, M. i Bosek, L. (2016). *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1 – 86*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Sagan, I. (2001). *Miasto. Scena konfliktów i współpracy*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Sagan I. (2016). Młoda demokracja a neoliberalna polityka miejska, *Przegląd Socjologiczny*, 65(1), 9 – 26.
- Sagan, I. (2017). *Miasto. Nowa kwestia i nowa polityka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sagan, I. i Czepczyński, M. (2001). *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Salm, J. i Dankowska, M. (2019). Plansza 08.01. Zmiany terytorium Łodzi w okresie okupacji niemieckiej. W Łódzkie Towarzystwo Naukowe, *Atlas Historyczny Miasta Łodzi dla Nauki, Edukacji, Kultury, Gospodarki i Społeczeństwa* (<https://atlas.ltn.lodz.pl/>; dostęp: 2.01.2023). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Sarnecki, P. (2006). Organizacja społeczeństwa obywatelskiego. W M. Zubik (red.), *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego* (s. 595 – 614). Warszawa: Biuro Trybunału Konstytucyjnego.
- Serowaniec, M. (2013). Inicjatywa lokalna jako instrument partycypacji obywateli w podejmowaniu rozstrzygnięć na poziomie lokalnym. W W. Skrzydło (red.), *Prawo naszych sąsiadów. T. 1. Konstytucyjne podstawy budowania i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce i na Ukrainie – dobre praktyki*. (s. 252 – 264). Rzeszów-Przemyśl: Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Przemyśl-Rzeszów.
- Sharp, V. (1973). The 1970 postal strikes: The behavioral element in spatial diffusion. W M. Albaum (red.) *Geography and contemporary issues: studies of relevant problems*. (s. 523 – 532). New York: John Wiley and Sons.

- Sikorska P. (2010). Przestrzeń otwarta miasta pod presją rozwoju – przyczyny, zjawiska i kierunki działań naprawczych – przypadek Mazowsza. *Mazowsze. Studia Regionalne*, 5, 155 – 182.
- Smagacz – Poziemska, M. (2015). *Czy miasto jest niepotrzebne? (Nowe) przestrzenie życiowe młodych mieszkańców miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Soja, E. (1990) *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London-New York: Verso.
- Sokołowicz, M. E. (2017). Miejskie dobra wspólne (commons) z perspektywy ekonomii miejskiej. *Studia Regionalne i Lokalne*, 18(70), 23 – 40.
- Solarek K. (2009). Funkcje terenów zieleni kształtujących przestrzenie publiczne we współczesnym mieście. W E. Oleksiejuk, A. Jankowska (red.) *Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta. Zieleń w przestrzeni publicznej miast: funkcja – kreacja – identyfikacja* (s. 69 – 80). Toruń: Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń.
- Sorre, M. (1957). *La géographie française. W G. Chabot, R. Clozier i J. Beaujeu-Garnier (red.), La géographie française au milieu du XX-e siècle* (s. 7 – 12). Paris: J. B. Baillière & Fils.
- Sowada, T. (2019). *Ruchy miejskie w działaniu. Oblicza partycypacji*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Sowada, T. (2020). Funkcje grupy sąsiedzkiej na portalu społecznościowym w dobie pandemii. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 51, 25 – 40.
- Sowińska – Heim, J. (2018). *Transformacje i redefinicje. Adaptacja dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji a zachowanie ciągłości historycznej miejsca*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Springer, F. (2013). *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Starosta, P. (2022). Kapitał społeczny w kontekście współdziałania. W: A. Kacprzak, M. Gońda i I. Kudlińska-Chróścicka (red.) *Problemy społeczne. Trwałość i zmienność w dynamicznej rzeczywistości. Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej Profesor Jolanty Grotowskiej-Leder* (s. 93 – 120). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stefański, K. i Ciarkowski, B. (2018). *Modernizm w architekturze Łodzi XX wieku*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.

- Stępniewski, M. i Szambelan, Z. (2019). Plansza 9.11. Mapa rozwoju terytorialnego Łodzi. W Łódzkie Towarzystwo Naukowe, *Atlas Historyczny Miasta Łodzi dla Nauki, Edukacji, Kultury, Gospodarki i Społeczeństwa* <https://atlas.ltn.lodz.pl> [dostęp: 2.01.2023 r.]. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Suliborski, A. (2006). Geografia regionalna i jej znaczenie dla istoty geografii. W A. Kostrzewski, *Geografia regionalna jako przedmiot badań i nauczania* (s. 15 – 27). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Suliborski, A. (2008). O znaczeniu syntezy naukowej w geografii. W S. Liszewski, J. Łoboda i W. Maik, *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce* (s. 79 – 90). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSG.
- Suliborski, A. (2014). Rady Osiedlowe jako czynnik zmieniający dysproporcje w przestrzeni miasta na przykładzie Łodzi. W A. Suliborski i M. Wójcik (red.), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi* (s. 127 – 170). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szafranko, E. (2018). Preferencje mieszkańców a kształtowanie przestrzeni miejskiej. *Studia Miejskie*, 29, 131 – 142.
- Szczepaniak, K. (2017). Stosunek do własności w Polsce po 1989 roku w świetle filozofii politycznej liberalizmu. *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym / Annales. Ethics in Economic Life*, 2(20), 89 – 101.
- Szczudlińska – Kanoś, A. (2013). Wspólnoty lokalne wobec rozwoju ekonomii społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 3, 40 – 52.
- Szmytkowska, M. (2008). *Przestrzeń społeczna miasta w okresie transformacji: przypadek Gdyni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szmytkowska, M. (2017). *Kreacje współczesnego miasta: uwarunkowania i trajektorie rozwojowe polskich miast średnich*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szmytkowska, M. i Sagan, I. (2012). Słowo wstępne. W M. Szmytkowska i I. Sagan (red.), *Miasto w dobie neoliberalnego urbanizmu* (s. 9 – 13). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szpak, A. (2017). Prawo do miasta jako nowy kierunek rozwoju miast. *Studia Miejskie*, 25, 177 – 188.
- Sztompka, P. (2007). *Zaufanie: fundament społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

- Śleszyński, P. (2022) Prawo do miasta z perspektywy geograficznej. W M. J. Nowak (red.) *Prawo do miasta a wyzwania polityki miejskiej w Polsce* (s. 72 – 88). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Śpiewak, J. (2016). Ruchy miejskie: w stronę polityki. *Zoon Politikon*, 7(7), 75 – 90.
- Theiss, M. (2010). System pozornie otwarty. O instytucjonalnych uwarunkowaniach lokalnej partycypacji politycznej w Polsce. W B. Lewenstein, J. Schindler i R. Skrzypiec (red.), *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych* (s. 61 – 80). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tobiasz – Lis, P. (2013). *Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi o przestrzeni miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tobiasz – Lis, P. (2016). *Czas w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tobiasz – Lis, P. (2016a). Uwarunkowania rozwoju a wizerunek miasta. Przykład Łodzi. *Barometr Regionalny. Analizy i prognozy*, 14(2), 85 – 94.
- Tobiasz – Lis, P. i Wójcik, M. (2012). "Lodziensia contemplativa" czyli refleksja geografów nad przestrzenią miasta: przykład Łodzi. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 12, 189 – 202.
- Touraine, A. (1981). *The voice and the eye: An analysis of social movements*. New York: Cambridge University Press.
- Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *Social research*, 4(52), 749 – 787.
- Trutkowski, C. (2024). Wprowadzenie. Rozwój lokalny – w stronę pewnej epoki. W C. Trutkowski (red.) *Kapitał obywatelski społeczności lokalnych* (s. 7 – 23). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Trutkowski, C. (2024a). Kapitał obywatelski – brakujące ogniwo lokalnego rozwoju społecznego. W C. Trutkowski (red.) *Kapitał obywatelski społeczności lokalnych* (s. 24 – 58). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Tuan, Y. F. (1987). *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Tutaj, J. (2018). Strategie rozwoju w jednostkach samorządu terytorialnego. *Społeczności lokalne. Studia interdyscyplinarne*, 2, 35 – 44.
- United Nations Human Settlements Programme. (2016). *Nowa Agenda Miejska*. <https://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Polish.pdf> [dostęp: 22.02.2023 r.].

- United Nations Human Settlements Programme. (2022). *World Cities Report 2022. Envisaging the Future of Cities*. <https://unhabitat.org/wcr/> [dostęp: 22.03.2023 r.].
- Urząd Miasta Łodzi. (2020) *Nowa strategia Łodzi, nowa jakość partycypacji*. <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/nowa-strategia-lodzi-nowa-jakosc-partycypacji-id36618/2020/9/21/> [dostęp: 31.03.2023 r.].
- Urząd Miasta Łodzi. (2023). *Łódzka Rada Pożytku Publicznego*. <https://uml.lodz.pl/decydujemy/wspieramy/ngo/lodzka-rada-dzialalnosci-pozytku-publicznego/> [dostęp: 31.03.2023 r.].
- Waeterloos, C., De Meulenaere, J., Walrave, M. i Ponnet, K. (2021). Tackling COVID-19 from below: civic participation among online neighbourhood network users during the COVID-19 pandemic. *Online information review*, 45(4), 777 – 794.
- Wallis, A. (1990). *Socjologia przestrzeni*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Wang, X., Ye, Y., i Chan, C. K. C. (2019). Space in a social movement: A case study of occupy central in Hong Kong in 2014. *Space and Culture*, 22(4), 434 – 448.
- Warchalska – Troll, A. i Pistelok, P. (2023). Zieleń w centrach polskich miast. Stan funkeje i wyzwania. Warszawa-Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów.
- Warren, D. I. (1981). *Helping Networks*. South Bend, IN: Notre Dame University Press.
- Warzywoda – Kruszyńska, W. i Jankowski, B. (2013). *Ciągłość i zmiana w łódzkich enklawach biedy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Waszak, Ł. (2013). *Inicjatywa lokalna – podstawa prawna*. <http://bibliotekawolontariatu.pl/wp-content/uploads/podstawa-prawna-IL.pdf> [dostęp: 20.03.2023 r.].
- Waszak, Ł. (2018). Ustawa o pożytku. Nowy porządek czy nowa ustawa? *Publicystyka ngo.pl*. <https://publicystyka.ngo.pl/ustawa-o-pozytku-nowy-porzadek-czy-nowa-ustawa> [dostęp: 30.03.2023 r.].
- Weck, S., Madanipour, A. i Schmitt, P. (2022). Place-based development and spatial justice. *European Planning Studies*, 30(5), 791 – 806.
- Wendt, J. (2007). *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Warszawa: Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego.
- Węclawowicz, G. (2016). Urban development in Poland, from the socialist city to the post-socialist and neoliberal city. W V. Szirmai (red.), *Artificial Towns” in the 21st Century. Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe*

- (s. 65 – 82). Budapest: Institute for Sociology. Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences.
- Wiktorska – Świąćka, A. (2015). Koncepcyjne aspekty zarządzania miastami. W A. Wiktorska – Świąćka (red.) *(Re)organizacja zarządzania miastami w Polsce w kontekście wyzwań rozwojowych* (s. 13 – 86). Wrocław: Polish Governance Institute.
- Wilczyński, W. (2003). *Autonomia i jedność geografii. Studium metodologiczne*. Łódź: Łódzkie Wydawnictwo Naukowe.
- Wilk, B. (2022). Zjawisko "spirali formalizmu" na przykładzie instytucji inicjatywy lokalnej. *Acta Iuris Stetinensis*, 2(38), 189 – 204.
- Wilson, J. Q. i Kelling, G. L. (1982). Broken windows. *Atlantic monthly*, 249(3), 29 – 38.
- Wites, T. (2019). *Patologia społeczna: perspektywa geograficzna*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojciechowska, M., i Orzoł, M. (2020). Biblioteka jako trzecie miejsce. Przykład bibliotek szkół medycznych. *Medical Library Forum*, 13(2), 3-18.
- Wojtaszak, A. (2017). Ruchy miejskie i ich wpływ na rozwój idei społeczeństwa obywatelskiego. Przyczynek do problemu. *Acta Politica Polonica*, 41, 69 – 84.
- Wolaniuk A., Drozdowska M. (2011) Przestrzeń publiczna. Przykład centrum Łodzi. W I. Jażdżewska (red.), *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta: XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście* (s. 213 – 230). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Woźniczko, J. (2019). *Konsultacje społeczne jako narzędzie partycypacji publicznej*. Warszawa: Kancelaria Senatu. Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji.
- Wójcik, M. (2013). Miejsce człowieka na Ziemi - refleksje odnoszące się do geograficznego namysłu nad czasem. W M. Wójcik (red.), *Studia regionalne. Społeczeństwo - region - miejsce* (s. 135 – 148). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik, M. (2020). *Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wójcik, M. i Suliborski, A. (2014). Geografia społeczna w Polsce – geneza, koncepcje i zróżnicowanie problemowe, ze szczególnym uwzględnieniem studiów geograficzno-miejskich w ośrodku łódzkim. W A. Suliborski i M. Wójcik (red.), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi* (s. 17 – 48). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Wójcik, M. i Suliborski, A. (2021). Geografia człowieka. W poszukiwaniu pojęcia "miejsce". *Rozwój regionalny i polityka regionalna*, 56, 9 – 29.
- Wróbel, P. J. (2011). Koncepcja izomorfizmu instytucjonalnego i jego przejawy w sektorze non profit w wybranych krajach. *Ekonomia Społeczna*, 2, 21 – 34.
- Wróbel, P. J. (2018). Przestrzenie publiczne – zbudowane ramy dialogu społecznego. *Państwo i społeczeństwo*, 18(2), 23 – 36.
- Zielińska, E. i Kraszewski, D. (2019). *Narzędzia partycypacji lokalnej w Polsce w latach 2014 – 2017. Konsultacje społeczne, inicjatywa lokalna, inicjatywa uchwałodawcza*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (2015). *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*. https://www.un.org/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf [dostęp: 20.03.2023 r.].
- Związek Szkółkarzy Polskich (2020). *Berberysy*. <https://zszp.pl/roslina/zieleniejska/berberysy/> [dostęp: 12.02.2024 r.].

Spis rycin

Ryc. 1. Kamienie milowe aktywizmu oddolnego w skali kraju i skali lokalnej – Łodzi.....	8
Ryc. 2. Drzewo celów oraz pytań badawczych	13
Ryc. 3. Rozmieszczenie osiedli administracyjnych na terenie Łodzi.....	15
Ryc. 4. Wymiary aktywności obywatelskiej	27
Ryc. 5. Struktura postępowania badawczego oparta na strukturze lejka.....	34
Ryc. 6. Schemat wyjaśniający proces społecznego wytwarzania przestrzeni	47
Ryc. 7. Trójkąt konfliktów o przestrzeń miejską.....	53
Ryc. 8. Ilustracja podejścia zastosowanego w Krajowej Polityce Miejskiej 2023 skoncentrowanego na jakości życia	65
Ryc. 9. Odsetek gmin, w których podjęto uchwałę w sprawie inicjatywy lokalnej do 2017 w podziale na województwa	89
Ryc. 10. Struktura decyzji o podjęciu przez jednostkę samorządu terytorialnego uchwały o realizacji inicjatywy lokalnej	91
Ryc. 11. Uwarunkowania determinujące poziom aktywności społecznej na danym obszarze	95
Ryc. 12. Granice stref miasta Łodzi	105
Ryc. 13. Rozmieszczenie woonerfów w przestrzeni Łodzi	106
Ryc. 14. Mapa obszaru zdegradowanego i obszaru rewitalizacji Miasta Łodzi.....	107
Ryc. 15. Zaufanie Polek i Polaków do organizacji pozarządowych i innych instytucji w 2023 r	117
Ryc. 16. Liczba organizacji sektora non-profit w podziale na województwa i stolicy województw w 2020 r.....	118
Ryc. 17. Poziom zaufania społecznego wśród łodzian w 2012 r.; poziom sieci społecznych łodzian w 2012 r.; poziom aprobaty norm społecznych wśród łodzian w 2012 r.; poziom kapitału społecznego łodzian w 2012 r.	120
Ryc. 18. Łączna kwota dotacji przeznaczonych na realizację zadań publicznych wskazanych w rocznym programie współpracy miasta z organizacjami pozarządowymi w latach 2011 - 2023.....	137
Ryc. 19. Mechanizm finansowania Miejskiego Programu Mikrograntowego w Łodzi..	142
Ryc. 20. Przyczyny niskiego poziomu aktywności społecznej	145
Ryc. 21. Lokalizacja projektów wybranych do szczegółowej analizy	156

Ryc. 22. Udział projektów o charakterze infrastrukturalnym w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz ogólnej liczbie złożonych projektów w ramach inicjatywy lokalnej w Łodzi w latach 2013 – 2023	160
Ryc. 23. Udział projektów, które otrzymały finansowanie w ogólnej liczbie złożonych projektów w ramach konkursu Miejski Program Mikrograntów w Łodzi w latach 2018 - 2023	163
Ryc. 24. Typy projektów w ramach konkursu Miejskie Program Mikrograntów łącznie w latach 2018 - 2023.....	165
Ryc. 25. Rozmieszczenie projektów infrastrukturalnych na obszarze Łodzi w podziale na projekty wg typu narzędzia.....	168
Ryc. 26. Rozmieszczenie projektów infrastrukturalnych na obszarze Łodzi w podziale na projekty wg typu narzędzia ze wskazaniem obszaru rewitalizacji i Strefy Wielkomiejskiej	171
Ryc. 27. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach inicjatywy lokalnej w latach 2013 – 2023 w Łodzi	175
Ryc. 28. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów w latach 2018 – 2023 w Łodzi.....	177
Ryc. 29. Struktura zabudowy kwartału ulic Mielczarskiego, Gdańska, Legionów, Cmentarna na Starym Polesiu wraz z zaznaczonymi działkami nr 69 i 104/40	180
Ryc. 30. Stan obszaru w 2015 r. przed podjęciem pierwszych działań.....	180
Ryc. 31. Stan obszaru po realizacji projektu w ramach II edycji budżetu obywatelskiego w 2015 r.	182
Ryc. 32. Stan obszaru po realizacji projektu w ramach V edycji budżetu obywatelskiego w 2019 r.	183
Ryc. 33. Stan obszaru (fragment placu zabaw) w roku 2024 r.	186
Ryc. 34. Stan obszaru w 2024 r.	186
Ryc. 35. Stan obszaru w 2022 r	186
Ryc. 36. Podobizna Katarzyny Kobro oraz tablica upamiętniająca artystkę i jej męża na ścianie zamieszkiwanego przez nich bloku.	190
Ryc. 37. Widok na osiedle podczas rozkwitu „Kobrokwiatków”. Widok z 2023 r.	191
Ryc. 38. Stan obszaru w kwietniu 2024 r. Po obu stronach chodnika znajdują się nasadzenia cebulic syberyjskich.....	192
Ryc. 39. Zielone patio przed Biblioteką Bliską po realizacji projektu w 2024 r.....	194
Ryc. 40. Zielone patio przed Biblioteką Bliską po realizacji projektu w 2024 r.....	195

Ryc. 41. Realizacja projektu z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 4.10. 2023 r.	195
Ryc. 42. Realizacja projektu z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 4.10. 2023 r.	196
Ryc. 43. Plakat informujący o wydarzeniu.....	196
Ryc. 44. Plakat informujący o działaniach na terenie projektu rok po jego realizacji	197
Ryc. 45. Realizacja projektu wraz z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 18.11.2023 r.	199
Ryc. 46. Plakat zawierający informację o realizacji projektu.	200
Ryc. 47. Realizacja projektu wraz z zaangażowaniem mieszkańców w dniu 18.11.2023 r.	200
Ryc. 48. Stan fragmentu obszaru realizacji projektu przed realizacją projektu	201
Ryc. 49. Nasadzenia zieleni zrealizowane w ramach inicjatywy lokalnej w 2023 r.	203
Ryc. 50. Nasadzenia zieleni zrealizowane w ramach X edycji budżetu obywatelskiego.	203
Ryc. 51. Zdjęcie satelitarne fragmentu Smulska – w centralnej części znajduje się skwer na którym widoczne są już plac zabaw oraz boisko wielofunkcyjne.	206
Ryc. 52. Post informujący o wydarzeniu realizowanym w ramach konkursu „Miejskie Mikrogranty” na terenie osiedla.....	207
Ryc. 53. Piknik sąsiedzki w dniu 14 października 2018 r. na skwerze	207
Ryc. 54. Widok na skwer: na pierwszym planie niskie nasadzenia oraz lampy solarne, w tle po prawej siłownia plenerowa i boisko wielofunkcyjne.	209
Ryc. 55. Widok na skwer: na pierwszym planie wysokie nasadzenia oraz ławki, w tle po lewej plac zabaw oraz lampy solarne i boisko po prawej stronie.	209
Ryc. 56. Widok na skwer: na pierwszym planie – gry chodnikowe dla najmłodszych, po lewej boisko wielofunkcyjne.	210
Ryc. 57. Widok na przeciwległą stronę ulicy – Rondo Smulskie – zagospodarowane przy wykorzystaniu budżetu obywatelskiego.	210
Ryc. 58. Sadzonki roślin zamówione przez mieszkańców w ramach finansowania projektu	212
Ryc. 59. Prace mieszkańców przy nasadzeniach zieleni. Widok z bramy.	212
Ryc. 60. Etap przygotowawczy – tworzenie projektu zagospodarowania ogródka	213
Ryc. 61. Prace mieszkańców przy nasadzeniach zieleni. Widok na front podwórka.....	213
Ryc. 62. Stan podwórka – kwiecień 2024 r.	215
Ryc. 63. Stan fragmentu ogrodzenia posesji przy ul. Legionów 50 przed rozpoczęciem realizacji projektu.....	216

Ryc. 64. Etap realizacji projektu – przygotowanie ściany pod mural oraz uprzątnięcie terenu przez mieszkańców	217
Ryc. 65. Etap realizacji projektu – przygotowanie ściany pod mural oraz uprzątnięcie terenu przez mieszkańców	217
Ryc. 66. Etap realizacji projektu – przygotowanie ściany pod mural oraz uprzątnięcie terenu przez mieszkańców	217
Ryc. 67. Mural znajdujący się na ogrodzeniu posesji przy ul. Legionów 50	218
Ryc. 68. Pierwszy etap prac projektowych – przygotowanie muru pod powstanie muralu	221
Ryc. 69. Praca nad powstawaniem muralu przy ul. Ogrodowej 22 w Łodzi.	222
Ryc. 70. Stan projektu w kwietniu 2024 r.	222
Ryc. 71. Fragment muralu wraz z podpisami jego autorów.	223
Ryc. 72. Mural „PEACE” w podwórku ulicy Ogrodowej 22 w Łodzi.....	224
Ryc. 73. Post informujący o spotkaniach dotyczących projektu ogródka społecznego ..	227
Ryc. 74. Stan terenu przed realizacją projektu	227
Ryc. 75. Proces projektowania ogródka społecznego w bibliotece TRAF.....	227
Ryc. 76. Piknik sąsiedzki zorganizowany z okazji otwarcia ogródka społecznego	228
Ryc. 77. Kolaż zdjęć realizacji pierwszego etapu projektu	228
Ryc. 78. Stan obszaru w 2024 r. (2 lata po realizacji projektu).....	229
Ryc. 79. Działania podejmowane przez mieszkańców na terenie podwórka oraz przygotowanie instalacji artystycznej przez jej współtwórcę	234
Ryc. 80. Wernisaż finalizujący projekt i prezentujący efekty jego realizacji przed społecznością łodzian.....	235
Ryc. 81. Przykład spaceru miejskiego obejmującego obszar projektu.....	236
Ryc. 82. Model teorii zmiany w odniesieniu do wizji rozwoju miasta: „Łódź – miasto współtworzone”	238

Spis tabel

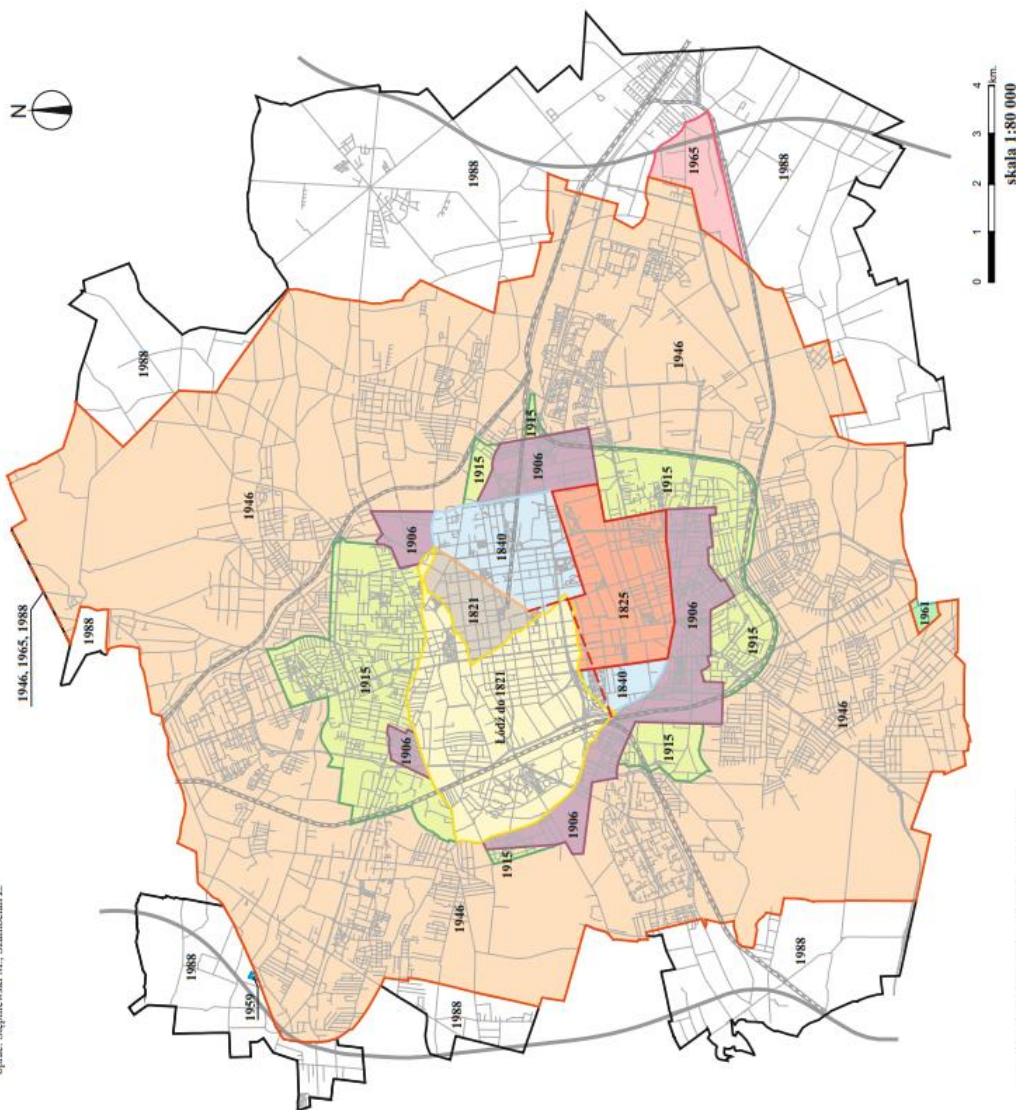
Tab. 1. Wybrane koncepcje typologii przestrzeni miejskiej	21
Tab. 2. Interpretacje koncepcji miejsca w tradycji geograficznej	24
Tab. 3. Porównanie genezy ruchów społecznych i ruchów miejskich	29
Tab. 4. Typologia działań partycypacyjnych	55
Tab. 5. Prognozowane korzyści wynikające z wdrożenia partycypacyjnego modelu zarządzania miastem	66
Tab. 6. Podstawowe cechy kształtujących się społeczności miasta Łodzi w poszczególnych okresach jej rozwoju	102
Tab. 7. Analiza SWOT dotycząca współczesnej struktury przestrzennej miasta Łodzi	111
Tab. 8. Inhibitory i stymulanty współzarządzania Łodzią	127
Tab. 9. Proponowane formy współpracy Urzędu Miasta z interesariuszami	129
Tab. 10. Wykaz wieloletnich programów współpracy miasta z NGO wraz z ich celami	133
Tab. 11. Zestawienie form współpracy miasta Łodzi z sektorem społecznym	139
Tab. 12. Zestawienie projektów wybranych do szczegółowej analizy	155
Tab. 13. Zestawienie projektów realizowanych w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów oraz inicjatywy lokalnej w latach ich funkcjonowania w Łodzi z wyróżnieniem projektów o charakterze infrastrukturalnym	158
Tab. 14. Udział projektów, w których wnioskodawcą był podmiot nieformalny w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz w liczbie projektów o charakterze infrastrukturalnym w latach 2013 – 2023	161
Tab. 15. Udział projektów, w których wnioskodawcą był podmiot nieformalny w liczbie projektów, które otrzymały finansowanie oraz w liczbie projektów o charakterze infrastrukturalnym w latach 2018 – 2023	166

Załączniki

Łódź w okresie PRL 09.11

Mapa rozwoju terytorialnego Łodzi

1. Mapa rozwoju terytorialnego Łodzi
oprac.: Sępiewski M., Szambelan Z.

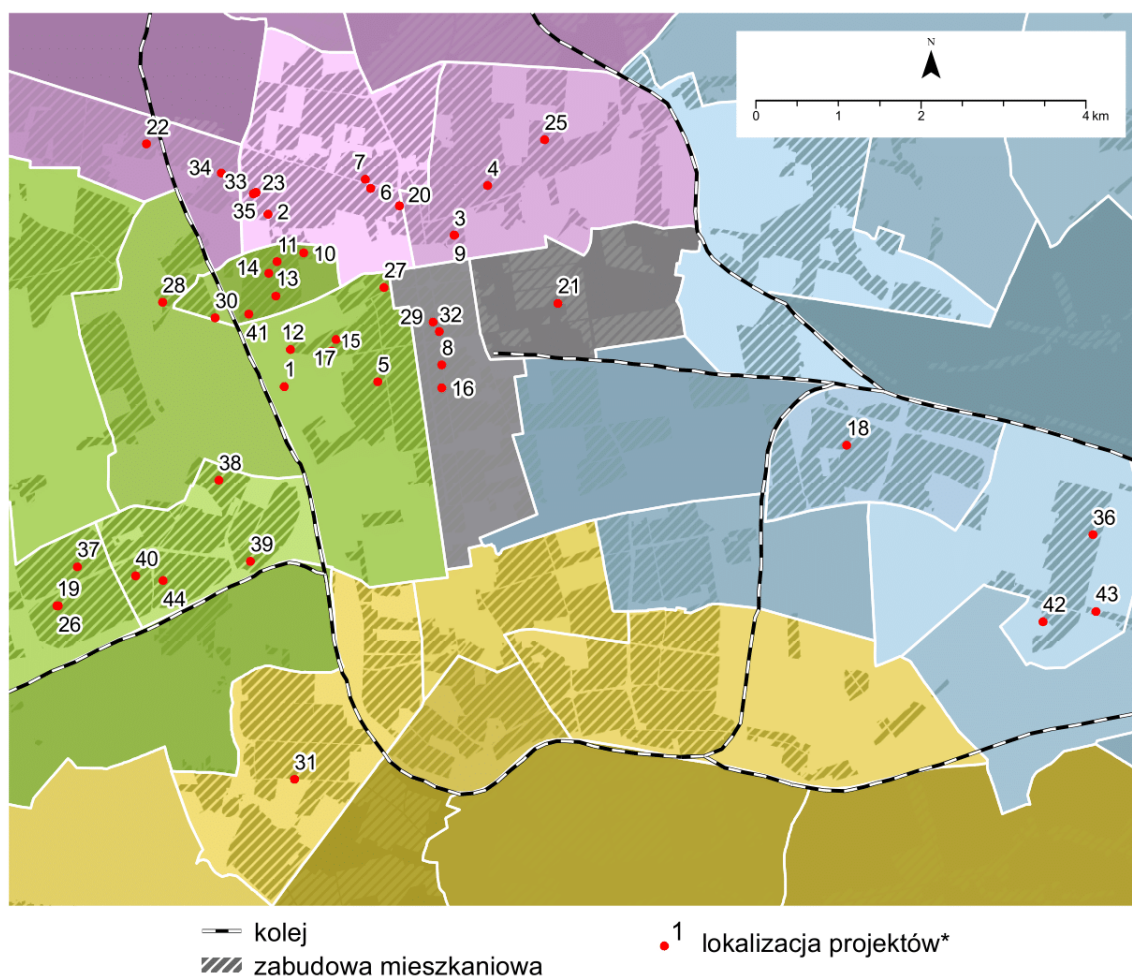

Rok przyłączenia	Składowa powierzchnia przyległych terenów (w ha)	Powierzchnia miasta po przyłączeniu przyległych terenów (w ha)	UWAGI
do 1821	-	1244	Na terenach Łodzi należących do państwa, w tym do państwa pruskiego, znajdowało się 416 ha gruntów miejskich.
1821	188	1432	Na tę powierzchnię miasta składało się 1016 ha gruntów miejskich, w tym 416 ha gruntów należących do Łodzi.
1825	773	2207	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 2207 ha.
1840	534	2739	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 2739 ha.
1861	1072	3811	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 3811 ha.
1915	2064	5875	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 5875 ha.
1946	15326	21201	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 21201 ha.
1959	2	21203	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 21203 ha.
1961	22	21225	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 21225 ha.
1965	210	21435	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 21435 ha.
1988	7990	29325	Wg dokumentów źródłowych powierzchnia miasta (Łódź) w tym czasie wynosiła 29325 ha.

Atlas Historyczny Miasta Łodzi <https://atlas.lm.lodz.pl>

Załącznik 1. Mapa rozwoju terytorialnego Łodzi

Źródło: Atlas Historyczny Miasta Łodzi. Arkusz 9.11. Opracowanie: M. Sępiewski i Z. Szambelan (2019).

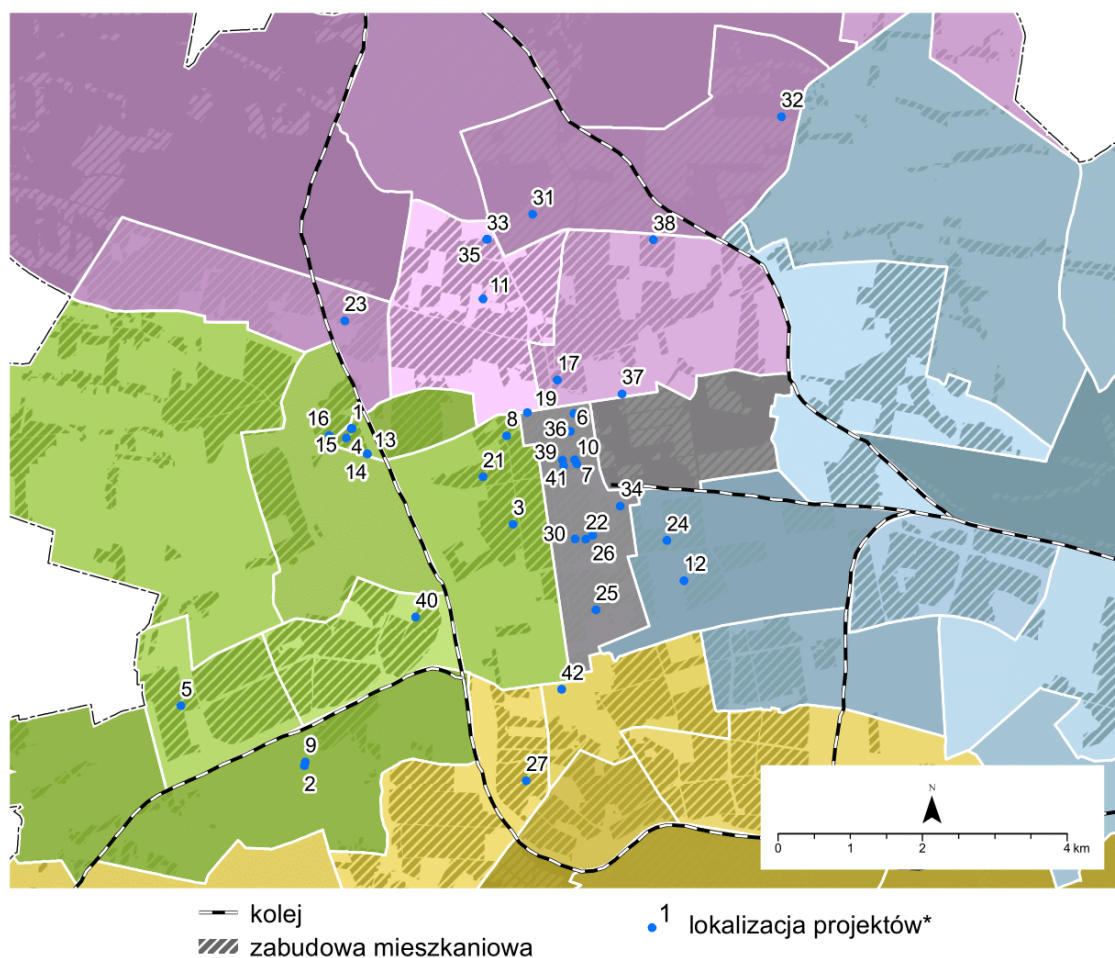

Załącznik.2. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach inicjatywy lokalnej w latach 2013 – 2023 w Łodzi.

Źródło: Opracowanie własne.

* Tytuły poszczególnych projektów:

1. Renowacja toru żużlowego	27. Tajemniczy Ogród
2. Rewitalizacja ogrodu posesji przy ul. Kasprzaka 66a	28. Starzy i nowi sąsiedzi - współpraca na Trójkącie
3. Instalacja oświetlenia na terenie skansenu ul. Harnama 7	29. Rekultywacja trawników przy ul. Więckowskiego
4. – 14. Zielone Podwórka	30. Osiedle wiosną rozkwita w ulubionym kolorze Katarzyny Kobro
15. Remont nawierzchni chodnika w pasie drogowym ul Więckowskiego na wysokości posesji 86/96	31. Zielone i kwitnące dywany na ul. Prądyńskiego
16. Parklet dla Łodzi	32. Moje małe boisko
17. Budowa ogrodzenia nieruchomości gminnej przy ul. Żeligowskiego 13	33. Ławki edukacyjne dla seniorów w PM 105 w Łodzi przy ulicy Szamotuńskiej 9
18. Boisko do piłki plażowej	34. Między nami pokoleniami... pograj ze mną dziadku, porysuj ze mną babciu
19. Renowacja terenów zielonych i remont ogrodzenia Szkoły Podstawowej nr 19 w Łodzi	35. Ogrodowe instrumenty w Przedszkolu Miejskim nr 105 w Łodzi
20. Budowa parkingu dla samochodów osobowych wraz z drogą manewrową na posesji przy ul. Zachodniej 25 i 27	36. Zielone patio przed Biblioteką Bliską
21. Przyjazny Park (Park im. Staszica)	37. – 40. Wesoły zakątek przedszkolaka
22. Budowa podjazdu oraz przebudowa wejścia głównego SPS 168	41. Nowy trawnik na Wapiennej – Zielone Koziny
23. Wyposażenie placu zabaw w przenośne urządzenia zabawowe (PM 158)	42. Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna "Zaczarowany Ogród"
24. Skwer dla małych i dużych (brak danych o lokalizacji)	43. Drzewa przy ulicy Zakładowej
25. Mostowskiego od Nowa	44. Retkinia – Zielone Bulwary
26. Remont ogrodzenia w SP nr 19	

Załącznik 3. Rozmieszczenie projektów zrealizowanych w ramach Miejskiego Programu Mikrograntów w latach 2018 – 2023 w Łodzi.

Źródło: Opracowanie własne.

* Tytuły poszczególnych projektów:

1. Chlebomania	23. Dzicy Ogrodnicy- strefa wypoczynku przy Bibliotece Tatarak
2. Dzień Gier Sąsiedzkich	24. Jak dobrze mieć sąsiada
3. Poznajcie Irenę Tuwim	25. Ogród dla społeczności
4. Siedzący skwerek	26. Jeszcze w zielone gramy
5. Zielone Smulsko - piknik osiedlowy	27. TRAFione miejsce - ogródek społeczny
6. Zielony piknik sąsiedzki na Wólczańskiej	28. Rajd rowerowy i tablica informacyjna na trasie Łagiewniki XC
7. Ławeczki na Wschodniej	29. Oznaczenie trasy i cykl szkoleń z techniki jazdy rowerem MTB
8. Mur, który łączy	30. Leokadia – nasza bohaterska sąsiadka. Instalacja artystyczna i rozbudowa zieleńca.
9. Pszczeli sąsiedzi	31. Rodzinnie z ekologią na Ty!
10. Więcej zielei na Wschodniej od dziś	32. Siądź pod mym liściem
11. Ogród Brzóska 25	33. Eko śmieciowa rewolucja podwórkowa
12. Ogródek sąsiedzki	34. Wakacje z przyrodą w Bibliotece Tuwim
13. Zapoznaj się z Montwiłłem - Mireckim. Tablice informacyjno - edukacyjne na Osiedlu im. J. Montwiłła - Mireckiego	35. Integracyjna - Roślinkowa Rewolucja Podwórkowa
14. Mirecka Latająca Kawiarenka Sąsiedzka	36. Kosz pod gwiazdami
15. Zieloni Mireccy - Powrót do korzeni	37. Łucznicza Integracja w Parku Helenów z elementami poprawy miejscowej estetyki
16. Skwerania Wolnych Dzieci	38. Plac zabaw i zewnętrzna strefa ruchu dla dzieci z autyzmem, ZA i zaburzeniami integracji sensorycznej
17. Fenomenalne Podwórko Kościelna 4	39. Rowerowa edukacja Przedszkolaka
18. Niestraszny dwór integruje (brak danych o lokalizacji)	40. Tajemniczy Ogród - Zielona ścieżka edukacyjna
19. Wykluczeni mają głos - mural	41. TheTrzepak
20. Boisko do gry w siatkówkę (brak danych o lokalizacji)	42. Zielony Art Modern
21. Ornament czy zbrodnia	
22. Więcej tlenu, strefa natury, czysty oddech, pozytywna energia	